

ORSZÁG ÉPÍTŐ

2012/3

ÉPÍTÉSZET – KÖRNYEZET – TÁRSADALOM • A Kós Károly Egyesülés folyóirata • ára 1500 Ft

EGY ÉVE TÁVOZOTT MAKOVECZ IMRE

ORSZÁG ÉPÍTŐ

2012/3

KÓS KÁROLY
EGYE SÜLÉS

EGY ÉVE TÁVOZOTT MAKOVECZ IMRE

Tovább ható erők **8** • Ház-olvasatok **54** • A közösségteremtő **86**
Külföldi kapcsolatok **116** • Elengedő szavak **142**

Beöthy Mária **51** • Csángó Zsuzsa **153** • Csernyus Lőrinc **6**
Csete György **157** • Czégány Sándor **37** • Ekler Dezső **58**
Engelmann Tamás **72** • Ertsey Attila **110** • Farkas Gábor **36**
Farkas Miklós **112** • Fekete György **12** • Füzes András **42**
Gall, Anthony **48** • Gerle János **130** • Gillet, Jacques **118**
Grekofski, Nathalie **30** • Hayde Tibor Ervin **43** • Heathcote, Edwin **121**
Herczeg Ágnes **35** • Hidvégi Máté **80** • Jakab Tibor **146**
Jánosi János **79** • Kampis Miklós **98** • Kálmán István **94**
Kiss Ferenc **44** • Komonen, Markku **122** • Kovács Ágnes **41**
† Kovács Flórián **114** • Kőszeghy Attila **156** • Kravár Ágnes **16**
Kuli László **39** • Makovecz Benjamin **158** • †Makovecz Imre **106**
Nagy Ervin **84** • Nagy Maya **126** • Oस्कó Judit **10**
Portoghese, Paolo **119** • Révai Attila **38** • Salamin Ferenc **88**
Sántha Gábor **150** • Sári István **154** • Seregi János **144**
Szegő György **76** • Szilágyi Szabolcs **40** • Szűcs Endre **74**
Thurman, Zoltán **124** • Turi Attila **28** • Vadász György **148**
Zelnik József **15** • Zsigmond Ágnes **50** • Zsigmond László **4**

nka

Nemzeti Kulturális Alap

ÉPÍTÉSZEZET • KÖRNYEZET • TÁRSADALOM
A Kós Károly Egyesülés folyóirata • 22. évfolyam • ára 1500 Ft

HŰSÉG

Az *Országépítő* folyóirat szerkesztésével két éve bízott meg Makovecz Imre. Erősen hitt abban, hogy világszínvonalú, világhírű építésze, a hazai élő építészet művelőinek egyesülésbe szervezése, a fiatal építészek vándoriskolájában nevelkedettek megerősödése nyomán a folyóirat határainkon túl is új szellemi és építészeti impulzusok forrása lesz.

Egy éve búcsúztattuk.

Nagy Ervin országos főépítész szavaival: lényének, szellemének egészéből töredékeket, szilánkokat tudunk felidézni. A barátok, munkatársak olyan benyomásait, élményeit, amelyek személyességükkel közel hozzák, elevenségében őrzik őt azok számára is, akik távolabbról, más léptékű megemlékezések kapcsán kaphattak képet róla.

A legmélyebb emberi-szakmai kapcsolatok hordozói eltérő módon és eltérő, esetenként nagyobb időtávon tudják felvállalni, hogy kapcsolatukról írásban vagy riportok keretében megnyilvánuljanak.

Megtisztelő lesz folyóiratunk számára, ha Makovecz Imrével kapcsolatos élményeik, benyomásaik, tapasztalataik írásos megfogalmazására elegendő időt adó felkéréseinket elfogadják.

A 2012. szeptember 27-én megjelenő emlékszámunk keretében a közeli munkatársak és barátok rövid reflexiói kapnak helyet, illetve kissé hosszabb lélegzetű írások, amelyek korábban nem jelentek meg, vagy a lap alapítási időszakában Makovecz Imrének a legközelebbi szakmabeli barátaival történt beszélgetése formájában jelentek meg.

Az írások közös jegye, hogy a Makovecz Imrét övező elismerés, szeretet vagy éppen távolsgártartó szemlélődés megnyilvánulásai keretében maradnak. Makovecz Imre elegancia-elvárása jegyében ez az évforduló az általa képviselt értékek iránti hűségéről szól. E megközelítés evidenciaként történő érvényesüléséért köszönet illeti az írások szerzőit.

A Kós Károly Egyesülés *Országépítő* folyóiratának Makovecz Imrére emlékező számával kapcsolatban számos elvárás fogalmazódott meg. Azok, akik figyelemmel követték a lap 2011 évi számait, tudják, hogy a lapokban folyamatosan és bőségesen megjelentek Makovecz Imre készülő alkotásai. 2012-ben a nevével fémjelzett alapítvány a hatalmas életmű eddig rejtőző rajzainak sokaságát dolgozta fel. Az alkotásaihoz fűződő ünneplések megsokasodtak. Amikor művészeti és társadalomformáló aktivitásának életközeli arculatát a munkatársak és barátok próbálják megrajzolni, az összkép elkerülhetetlenül töredékes lesz, ám ezáltal további rajzolatok felkutatására késztet. Hangsúlyosan jelennek meg egyúttal a szellemi örökséget felvállaló kezdeményezések.

Budapest, 2012. szeptember hó

Kőszeghy Attila
felelős szerkesztő

Élő építészet

Zsigmond László

Makovecz Imre halálának évfordulóján jelenik meg az *Országépítő* 2012/3 száma. A benne szereplő írások, emlékezések, gondolatok ahhoz az emberhez szólnak, aki az élő építészet fájának magját kicsíráztatta, elültette és a fát felnevelte. A Mesterrel együtt dolgozó társak, tanítványok sokasága, az élő építészet sok ága-boga tekint vissza az elmúlt évtizedekre, ennek a szellemiségnek az erejéből merít az előtte álló feladatok megvalósításakor.

Ki gondolta volna 1985-ben, a Magyar Élő Építészet kiállítás létrejöttékor, hogy 2012. szeptemberében 23. alkalommal kerül sor a vándoriskola felvételi pályázatára, ahol tizenegy fiatal építész mutatja be pályamunkáját. A '89-ben alapított Kós Károly egyesülés 23 éve élő, növekedő fája lassan három generációt fog át, hozza terméseit és állja a viharokat. Mára a '85-ös kiállítási katalógus is mintha összegezne; a 60-as évektől megépült házakat gyűjti össze. Azóta a Kárpát-medencében megépült sok száz épület hirdeti az élő építészet erejét, bátorságát, megtartó és életető voltát.

Ez év tavaszán gyűlt össze a Vándoriskolát végzett építészek társasága. Hatvanöt építész tárlata jelent meg a vetítövásznon, s hangzottak el hozzá a történetek.

A Mester odafentről csendes figyelemmel hallgatta, s a történetek között beálló csendben ki-ki hallani vélte: *jól van, fiaim.*

Persze a napi csaták közepette nehéz a belső hangot tisztán hallani. Az

euro-, büro- és technokrácia gyakran készíti az embert üvöltésre. Itt van szerepe annak a belső építménynek, amit az elmúlt évtizedek alatt ki-ki felépített magának, és aminek létrejötte lehetetlen lett volna Makovecz Imre és a közös építkezés nélkül. Ez az építmény ezer szállal kötődik a másokéhoz, mert anélkül nem is jött volna létre.

Ünnepeink lehetőséget teremtenek arra, hogy küzdelmünkön felülemelkedjünk, a kapott és az okozott sebet begyógyítsuk. Vállaljuk a drámai történeteket, megvívjuk az értékek megtartásáért és új épületet emeljük. Forr és változik minden, válság és katasztrófa rázza, rengeti a világot. Hatalmi és pénzügyi szerkezetek uralkodnak és roppannak össze.

Készüljünk az ünnepre, a csendre, figyeljük a felzendülő hangot. Építsük meg házainkat, mert semmi más nem zeng szebben, mint a megépített ház.

Október 4-én szentelik fel és adják át a devecseri emlékkápolnát, Makovecz Imre egyik utolsó tervét. Szeretettel várunk mindenkit az ünnepen.

Szent Mihály ima
*Szent Mihály arkangyal, védelmezz minket a küzdelemben; a sátán gonosz kísértései ellen légy oltalmunk! Esedezve kérjük: „Parancsoljon neki az Isten!”
Te pedig, mennyei seregek vezére, a sátánt és a többi gonoszszellemet, akik a lelkek vesztére körüljárnak a világban, Isten erejével taszítsd vissza a kárhozott helyére! Ámen*

Idő

Csernyus Lőrinc

Makovecz Imre szövetségre lépett az Idővel. Az Idő szövetséget kötött Makovecz Imrével. Ennek időpontja nem ismert és csak kettőjükre tartozik. Eza szövetség keveseknek adatik meg.

Sokféleképpen lehet az Időre gondolni. Megnézem az órát, vagy mint a bizonyított negyedik dimenziót próbálom megérteni. Az előbbi beidegződött cselekvés, az utóbbi már nehezen értelmezhető. Az ember általában két vagy három dimenzióban gondolkodik.

A gondolat egydimenziós, a tervek kétdimenziósak, a kész épület háromdimenziós. A negyedik az idő. Az időnek ugyanolyan tulajdonságai vannak, mint minden más anyagnak.

A huszadik század kezdetéig az abszolút idő fogalmában hitt mindenki. Eszerint minden esemény egyedileg felcímkézhető egy *időnek* nevezett számmal, és az összes jól működő óra szerint azonos idő telik el két esemény között. Később azonban föltételezték, hogy a fény sebessége minden megfigyelő számára azonos, tekintet nélkül mozgási állapotukra. Ez elvezetett a relativitáselmélethez – ebben pedig el kellett vetni az abszolút idő fogalmát. Ehelyett minden megfigyelő számára a saját órája szerint telik az idő: más-más személyek órái nem egyeznek meg szükségszerűen. Az idő tehát viszonylagos, személyes fogalomvá vált, függ attól, hogy ki méri.

A gravitáció és a kvantumtechnika egyesítésével próbálkozva a *képzetes* idő fogalmának bevezetésére kényszerültünk. A képzetes idő megkülön-

böztethetetlen a tér irányaitól. Aki északnak halad, akármikor megfordulhat, és délnek veheti útját, ugyanígy, aki előre haladhat a képzetes időben, annak képesnek kell lennie, hogy sarkon forduljon és visszafelé menjen. Nem szabad tehát érdemi különbségnek mutatkoznia a képzetes idő előre- és hátramutató iránya között. Ha evvel szemben a „valós” időt vesszük szemügyre, köztudottan hatalmas különbséget találunk az előre- és visszafelé mutató időirányok között. Honnan ered a múlt és jövő ekkora különbsége? Miért emlékszünk a múltra, a jövőre miért nem?

Makovecz Imre házai a múlt üzenete és a jövő emlékezete. Ő emlékszik az időre. Egységes folyamat az időben. Nem zárja be az időt az épületeibe, hanem az időt öleli körbe, burkolja be. Egyenrangú a tér összes dimenziója. Ezért is lehet időtlennek nevezni a házait. „Nem fontos” – idézőjelben –, hogy milyen állapotban van ma egy húsz-harminc évvel ezelőtt épült ház, mert az időtlenség felülmúlja, felülírja a napi kétdimenziósnak nevezett időt.

Makovecz Imre szövetségre lépett az Idővel. Az Idő szövetséget kötött Makovecz Imrével. Ennek időpontja nem ismert, és csak kettőjükre tartozik. Eza szövetség keveseknek adatik meg. De túlmutat a születés és halál közti bizonytalan intervallumon. Ahogy az épületeid, úgy saját magad is ennek a szövetségnek a része vagy, ezért mind egy, hogy hol vagy, hogy érzed magad és hogy nézel ki, mert rád is ugyanaz vonatkozik, mint a házaidra.

A mártélyi kert fatövek-székeire faragott figurákat ültetett

1 • tovább ható erők

Főhajtás

Osskó Judit

Kérem Önöket, méltányolják az igyekezetet, amely össze akarja kötni az eget és a földet, amely semmit sem akar elveszíteni abból, ami érték volt és ami érték lehet.

Makovecz Imre életműkötetének bevezetőjéből való a fenti idézet.

Összekötni az eget és a földet: ez volt minden alkotása célja, akkor is, ha uszodát, ha faluházat, vagy ha tornatermet tervezett. Mert Ő mindig templomot – szentélyt – épített.

Televíziósként ismertem meg Makovecz Imrét. Az első és meghatározó élményem a visegrád-mogyoróhegyi kemping puha kontúrú, korábban soha nem látott élőlényzerű faházai voltak, ezek a különös manók, amelyeket körülállnak és betakarnak az erdő fái. Szentélyek voltak ezek a profán célú építmények is, amelyek templommá avatták ott a magas, fenséges erdőt.

A megrendítő találkozásom Makovecz Imre építészetével a sárospataki művelődési háznál esett meg. Az első emeletre érve földbe gyökerezett a lábam, mintha egy különleges famennyezetű katedrálisba léptem volna. Ilyen megrendülést, amit ebben a lélegzetelállító térben éreztem, korábban kortárs építészeti alkotás láttán soha nem tapasztaltam. Akkor és ott lettem Makovecz Imre feltétlen híve. És nem csupán az építésze, hanem a nagy formátumú, kivételes képességű személyiségé, akihez fogható talantum ritkán születik. És az emberek többsége megéreztte, ki is ez az őket indulatosan szerető ember. Láttam őt tárgyalni párttitkárral, akit

pillanatok alatt az ügy harcos hívévé tett. Láttam őt egyenrangú partnerként beszélni a kőművessel, az áccsal. Éreztem, milyen közösség formálódott egy-egy falusi művelődési háza, temploma építése közben. Igaz, mindennél fontosabbnak tartotta az építés drámáját, a folyamatot, ahogy a gondolatból megszületik a ház, épül körülötte a közösség.

Mert mindenki, aki szövetségesül szegődött, maga is nagy dolgokra volt képes, hiszen házai felépítéséhez eltökélt hit, bizalom és sok-sok szeretet szükségeltett. Évtizedek óta tudták ezt a tanítványai, munkatársai és azok az építőközösségek, amelyek egy-egy Makovecz-ház felépítésére szövetkeztek.

Őt idézem: *A hely szelleme, a geológiai feltételek, a népművészet jelei, a környezet anyagai és növényzete, az emberek, akiknek építeni kell, motívumai és egyben belsővé váló hajtóerői lehetnek ugyanis egy drámának – az építés drámájának.*

Majd később: *Itt igazi gondolat a kétségbeesésből születik. A kétségbeesésre válaszol. De ebből nem pánik, rabszolgaság, hanem egy dráma születik, melyben az Égnek és a Földnek találkoznia kell.*

Tanúja voltam 1992-ben a sevillai Világkiállításon a magyar pavilon világraszóló sikerének. Az alapkövetéltől a diadalmas átadásig több alkalommal tudósíthattunk a sevillai építkezésről és izgalmas volt látni, ahogy hónapról-hónapra nagyobb lett a kíváncsiság, a megkülönböztetett érdeklődés: milyen csudálatos dolgot építenek a magyarok! Milyen fantasz-

tikus kézműves tudással dolgoznak az ácsok, a tetőfedők, mi lesz a sorsa az óriási, legallyazott fának, amelyik végigutazta Európát? És a megnyitó után a héttornyú pavilon előtt végláthatatlanul kígyózó sor, s az elragadtatott dicséretnek nemzetközi kórusa. A sevillai pavilon is templom volt: a harangok zúgása hirdette a természet erejébe, az emberi tehetségbe vetett hitet. Az érdektelen, szellemtelen, high-tech pavilonok közül kiragyogott a miénk. Hála az alkotónak.

Számos nemzetközi híru építész vált Makovecz-hívóvé, köztük is az egyik legfontosabb barát és szellemi társ: Paolo Portoghesi, aki így fogalmazott: *Azt hiszem, a jelenlegi építészet mélyreérti a helyzetet, s a Makoveczéhez hasonló kísérletek, amelyek teljesen új építészeti felé nyitnak, de ugyanakkor a hagyományhoz kötődnek, újból meghallgatásra fognak találni, s elérik megérdemelt sikerüket. Azért hiszek ebben, mert a jelenlegi építészeti megfélekedeztet a természethez, a Földhöz fűződő kapcsolatainkról. Az organikus építészeti pedig éppen erre a harmonikus kapcsolatra törekszik, s megtanít minket arra, hogyan kell színt a semmiből az emberi élet számára rendkívül értékes dolgokat teremteni.*

Gondolatban tegyék egymás mellé a Paksi templomot, a piliscsabai Stephaneumot, a csíkszeredai katolikus templomot, amelynek üvegfüdémén át angyalok vigyázzák a híveket. A vargyasi apró református templomot, amely az egykor ott állt középkori templom váratlanul előkerült gótikus elemeit örzi, s oltárában beépítve a megtalált ősi rovásírásos követ. Mind-egyik mű a teremtő fantázia egészen kivételes megnyilvánulása.

Tavaly nyáron a pápa, XVI. Benedek pappá szentelésének 60. évfordulójára a Vatikán titokban készült arra a képzőművészeti kiállításra, amelyre a világ 60 legismertebb művészt hívták meg. Magyarországról Makovecz Imrét, aki többek között egy könyvet vitt ajándékba, amely az általa terve-

zett kárpát-medencei templomokról szól. Az *Osservatore Romano*, a Vatikán félhivatalos lapja így méltatta: *Templomai mind a hit jelenvalóvá tételének szándékát fejezik ki, az Eucharisztia szent történéseit idézik meg beszédes jelekkel, amelyek a híveket természetfeletti esemény szívébe juttatják el.*

A vatikáni kiállításra a felső-krisztinavárosi templom terveit is magával vitte. Azét a templomét, amelyet sokan tartanak élete főművének, s amelynek felépítését mind többen szorgalmazzák, annál is inkább, mivel Makovecz Imrének Budapesten nincs egyetlen jelentős épülete sem.

Ő így írt erről: *A felső-krisztinavárosi plébánia területén a második világhá-*

ború alatt templomot kezdtek építeni, melyet a háború miatt félbehagytak. A Rákosi-kor a területet és a félbehagyott épületet elvette az egyháztól, s a 70-es évek végén diszkót csináltak belőle.

Ebből a fizikai és szellemi torzóból kell templomot tervezni úgy, hogy a megépített alaprajzra építünk.

Egyre fontosabb, ahogy az élet végéhez érek, az az erő, amely képes legyőzni a „sárkányt”, a torzít, az okos és önző torzulást, az életerőt módosító kísértést.

Egyre fontosabb az elegancia, mely a sötétség erőt féken tartva egyensúlyt teremt, mely feltétele a belső békének és így a teremtés céljának, a szabad embernek.

Az épület tornyai a jegenyékhez hasonlóan elevenek. A templomhajót íves

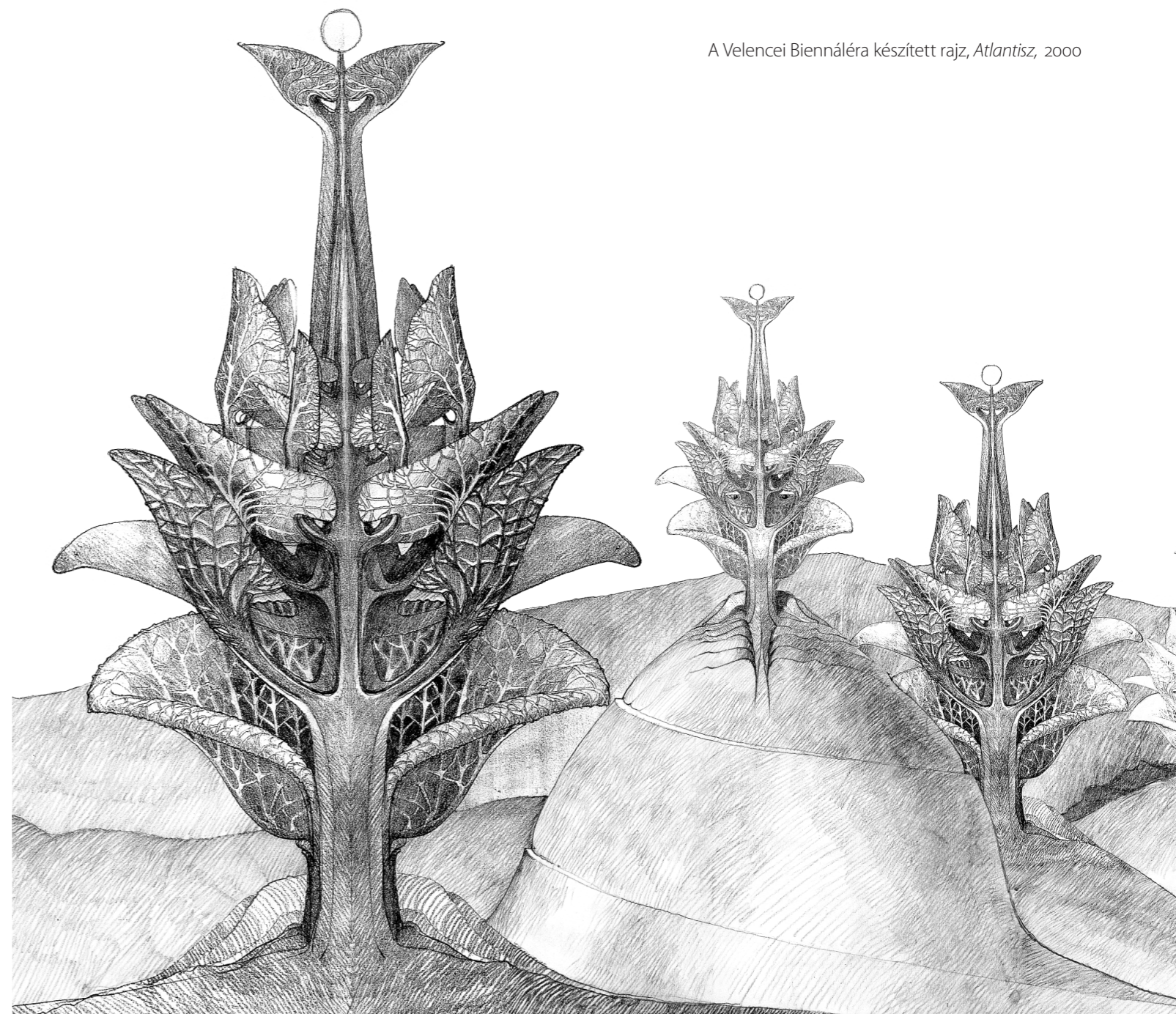
fadongák fedik le, s a templomhajó mintegy kétharmada befelé, fejjel lefelé is megépül. Az alsó és felső templomot üvegfüdém választja el.

Majd az írás utolsó bekezdése:

Tudom, hogy ez az írás elfogadhatatlan, költőieskedő, dagályos és üres a „tisztá”, az „újmodern” szemlélet számára. Tudomásul veszem. Mégis azt hiszem, hogy a természet – benne az ember természete – megváltása és szeretete nélkül nincs út a Teremtőhöz. Ezt a lépést, a természet átszellemítését az építésznek meg kell tenniük, s nem elégséges az a gondolat, hogy az üres fehér négyzet a semmi túloldalán szellemiséggel van tele.

Makovecz Imre hiánya egyre fájóbb.

A Velencei Biennáléra készített rajz, *Atlantisz*, 2000

Az Akadémia születése

Fekete György

A rendszerváltás utáni szellemi káoszban, úgy kilencvenegy körül kiderült – azt hiszem, Imre kimondta –, hogy nem volt rendszerváltás. Keményen, egyenesen kimondta, hogy különböző dolgok voltak, privatizáció, küszködés, de a téglák belül voltak, a pártállam gyakorlatilag megmaradt. Ő látta, hogy az államigazgatás nem fog ezzel a dologgal megküzdeni. Lehet, hogy ő adott volna laufot Antallnak és másoknak, hogy egy-két évtized alatt csináljanak más rendet, csak ugye nem volt erre egy-két évtized, mindössze négy év. Akkor ő összeszedett nyolc-tíz kiváló értelmiségit, írókat, költőket, zeneszerzőket, építészt, iparművészt, képzőművészt, zeneművészt, zeneszerzőt, néprajzost, mint egy rendkívül nivós baráti kört. Pontosan tudta, hogy ezeknek az embereknek nyugodtan hátat fordíthat. Lehet, hogy nem mindenben értenek egyet vele, de az alapkérdésekben tökéletesen egyetértenek, és a kritikus pillanatokban nem fognak másképp megnyilvánulni. Ma pont ellenkező a helyzet; tehetséges emberek néha gazemberek, ami szörnyű.

Megalakult a Magyar Művészeti Akadémia, és ezt megtudták a Tudományos Akadémián, azon a Tudományos Akadémián, ahol 1949-ig bent volt a művészet. 49-ben paterolták ki a művészeteket, és maradt a Zenetörténeti Intézet meg az Irodalomtörténeti Intézet, de nem mint művészet, hanem mint a róla szóló írásos és verbális lenyomatok. Akkor Imre megcsinálta ezt a baráti kört, huszonheten voltak, aztán évről évre többen lettek, összeadták a pénzt, amiből a Kecse

utcai szent hely (az az ingatlanrész, ami ott klubként működött és fog működni ezután is) megépült. Akkor Kosári Domokos, az Akadémia akkori elnöke meghívta Makoveczet, és azt mondta, hogy ha megszünteti ezt az akadémiát, ha nem jegyzi be bíróságon és egyebek, akkor őt fölveszik a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé, és akkor megvan a kellő elégtétel. Hát ha valakinél, nála rosszul számítottak. Ő legendásan goromba és triviális kiszólással küldte el a házigazdát oda, ahová ilyenkor küldeni szokták a férfiak a férfiakat. Az MTA erre azonnal létrehozta a Széchenyi Művészeti Akadémiát, mert világos volt, hogy odaát olyan szellemi szerveződés jön létre, amit (állami költségvetéssel és infrastruktúrával) azonnal ellenpontozni kell. Így kezdett a két szervezet működni, a Széchenyi Akadémia társult intézményként az MTA költségvetésén belül; elnöke tagja az MTA elnökségének. Inkább a személyek, semmint a szervezetek között estek pengeváltások. Annyi esze az MTA-nak is volt, hogy ne húzzon ujjat olyanokkal, mint Gyurkovics, Csoóri, Nemeskürty vagy Schrammel... ennyi név elég most. Úgyhogy ez a két szervezet szép párhuzamosan ment. 2000 körül történt egy próbálkozás, hogy a Magyar Művészeti Akadémia valamiképpen kilépjen az egyesületi jogállásból, és készült egy törvénytervezet, aminek az utolsó ajánlata az volt, hogy úgy legyen akadémia, köztestületként, állami akadémiaként, hogy szűnjön meg, nullázódjanak le a tagsági viszonyok, és az illetékes köztársasági elnök – nem is fontos,

hogy ki volt akkor – válassza ki az akadémikusokat. Abban az időben a köztársasági elnök nem volt abban a helyzetben, hogy szabadon válaszson, hanem olyan kiegyenlítő lépéseket kellett volna tennie, amelyek a stílári harcokat, emberi küzdelmeket, helyezkedéseket, kényszereket és jellemtelenségeket mind bevitte volna az Akadémiára. Mindkét akadémiai elnök azt mondta, hogy köszöni szépen, ebből nem kér, én ezzel nem, én azzal nem, hát a szokásos dolog, de jó oka volt, mert mondjuk Gyurkovics Tibort Konrád Györggyel összeengedni...

Teltek-múltak az évek, a kulturális közéletben pártoktól és irányzatoktól függetlenül nyilvánvaló lett, hogy a magyar kultúra és művészet legrangosabb képviselői nem akarnak a meglévő társadalmi szervezetekbe, egyesületekbe, szövetségekbe, kamarákba, céhekbe, szakszervezetekbe illeszkedni. A mindenkori államigazgatásnak nincs olyan partnere, akihez biztonsággal fordulhatna jelzésekért, tanácsokért, adatokért és elképzelésekért, amiket a magyar államélet előbbre vitelében felhasználhatna. A figyelem ekkor fordult újra a Művészeti Akadémia felé, és elkezdődött egy törvénytervezet kidolgozása. Ennek a munkának két kulcsfigurája volt, Makovecz Imre és az a főtitkár, akit Kovács Flóriának hívtak, és aki ennek a folyamatnak legendás alakja volt, ő gondozta az egész Akadémiát, szervezte a személyes kapcsolatokat, akkor még csütörtöki, ma szerdai találkozókat, tartotta össze a teljes testületet. Amikor aztán olyan fokra jutott a dolog, felhatalmazást kaptam Makovecz Imrétől az új miniszterelnökkel, a régi-új miniszterelnökkel, Orbán Viktorral folytatandó tárgyalásokra arról, hogy mi lehetne a feladata egy akadémiának, mit lehetne vele csinálni és hogy lehetnének partnerek egy hosszú távú magyar kulturális stratégia kidolgozásában.

Minden lépésről – akkor én már nagyon sokat tartózkodtam a Kecse

utcában, az irodám alatta volt Imrének, szinte naponta felmentem hozzá és elmondtam, milyen minisztériumban milyen miniszterrel, államtitkárral, gazdasági szakemberrel tárgyaltam a lehetőségekről és tennivalókról. Imrével sokat beszélgettünk erről, bizalmas volt és szeretetteljes... a keménységét és nyersségét mindig megtiszteltetésnek vettem, egy idő után rájöttem, hogy akivel kedves, mézesmázos és toleráns, az őt nem érdekli. Nagyon szép emlékeim vannak, és hogy megint ugorjak egy óriásit, négy nappal a halála előtt fönt dolgozott a szobájában. A4-es lapok voltak előtte, szárnyakat, angyalszárnyakat rajzolt. Ő nem csak a templomain, hanem másutt is nagyon érdekesen megszerkesztett, a biológiai szárnyhoz már nem is hasonlító, hanem inkább a repülést szimbolizáló szárnyakat csinált. Akkor is szárnyakat rajzolt, és beszóltam az ajtón: *Imre, el kéne mondanom néhány dolgot...* – rá nézett, és azt mondta: *Gyurka, csak a végét mondd...* És akkor elmondtam, hogy *...itt voltam, lerögzítettük, ott voltam, megbeszéltük, itt voltam, nem sikerült, két hét múlva újra kezdjük.* Láttam, hogy teljesen más hol van. Udvariasságból, szeretetből végighallgatja ezt a dolgot, de ez már nem az ő problémája. Ő már más dimenziókban gondolkodik. Semmi misztikus dologra nem gondolok, csak arra, hogy aki ilyen elképesztő módon tudta egész életében, hogy mit mond, és annak mi lesz a következménye, most mit csinál és az hogy fog hatni, az pontosan tudta, hogy amit én mondok, annak abban a pillanatban az ő szempontjából már mi a jelentősége, és az, hogy nem vitatkozott és nem utasított és nem írt elő semmit és nem kért jegyzőkönyvet és egy csomó mindent, az a bizalom jele volt, hogy ez a dolog jó kezekben van, mert... valószínűleg azért van jó kezekben, mert voltam államigazgató is, meg tervezőként elég racionális vagyok... talán ezért merete ezt az egész dolgot rám bízni. Őt meghalad-

ni nem lehet. Olyan elnöke nem lesz a Magyar Művészeti Akadémiának, mint ő. Mi most már hivatalban dolgozunk, nekünk főtitkáruk, titkáruk, főosztályvezetőink, osztályvezetőink vannak, nekünk gépkocsink lesz és sofőrünk lesz... Ez egyrészt neki köszönhető, másrészt az ő világán mindig kívül volt az ilyesmi. Ő enél sokkal egyszerűbben, sokkal természetesebben, lelkebben intézte el a dolgokat. Most mást kell csinálni, de egy biztos: Imrének lesz szobra a Vigadóban; a főhelyen lesznek a dolgai; az Akadémia első igazán nagy akciója egy hatalmas Makovecz-kiállítás kell hogy legyen. A jelenléte mindenél fontosabb lesz ebben a házban, hogy az előbb lefestett egész hivatali életet mindig az ő szelleme hassa át.

Órákat tudtunk beszélgetni az akadémián húszan-harmincan olyan dolgokról, amik nélküle nagyon okos embereknek sem jutott volna eszükbe soha. Ezt meg kell őrizni, és az én három évem alatt próbálok olyan körülményeket teremteni, hogy ez valóban megvalósuljon.

Ahogy Imre kiválasztotta azokat az embereket, akikre alapozott, ezt nekem is meg kell tennem.

A Magyar Művészeti Akadémián úgy kell majd Makovecz Imrére emlékezni, ahogy a Magyar Tudományos Akadémián Széchenyi Istvánra emlékeznek. Imre életében voltak hatalmas, döntő pillanatok, és ő mindig jól választott.

Apám református lelkész volt; ő mondta egyszer, hogy az embernek van naponta tíz-tizenöt döntése, de az életében csak négy-öt van. Amikor eldönti, hogy lesz-e gyereke, vagy nem; hogy hívó lesz, vagy sem; hogy érdeklék-e mások saját magán kívül, tehát hogy a világot akarja magához hasonítani, vagy ő szeretne beleépülni a világba, hogy általa jobb legyen, és aki tisztázza a viszonyát a születéshez meg a halálhoz. Tehát aki tudja, hogy nem a magunk szándékából, sőt nem is a szüleink szándékából letünk. Mert a genetikánk meghatáro-

zót maga az Úristen adta, és nem magunk termeltük ki, mint a reggelit, a vajás kenyeret vagy a meghámozott almát, ... és viszonyunk van a másik világhoz, ahol el kell számolni, nem tudjuk hogy hogyan. Úgy gondoljuk, hogy az Úristen ül egy trónon. Biztosan nem úgy van, de valószínű, hogy egyszer meg fogják kérdezni: *én neked ezt meg ezt a képességet adtam, el tudsz-e számolni vele?* – és Imre gondolkodásában és mozdulataiban benne volt ez az állandó elszámolási kényszer. Lélegzetelállító módon tudott otthagyni társaságot és visszaülni az asztalához és folytatni a munkáját, mert bent volt neki egy ilyen ütés, valaki megkopogtatta: *most neked nincs arra időd, hogy három hülyével vitatkozz valami lényegtelen kérdésen...*

Az pedig külön nagyszerű dolog, hogy tanítványokat választott, és jó érzékkel tudta kiválasztani azokat, akik erre a gondolkodásra érzékenyek, még ha más színvonalon is, mert a tehetséges ember önző, ha vonakodik tanítani.

Imre nagyszerű tanár volt. Érzésem szerint a következő évtizedekben fog kiderülni, hogy mekkora hatása volt.

Most mondok egy negatívumot. Azért érdekes, mert Imrét életében is, és ezután is sokszor fogják támadni azért, hogy a terei túlságosan nagyok, tágasak, kifűthetetlenek; hogy lehetnének szolidabbak is, hogy miért díszesek. Nem díszesek. Az ő formái jelek, csak nem értjük őket, vagy nem akarjuk megérteni, vagy nem tanítjuk meg, hogy megértsék őket. Gondoljuk meg: minden teljesítményt lehet utólag értékelni a saját szánk íze szerint, de az igazi történést, az igazi művészettörténést az, aki a teljesítményt abba az időbe és abba a közegebe helyezi vissza, amelyben született. Könnyű ma rámondani jópár autóra, hogy miért fogyasztott tizennyolc litert. Azért fogyasztott tizennyolc litert, mert az akkori huszonöt-höz képest fogyasztott tizennyolcat, és ez hihetetlen teljesítmény. Imre

terei is ilyenek, mert a házgyári időszakban születtek.

Imre azt szerette volna, hogy a panelodúk helyett lélegzetet lehessen venni egy belső térben. És természetesen, hogy ezek a terek templomok terei, vagy faluházak, közösségi házak terei voltak; hogy kijönni az egérlyukból, és lélegzeni egy nagyot; fölneézni, és legetetni a szemet egy templomban a dolgokon – mondom én, protestáns, akinek az egész egyházépítészete a puritanizmuson alapul...

Vizuális élmény nélkül nem lehet élni. Az egyházi szertartásoknak is megvan a maguk monotoníája, a maguk állandó ismétlése; hogy százhetvenkilencszer hallom ugyanazt a történetet és énekelem el ugyanazt az éneket, és vannak nagyon rossz szentbeszéddek, felkészületlen papok és félreéneklők. És akkor a szemnek valahol járnia kell, és ezt kitérítő magyar építészek nagyon jól tudták, hogy egy színes üvegablak, egy jellegzetes forma, valamilyen ritmizálás a térszerkezetben egy ilyen turistaút a szemnek. Ezt nagyon tudta Imre, és mértéktartóan csinálta.

Zalaegerszeg mellett hat kilométerrel van a Bak nevű falu. Az ottani művelődési ház puritán, meszelt, tagbaszakadt. Másutt teljesen mások voltak az igények. A síófoki templomban szolgáló papok elmondják, hogy a turisták számára micsoda reveláció az épület. Akik hozzá vannak szokva a víztoronyhoz a főtéren, vagy a típusépületekhez, a lakótelepekhez, és arra számítanak, hogy itt valamikor a XIX-XX. század körül épült valami téglatemplom, és bemennek ebbe a fantasztikus térbe, azok már nem nyaralóhelyen vannak. Akkor az Úristennek az előszobájában vannak, a mennyeország leköltözik oda egy órára, és ta-

lán ha ott imádkozik egyet, vagy viszagondol az eltávozott szüleire, vagy a meghalt gyerekére, akkor ott történik valami.

Imre jelentősége ebből a szempontból csak részben építészeti természetű, mert jelenléte a magyar közéletben szellemi minőség, s nekünk ezt a szellemiséget őriznünk kell és állandóan fel kell tudnunk mutatni.

Imrét nem lehet besorolni. Ő nem átlagfutballista, hanem ő az, aki a legtöbb gólt rúgta a világon, vagy a legtöbb hátraolózást csinálta, vagy aki legnagyobb hatással volt az edzőkre, mint játékos. Teljesen más kategória, és ezt minden szentté avatási szándék nélkül mondom, mert vannak csinált zsenik (a magyar kulturális életben nagyon sok ilyen találunk, színészen, festőben, politikusban, bár-miben), és vannak született zsenik. Minden tisztességes értelmiséginek, és Magyarországon különösen, az a dolga, hogy ezeket ismerje föl, ezeket tudja a maguk helyére tenni, és a kultusz, ami a nyomukban születik, ne ócska, szombat délutáni imádat legyen, hanem az a tudat, hogy hihetetlen szerencsénk, hogy egy időben élhettünk vele. Hogy jelen volt, fontos volt; voltak és lesznek nemzedékek, amelyek ezt a közvetlen napi találkozást, kézfogást, kalapemelést, együtt ebédelést vagy véres vitákat nem tudták átélteni.

Ha leszűkítem a saját életemre: írtam könyveket, alapítottam tanszék-eket, utaztam és van saját belsőépítész munkásságom is; nem ezeket tartom ma fontosnak, hanem azt, hogy a dolgok az én három évi akadémiai elnökségem alatt Makovecz Imréhez méltó módon alakuljanak.

(a Somogyi Rudolf és Zajti Ferenc által készített interjú szerkesztett részlete)

A Magyar Művészeti Akadémia megalakulása

Zelnik József

Az *Országépítő* szerkesztőinek kérésére megpróbálom röviden összefoglalni a Magyar Művészeti Akadémia létrejöttének főbb kezdeti lépéseit.

1991 elején megkeresett Gyurkovics Tibor, hogy kellene tenni valamit a magyar kultúra érdekében, mert látható, hogy hiába volt rendszerváltás, nem akarnak menni a dolgok, sőt a kultúra is belesüllyed a napi politika útvesztőibe. Én úgy jellemeztem a lehetőségeket, hogy új kulturális építkezéshez új intézmények és új szerkesztés kell. Ebben egyetértettünk Tiborral, és oda jutottunk, hogy a magyar kulturális területnek van egy nagy, a Rákosi-rendszerből örökölt adóssága; a művészetet kiirtották a

sztálini átszervezésen átesett Magyar Tudományos Akadémiáról. A feladat tehát: létrehozni egy független művészeti akadémiát. Felírtuk az alapításra méltó neveket, és összehívtunk egy, az alakulást előkészítő megbeszélést. Az ülésen többek között jelen volt Supka Magdolna, Balassa Sándor, Szakonyi Károly, Csoóri Sándor, Zelnik József, Krisár Miklós (titkár), Gyurkovics Tibor, Bertha Bulcsu, Gerzson Pál, Somogyi József, Schrammel Imre és a fényben Makovecz Imre.

A szervezés közben sajnos kialakult egy terméketlen vita is az MTA akkori elnökével. Többben megtudták, hogy mit akarunk, és megkeresték Kosáry Domokost, hogy nem lesz ez így jó,

ha mindenféle akadémiák alakulhatnak. Kellene tenni valamit. Kosáry összehívta balatoni telkére egyebek mellett Konrád Györgyöt, Csoóri Sándort és Mészöly Miklóst, hogy beszéljék meg a dolgot. Nem jutottak messzire, mert nem alakult ki egyetértés abban, hogy szóljanak-e nekünk, hogy álljunk le, és adjuk át a szervezést másoknak. Abban maradtak, hogy Kosáry majd beszél Makovecz Imrével. Magához kérette Imrét, és mint az elefánt a porcelánboltban, felajánlotta neki, hogy fölveszik a Magyar Tudományos Akadémiába, ha abbahagyja a másik akadémia szervezését. Gondolhatják, hogy Makovecz mit mondott erre...

Ezen túl mi különösebben nem vitakoztunk, hanem építettük az új akadémia szervezetét. El is érkeztünk a legfontosabb kérdéshez, hogy ki legyen az elnök. Gyurkovics Tiborral ismét összeülve meditatáltunk a lehetőségeken. Nem akármilyen döntés előtt álltunk. Tudtuk a régi akadémiák történetéből, milyen meghatározó az első elnök személye. Én több szempontokra is hivatkozva azt javasoltam, legyen Makovecz Imre az elnök.

Felbecsülhetetlen kár, hogy már nincs köztünk, de érezzük, hogy onnan az égi akadémiából segít minket.

Makovecz-közelképek 1972-től a közelmúltig

Kravár Ágnes

A családi elbeszélések szerint anyai nagyanyám és nagyapám akkor találkoztak, amikor a trianoni békediktátum után hazalátogattak az otthonmaradtakhoz. Sorban álltak beutazási engedélyért. Nagymamám az Arad melletti Borosjenőre, Nagyapám a Nagyenyed melletti Marosdécsére készülődött. Hosszú volt a sor, a hivatalnok rászólt az emberekre, hogy párosával álljanak. Erre nagyapám udvariasan nagymamám mellé lépett és megkérdezte, a kisasszony elfogadná-e párjának? Így szól a legenda.

Apai nagyapám a felvidéki Nyitra melletti falucskából a századfordulón indult el Budapestre szerencsét próbálni. Divatos úriszabósága lett a József Nádor téren, segédekkel, szép műhellyel. Híres emberek jártak hozzá a húszas évektől az államosításig.

Az országvesztésből győztesen jöttem ki, mert megszülettem. Ha háború nincs, tán én sem vagyok. Szüleim gyors házasságot kötöttek 1944-ben. A Műegyetem diákjaiként Németországba menekítették őket, de a háború alatt erre az útra csak mint férj-felelőség kaptak engedélyt.

Fiatalok voltak, németországi egyetemi tartózkodásukról többnyire vídám dolgokat meséltek. Drezda külvárosában laktak. A város bombázását követő napon apámnak be kellett mennie a még égő, üszkös, halottakkal teli városba. Évtizedek múlva is újra és újra felidézte ezeket a napokat.

Gyermekkorom meghatározó emléke volt az 1956-os forradalom. Kilenc éves voltam.

Csak a nővérem és az édesanyám volt otthon. Apám Lengyelországban rekedt, hivatalos úton volt kinn, és nem tudott hazajönni. A forradalom alatt hárman voltunk itthon. Amikor belőttek a szobámba, ahol a babámat fésültem, a golyó az arcom előtt repült el, és belefúródott a falba. Utána sokáig dadogtam, mesélte édesanyám.

A kilenc éves gyerekekre is átragadt a szabadság mámorító érzése, pontosan emlékszem anyám, nagyszüleim felszabadult boldogságára, hogy talán minden megváltozik. Édesanyám nagyon aggódott, hogy nincs valami baj a szüleivel – akik külön laktak Rózsavölgyben. A tabáni lakásunktól Budafokig gyalog mentünk hozzájuk. Akkor láttam a szétágyúzott Móricz Zsigmond körteret, a téglalomlásokat, a szétlőtt, beszakadt lakások belsejét. November 4. után az éjjeli ágyúzások idején anyámhoz bújtam félelmemben. Az egész ház lenn volt az óvóhelyen, csak mi maradtunk a helyünkön, a nagy ablakos, hatodik emeleti lakásban. Emlékszem a november 4. utáni napokra, ahogyan szertefoszlott a remény, a mély, szomorú csalódásra és becsapottságra.

Ezeket az érzéseket átéltem, most is bennem vannak. Emlékszem a szünetekre a forradalom utáni években, amikor – kimondatlanul is – számon tartottuk azokat az embereket, akiknek a családjában valaki a forradalom után börtönben volt, vagy sérelem érte, vagy hozzátartozójuk disszidált. Ezeket az embereket valami félelemmel társult nimbusz, egyben megbé-

lyegzettség vette körül, és ez soha nem múlt el. Ha találkoztunk velük, ezzel a különös érzéssel együtt voltak azok, akik.

A forradalom után jóindulattal gyűjtött adományok – csokoládé, kávé, kakaó – érkeztek a magyar családokhoz külföldről. A csomagokon svájci, holland bélyegek voltak, ezeket a csomagokat úgy tekintettük, mintha magából a mennyországból küldték volna, oly jó szagú, oly szép, választékos, színes volt a mi kis szürke világunkban.

A beváltható IKKA-utalványok, csomagok is a hétköznapokból a tündöklő mennybe emelték azt, aki ilyet kapott, vagy sikerült hozzájutnia. Maga az üzlet, ahol twist-pulóverekből és orkáncabátokból lehetett válogatni, hétköznapi boldogságot jelentett a kopott, szürke Budapesten, ahol nemcsak az utcák, hanem az emberek is ilyenekké váltak.

Ezek már a gimnázium évei, a hatvanas évek.

A Beatles együttes, majd az Illés, Metró, Omega színezték a serdülőkorunkat, ifjúságunkat. A Szabad Európa Rádió, aminek a sisterségét már kora gyerekkorom óta megszoktam, mert anyai nagyapám kizárólag azt hallgatta, bárhogy zavarták, most nekem szólt! Rohantam haza az iskolából a tinédzser partira hetente, hogy meghallgassam kedvenceimet. A túlvilágról jött a zene; mostani eszemmel akár hálás is lehetek az elvtársaknak, hogy így megnehezítették a hozzáférést. Ha nem lettek volna tiltva, jóval kisebb hatást értek volna el, bár a nyugati ifjúság is visítózott, ahogy meghallotta, vagy meglátta a Beatlest. A nyolcvanas években láttuk őket először filmen, tévében, addig csak a hangjukat hallottuk és fényképeiket láttuk.

Öreg fejjel a rendszerváltás idején láttam először hosszabb filmet róluk a magyar televízióban. Visítottam a meglepetéstől és az örömtől, odacsodítottam kis családomat a tv elé nézni a közel húszéves filmeket, ahol a bálványaink mozogtak!

Budapesti Műszaki Egyetem, 1970: építész oklevelet szereztem. Csak Pogány tanár úr, Pelikán tanár úr, Hajnóczy tanár úr, Vargha Laci bácsi, Meggyesi Tamás előadásai fogtak meg, azokra emlékszem, mint nagy élményekre, és a tervezési gyakorlatokra.

A VÁTI-ban kezdtem el a pályámat, akkoriban volt ott egy műemlékes, és egyben magasépítéssel, várostervezéssel is foglalkozó iroda, melynek Dragonits Tamás volt a vezetője.

Az iroda kisebb műtermekre volt felosztva, mindegyiknek volt műteremvezetője. A miénk Láng Tivadar, nagy tudású, művelt, színes egyéniség volt. Tatabányán az épülő lakótelep blokkos épületeinek tervezésével foglalkoztunk, ahol az építészeti, tervezési ambíciókat nagyjából az erkélymellvéd kitalálásánál lehetett bevetni, kiélni és abbahagyni.

Ám 1972-ben kaptam egy önálló tervezési munkát a blokk-aptációk után. Akkoriban kezdődött a Tatabánya-Dózsakert lakótelep 16 tantermes általános iskolájának tervezése.

Jó bonyolult házat terveztem, téglaburkolattal, ugratott lépcsős homlokzattal, fakazettás álmennyezetekkel. Akkoriban Jurcsik Károly, Farkasdy Zoltán, Jánosy György, Szendrői Jenő, az Ipartervnel Csaba László, Szrogh György, Gulyás Zoltán voltak a legnevesebb építészek a szakmában. A külföldiek közül nálunk Alvar Aalto és a finn építész, a japánok és az olasz építész kapott figyelmet. A VÁTI-ban a főnökeim, a beruházó, és mindenki hagyta, hogy olyan legyen a ház, amilyennek elgondoltam. Minden héten meg kellett mutatnom a tervet az öregebb építészeknek, kijelöltek két-három építészt, velük kellett konzultálnom, majd Tatabányán a Dózsakerti blokkos épületekből álló lakótelepen elkezdődött az iskola építése, tornaterem és tanmedence is épült hozzá szintén az én terveim szerint. (Csinos feladat egy kezdő építésznek!)

Amikor elkezdték építeni – mint minden kezdő építész – meghatódtam,

hogyan ilyen komolyan veszik a terveket! Művezetésekkel (vonattal jártam), ahogy közeledtek a megállók Tatabánya felé, egyre jobban izgultam. Az építésvezetőségen szakkifejezések röpködtek, fogalmam sem volt a jelentésükről. Sok problémát – gondolom, utólag – megoldottak helyettem, de éreztem némi tiszteletet a szakmai partnerek felől, hogy fiatal és nő létemre merem vállalni az építés nehézségeit.

1972-ben Tóth Tiborral, építész évfolyamtársammal összeházasodtunk. Ő az Ipartervben kezdett, még a nagyhirű építészek mellett, Szendrői, Gulyás Zoltán, Földesi Lajos, Rimanóczy, Bőjthe, Janáky. Az idős Medgyaszay is ott dolgozott, miután megszüntették a magán tervezői irodákat. Segédtervezői titlust kapott és kis összegű kegydíjért mint önálló építész alkalmazták. Az akkori személyzetis szerint lelkiismeretesen, kreatívan és önállóan végezte munkáját. A személyzeti osztály róla szóló jellemzését férjem a rendszerváltás után az otthagyt iratok között találta meg.

Makovecz a VÁTI-ba érkezett

1972-ben Makovecz már Ybl-díjas építész volt. A szakma fenegyerekeként jelent meg a VÁTI-ban. A szocializmus szürkeségéből bántóan kirítt, félni kellett tőle, mert akart valamit, ami káros lehet a meglévő egzisztenciákra. Esetleg ki kell állni mellette, és – egyáltalán – nagyon veszélyes, ahogyan felborzolja az állóvizet, a szocialista langyos pocsolyát!

Éjt nappallá téve dolgozott és dolgoztak. Úgy tetszett a kívülállónak, hogy állandóan pályáznak, vagy diplomaterv-beadásra készülnek. A rajztáblák szélén poharak, jó hangulat, komoly munka. Ez kellett nekem, ez fogott meg.

Átkértem magamat Makovecz műtermébe, és beültem a Tartsay Vilmos utcai (volt Rózsavölgyi-) villa terasza alatt lévő egykori szuterénhelyiségbe (melyet a VÁTI asztalosműhelyként használt), ahol Makovecz, Várlaki Er-

zsébet, Sharang Paula, Zorkóczy Piroška alkottak egy külön műtermet.

Közben átadták az első, általam tervezett iskolát, az átadásra az egész Makovecz-műterem lejött, nagyon jólesett. Az ünnepélyes átadás 1974 szeptember 24-én volt, négy évvel a diploma megszerzése után önálló házam épült fel tanmedencével, tornateremmel. Az ünnepségen nem azonosították azt a kislányt a tervezővel – nagy ünneplő tömeg ment folyosóról folyosóra. Úgy emlékszem, szaladtam előlük, nehogy észrevegyenek.

Makovecz-műterem

Szentendre, Duna parti étterem, Szolgálatóház, családi házak; ezeknek az épületeknek a rajzait készítettem, kicsit bizonytalanul, mert nagyon nehéznek tűnt számomra a kötetlen, de karakteres formák visszaadása, a részletrajzokban az anyagok természetüknek megfelelő használata.

A korábbi, raszterekbe foglalható tervek után alapvetően más világ volt ez. Ráadásul a poharakból is hörpintgettünk rendesen. Ha üres volt, valaki körbejárt, és megtöltötte. Cigaretta-zott mindenki, és látszólag könnyedén, szinte viccből készültek Makovecz korai házai, útkeresésének híres, alapvető épületei. Imre jókedvű volt, kirobbanó erő volt benne, átadta ezt mindenkinnek. Általa mi ott a terasz alatt egy másik világ voltunk.

Felejthetetlen fejezete fiatal építészkoromnak, amikor az Őrségbe jártunk felmérni. Őrszentpéteren, Szalafőn állapotfelmérést készítettünk évszázados épületekről. Minden szerbe, minden házba bekopogtattunk, mindenhol kitöltöttük ugyanazt a kérdőívet a porta adatairól, a fő és melléképületekről, a gazdaságról.

Az Őrség ekkor még nem volt felkapott, divatos hely, ellenkezőleg, itt lehetett szembesülni a Kádár-korszak faluromboló politikájának eredményével, ami lesújtó, tragikus volt.

Szinte mindenütt csak idős embereket találtunk, és csak nagy ritkán elszánt, dolgos fiatalokat.

Öreg emberek feküdtek öreg ágyakban, szinte látni sem lehetett, hogy van még ott valaki a szobákban.

Makovecznek nem volt újság a falusi életet ily közelről látni, mivel zalai nagyszüleinél sok időt töltött, de nekem, budai úrilánynak döbbenetes volt találkozni a kilátástalansággal, szegénységgel, megnyomorítottsággal. Mindemellett a bölcs öregemberek humorával, éleslátásával, napi bajaikkal szembesülni nagy iskola volt.

Az őrségi kiszállásokat Őrszentpéterig vonaton, aztán gyalog, szekéren vagy teherautó platóján tettük meg, nagy hómezőkön gyalogoltunk át egyik szerről a másikhoz, az erőt a lelkesedésen túl a szalonna és a pálinka adta, ami minden háznál előbb vagy utóbb előkerült.

A téli havas tájak, a tönkretett, elszegényített gazdaságok még így is gyönyörűek voltak, nem is szólva arról, ha átsütött a téli nap a rossz, fonott kosáron, szekéren, vagy kukoricagórén, az öreg kalabukos házak szalmatetején.

Nem sokáig voltunk a füstös kis zugban, az egykori asztalosműhelyben, mert az iroda beköltözött a VÁTI Krisztina körüti székházába, ahol a Makovecz-műterem terebélyes szobát kapott.

Akkoriban csatlakozott hozzánk Gerle János is, majd később Kölonthe Zsolt, Gerencsér Judit és Nagy Ervin. Makovecz hozta magával a volt Szövterves munkáit, és az ottani megrendelőkkel kialakított kapcsolatai révén jutott megbízásokhoz. Valószínűleg innen eredhetett a pásztói vendéglő

tervezési munkája is. Minden további nélkül nekem adta, *lássuk, hogy mit hozol ki belőle* – mondta.

Nem sikeres a történet; az épület megépült, Pásztón a Mátra lába előtt vezető út mellett. Próbáltam a Mester mellett egy hozzá illő épületet tervezni, (ez volt az alapvető tévedésem), de Makovecz előlegezett bizalma ellenére sem sikerült jó épületet tervezni. Évekkel később, egy kiszállás alkalmával elhaladtunk autóval a ház mellett, valaki megkérdezte, hogy ez meg milyen ház, és ki tervezte, mire Ekler – aki az autóban ült – azt válaszolta: nem tudom pontosan, de úgy emlékszem, hogy valami nő tervezte...

Benedek fiam születésével egy időre elváltak útjaink Makoveczcel. Őt a VÁTI-ból elküldték, mert a világraszóló sárospataki házat megtervezte, én pedig anya lettem.

Makovecz a VÁTI után Várlaki Erzsivel a Pilisi Parkerdőgazdaságnál lett főépítész, Madas László igazgatósága alatt. A régi műterem gyakorlatilag feloszlott.

Fiam születésénél nagyobb boldogságot nem éltem át. Egy Attila utcai kis garzonlakásban laktunk. Hosszú előszobából, icipici konyhából, fürdőszobából állt a birodalmunk. Napközben, fiunk délutáni alvásánál sokszor beszorultam a fürdőszobába, és a mosógépen, kis rajztáblán terveztem családi házakat (Máriaremetére, több családi házat Tahiba és környékére).

Ebben az időben jártunk Makovecz nyilvános magán-mesteriskolájára. Hihetetlen tudásanyaghoz jutottunk. Elzárt világunk kinyílt, az egyetemen tiltott modern építészet felé is, ami az akkori elzártság idején hallatlan eredmény volt. Bújtuk a nehezen elérhető nyugati építészeti folyóiratokat, bejártunk a MÉSZ könyvtárába, hogy anyagot találjunk az egyes előadásokhoz.

Hamarosan visszamentem dolgozni. Mint állami alkalmazott építész a Széchenyi palota rekonstrukciós tervein dolgoztam, majd megint elkapott a VÁTI egy jó nehéz feladattal. Pécsváradra, a Szent István által alapított

apátságba kellett szállodát tervezni, az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából. Életem legkomolyabb, legnehezebb feladata volt. 1981-1983 ig tartott a tervezés, az átadás éve 1988 március 15. volt.

Kozák Károly, az OMF hivatalos régésze kezdetben tulajdonképpen utálta, de leplezte, hogy ide Pécsváradra egy kis senki építész tervez. Ráadásul a meglévő barokk gazdasági épületek egy részét is le kellett bontani, ami nehezen emészthető egy vérbeli műemlékes számára.

Ennél az épületnél éreztem meg először az alkotás gyönyörűségét. Mint amikor egy szó, kifejezés nem jut az eszébe az embernek, olyan az alkotás is. Tudod, hogy benned van a megoldás, el is fogsz jutni hozzá, azt is tudod, hogy megérezed, mikor értél el oda. De amíg ezt eléred, az a bizonyos alkotás olyan, hogy tehetsz bármit, hétköznapi dolgokat, de a probléma veled van, hurcolod. Hullámokban leülsz, dolgozol, abbahagyod, újra előveszed, megint elmerülsz benne, és így alakul a terv. A kitartó munkát nem lehet megúszni. Ha nem így dolgozol, sosem születik meg a megoldás.

Évekig jártam Pécsváradra autóval, busszal, a hosszú építkezést végigkísértem, izgultam, hogy a a valóságban is pont úgy helyezkedjen el minden funkció a várfal takarásában, ahogyan a rajzasztalon elfért.

Az építkezés belsőépítész Mezei Gábor és Hegyi Mara voltak. Makovecz után átjöttek a VÁTI-ba a Szövtervből, hihetetlen profizmussal dolgoztak Imre minden épületén. Pécsváradon hasonlóan magas szinten oldották meg a belsőépítészeti feladatot.

A közelmúltban jártam a helyszínen, és mondhatom, hogy időtálló munkát végeztek a belsőépítészek és az OMF pécsi kivitelező cége is.

Miközben Pécsváradot terveztem, a Vár alatti, meglévő garzonlakásunk fölötti tetőteret beépítettük. Nagy részét magunk kivitelezük, szigetelő és mázoló munkákban különösen jelskedtem. Tágas, világos, kétszintes

padlástéri lakást alakítottunk ki nagy terrasszal a tető bevágásában a budai Sashegyre nézően, rettenetesen élveztük. Nem sokkal a beköltözés után született második fiunk, Márton is.

Abban az időben mutatták be a Balczó Andrásról szóló filmet. Az a film akkoriban, 1980-ban, a nyers igazságok kimondásával, az egykori öttusázó bálvány szavaival – az elhivatottságról, a felretettségről, a vallásosságról, a család és a hazaszeretet fontosságáról felrázó, megrendítő film volt. Mai napig is rejtély nekem, és gondolom sokunknak, mi készíthette Kósa Ferencet, hogy évtizedekig a kommunista utódpárt színeiben üljön a Parlamentben ő, aki ilyen és még sok nagyszerű film rendezője volt.

Marci a tisztaszívű gyermekség megtestesítője volt, és maradt is. Mintha hallotta volna, miről beszél Balczó a filmben! Hazahoztuk a kórházból, és betettük az új padlástér legnagyobb helyiségébe egy mózeskosárba, ahol meglegedetten nyekergett! Hálás vagyok a sorsnak, hogy a fiaink a saját tervezésű tereinkben nőttek fel.

Marci születése egybeesett a szocialista uralom szétesésével, illetve annak a kezdetével. Ebben az időben történt az, hogy a főállás mellett megalakultak a kisvállalkozások, a GMK-k, amiket az elvtársak maguknak találtak ki, hogy így minden jól fizető dolgot kivonjanak az állami szférából, a szellemi tőkét is beleértve. És ha már így kitalálták, kénytelenek voltak másoknak is megengedni.

1981 és 83 között érlelődött meg bennem, hogy otthagynom a VÁTI-t, a nagy állami tervező céget, hogy újra Imre közelében lehessenek, Nagy Ervinnel és a régi csapattal. Többször meglátogattam Imrét és Erzsit a Pilisi Parkerdőnél. Makovecz, aki a Pilisi Parkerdőnél hét évig volt alkalmazásban Madas László igazgatósága alatt, hatalmas tevékenységet fejtett ki ott. Rengeteg épületet tervezett, ekkor épült a visegrádi kirándulóközpont, a mogyoróhegyi épületek, a Hoffmann-kunyhó, a Farkasréti temető ravatalo-

zója, a dobogókői síház és még sok épület. Itt alapozta meg kemény munkával későbbi építészetének alapjait, amikor a népművészeti elemeket tanulmányozta, vagy a különböző „egyszerű” térszervezésekben mélyedt el. E tanulmányok eredményeként vagy folyamán bontakozott ki a későbbi Makovecz-épületek hiteles karaktere, filozofikus mélysége, amely visszatükrözte az alkotó befektetett energiáit.

Amikor Imre a Parkerdőben eltöltött hét év után önálló lett, már híres építész volt. Makoveczcel terveztetni a fennálló diktatúra elleni lázadást is jelentette, nemcsak jó építészetet. Imre pedig – ahogy én tudom – ebben az időben, irodája nem lévén, különböző nyilvános helyeken, majd rendszeresen az Angelika presszóban fogadta egyre népesebb megrendelőtáborát. Volt egy kis naptára, az a fajta kicsi, ami zsebben elfér, abba fegyelmezett, szép betűkkel beírta, hogy melyik munkával kapcsolatban ki és hányra jön a presszóba, ahol saját állandó helye volt. Emlékszem, ahogy bement a soron következő kliens, az előző ügyfél, vagy rajzoló elkezdett pakolni, és ez így ment egy jó darabig.

Nem kevés tépelődés, gondolkodás után jöttem el a VÁTI-ból. A végső döntést hirtelen kellett meghoznom, mert Koppány Zoli egyik épületét kellett azonnal kiviteli tervnek feldolgozni. Koppány Zoli heves ellenkezésének ellenére bevettek a MAKONA GMK-csapatba, és Várlaki mellett én lettem a cég második alkalmazottja.

A tulajdonosok és alapító tagok Makovecz Imre, Koppány Zoltán és Nagy Ervin voltak.

Ebben az időben, mivel még nem volt közös irodahelyiség, sokszor megfordultunk Ervinéknél is, de hamar kiderült, hogy kell egy saját iroda, amit meg is találtak – egy tenyérnyi üzlethelyiséget a Lánchíd utcában, közvetlen bejárattal az utcáról.

Mezei Gábor gyönyörűen megtervezte, viszonylag nagy hely volt Imrénék, és kisebb boxok nekünk. A kira-

katban Várlaki Erzsi ült, a többi helyen Nagy Ervin, Koppány Zoli, változó összetételben a fiatal építészek és én, végre újra együtt.

Imre munkái mellett önálló munkáimon is dolgoztam. Hittünk abban, hogy a befektetett energia meghozza gyümölcsét, hétköznapi és hétvégén egyaránt rajzoltunk.

Az irodában a fiatal építészek egymásnak adták a kilincset és az asztalt, a későbbi csapat szinte minden tagja már ekkor bejáratos volt Imréhez, munkák kapcsán, egyetemi kiadványok szerkesztése miatt, vagy csak úgy, hogy a közelében lehessenek.

Nyaranta ezek az építészek, építész-hallgatók a visegrádi táborban töltöttek együtt heteket, és saját terveik, ötleteik alapján építettek maguknak, maguk tervezte építményeket, Imre irányításával.

A Budai Színkör helyére üzletsor, Richter ékszerész családi háza, Jászapáti művelődési háza, ezek voltak az én munkáim Imrével, miközben egymást biztattuk, hogy ennek össze kell jönnie, ha ennyi energiát ölünk bele. Férfimmal a nagy padlástérben húztuk a vonalakat, sokat dolgoztunk, közben zenét hallgattunk és élveztük az értelmes munkát. A gyerekek az ágyból kiszóltak, hogy zörgessük a pauszt, mert csak arra jó elaludni!

Makovecz a sárospataki művelődési ház megépültével, a visegrádi, mogyoróhegyi épületek megépülte után megkerülhetetlen fontosságú és hírnevű építész lett a szakmának, aki felett szakmai viták sora született. Híres lett, még híresebb, mint annak idején, amikor a VÁTI-ba jött. Hósként, harcosként kezelték, mi – közvetlen munkatársai – szívtuk belőle az áradó erőt, és egyre több építész dolgozott neki. Különös, hogy az terjedt el róla, hogy a stílusát ráerőlteti a kollégáira, pedig ez egyáltalán nem volt így. Ellenkezőleg, rászólt a tervezőkre, hogy *ne Makovecz-házat csinálj!* Nagyon is értékelte, ha saját útját járta vagy próbálta járni az építés.

Nehéz helyzetbe kerültem újra, amikor megkaptam egy, látszólag nem különösebben érdekes munkát tőle. Sopronból megkereste Imrét egy társaság, a Belvárosi Lakásépítő és Fenn tartó Szövetkezet, elvittek minket egy óriási területre, amit lakásokkal kellett beépíteni. Imre ismerte soproni kötődésemet, egyrészt ott születtem, másrészt a tervezési terület közvetlen szomszédja volt az a Széchenyi palota, amelynek rekonstrukcióját még mint a VÁTI műemlékirodájának építész terveztem és műveztettem.

Ez az új épület, ez a beruházás volt pályám legnagyobb feladata, mellyel hosszú évekig, 1990-ig foglalkoztam.

Mainapig érthetetlen előttem, hogy Imre hogyan merete rám bízni ezt a rettentő nagy feladatot. Semmit sem szólt bele, néha csak elment mellette, és valami megjegyzést tett.

Az eredménytől magam is meglepődtem, nem tudtam, hogy erre a munkára alkalmas, képes leszek. Tülnöttem saját képességeimet, olyan megoldásokat hozott ki belőlem ez a hatalmas feladat, amiknek megoldására nem gondoltam magam alkalmasnak. Hálás vagyok érte Imrének!

Miközben a soproni munka ment, más feladataim is voltak, elkezdtük Jászapáti központjában több épület tervezését. Makovecz Imre Jászapáti-ba tervezett művelődési házát rajzoltam, Kádas Ágival együtt. Később a Művelődési házzal szemben lévő két lakóépület terveit már önállóan terveztem, műveztettem. Életem egyik emlékezetesen sikertelen beruházása, és egyben legszebb terve a jászapáti paplak, hivatalos néven *Római Katolikus Plébánia* terve volt.

Sikerült rendesen elrontani építés közben!

Ott találkozott egymással a ravasz, pénzéhes kivitelező, a gyáva, megfélemlített építető, a primitív, buta műszaki ellenőr és a kellő tapasztalat nélküli tervező(nő).

Ha közülünk akár egy is megfelelően ellátja a feladatát, nem lett volna az épület a terv karikatúrája. Itt értettem

meg, hogy legalább egyvalakinek kell lenni az épületnél, aki halálosan komolyan veszi a feladatot, és ez már elég lehet ahhoz, hogy sikerüljön a ház.

Az építkezések során megtanultam tisztelni mások tudását, tanulni a bádogostól vagy más mesterembertől, megtanultam azt az őszinte, de tudatos magatartást felmutatni, amivel egymás megbecsülését kifejezzük.

A soproni munka olyan nagyszabású volt, hogy egy kis darabot az életemből, egészségemből elvett, de az öröm, hogy épül, hogy a kitalált részletek megvalósulnak, kárpótolt. Ott-hon gyurmából kiraktam az épület egyes részleteit, állandó lázban égtem. Vártam, hogy végre felépüljön, úgy, ahogy elképzeltem.

Lassan hozzászórtam az ilyen nagyarányú építkezésekhez, élveztem, ahogy összeáll az épület, nem jelentett problémát a mérete, sőt ösztönzött. Csak a családom sínylette meg időnként az építész mamát. Ők is emlékeznek, hogy amikor a Sopront, vagy a Pécsváradot terveztem az milyen is volt! A gyermeknevelésben különösebben nem hiszek, ellenben annál inkább az előtűk zajló életvitel példájában, a család életszemléletében, szokásaiban igen, amelyek alakítják a gyermeket.

Volt a családjunk életének egy érdekes hangulata, az örökké dolgozó, lelkes építész szülők, a kiszállások sora, amikre elvittem a gyerekeket, a rántott hússok a különböző vidéki vendéglőkben, a dolgozó dunakanyari nyarak a tahi házban, amikor a mama a rajztábla széléről kiabál a gyerekeknek (négynek; nővérem két gyereke is), hogy *Niki, hagyd a Marcit, sárosan nem lehet bejönni, igen, megüünk biciklizni.*

Volt egy időszak, amikor a társaságban Várlaki Erzsinek, Ervinnek és nekem volt még csak autónk, Trabantok, Ladák. Ebben az időben rendszeresen jártunk vidékre Imrével, a munkáknak megfelelően felváltva, nagy beszélgetésekkel egybekötvén. Később átvette ezt a feladatot a soron következő ge-

neráció, Turi Attilaék (Tésztaék), majd a Viator építései. Látni őket, visszagondolok a régi kiszállásokra, amikor még nem voltak autópályák, a szocialista tanácsi emberekre, párttitkárokra. Nem voltak rosszabbak a mai pénzüági partnereknél.

Akkoriban bőven belefért az életembe, hogy reggel elindultam Pécsváradra művezetni, majd onnan Berzencére, és visszafelé még benéztem a Balatonszabadiban épülő, a Makovecz-csoport által tervezett épületegyüttesre, majd a saját házamat művezetni.

A rendszerváltás idején beindult a faluház-mozgalom Makovecznek köszönhetően, aki a Népművelési Intézetben lévő barátaival, Varga Tamással és Beke Pállal együtt járta az országot. A kiüresedett, sivár, szocialista művelődési házak után elindult a faluház-építési mozgalom. Az emberek kezdték fölemelni a fejüket, saját akaratukból, a helyi közösségek kezdeményezésére indult el a közösségi tevékenység, nem felülről, nem parancsszóra. Makovecz egyik leggyönyörűbb háza, a zalaszentlászlói faluház ekkor épült

fel. Egy gyönyörűsége falusi tisztaszo- nappali szoba szerepét töltötte be kályhával, meleggel, otthonossággal. A hatalom félt, hogy ellenőrizhetetlen folyamatok indulnak el, de már késő volt, recsegett-ropogott, engedni kellett. Faluházak sora épült Jászkiséren, Jászapáti, Bakon, Csurgon, Berzencén, Bagódon, Letenyén, Szerencsen; később Lendván, Makón – a felsorolás közel sem teljes. Vidékre jártunk, pesti munkáink nem voltak; többször voltunk Erdélyben is, ahová csak turistaként lehetett menni és csak ha rokonoknál szálltál meg. Hogy milyen rokonsági fok volt elfogadható, azt a milícia határozta meg.

A táncházmozgalom elterjedése – hála Sebő Ferencnek és Halmos Bélának – erre az időre esett. Sebő és Halmos évfolyamtársaink voltak, a nyári építőtáborokban nekünk gitároztak először.

A Lánchíd utcai irodába egyre többen jöttek, fiatal építészek, főiskolások, egyetemi hallgatók. Kinőttük, így átköltöztünk a kis Lánchíd utcai irodából a VII. kerületi Rumbach Se-

bestyén utcába, ahol véleményem szerint az aranykort értük meg együtt. Az iroda közvetlenül az Ottó Wagner által tervezett gyönyörű zsinagóga mellett egy igazi Bauhaus-épület földszintjén és galériáján volt. Eredetileg üzlethelyiségnek épült, alul-felül nagy, kétemeletnyi vasszerkezetű üvegportál határolta az utca felé. A kis belmagasságú teljes felső szinten lévő irodában fantasztikus élet folyt. Legalább 25 építész, 25 rajztábla, 25 fiatal tehetség dolgozott a nagy, tágas termekben, és egy kicsi, kb. 2,5 x 2,5 méteres szobáckában ült Makovecz. (Ott volt Várlaki, Szentesi, Dobó Vili, Göndör, Ervin, Sala, Tészta, Menyus, Siki, Vincze Lackó, Jani, Szalai, Robogány, Ekler, Heil Tibi, Csábi, Tusi, Kravár, Gerencsér, Zsigmond Ági, Zsiga, Nagy Tamás, Kovács Attila gépész, vándorépítészek, külföldi vendégépítészek, Kelf Treuner az NDK-ból, és külsős, rendszeresen bedolgozó építészek.) Bohém világ volt, fiatalokkal, lendülettel, világmegváltással, rendszerváltozással, és Makoveccsal. A fiúk a csajokat figyelték az utcán, és hangosan fejezték ki elis-

merésüket. Nem voltak még csoportok, külön irodák – mind egyformán építészek voltunk. Egy dolog kötött minket össze, hogy tudtuk: csak itt van a helyünk és sehol máshol!

A visegrádi tábor, az egyetem, a főiskola mély kapocs volt a fiatalabb generáció tagjai között. Ők még pályakezdők voltak. Mi, Várlaki, Gerencsér, Ervin, velem együtt már szakmai múlttal rendelkezünk, öregebbnek számítottunk.

A szervezet, amiben működünk, a *Makona Kisszövetkezet* névre módosult, kb. 25 építész tagja volt, 1987-ben alakult, elnöke Makovecz Imre lett. Egyértelműen belőle éltünk. A munkákat Makovecz kapta, őt kérték fel tervezésre, a faluházmozgalomnak is ő volt a motorja, a népművelési intézeti barátaival együtt.

Ekkor kereste meg az evangélikus egyház templomok tervezésével, melyek közül az első a siófoki templom volt. A templom tervezése, építése csodálatos fejezete volt Makovecz Imre és az építető Marci bácsi életének. Nem felejttem el azokat az időket, amikor Imre ezt a templomot tervezte abban a kis szobáscsúszkában. Sűrűn találkozott Marci bácsival. Amikor kitalálta és megrajzolta a templomot és a templombelsőket, kijött, és lelkesen mutatta nekünk, hogy mit tervezett. Erre határozottan emlékszem, mennyire boldog, ihletett és átlelkedő volt a tervtől. Ahogy emlékszem, mindenki köré sereglett, és Imre lelkesen magyarázta a tervet, és így volt ez a paksi templom tervezésénél is.

Döbbenetes volt később, amikor már megépült a templom – összevetni a belső térről készült rajzát a valósággal. Szinte fényképszerűen tökéletes rajz volt, abszolút visszaadta a teret, annak arányait, a szerkezetet.

Imre ebben az időben mintegy 20-25 embert foglalkoztatott. Tevékenysége az egész országot behálózta. Csete, Kampis, Bodonyi, Plesz Antal, Pécs, Kaposvár, Északterv, Miskolc- Sárospatak, Pák, mind munkák, helyszínek, baráti és munkakapcsolatok.

A sárospataki művelődési ház megépülte után Makovecz még sokáig tevékenykedett Patakon. Legkorábbi munkája a Bodrog áruház volt, majd követte a Borostyán vendéglő, amely a volt kolostor refektóriumának átalakításával jött létre, igen elismert, nagy sikerű terv volt. (Imre minden munkája óriási szakmai vitákat kavart építészberkekben...) Gyönyörű textileket tervezett ide és a művelődési házba is Imre felesége: Szabó Marianne textilművész. A Rákóczi úti lakóegyüttes, melynek földszintjén üzletek épültek, jó hangulatú új városközponttá, bevásárlónegyeddé fejlődött Patakon. Ebben a munkában dolgozott együtt Imre Bodonyi Csabával, Ferenc Pistával. A legutolsó ütem tervezését Nagy Ervinre és rám bízta.

Ervin patikaház terve fantasztikus volt, nagyon merész, szuggesztív, különleges belsővel, tiszta térszervezésekkel. Az épület kivitelezését nem sikerült olyan színvonalon megvalósítani, amelyet megérdemelt volna a koncepciózus, gyönyörű terv. Ez volt az utolsó épület a városközponti magban, amikor már a kivitelező lelkesedése kifűjt, a pénz is kevés volt, állandó kompromisszumok közt épült meg az épület, ami nagyon kiábrándította Ervint és engem is, aki a kivitelezésben részt vettem. Emlékszem a hosszú kiszállásokra Ervinnel, akkor még Patak rettentő messze volt Budapesttől, Trabanttal, fárasztó volt, de a lelkesültség ott volt velünk (visszafelé sokszor a csalódottság). Nagy dolog volt a szocialista szürkeség után ilyen épületeket tervezni és építeni!

Azt hiszem, ekkor határozta el Ervin, hogy saját tervezésű házának az építését, kivitelezését is meg kell szerveznie a jövőben, ha nem akar kiszolgáltatva lenni a kivitelezőknek. A későbbi Hattyúház-történetek magva ez! Ervin erre tudatosan készült, és szervezte azt a csapatot, amely nagyobb léptékű beruházásokat finanszírozhat meg a jövőben.

Közben épültek a faluházak, az idő eltelte, már a fiatal építészeknek is saját

házaik épültek meg, köztük a szerencsi kultúrház is, amelyet Salamin Feri tervezett. Szerencsen volt országgyűlési képviselő Németh Miklós, az akkori miniszterelnök, ő adta át a Salamin által tervezett épületet személyesen – természetesen mint Makovecz-házat. Az átadásra leutaztunk mindnyájan, és Imre kérdezte is tőle, mint miniszterelnöktől viccesen, hogy *Miklóskám, mi a lófász lesz itt*, mire ő hasonló modorban: *fingom sincs...* Pedig szerintem tudta, hogy mi lesz. Sőt erősen munkálkodott a szelíd átmeneten, hogy a bolsevisták diktatúrájából a kapitalista pénzvilág diktatúrájába való átmenet észrevétlenül történjen meg.

A szocialista lózungok még megvoltak, még egypártrendszer volt, még senki sem gondolta, hogy mily közel a valódi rendszerváltás, a többpártrendszer, az oroszok kivonulása.

Mi pedig csak azért is mentünk a nyolcvanas években március tizenötödikén el az Alföldre a kunhalmokhoz, nagy fákat emeltünk, egy napig tartó megfeszített munkával bebetonoztuk a rönkfát a kiásott gödörbe és feldíszítettük a nemzetiszínű szalagokkal. Elénekelte a Himnusz, majd később este hazamentünk. A következő évben, években március tizenötödikén visszamentünk, és új szalagokat kötöttünk a fára. Valamit tenni kellett, mivel március tizenötödike nem volt nemzeti ünnep. Valami pihent agyú pártember kitalálta évekkel korábban, hogy *ünnepsomagot* kreál, március 15., március 21., és április 4. összevonva a *forradalmi ifjúsági napok* elnevezést kapta. Jó szocialista szokás szerint összemostak mindent, csak hogy valahogy túléljék a március 15-éket.

Bence fiam is ott ügyködött a betonozásnál az Ekler-gyerekekkel együtt, Szalai Tibivel, Varga Csabival, Göndörrel fociztak két betonozás között.

A soproni lakóegyüttes kivitelezésének végén, 1988-ban Imre „jutalomból” engem küldött ki Svédországba csereépítésnek.

Az akkor még keletnémet határon és keletnémet katonák tüzetes ellen-

őrzése után jutottam ki és át a komppal Svédországba Erik Asmussen Irodájába Jámába, a Rudolf Steiner Szeminárium svédországi központjába.

Itthon már tavaszodott, amikor nagyon nehezen, de elváltam a családomtól, Bence 12, Marci 8 éves volt, és szerencsére akkoriban anyósommal együtt laktunk, így férjemmel együtt birkóztak meg a nehéz feladattal.

Amikor megérkeztem áprilisban Svédországba, ott még hideg tél volt, a természet halott, színek sehol, csak szürkeség és Asmussen házai a szeminárium területén.

Kezdetben nekem nagyon nem tetszettek az épületek, barakkoknak tartottam őket, szinte felháborítóan, bántóan rondának, primitíveknek találtam az egész telepet.

A színeket, amelyeket az épületeken használtak, meghökkentően élénknek találtam, a belső falakat foltosnak, a faburkolatokat szőrösnek. Több időnek kellett eltelni ahhoz, hogy elkezdjem felfedezni az épületeket, azok rejtett tulajdonságait, szellemes részleteit, karaktereiket. Egy-egy épület megítélése elválaszthatatlanná vált a benne végzett tevékenységtől, azzal együtt alkotott teljes egységet, és így tekintve rájuk, kivételesen nagyszerűekké váltak.

Az ottani építészekkel való megismerkedés, főleg Erik Asmussen, a vezető építész megismerése még jobban elmélyítette az épületek megértését, elfogadását. Tán csodálatot is keltett bennem a felfedezés, hogy íme, ezek az épületek – túl a forma, funkció és műszaki részletek tökéletes megoldásán – azonosak Asmussennel, minden ízükben őt hordozták. Aki ismerte csodás, finom, kedves, egyszerű, humoros és szerény, de nagy tudású és tehetségű egyéniségét, az érti, hogy az épületek minden tekintetben az ő lényének hordozói.

Nagyon megszerettem Jámát, a svéd barátainkat, és meg kell mondanom, hogy onnan nézve a Makovecz köré csoportosult építésztevékenységét némileg átértékeltem ott, mesz-

szí távlatos rálátással – valóban igazat kellett adnom Asmussennek, aki frapáns észrevétellel jellemezte a magyar korabeli organikus építészetet. A történet a következő:

Amikor megérkeztem, természetesen előkerültek az ajándékok, többek között egy nagy gonddal összeállított füzet a magyar organikus építésztevékenységéről. Asmussen, Abbi (így becézték) nézte, nézegette, lapozott előre-hátra, majd félénken megszólalt és rámutatott a gazdagon megformált épületekre: *Isn't it a bit too much?*

És valóban, igazat adtam neki, sokszor valóban túlbujázkodott a formánéha öncélúan is a hazai organikus törekvésekben.

Am, ami eredeti, mint Makovecz, ott eltűnik az öncél, az önmagáért való díszítés, cafrang. Asmussen nem is Imre házait illetve ezzel a kritikával. Makovecz ugyanúgy magát mutatja fel, önnön lényegét egy-egy épületben, mint Abbi, ahogy az igazi, eredeti tehetségek teszik!

És itt jön a kérdés és válasz is, hát nem lehet mindenki zseni, annak is lehet hely a nap alatt, aki csak lelkes, nagyon szereti a szakmát, és valamiért kötődik ehhez az irányzathoz az építészeten. Ilyen a legtöbb építész Imre mellett, vagy Abbi körül, és ilyenek tartom magamat is!

A szívós, állandó szakmagyakorlás persze csodákra képes, majdnem elfedi a különbséget az igazi tehetség és a másik között, de nem; a tereket bejárva, a házat körbejárva bizony, az épület választ ad a tervező tehetsége felől, de még a jelleméről is.

A svédországi tanulmányút közepén meglátogattam Várlaki Erzsit, akit nagyon vártam. Érkezése után nem sokkal indultunk Norvégiába négyen, Niels, Janarve, Erzsit és én. Az utazás álomszerű élményfolyammá vált bennem. A norvég tájak, az ősrégi őrségi kástukhoz hasonló faépületek, a fatemplomok az óriási erdők mélyén, fjordok, barátok, kedves, egyszerű otthonok, építésztevékenységükkel, szeretettel fogadtak minket, ez

volt az a hét, amelyik Erzsivel minket életre szólóan összekötött, barátokká tett. A norvég felföldön a jégkoptatta óriás lapos sziklákon ülni, nem akarni szólni egymáshoz, csak nézni a végtelen fehér, sziklás felföldet, aztán a víz-esés, amely magába a megnyílt fekete hasadékba zuhan bele, mint a pokolba – ezek életreszóló élmények, s a közösen megélt élmény megosztása titok, melyet csak mi ismerünk.

Az Asmussen-irodába következő csereépítésnek Salamin Feri ment ki. Svédországból pedig egy igazi viking építész jött, Tommy Norrlander, akit Imre egy végtelen egyszerű (!) feladattal bízott meg, a paksi római katolikus templom 5-6 emeletmagasságú tornyának ácsszerkezeti terveivel. A „hat-bés” szerkezeti rajzból, amelyet Imre átadott neki, kínlódva, szentséggel, de végül is megszülettek a precíz tervek és a munkamodell is.

A Rumbach Sebestyén utcai irodára továbbra is a bohémosság volt a jellemző, de már elkezdődött a bájos szervezetlenség után a rend, a rendszeresség iránti igény.

Minden kedden reggel kötelező értekezlet volt, ahol Imre rendszeresen letolta a népet.

Ebben az időben zajlottak a nagy tüntetések az erdélyi falurombolás ellen, majd a következő év végére az egész Ceaușescu-rendszer összeomlott. Mi ezeket az eseményeket hallatlan optimizmussal, örömmámorban fogadtuk. Erre az időre esik Tőkés László harca, ami elvezetett az egész romániai rendszer bukásához.

Mi, naivak, hittük, hogy ezentúl más képp lesz; a magyarok számára is elérhető otthonná válik Erdély, de hamar csalatkoztunk, amikor 1990-ben Marosvásárhelyen szervezetterátámadtak a magyarokra és Sütő Andrásra.

Az irodában a 90-es évek végén is sok a munka, de jórészt Makovecz nevére érkeznek a megrendelések. Már nincs annyi, hogy mindenkinek rendszeresen jusson. Imrere súlyos teherként kezd nehezedni a sok fiatal

megélhetése, munkával való ellátása. De várható volt, hogy ez a helyzet nem tartható fenn sokáig. Amikor Imre kijött a szobájából, lobogtatva egy kis helyszínrajzot, hogy itt egy családi ház, kinek kell, mindenki behúzta fülét-farkát. Imre azt mondta: *meglátjátok, lesz még idő, amikor visszasírjátok ezt.* Hát lett is...

Ezzel kapcsolatos emlékem egy nagyon kedves, már kicsit idősebb francia építészhez kötődik, Claude Decsessionare velünk dolgozott pár hónapig. Kérdeztük őt, hogy *na Claude, most ki végzi a munkákat otthon?* – mert el sem tudtuk képzelni, hogy előfordulhat olyan, hogy nincs munka. Ő a világ legtermészetesebb hangján mondta, hogy most pár hónapja nem dolgozik, mert nincs mit. Erre mi nagyon elcsodálkoztunk.

Változtatni kellett, önálló kis irodákra szakadni, hogy Imre újra csak a saját munkájára tudjon koncentrálni, ne kelljen foglalkoznia a sok fiatal építész egzisztenciális gondjaival.

Nehezen értettük meg, hogy ennek így kell lennie.

A változtatásra a helyzet évek alatt ért meg, az egyre szövevényesebb, izgalmasabb politikai helyzetben, ami közben ment a munka, meg a tanulás, jöttek a külföldi vándorépítések, megalakult a Vándoriskola intézménye a régi céhek mintájára. Este titkos narancshámozások zajlottak, vagy Pap Gábor lebilincselő előadássorozatot tartott a Szent Koronáról. De volt előadás filozófiai kérdésekről, építészeti elméleti, esztétikai kérdésekről, Hamvas Béláról, Fülep Lajosról, Rudolf Steinerről. Meg arról is, hogy hogyan kell viselkedni, köszönni. Karácsonyi játékok előzményeképpen itt kezdünk el karácsonyi énekeket tanulni, egymást megajándékozni.

Minden évben készült egy füzet az előző év munkáiról, amelyikbe minden építész azt a munkáját, megépült épületét tette bele, amelyiket akarta. Csendes verseny alakult ki, gondolom senkinek sem volt közömbös, hogy az épületei hogyan viszonyulnak a többi

épülethez. Nagyon vastag füzetek voltak, ami mutatja, hogy mennyi munka volt akkoriban.

A magyar organikus építészet akkor-tájt divat volt, tömegesen fordultak Imréhez és a csapathoz a megrendelők, a szocialista szürkeség után valódi felszabadulás történt a közepes léptékű épületek építésében.

A Velencei Biennálén 1991-ben Magyarországot az organikus építészcsoporthoz képviselte, megkerülhetetlen volt a csoport tevékenysége, és egyben óriási dolog, hogy Magyarországot ez a csapat képviselte a világban. Erre az alkalomra készült el az első igazi profi katalógus, első összegzés a csoportról.

A kis irodákra való felosztás magunknak fájdalmas, de szükséges lépés volt, hogy fennmaradjunk. Az idő igazolta, hogy ezt meg kellett lépni. Miközben 1990-ben megalakult a háború utáni első független magyar kormány Antall József miniszterelnökkel az élén, mi már kis kft.-ként működünk tovább. A varázslatos kis helyünket a Rumbach Sebestyén utcában is el kellett hagyni, mivel az egy nagy közös tér volt, és így alkalmatlan arra, hogy kis cégek külön-külön megszervezzék magukat. Így hát Óbuda szélére, a Zay utcába költöztünk, egy sokemeletes, lepukkant konzervdobozba, egy szocialista irodaépületszörnybe, amelynek függönyfalas termei mögött rendezkedtek be az új irodák. A Zay utcában eltöltött időre nem szívesen emlékszem vissza, bár Ervinnel, Anikóval alkottunk csapatot, de az épület embertelensége, a sivár környezet nem tett jót a közérzetünknek.

Makovecz is nehezen viselte az új helyet, de őt a sevillai magyar pavilon tervezése és építésének lebonyolítása tette próbára elsősorban – valamint a politikai helyzet.

A sevillai magyar pavilon megépítésével Makovecz még nagyobb világhírré tett szert, a világ első tíz építésze közé választották. A pavilon építését, megnyitását és működését óriási érdeklődés vette körül, nagy elismerést hozott a tervezőnek és az országnak.

Itthonról kellett megszervezni a teljes építkezést, az eltervezett programokat, valóban emberfeletti energiájába került a teljes épület és a benne zajló magyar bemutatkozás felépítésének és működésének megszervezése és lebonyolítása.

Erre az időre esett Antall József miniszterelnöksége, példátlan politikai és anyagi ellehetetlenítése, a taxisblokkad stb., ami mindenkit, de különösen Imrét borzasztóan megviselte.

A Zay utcában már kisebb kft.-kre oszlottunk, mindegyik külön szobában volt, statikusműterem is lett; ekkor jöttek Pongor Laciék is hozzánk.

Nagy Ervinnel, Anikóval hárman alakítottuk meg a Kupola Kft.-t, amely rövid ideig működött ebben az összetételben. A Zay utcában nem sokáig bírta a társaság, nem voltunk ott két évet sem, és átköltöztünk a Szilágyi Dezső térre, egy sokkal otthonosabb, gyönyörű eklektikus épületbe, ahol szintén külön helyiségek voltak egy-egy önálló kft. részére.

A budai Duna-parton a Dunára nyitott Szilágyi Dezső tér Budapest egyik legszebb tere. Közepén áll Petz Samu, a Műegyetem építészprofesszorának szépséges téglatemploma. Kevesen tudják, hogy a tér és templom szépsége párosul egy mögöttes szellemi tartalommal is; azzal, hogy a Szilágyi Dezső tér különös nevezetessége, hogy a magyar szellemi élet kiemelkedő letéteményeseinek volt átmenetileg lakó- vagy munkahelye életüknek valamely szakaszában.

Szilágyi Dezső politikus (1840–1901), 89-től 95-ig igazságügyi miniszter, református egyházkerületi főjegyző, egyházmegyei főgondnok.

A Petz Samu által tervezett református templomban tartotta 1917-ben esküvőjét Ady Endre Csinszkával. Bartók Béla is itt lakott több éven keresztül, mielőtt felköltözött a Csévi utcai villába, a mai Bartók-házba. Amrita Sher-Gil, a fiatalon elhunyt tehetséges magyar-indiai festőnő is itt lakott Bartókkal egy házban. Makovecz Imre itt élte élete egyik legszebb alkotói kor-

szakát, irodájának ablaka a templomra, és Petz Samu szobrára nézett.

Itt, ezen a kivételes helyen, a Szilágyi Dezső téren alakítottuk meg Szentesi Anikóval a Paralel Építésziroda Kft.-t 1991-ben. Rajtuk kívül még sok más iroda működött, a Makona, Triskell, Kvadrum, Kupola, Axis, Paralel, Pond, ezekre az irodákra „operáltuk” szét magunkat annak idején, melyek azóta még tovább módosultak, szaporodtak, változtak.

Szentesi Anikóval a Makovecz féle mesteriskolákon ismertük meg egymást 1975-ben. Anikó egy évfolyammal járt fölöttem a Műegyetemen. Férjét, Erdei Andrást is ott ismertem meg, tudtam, hogy három kislányuk van és a Szövtervben dolgoznak. Makovecz és Erdei András nagyon közeli barátok voltak. Többször voltak együtt Finnországban, ott került sor Imre első külföldi bemutatkozására.

András, Anikó férje nagyon szorgalmas, elhivatott, tehetséges építész, aki a sok épület mellett a Velemi Egyesület vezetője, nagyszerű épületek tervezője volt.

1986 májusában jött a döbbenetes hír, hogy András váratlan rosszul lett után a munkahelyén meghalt. Negyven éves volt. Mindenkit megbénított a rettenetes hír.

Felesége, Anikó egyedül maradt a három gyermekkel. Ma is emlékszem, ahogy Anikó talpig feketében benyit a Lánchíd utcai irodába, Imre pedig hívja közénk, hogy hagyja ott a Szövtervet és jöjjön ide, mert ide tartozik.

Nem sokkal később Anikó már közöttünk volt a Rumbach Sebestyén utcában; már akkor, ott, egymással szemben voltak a rajzabláink.

A *Paralel* szónak több jelentése van, egyrészt *paralel* dolgozunk egymás mellett mint független építész, másrészt a családanyai teendőket és a szakmát párhuzamosan (*paralel*) gyakoroljuk. Ha lenne humoros logónk, abban a körző és a fakanál szerepelne ahogyan kell, egymással keresztezve.

Eleinte döcögött az irodánk, Imre ígéretéhez híven átadott munkákat,

főleg Anikónak, így kerültek hozzánk egészségügyi beruházások, fejlesztések, mint a Visegrádi Gyógyintézet, később a Szent István kórház épületeinek átalakítása, bővítése. Ezeket a munkákat Anikó vitte sok éven át.

Engem a szokásos Sopron környéki munka újra megtalált, Imre révén foglalkoztam éveken keresztül a népfőiskolák mintájára felélesztett Németh László Népi Akadémia épületeinek tervezésével, Ágfalván a volt határsávbán megszűnt orosz katonai épületek átalakításával.

Ez a terv is éveken húzódott, most is ott állnak a félig elkészült épületek, amelyek zavaros éreklélmények miatt pusztulnak, velük a rengeteg tépelődés, rajzok fölötti gürcölés mind nevelődéssé vált.

Közben el-ellátogattunk az európai organikus konferenciákra, köztük Krakóba, ahol Asmussen- és Makovecz-kiállítás nyílt, ott láttam utoljára Abbit és gyönyörű feleségét, Muhát.

Asmussen megépítette a jámai főépületet, a Kulturhuset, az utolsó nagy, befejező épületet, amiben színházterem, kistermek vannak; eurithmia- és szakköri termek is. Legelragadóbb épülete mégiscsak a Vidarklinik, ami valami hallatlan érzékenységgel terveződött és épült meg a súlyos betegek ápolására, reményt, örömet sugározni a betegségek, fájdalmak ellenére is.

A jámai irodában utánam még Salamin Feri dolgozott, ő volt ott, amikor a kultúrház épült. Asmussen 80. születésnapjára kiállítást terveztek Stockholmban, amire nagyon készült, a tőle megszokott alaposággal, gondossággal. Nem érte meg a megnyitóját, pár nappal előtte elvitte a szíve.

Az egyik legnagyobb építész volt, de annyira szerény, hogy szerény-sége folytán még halála után sem illeti meg az az elismerés, ami kijárna neki, akiben szorgalom, tehetség, igazi tűz lángolt. Svédországban is csak kisebb kör ismeri el, az ő épületeit emészteni kell, de ha megtörtént, akkor belevésődnek az emberbe örökre.

A Szilágyi Dezső téren a Paralel irodában hárman ültünk, Anikó, Farkas Erzsébet és én. Fogadtunk vándorokat is, nálunk dolgozott Salamin Miklós, Vékony Péter, és mások is.

A vándorépítész intézménye már korán kialakult, mert ahogy Imre külföldön is ismert lett, elkezdtek áramlani a kérések, megkeresések, hogy szeretnének Makovecz mellett dolgozni, így jutott el hozzánk a legtöbb építész. A kassai Pásztor Péter, Kelf Treuner az NDK-ból, Drezdából, Dolf Brat Hollandiából, Melanie Agace Angliából, Tommy Norrlander Svédországból, Claude Decressionare Franciaországból, Belgiumból Grekofski Nathalie, Anthony Gall Ausztráliából. Giovanni Shacci Milánóból.

A külföldi vándorépítészekről szinte mindegyikről van egy-egy alaptörténet, amit le lehetne írni. Csak néhány a sok közül: Anthony Gall jobban ismeri Kós Károly munkásságát, mint bárki a magyar építészek közül. Olyan igazi bohém tehetséget, mint Melanie Agace, ritkán hord a hátán a Föld, a *Gyűrűk ura* című film díszleteinek építésében is részt vett, Budapesten este ősszel, túsarkú cipőben barikádát épített az épülő Hattyúház kiásvó pincetombjára szélén, nehogy beleessenek az emberek. Tommy félelmetes volt, ahogy küzdött a paksi toronnyal. Ő, a hatalmas viking és a paksi torony – heroikus küzdelem volt.

Nathalie-t egy álló napon át kerestük az erdőben, már majdnem lemondtunk róla, amikor közömbös arccal előkerült, akkorra már az egész társaság berekedt a kiabálástól.

Pásztor Péter kassai építész nagy kirándulást szervezett Felvidékre – akkor Csehszlovákia volt még – és látszólag nyugalom volt, rendes szocialista tisztelet. Nálunk már javában forrt a hangulat, az ellenzéki kerekasztal és a pártállam közti vita, egyeztetés folyt. Ott semmi.

A társaság a szépekáptalani termekben elkeseredett hangulatban arról vitatkozott, hogy a cseheknél még hány évet kell várni a fordulatra. Az

ottani építészek több évre saccolták ezt az időt. Nem telt bele két-három nap, ott is összedől a rendszer, kitört a *bársonyos forradalom*, majd Romániában is megbukott Ceaușescu. Mi örömmámorban ünnepeltük a szabadság győzelmét. Ej, pedig még mennyi harc következett ezek után.

1989-ben megalakul a Kós Károly Egyesülés, 1990-ben megjelent az *Országépítő* folyóirat és létrejött a Vándoriskola is, amely hazai és kárpát-medencei építésznek ad munkát.

A külföldi vándorépítészek zöme az 1991-es Velencei Biennálé – organikus magyar építészeti anyag – majd a sevillei magyar pavilon megépülte után (1992) jött. Imre munkásságát szerette a világon ismerték, nagyon sok kiállítása volt, folyóiratok közölték az épületeit. Olyannyira, hogy Angliából is érkezett felkérés, amikor a windsori kastély kápolnája leégett. Charles, walesi herceg, aki nagy tisztelője volt Imrének, felkérte a kápolna fa mennyezetének megtervezésére, sőt, amikor Magyarországra látogatott, meglátogatta Imrét Villányi úti lakásán. Egy tea erejéig jól elbeszélgettek.

De vissza a Paralelhez és a szakmához. A sok munka meghozta gyümölcsét számomra is, mert ettől az időtől több mint egy évtizeden át volt munkám, ráadásul szép munkák, saját megrendelőktől kapott munkák.

Kecske utca 25.

2002-ben átköltöztünk a mostani Kecske utcai épületbe, melyet Imre tervezett. A Makona Kft. és a Makona

Egyesülés irodái vannak benne, az alagsorban a Magyar Művészeti Akadémia, amit szintén Makovecz alapított. Ebben az épületben nőtte ki magát a Paralel Kft. Öt-hat éven át nagy irodaként működött, nagy munkáink voltak és kiépült a számítógépes feldolgozáshoz szükséges háttér, gépek, nyomtatók stb. Kellő időben megérkeztek a munkatársak is: Bán Zoltán, Molnár Mihály, Benyó Géza.

Az iroda legnagyobb munkái a hévízi és a kőszegi szállodaberuházások nem épültek meg, de virtuálisan elkészültek, kiviteli terveikig.

Makoveczet 2002-ben Olaszországban felkérték egy nemzetközi pályázaton való részvételre. Benevento város (*Jószellő*) Dél-Olaszországban van, Nápollyal egy magasságban, attól keletre fekszik a csizma belsejében. A II. világháborúban a németek lebombázták a város közepét, a templom szentélye megmaradt. A neves olasz építész, Paolo Portoghesi, aki nagy tisztelője Makovecznek, sugallhatta a helyi önkormányzatnak Makovecz nevét, így került Imre a meghívott építészek közé. A meghívásos tervpályázaton Portoghesin és Makoveczen kívül még további sztárepítészek vettek részt, így az olasz Isola – Gabetti építészpáros, a svájci Ungers, az amerikai Michael Graves. Makovecz tervét Bán Zolival és Molnár Mihállyal hárman dolgoztuk fel. A tervezés kapcsán kétszer voltunk Beneventóban, ahova Imrét tolmácként elkísérte a nagyobbik fiam, Benedek, aki olasz nyelv szakon végzett az egyetemen.

Imre terve minden tekintetben a legnagyobb érdeklődéssel kísért munka volt. Kár, hogy a város vezetése a tervpályázattal a közelgő helyhatósági választásokra próbált szavazatokat gyűjteni. Meg is lehetett volna építeni. Nemrég megnéztem a GoogleEarth-t, ugyanolyan parkolóterület van most is a tervezési területen, mint 2002-ben volt. Ez az ő 4-es metrójuk, amit mindig elő lehet húzni ígéretes céljából a választásokon.

Anikónak is nagy munkái voltak, Tamásiba tervezett Patyi Gyurival közösen szakközépiskolát és annak tornatermeként városi sportcsarnokot. A beruházást lebonyolító cég vezetője éveken tartó pereskedésbe hajszolta bele a várost az irodánk ellen, melyet végül elvesztettek. Ez a per életveszélyes volt; ezt végigélni, ezekre a tárgyalásokra felkészülni, lelkiileg viselni ennek terheit, ahogyan Anikó végigcsinálta – több férfi megirigyelhetné! Anikónak öt unokája van a három lányától, de bármelyik pillanatban előkapja a skiccpauszt, körzőt és az OTÉK-ot, ha szükséges!

Én is így vagyok a munkákkal, legutolsó épületem Piliscsában, közel az egyetemi épületekhez épült meg 2007-ben.

Férjem, Tóth Tibor a szakma igazi mérnöki módon való művelője. Ő az igazi mérnökség megtestesítője számomra. A jövő pedig fiainké, Marcié és Gézáé.

Mi mást kívánhatnánk nekik, mint sok sikert, erőt, szorgalmat, bátorságot?

Az utolsó terv – az első lépés

Turi Attila

Nagypéntek. Sétálunk a szélfútta dombtetőn, száll az agyagpor, kristály hordalékként emelkednek a földből az új település házai. Százak dolgoznak, zúg a láncfűrész, sikít a vasvágó korong, a Mester lassan lépdel a majdani főutcán. Sétál a megvalósuló tájban, melyet ide a Bakonyba, s vele a hazába képzelt három évtizede, mikor főépítész-gazdája volt Cseszneknek és Bakonyszentkirálynak. Most itt, Devecseren és Kolontáron a katasztrófa után egyszerre megvalósul, amit akkor elhatározott: helyreáll a meghazudott idő, keretet kap az egyéni ambíció, a közösségépítés felé fordul az akarat. Talpára áll a fejtetőre fordított világ, hogy újra világos legyen a fal és sötét a tető: a tükörvilágban könnyű, amia Földből emelkedik és nehéz, ami az Égből ereszkedik.

A tantörténet, melyet a főépítész-gazda szerepéről mondott, egy pajtáról, kerítésről és egy egyedül élő idősebb asszonyról szól, aki, hogy többet látogassák a városba űzött gyerekei garázst akart építeni. Lebontva évszázadok agrikultúrájának tárgyi emlékét, a praktikum jegyében lapostetős garázst és vaskerítést álmódva. A főépítész dolga – magyarázta a Mester – hogy segítse, meggyőzze őt, hogy a hagyományokra építve, a hely szellemével rokon, praktikus gesztussal alakítsa környezetét, megőrizve, újjáélesztve a település eleganciáját.

A negyedszázados történet itt, a katasztrófásújtotta tájon teljesedik ki, s a Mester sétál a poros úton de már

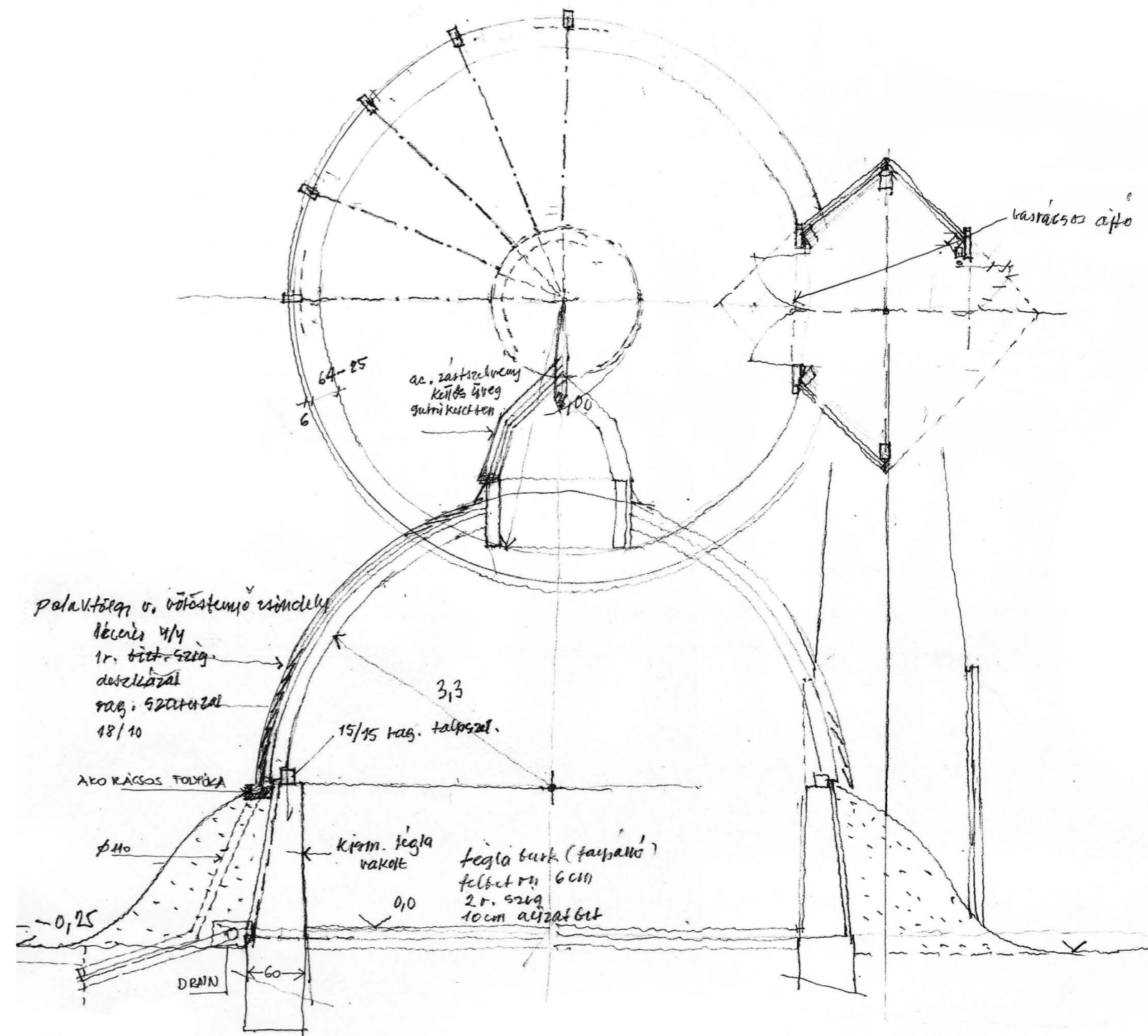
látja a fehér, zárt kerítésekkel szegett utcát, hallja a gyermekcáját, a kakaskukorékolást. Hallja a bajból menekítő őrangyal szárnyuhogását együtt az építés zajával, mely Neki mindig a közös akarat, a létesülés magasztos lényének jelenléte, mely egy utolsó sóhajjal távozik az átadón. Devecser összeolvad a többi újjáépített településsel: Guláccsal, Tákossal, Felsőzsolcával, Kolontárral egy nagy Országépítéssé.

Bólogatva halad az úton, lassan lépdel, mi tisztos két lépéssel lemaradva követjük, mint máskor és másban is. Megáll nyugtázza, hogy minden rendben – még a Tészta lapostetős tornácai is – majd komoly hangon felteszi a kérdést: hát a templom hol épül fiacskám? Mi állunk ott a hirtelen beállt csendben, zavartan, mert nem tudunk mit mondani. Csak nevetség, ostoba, intelligens válaszok jutnak eszünkbe: tudod Imre, a Kormányhatározatban ez nincs benne, a kivitelező erre nem szerződött, meg hát az árgus szemekkel a kötekedést keresők, meg a jogi keretek. Érezzük ezek ostobaságát, képtelenségét és a hiányt, melyre Ő rámutat, s látjuk a széles kapun keresztül, melyet kinyit, a valóságot, így csak egyet válaszolhatunk: rajzold meg, mi felépítjük! Valóban, ez hiányzik a teljességhez, a középpont, mely más dimenziót nyit. Nagypéntek kora délután van, a Megváltót most feszítik keresztre, néhány pillanat és fordul a világ kereke, megrendül a Föld és új Idő kezdődik.

Ülök nyárvégen a mártélyi ház teraszán az Újjászületés-kápolna terveivel, a Mester bólogat, igen, valami ilyen, úgyszólván, milyen, fiacskám. Beszéljük a részleteket, győzködöm a palafedérről, Ő a zsindelel felé húz, végül enged, legyen a hidegebb, de tartós anyag. Már nem igazán a tervvel foglalkozik, máshol – is – jár, időtlen tájkon sétál. Búcsúzunk, feleségével állnak egymásba karolva a magas lépcső tetején és kedves mosollyal enged el engem, a távozót a maradót.

A feladat világos, az út ismert: felépíteni az Újjászületés kápolnáját, mely szól közösségnek és természetnek egyaránt. 2011 végén az erdészek éves konferenciáján ifj. Dr. Seregi János inspirálására a huszonkét magyarországi erdőgazdaság döntött, hogy felépítik a kápolnát, így állítva emléket annak a páratlan erőfeszítésnek és segítőkészségnek, ami egy év alatt megújította a vörösizsap-elöntötte területeket. Elhatározásuk egyben tisztelgés is Makovecz Imre előtt, akit az erdők főépítészeként tisztelnek.

A kápolnát az erdészeteket képviselő Bakonyerdő Zrt. megbízásából 2012 július elején kezdte építeni a Veszprémben Zrt. – az újjáépítés fővállalkozója. A vállalkozásba adásnak két feltétele volt: egyrészt a megnevezett képzőművészek (Kun Éva, Makovecz Anna, Csertő Lajos), valamint a 36 Műegyetemi hallgató háromhetes munkájának befogadása. Az egyetemisták már tavaly is részt vettek az újjáépítésben. Az oktatás részeként készített féléves terveik közül a közösen kiválasztott pergola-játszóteret építették meg három hét alatt. Idén elhatározták, hogy nemcsak saját tervüket valósítják meg, de segítenek felépíteni a kápolnát is. Három hétig kitaróan ácsoltak, paláztak, deszkáztak, vakoltak, festettek, földdombot építettek a kápolnában. Állók a tikkasztó hőségben, remegnek a kontúrok, száll a por, és én nézem az ifjabbik magamat. Látom, ahogy Visegrádon ácsoljuk a hidat, a váci révnél zsaluzzuk a Duna fölé nyúló büfét, Elzászban épül az utolsó

Hét Vezér torony. Megannyi történet, számtalan sors fonódik össze a kápolnaépítéssel, mintha ugyanaz a törté-

net bukkanna elő az idő csermelyéből újra és újra. Jelentem, Mester: megcsináltuk, ahogy kell, nemcsak házat a

Jóistennek, aki nem hagyta, hogy éjjel törjön ránk a rettenet, de a közösséget is építettük jókedvből, elegánsan.

Ünnep ez a nap!

Nathalie Grekofski

Egy év telt már el azóta, hogy 2011. szeptember 27-én a délelőtti órákban egy szellemi lény átlépte az Élet Kapuját – ahol Szent Mihály égi vezér áll –, és lassan visszatért örök földjéhez. Ünnepel az Égi Birodalom. E földön is ünnepelniük kellene az embereknek, mert minden elképzelés ellenére nem véget ért valami azon a napon, hanem valami megkezdődött!

Én ezt élem át a szívem mélyén azóta, mintha Makovecz Imre születése a szellemi világban egyben a földön egy újnak a lehetőségét ajándékozta volna nekem, és mindazoknak, akiket valaha komolyan érintett, egyfajta megújulásnak a lehetősége.

Bár nem értem, hogyan történik, de tény, hogy jelen van a szellememben, amikor gondolkodom, a szívemben, amikor cselekszem, és a kezemben, amikor rajzolok.

Nem a földi birodalomból, nem a sűrű anyagi érdekekből kellene próbálni Makovecz Imrét megérteni, hanem a szellemből indulva: mit, és főleg hogyan tudott átszellemesíteni: az anyagot, a teret magát, és a fényt egy magasabb Egység nevében. Miből, és hogyan tudott egy gyönyörű fényvel átítatott térbeli épületet megfogalmazni néhány vonallal, egy síkbeliségből, egy egyszerű építészeti alaprajzból, és később megvalósítani e földön. Milyen építészeti és világi

törvényszerűségeket fejtett ki, mennyi kísérletet indított, valóban mik voltak ezek a törekvések, amik még mindig nyitva maradtak a következő generációknak; mennyi titkot hordoz a maga Építészeteiben, amiből folyamatosan megújította saját magát, és az élethez való végtelen vetületeit.

Az Építészete a jövő építészetről szól, és csak a születésben lévő élő gondolkodásból érthetjük meg egy kicsit mélyebben a munkásságát, és azon keresztül Őt magát is.

Hálás vagyok az Égieknek, hogy többször találkozhattam vele e 21 év során, s főleg, mert megadatott, hogy 2005. december 6-án lehívott az irodájába, ott hat éven keresztül dolgozhattam mellette, és nap mint nap megtapasztalhattam őt teljes valóságában. Mindig sokat követelt a körülötte lévő munkatársaitól. Mindig többet és gyorsabban kellett teljesíteni, ugyanakkor nagyon türelmes, és elnéző volt. Ő volt a legidősebb, mégis a legfiatalabb közülünk gondolkodásban, cselekvésben, szellemi frissességben, tervezésben, döntésekben.

Jó volt vele menni kis piros Volkswagen bogarammal Felcsútra a központi kollégiumépület építéskor, vagy a Velencei-tóhoz egy családi ház miatt. Jó volt hallgatni a Szabad Oktatási Fórumon, ahogy vidáman mesélt a múlt rendszerről, egy egyszerű parasztház-

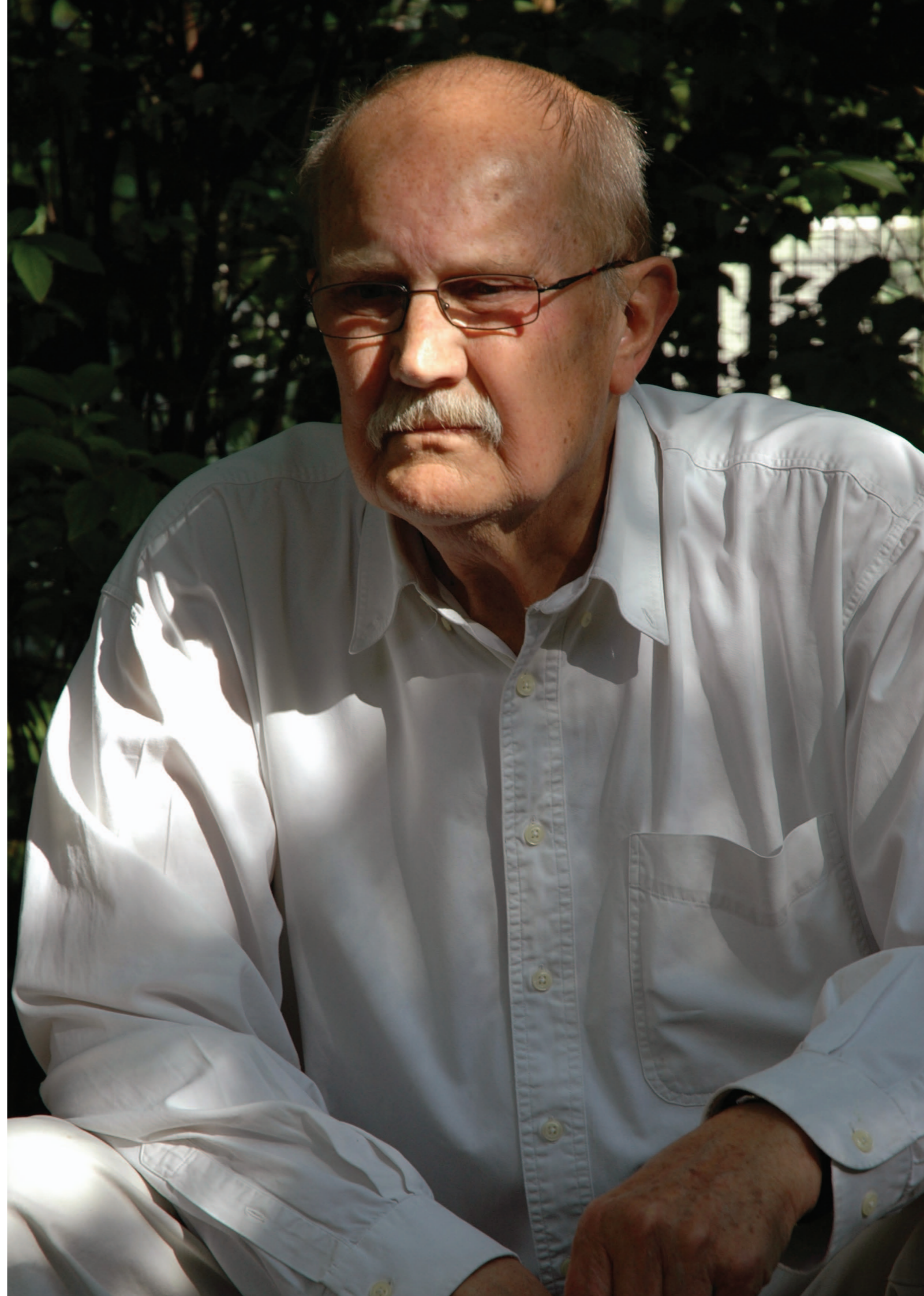
alaprajz rejtett értékeiről, vagy a nancshámozás elméleti és gyakorlati felfedezéséről. Jó volt vele együtt rajzolni a csillebérci sportközpont szabadkézi vázlattevét, és mélyen érintett, amikor kedvességéből odaadta egyik faceruzáját. Jó volt a felcsúti kollégium vázlattevét folytatni vele, jelen lenni a megrendelői tárgyalásokon, és megtapasztalni, hogyan bánt az emberekkel, az étellel, és főleg a szellemi világgal.

Szép ember volt, de akkor volt a legszébb, amikor rajzolt. Mintha akkor belépett volna egy másik dimenzióba, az örökkévalóságba, ahol minden lehetséges, tulajdonképpen a valódi otthonába. Jó volt látni, milyen erős, gyors, fegyelmezett, pontos, türelmes volt olyankor. Folyamatosan és hibátlanul rajzolt, mintha csak másolni kellett volna neki azt, amit tisztán látott ott, a túloldalon. Nem kellett sem radírozni, sem skiccpauszt kidobni, hanem egy vezérvonalat követve valóban egy más tér- és időbeliség született meg a papíron néhány pillanat alatt. Följöttek a könnyeim, és csak néztem némán.

A lehetetlent valósította meg: egy testben, és vérben lévő szellemi lény át tudott hozni e világra szabad szellemi tiszta fényt, magát az örökkévalóságot, és szellemi veszteség nélkül megformálni tiszta építészeti nyelvbe.

Valóban születési pillanatok voltak ezek. Ünnep az Égben és a Földön egyaránt, mert egy szabad szellemi lény új utat készített azoknak, akik valóban próbálták megismerni, és azoknak is, akik még nem születtek meg ide, de vágyakozni fognak a szabad szellemi életre.

Rengeteg a tennivaló, és végtelen sok a csatlakozási pont mindenki számára; szakmától, kortól függetlenül.

Fiatalabbik menyé szelíd csókájával, 2009

Köszönöm

Herczeg Ágnes

A 80-as évek elején, huszonéves táj-építész hallgatóként, egy belvárosi kis lakásban tartott összejövetelre mentem, szólt valaki, hogy Joseph Beuysról lesz előadás. Sokan ültünk a földön, két karosszékből két férfi, akiket nem ismertem. Egyikük élőkről és holtakról, életről és halálról beszélt. Ő volt Makovecz Imre. Máig emlékszem mindarra, amit mondott és ahogyan mondta. Másikuk, Kálmán István Rudolf Steinerről szólt, akiről addig még nem hallottam. Joseph Beuysról nem esett szó, de ezután minden alkalommal ott kuporogtam Kádas Ági lakásán; a *Szabadság filozófiáján* dolgoztunk. Imre feladta a leckét: kívülről tanuljuk meg és mondjuk fel a két alapkérdést. Később többször mondta, hogy ma a Michael-korszak egyik legfontosabb műve; megértése alapkérdés. Azóta sok minden történt, kívül a világban és bennem, és számomra bizonyosság, hogy a mai világban legfontosabb a szabadság kérdésével dűlőre jutni. Ezzel indítottak minket útnak.

Valaki a 90-es évek elején a Kós Károly Egyesülés gálósfai konferenciáján megkérdezte, hogy lesz-e még Európában háború, Imre azt felelte, nem lesz, hanem már van, ami a lelkekért folyik, és hozzátette, felkészülnünk kell lenni. Akkor nem értettem, mint sok mindent, amit mondott, de elevenek maradtak kimondott gondolatai, és ma már egyre többet értek belőle.

Egy éve Szent Mihály napja előtti napokban Palermóban voltam, hajnalban indultam, hogy meglátogassam a szicíliaiak védőszentje, Szent Rozália barlangsírhátját. A város fölé emelkedő Monte Pellegrino a nyárvégi szárazságot üdítő, lágy esőben tárlukozott fel, amelyből a reggeli napfény szivárványt hívott elő. Csodálatos békesség és harmónia áradt, órákig nem tudtam elszakadni a helytől, a barlangkápolnából kilépve érkezett az üzenet, hogy Imre meghalt.

Nem voltam napi, közvetlen kapcsolatban Imrével. Ma igen. Nincs itt hely és mód arra, hogy számot vessek,

hogyminden tanítást kaptam tőle. Az egyénről, a közösségről, az örökségről, az alkotásról, a művészet lényegéről, a magasabb világok megismerésére való törekvésekről, az élő hitről, a tudatos jelenlétről és a cselekvés, a megvalósítás fontosságáról, a hazatevékeny szeretetéről, a bátorságról, Szent Mihályról, hogy magunkban, magunkon kell tudni változtatni, a fényt befogadni, a sötétséget a kard élére tűzni, mert ezáltal lesz jobb a világ – életével tanított minket, az életről és a halálról.

Úgy tanított, mint egy jó apa, sokszor úgy segített, hogy nem segített, és amikor szükséges volt, biztatott. A székelyföldi kalácsa-mozgalom szervezőjeként átéltem, a nehézségek láttán, amikor kellett, mindig megerősített: *Aranyom, ezt kell csinálni, ez a jövő!* Vagyis az egyén tudatossága, a másokhoz, a természeti világhoz való viszonya, ennek valósága a mindennapi életben, ez az az alkímiai folyamat, amikor a szellem behatol az anyagba, miközben átalakul mindkető, s ezen transzformáció által, a materián keresztül nyilvánulhat meg a magasabb szellem, de ez csak akkor megy, ha minden nap ezen munkálkodunk. Szeretettel és tiszta tudattal.

Nem voltam napi, közvetlen kapcsolatban vele, és mégis mindaz, amit tanultam tőle és általa, benne van mindennapjaimban.

Hálás vagyok, és köszönök mindent!

Levél

Farkas Gábor

Kedves Barátaim! • Köszönettel vettem felkéréseteket a mesterünk halálának első évfordulójára megjelenő *Ország-építő* számba szánt írás közlésére.

Mellékelem „írásom”, amely nem is az, hanem egy idézet tőle, amelyet fontosnak tartok közreadni, mivel úgy gondolom, hogy illik a megfogalmazott célhoz. Nevezetesen: „próbáljuk érzékeltetni életművének jövőbeli kultúraformáló impulzusait.”

Ha az ember átélte a 60. évet már tudja is, hogy egy új és olyan, mint a másik, a kitüntetett nánók csak a námtelkes miatti könnyű fontossá. A közhely Európájában az átlagéletkor nagyon is alacsony volt, mégis több száz évig tudták építeni egy templont. Mi most gyorsan mindent meg akarunk építeni és ugyanarra a helyre életet éltetünk. Az aszmet utolsó nap alája a kamélefény gaudi volt, aki az utókora napja temploma befejeződ. Gábor, ne fűzd a námtelket, az évekkel, dolgoz tovább, mintha miem történt volna. A környezeti feltételre a szervezettel nem tudunk. Nem a műemlékes tehetségesség, nem a „modern” naivitás. A te maradt a környezeti helyzetben, értékelésben és a szervezettel érvényesítésében hozta az igazán értéket, s hona az értéket továbbra is, ameddig bírod. Isten tartson meg, Farkas Gábor, és nem csak a 60-as nánó miatt, éltesen ameddig lehet és érdemes.

Köszönettel üdvözöl Mátécsanak

Farkas Gábornak, Kecskemét, Napkötő utca 37.

Ez!

Czégány Sándor

Az Imre bácsival közösen végzett munkák során gyakran találtunk a skiccek között egy-egy részlet kidolgozásának több variációját; és közöttük egyet, amire rá volt írva:

ez!

Ma is, ha néha összehajolunk egymás tervei fölött a jó megfejtést keresve, sokszor válasz helyett csak ceruzával odakanyarintjuk a mester betűivel:

ez!

A sok félresikerült vonal gondolatokat ébreszt, jókat, rosszakat egyaránt. A körülöttünk születő vagy születni vágyó házakat meg kell rajzolnunk úgy, hogy azok életük során a benne otthonra, áhitatra, gyógyulásra vágyó embereknek hajlékot biztosítsanak.

Nincs könnyű dolgunk. Nemcsak a környezet, a gazdasági, jogi és társadalmi viszonyok miatt, de saját tehetőségünk, középszerűségünk, hitetlen tamáskodásunk is megnehezíti mindennapjainkat.

Középszerűségünk, mondom, és lehet, hogy ezzel sokat mondtam. Mert a mi feladatunk a mai, (vidéki) Magyarország átlag építészetének felemelése. Sokszor nem is kell új épületet tervezni, vagy építészeti bravúrt végrehajtani, csak egy követ a helyére illesztve, a dolgok folyását jó mederbe terelni. Azt a nagy masszát kell feljavítani, ami most szürkén terül el a városok és falvak rendezetlen gázos utcaszegélyein, málladozó, a felismerhetetlenségig átbuherált épületein.

Vagyis azt kell folytatni, amit Imre bácsi 1983-ban úgy fogalmazott: „legfontosabb egy hiteles XX. századi magyar építészet előkészítése, (...) hogy

legyen mire emlékezni, (...) legyen mire építeni azt az igazán újat, melynek hamarosan eljön az ideje.”

Hogy mi lesz az az új, nem tudhatjuk; Lechner, Kós, Toroczkai, Medgyaszay, Makovecz állja körül az asztalunkat, nem látjuk őket, de érezzük: mosolyognak, mérgelednek, próbálnak segíteni, hogy lassan végre középszerűek, jók, jobbakk legyünk.

Mi, egykori vándorok is ezért dolgozunk a magyarországi szerves építészet megerősítésén, hogy ezer gyökérével kapcsolódjon történelmünkhöz, újraélessze azt a hagyományt, gondolkodásmódot, ami az ember épített, természetes, és társadalmi környezetét együtt kezeli. Nem formákkal, de metaforákkal, párbeszéddel és munkával sokféle válaszokat adunk. Van, aki hagyományos, archaizáló épületeket tervez, van, aki merészebb formákat használ, s akad, aki modernebb hangot üt meg. De a lényeg, a gondolkodásmód és az építés katarzisa ugyanazt az ívet írja le. Lassan kanyarodva és emelkedve végül remélhetőleg eljutunk arra a felső égi pontra, ahol az égigérő paszuly az égboltot átüti.

Átkukucskálunk a likon, és helyreáll a rend, a kapcsolat az ég és a föld között...

Utazás a „nagy kétszívű folyón”

Révai Attila

Befordult a sarkon. Az utca enyhén emelkedett. A házat már régebről ismerte. A kockakő és a fehér falak nehéz hűvöset árasztottak.

Leült, dolgozott. Munka közben gyakran eszébe jutott, hogy valamilyen kulcsnak biztosan lennie kell. Aztán dolgozott tovább. Elfáradt. Esem valamit, gondolta, itt az ideje.

Elment a közeli boltba, ahol jó kiflit lehetett kapni, a tésztája kicsit édes, de jó. Vett hozzá hideg kakaót. Éppen úgy, mint gyerekkorában. Evés közben kitalálta, hogyan kezdjen neki. El kell olvasni mindent. Kint evett a parkban, jó árnyékos hely, egy kis szellő is van mindig. A napsugarak meg itt-ott átörlik a lombokat. Ezt fogja csinálni, elolvasa, amit lehet. Befejezte az evést és visszament dolgozni.

Sokat olvasott. Izgatta, szerette volna már magáénak tudni az egészet, de közben örült is, hogy rengeteg felfedeznivaló vár még rá. Meg-megállt, visszalapozott, másik könyvet vett elő. Megpróbálta párhuzamba rakni a dolgokat. Rendszert keresett, mást, mint az időrend. Nem volt nehéz, a logika tiszta, követhető, a beszéd világos és pontos. Egyre távolabb kalandozott a sorok között, aztán mélyen elaludt.

– *Megjöttél, kisleány? Jól van. A lányok megmutatják a helyed.*

Egész jól ment a munka. Elégedett volt, jól érezte magát. Jött-ment a házban, mindenkivel megismerkedett. De mégis, valahogy nem úgy haladt a saját dolgával, mint az elején. Nem találta a kulcsot. Valamit változtatnom kell, vagy valamit nem értettem meg – gondolta. Újra kell kezdeni előlről. Nem kell sietni, nem veszhet el semmi.

Megnyugodott, megérezte a ritmust, hagyta, hadd sodorja. Van idő, nem kell sietni.

– *Fiam, gyere hozzám, beszélni akarok veled!*

Izgatott volt, tudta, a helyes úton jár. – *Van nekem egy jó barátom, művelt, kitűnő ember. Megkért, hogy csináljam meg neki ezt a munkát. Mondtam neki, hogy én ezt teneked nem fogom megcsinálni, de tudok rá valakit. Azt mondta, akit ajánlok, biztosan jó lesz. Köll-e neked ez a munka, kisleány?*

Boldog volt, de tudta milyen körültekintően és jól kell csinálnia.

– *Biztos megkínál majd a borából, de ne hagyd magad!*

Dolgozott tovább. Egyre ritkábban jutott eszébe a saját belső dolga. Egyre könnyebben értelmezte, ismerte fel

az összefüggéseket. Egy idő után magától értetődővé vált minden történet.

– *Ez olyan, mint amit én csinállok, de most csinálj olyat, amit te csinálsz!*

A dramaturgia lehet az, a lényeg. Beljebb lépett egy réteggel, elhagyta a formát. Egyszerre felsejlettek a további rétegek finom hártái is. Mennyi van? A rétegek száma mindig változik. Rájött, hogy nem lehet didaktikus elvű a megismerés. A dramaturgiai megközelítést azért nem vetette el, újult erővel a kulcsot kereste.

– *Ez jó. Látom, ez a türingiai erdőben élők története. Tematikus, de az nem baj, ez ilyen műfaj. Mit mondtak rá? Nem baj. Csinálni kell tovább!*

Rájött, hogy a rétegek szükségszerű technikai dolgok, az absztrakció részei. Az eredeti gondolatok viszont folytonosak és az ember mögöttük mint a tiszta víz; a tekintete, amit nem emel le a másik szeméről kikerüli a hárták torzító fénytöréseit, és a gondosan megválasztott pontos szavak az eredeti gondolatot éleztetik.

Végig itt volt. Milyen egyszerű: Jó napot!

– *Nem aszerint kell dolgoznod, hogy romantikus vagy modern amit csinálsz, hanem hogy a munkáddal megszületik-e valami új és autentikus.*

...

– Boldog Karácsonyt, Imre bácsi!
– Boldog Karácsonyt, fiam! Hát ő meg kicsoda?
– Ő Anna.
– Tudod, nekem is van ám egy Anám!

Kifordultak a kapun a téli nyirkos időbe. Az utca enyhén lejtett a sarokig. Akkor találkoztak utoljára.

Égi és földi Mesterek

Kuli László

„A Mester soha nem lehet külső, még akkor sem, ha egy másik ember alakjában jelenik meg. Ami a Guru tanításából külsőleg elhangzik, ami a diszkurzivitás szintjén megreked, az lényegileg nem tanítás. Tanítássá akkor válik, ha külsőségei a tudatfeletti tudatosság megvalósulásában feloldódnak.” (László András: *A mindenség fénye az emberben*)

Építész-felsőoktatásunkban a tudatfeletti tudatosság megvalósulásáról nem esik szó. Nem kap semmiféle magasabbrendű támpontot vagy célt a nyájas hallgató. Ez nem kritika, csak egyszerű ténymegállapítás. Se jó, se rossz. Ilyen a kor.

Az építész pedig csak ürügy. Az építész csak mesterektől elsajátítható művészeti tevékenység, mely a szakmát bázisul használva tulajdon-

képpen embert épít, nem házakat. A szellem küzdelmeiben magára hagyott tanonc mestert keres égen és földön. Kerestem én is. Először a zenét hívtam segítségül, mert úgy éreztem, annak a nyelvét jobban értem, mint az építészetét. Kedvenc lemezem hallgatása közben rajzoltam, s a tervre nagyra becsült tanárainak azt mondták, hogy *plecsnyikes*. Így ismertem meg Jozsef Plecniket, de az igazi megdöbbenés akkor ért, amikor kiderült: kedvenc lemezemet Jozsef Plecnik tiszteletére komponálták szerzőik. A tudatfeletti tudatosság villáma csapott belém. Plecnik lett első, égi mesterem.

Nagyra becsült földi Mestereim (Szabó, Kapy, Sáros, Ekler, Lomnici, Lőrincz, Zsigmond, Turi, Csernyus) sorában Makovecz Imre különleges helyet fog-

lal el. Benne sűrűsödött legerőteljesebben az az igazság, hogy a Mester szóbeli tanítása csak a felszín, az igazi tanítás személyéből fakadó, nem megbeszélhető-megfogalmazható üzenet. Pont, mint Kós Károly. A világ dolgaihoz való hozzáállása, egy mozdulata vagy beszédes hallgatásba burkolózkodása sokkal többet tanított, mint egy végigrajzolt Makovecz-terv, egy végigvezetett építkezés vagy egy leforgatott riportfilm, mely munkák rendszerint úgy kezdődtek, hogy Imre bátyám így szólt: *Ülj le, fiacskám! Kellene csinálnod erre a dologra egy... és elkezdődött valami...*

A Mester eltávoztása után a Kecse utcában, gyertyafény mellett meditáltunk. Majd a csendes szétszéledést követően beszélgettem vándorépítész társaimmal. Komor eszmecsere volt, a mindenfelől ránk nehezedő terhek kimondatták velem, hogy fontolgtatom a külföldre távozást is, mert itthon kevés a lehetőségem. Ilyen hangulatban váltunk el, és ahogy a szeptember végi napsütésben sétáltam a kocsim felé, egy nyitott ablakból gyönyörű, tiszta hangon egy kislány a Szózat utolsó két sorát énekelte: *Áldjon, vagy verjen Sors keze, itt éljed, halnod kell!*

Tudtam, ki üzent égi Mestereim közül.

Meghalt Imre bácsi

Szilágyi Szabolcs

Igazából asztalos diákként (93-94 körül), mint akit érdekelnek a monumentális fa szerkezetek, s azt a valakit, aki ezeket kiötli, példaképemnek, összekötő kapocsnak tartottam az elmélet és gyakorlat, a szent és a profán, az ember és a szakember között. Első épületervem, a madarásztábor is az ő hatására született. A világnézetét is magaménak vallottam.

Aztán az egyetemen lehiggasztottak, racionalitásra, az állandó önmagunk felülbírálására, a megmért és szükséges arányrendszerre, a jól átgondolt és támadhatatlan kompakt épület formájú épület vagy avantgard építmény létrehozására; művelt, a korszellemmel haladó építésszé neveltek minket. Legnagyobb becsült egyetemi mesterem, Reimholz Péter kérdezni tanított; Makovecz Imre és a Vándoriskola válaszolni. Az egyetem tudás átadására törekedett, míg a Kós Károly Egyesülés, a Vándoriskola és Makovecz Imre a hit, az identitástudat megerősítésén, a hagyományok megismertetésén, átadásán fáradozott.

Makovecz az egyetemen (tán akaratlanul is) tananyag, szkeptikusan mérlegelendő tananyag volt. Makoveczet nehéz tananyagként átadni (így érthetetlennek, túlzónak, irracionálisnak hathat). Olyan, mintha hitről vagy kereszténységről csak építészettörténet, társadalomtudomány vagy művelődéstörténet keretei közt hallanánk. Míg, ha egy kis templomunk párszáz éves harangja mellett befogott dobhártyával és könnyes szemmel áll az ember, érti, hogy mi is az...

Makovecz Imrét nem lehet csak építész szemszögből vizsgálni. Vizs-

gálni kell magát az embert, mint a magyarság és az Isten közötti kapcsolóként számon tartó közösségi hajlékot létrehozó kiválasztottat is. Mint mikor egy lelkipásztor is ember, amint lejön a szószékről, de Isten és ember közti kapocs, mikor fent van, óv, beszél és inti a gyülekezetét, vagy megáldja azt. Imre bácsi is ember volt a hétköznapi világban a maga jó és rossz tulajdonságaival, de felszentelt a munkájában, felszentelt céljaiban.

Építész és egyetemi körökben is elismerték, de mindig ott volt a „de”. *Jó dolgokat mond, de... Jól rajzol, de... igaza van de... de... Ő egy ilyen „de” volt. Azt érzem, hogy a közéletben, a médiában és az intellektuális világban ő mindig egy de, mert nem volt elég kimért, elég elfogulatlan, elég diplomatikus, s nem tudásról beszélt, hanem hitről, nem építésznek rajzolt, hanem embereknek, vállalta a sérthető belső világát. Munkájában nem a kötelességtudat, hanem az identitástudat munkált.*

Imre bácsi mostanára fogalom lett, aki megbízhatóan mindig ugyanazzal ostromozta a világot és mindig ugyanolyan beleéléssel és szakrális hangvétellel beszélt mind az építészetéről, mind a házairól, mind az emberekről, az emberi kapcsolatokról. Szakrális hangvétellel, állandósággal, ami e korban nem kedvező. Merthogy se szakralitás, se állandóság nincs. Csak materializmus és trendek. Sokan azt mondták, idealista, látnok, rossz emberismerő (ezt azért nem teljesen hiszem), és nehezen továbblépő, nehezen megbocsátó valaki volt. Önzetlen, nagyvonalú, nagylelkű, utópista, sok

mindenben naiv és sérülékeny, de védekezésből emiatt zárkózott, morgorva. Optimista kezdeményező, aki a környezet realizmusától és pesszimizmusától szenved, de ebben él, alkot és hatással van rá. (Mert az építéshez optimizmus és realizmus kell.) Elvei voltak, ami manapság nagyérték. Házait fizikai és szellemi hajléknak szánta nemzetének, s ezeket nem lehetett könnyen, vagy hibátlanul racionális építőiparba foglalni. Álmaikat több száz profi székely ács tudta csak megvalósítani. Száraz, „átlagos”, műszakilag jól bevált és gazdaságos házakhoz szokott szakmai és profán nézőpontból törekeny, támadható házakat épített. Mesélő volt. Szerette a gyermekeseket és a mondákat, a történelmet.

Az építésztársadalom nehezen ismerete el. Vajon miért? Mert gyermeki érdeklődéssel, megszállottsággal és hívő fejjel tervezett? Mert általában volt elismert, s nemcsak kimérten az építészetteoretika szemszögből, mert nyíltan vállalta érzelmeit, hitét, vagy, mert közérthető jelrendszert használt, vagy, mert *nem haladt a korszellemmel*, ami egyre hígabb, jelentésnélkülibb és általánosabb lett a személyesség hátrányára? Vagy csak azért, mert nem is tudtak úgy rajzolni, ahogy ő rajzolt, vagy mert nem volt kifejezetten „városi” polgár.

Nekem néhány személyes dolog maradt meg:

– Imre bácsi! Tessék lejönni zsűrizni a Helló pályázatunkat!

– *Nem. Most a virágoknak van rám szükségük.*

– *De jó, hogy énekeltek nekem. Itt maradok kicsit... (grafitosan és kis cellulragasztóval a fekete papucsán, a 75. születésnapján)*

Az *Újratervezés/Redesign* kiállítás megnyitóján a Bazilikában, mikor kisérem izgulva kiálltam a közönség elé:

– *Na öreg, Te jössz!*

Szent Mihállyal távozott

Kovács Ágnes

Formális azonosulásnak tűnhet, ahogy leülök a rajzasztalhoz a magam tervezte karosszékre, ahogy még mindig csak grafitosan készülnek a rajzok – szépen kiterített skiccpauszrétegekre; ahogy a bicskák közül választok egyet utamra indulva reggelente; ahogy gyermeki rajongással élem meg ma is az almafa kérgezés pillanatait; ahogy röpdöstem, mikor „Áginak apai szeretettel” szignálta nevét egy nyomdaillatú könyvébe.

A falu tornya megmutatja az utat, a helyes irányt, ahol otthonát találja az ember. Makovecz Imre egy a mai, zavaros kor számára nem besorolható, ldőfölötti világítótoronyként állt. Hitel, határozott kiállással és sok munkával túlnőtt a háttérerők által egyre szorosabbra húzott kereteken.

Az építészzakma gondolati rendszerének felelős újrakonfigurációja évezredek értékeit megőrizve, újra felmutatva... Emberléptékű, letisztult tereket hozott létre, nem homlokzatban gondolkodott. Arcuk s nemük volt a házainak. Erős, életigenlő építészeti látásmódjával következetesen szolgálta az emberek összetartozását, az ünnepek tisztességes rendjét.

Hitvallása szerint a magyarság mindig is szakrális társadalomban élt. Közös feladatunknak tartotta ennek az ősi rendnek a helyreállítását a Kárpátok karéjában; egy nemzet lelkiismerete, erkölce, értékrendje támad fel, ha újra az égi és földi rendben helyezze el magát. Együttal személyes életünk is őszintévé, igazzá válik népünk küldetésének, a nemzet emlékezetének felelős hordozásával, a belső vertikális tengely kiépítésével.

Szent Mihály erősítője és megedzője a hívő léleknek az élet küzdelmeiben, kísértéseiben, a gonosz lélek elleni helytállásban, a jó halál reménységében. Makovecz Imre életét végigkísérte – az ige és a tettek szintjén is – hatalmas oltalmazó erejével. Különleges támasza és szószólója volt mindvégig, majd utolsó útján is megjelent, átvétele őt a másvilágra.

Kérjünk hát erőt a Makovecz Imre kijelölt úton való haladáshoz Szent Mihály arkangyaltól. Adjon a kísértések ellen oltalmat, megerősítést Krisztus zászlótartója, ki az ember felemelkedésének útjából legyőzi és letaszítja Ármányt, a Földet bitorló gonosz fejedelmet.

Körülöttünk s bennünk dúl a harc: az elbukni és megigazulni is képes ember a küzdelem színterén.

Szent Mihály arkangyal, védelmezz minket a küzdelemben; a Sátán gonosz kísértései ellen légy oltalmunk! Esedezve kérjük: „Parancsoljon neki az Isten!”

Te pedig, mennyei seregek vezére, a sátánt és a többi gonosz szellemet, akik a lelkek vesztére körüljárják a világot, Isten erejével taszítsd vissza a kárhozott helyére! Amen.

Közeleg az óra

Füzes András

Köszönöm a lehetőséget, hogy írhatok. Az emlékeim igen közeli és tulajdonképpen az elmúlt két évre sűrűsödnek, onnantól kezdve, hogy Imre bácsi mellé jöhettek vándornak. A felvételem óta már nem tartott állandó kurzusokat a vándoroknak, ám az első félévemben a kezdeményezésünkre újra belekezdett velünk az építés szavainak eredetéről, különböző formai megjelenéseiről való beszélgetésbe, amire mindannyiunktól rajzokat várt időről időre. Az első ilyen alkalommal én is készítettem rajzot, és derűs beszélgetés alakult ki. Ám a következő beszélgetésre, amikor is az előző téma kifejtésére várt rajzot tőlünk Imre bácsi, vittem ugyan egy újat, ám az előzőt otthon hagytam, és megpróbáltam a mestert emlékeztetni, hogy az mit is ábrázolt és ez a mostani hogyan is kifejtése annak az előzőnek. Amit akkor kaptam Tőle, azt nem tettem ki az ablakba. Aztán egyre kevesebben és egyre ritkábban mentünk, így véget értek ezek a beszélgetések. Ez volt az első erős élményem Imre bácsival a Vándoriskolában.

1. Amikor szellemi-szakmai hatásáról gondolkodom vagy beszélek, oly sok szálon lehet elindulni, hogy azt csak tematizáltan lehet kezelni. Szerencsére mindenki, akivel a beszélgetések során eljutok Imre bácsi szellemiségéig, specifikusan kezdi a beszélgetést, így könnyebben helyt lehet állni. Attól a pillanattól fogva, hogy Imre bácsi mellé kerültem, még az Ő házait is egészen más fényben kezdtem látni. Elementáris erővel hatott rám a személyiségének és a házainak együttes és fokozatos megismerése. Legfőképp

talán a szimmetriája foglalkoztat, ami fölött korábban átsiklottam, de a keze alatt feldolgozott, tervezett házak mindegyikénél úgy éreztem, hogy ez az eszköz titkok hordozója. Hát még, ha hozzá veszem azokat a tiszta geometrikus formákat, amelyek köntösében ez a szimmetria megjelenik. Azt hiszem, ezeknek a megismerése és szem előtt tartása az építészetben sohasem avulhat el, mindig választ rejthet a kor kérdéseire, mert hiszen olyan formákra és rendre épít, amely a kezdettől fogva megtalálható ősképekből merít, és mindannyiunk közös tudatalattijával rokon. És életművén belül a magyarságnak úgy emelt anynyi szent helyet – melyek attól lettek szentté, hogy az embereknek épített, hogy közösséget teremtett, mert épületeiben mindenütt ott van a tengely, amely mentén az ember felemeli a fejét, majd meghajtja –, hogy ezekbe az örök formákat idéző alkotásokba beleöltötte a magyarság hagyományait tükröző motívumokat olyan gazdagsággal, hogy a magyarok számára zarándokhellyé váltak, és minden embert megszólítanak. A szimmetriában külön izgalmas számomra, hogy a mélyén mindig ott lehet az a finom aszimmetria, ami az emberben és az égitestek mozgásában is ott van. Ettől állhatnak az első látszatra szimmetrikus formák oly közel az emberhez, és lehetnek örök távolban.

2. Pár olyan emlékről, élményről szeretnék írni, amik rádöbbenetek, hogy már a gyermekeimben is milyen erős Imre bácsi képe. Mikor Dobogókőre terveztünk, számtalanszor dolgoztam otthon a terveken. Egy alkalom-

mal kisfiam mellém ült. Egy darabig csak figyelte, hogy mit rajzolok, majd ő is elkezdett házat tervezni. Másnap megmutattam a rajzait Imre bácsinak. Ő csak annyit mondott: *Látod fiacskám, neked is ilyeneket kellene tervezned...* Utána kétszer is volt, hogy kisfiam iskolaszünetben bejött velem az irodába. Ott megint csak fejlesztgette a terveit, és mikor Imre bácsi kijött és mögé is odaállt, odaadta neki a színesceruza-készletét, hogy színezzé is ki a rajzot. Próbált kicsit alkudozni a kisfiam, de végül az egészet kiszínezte.

2010 nyarán Siófokon nyaraltunk, és megnéztük a gyerekekkel az evangélikus templomot. Abban az évben ősszel kisfiam (akkor 6 éves) azzal várt otthon, hogy emlékezetből lefestette a templomot. Azt hiszem, magáért beszél a kép. Tükrözi, hogy Imre bácsi építésze mennyire élő, gyermeki szemmel milyen tisztán átélhető, talán a színről színre látásnak egy eszköze, sőt kisfiam a templomot mint történetet élte át és gondolta tovább a képen. Ezt is megmutattam Imre bácsinak. Ő azt mondta: érti, hogy az égben Jézus kezei zöldék, de azt nem, hogy a hasa miért zöld.

Imre bácsi halála után egy nap, mikor kislányomért mentem az óvodába (ő volt az utolsó), az óvónéni megállított az öltözőben és kért: *Apuka, várjon egy kicsit, Bori éppen Imre bácsinak rajzol, hadd fejezze be!* Egy asztalt rajzolt egy gyertyával.

3-4. Imre bácsi írásából gyakran kitűnik a szomorúság afölött, hogy nincs olyan tanítványa, akinek mindent át tudott volna adni. Minden tanítványa elvitt egy-egy szeletkét a Tőle tanultakból, ki többet, ki kevesebbet, de csak együtt vagyunk képesek továbbvinni a szellemiségét. Együtt pedig úgy tudjuk továbbadni, ha nemcsak az egyénileg kapott javakat ápoljuk, de az alapításait is, amelyek közösséget kívánnak. Főképp a Vándoriskolának kell a folytonosság, mert abban van lehetőség széles körben átadni a gondolatokat és járni az utat, amit rendíthetetlenül taposott előttünk.

Távoli közelség

Hayde Tibor Ervin

Makovecz Imre 1975-ben vált meg a SZÖVTERV-től, ekkor kezdett a VÁTI-ban dolgozni. Diplomaterv-korrektorem javaslatára felkerestem Kovách Istvánt a SZÖVTERV-ben 1975-ben. A Makovecz–Kovách–Szauer baráti építészhármastagjai közül ekkorra már csak Pista volt SZÖVTERV-es.

Kovách István felvett a SZÖVTERV Kereskedelmi és Középületeket tervező irodába, osztályára.

A Karácsony közös ünneplésére visszajárt hozzánk Várlaki Erzs, Makovecz Imre és Mezei Gábor. Egymás megajándékozása húzással történt, kihúztam Kovách Istvánt.

A karácsonyfa gyertyáinak meggyújtása Pista munkatársnőjének, Moska Erzsinek örömmel vállalt *angyalka*-szerepe volt, ő helyezte a fa alá az ajándékokat is.

Mi ezalatt a folyosón – a csengetést várva – énekeltük Makovecz Imrével az élen a *Pásztorok, pásztorok*-at, a *Mennyből az angyal*-t és a többi karácsonyi egyházi éneket – a párttitkár irodája előtt. Ő kötelességszerűen kissé nyitott ajtón át ellenőrizte a *jelenléti ívet*, megtartotta a „névsorolvasást”. Valaki meg is jegyezte (Imre vagy Pista lehetett): *Neked olyan jó hangod van, november 7-én hallottuk, gyere közénk te is, énekelj velünk!* – *Ne marhaskodja-*

tok, ti is tudjátok, hogy én ezt nem tehetem! – volt a válasz.

Kovách István akkor tőlem egy háromkirályok-triptychont kapott karácsonyra. A kétszárnyú ajtóként kinyitható rézdomborítás Gáspár és Boldizsár között állt Pista (mint Menyhért) teniszszokniból és labdából készült, ferde orrú, lógó bajuszú jellegzetes fejével, a mindig hordott simléderes sapkájával, kockás gatyájában.

Hát a Kováchot meg ki csinálta? – kérdezte Imre. Jelentkeztem. – *Édes fiam ezt jól megcsináltad!*

És ezután mindvégig, mikor csak tehetünk, követtük Pistával együtt Imre kiállításait, faluházavatásait. Kádas Ági, Gerle János, Sáros László közvetítésével iskoláiról, baráti társaságairól is kaptunk híreket, Erdei Andrással való közös kiállításairól, munkáikról is értesültünk.

A Vele való minden találkozás erőt adott a további munkához, néha bizony küzdelemhez. Távoli közelsége egész SZÖVTERV-es munkámat végig segítette.

Emlékezetes számomra Kovách István gyöngyösi áruházamra mondott dicsérete: *Erre a házra még az Imre is azt mondaná, hogy jól megcsináltad; HÁZ épült Gyöngyösön az üres panelbütü tövében.*

Amióta fentről néz ránk figyelemmel kísérve küzdelmeinket, sokkal nehezebb a helyzetünk. Ebben az új helyzetben is helyt kell állnunk, megtalálva a vele való kapcsolatot továbbra is.

Nagyszüleimmel végigcsináltam – kíséreként, figyelemelterelőként – a kitelepítést. Csorvás volt az első állomás, a második Gyöngyössolymos, a harmadik pedig Máriabesnyő. Egyre közelebb Budapesthez. Dőry Ervinnel és Ilona nagymamámmal – ezzel a két csodálatos emberrel – a velük töltött négy év alatt igen szoros kapcsolatom alakult ki. Nagypám még élete vége felé is – 95 évesen ment el – minden, Makovecz Imrével kapcsolatos újságcikket kikészített nekem, mint legfontosabb olvasnivalót.

Imre temetése óta temetőlátogatásaink során 90 éves édesanyámmal mindig meglátogatjuk Makovecz Imre sírját is. Édesanyámmal együtt imádkozunk nagyszüleimért és Imréért, megköszönve mindig a velük való kapcsolatot, együtt töltött időt, tőlük kapott szeretetet.

Ha komoly gondom van, azt velük – nagyszüleimmel, Dőry Ervinnel, Ilona nagymamámmal és Makovecz Imrével – beszélem meg, Tőlük kérek tanácsot.

Magyarország pusztulását, a világ szét hullását csak ellenszolgáltatás nélküli önzetlen szeretettel lehet megállítani, megakadályozni! Ez a szeretet harmadik legfejlettebb fokozata. Makovecz Imrétől – Isten nyugosztalja – nagyon sokan részesültünk a szeretetnek ebben a legfejlettebb, harmadik fokozata szerinti, feltétel nélküli szeretetben! Sokunknak segített, segít ma is adományaival, odavetett dicsérő, vagy néha – ha kell – dorgáló szavaival.

Vérnarancsliget a Héttorony alatt

Kiss Ferenc

Csernyus Lőrinc, *Menyus* hívott telefonon, hogy írják-e Imréről az *Országépítő* következő számába, de ne az építésről, ha lehet, hanem arról az emberről, aki hetven fölött táncházba jár rendszeresen a feleségével, aki ott van minden jelentősebb népzenei koncerten, s bármikor szeretettel fogad a Kecse utcában egy kupica pálinkára. Hát persze, megtisztelték vele – mondtam. Mikorra kéne? – Kábé két heted van rá... – Rendben, számíthatok rád – búcsúztam tőle boldogan.

Aztán, ahogy közeledett a határidő, egyre jobban berezeltem. Sokat töprengtem azon, hogy, mit kéne, hogy kéne, lehet-e, fontos-e, szabad-e, érdekes-e? Belefogtam, újra átolvastam Makovecz írásait, meg sok mindent, amit róla írtak. Ahogy telt az idő, úgy vált egyre reménytelenebbé ígéretem beváltása. Összekuszálódtk bennem a motívumok, és csupa olyan spekulatív, tudálékos, unalmas, pátosszal teli gondolat kísérlet került a vinchestere-re, amiket még mástól is utálnék elolvasni. Ráadásul még rosszul is voltak megírva. Csődhelyzet, kétségbeesés. És akkor Imre megszólalt valahol mögöttem: *Mért játszol hamisan, öreg? Ne erőlködj, lazítsd el magad! Próbáld muzsikálni...*

Ennyi kellett és újrakezdtém.

Elindultam a kabócazsivajos sevillai estébe. Bele a sötétbe, a vérnarancs és citromillatú selyemszélben a legtovább nyitva tartó, szivarfüstös bodegába. A bölcsesség és igazság végvárai közül abba, ahol Imre leginkább szeretett ülni velünk pirkadatig.

Rengeteget kaptam attól a sevillai Magyar Pavilontól. Makoveczről már hallottam előtte, de személyesen 1991-ben találkoztam vele először még a Zay utcai MAKONA-székházban. A pavilon programzenéjére írt ki pályázatot, s az épület filozófiájáról tartott előadást a jelentkezőknek. Lehengerlő volt. Végre egy markáns, művelt, okos és szép magyar ember, aki nem csak dumál, hanem érti is a dolgát és pont azokat a kérdéseket feszegeti, amikről az akkori értelmiségi elit megfeledkezni látszott. *Talpra magyar!* Fehér ing, mellény, keményszárú csizma, 48-as kard a falon, mindehhez korszerű hitvallás a nemzetről, népi műveltségről, szabadságról. Gyémánt elme, büszkeséget és derűt sugárzó tiszta beszéd, és semmi anakronizmus. Ez igen! – gondoltam, már ezért érdemes volt beneveznem. Aztán a *Magyartölgy mítoszai* című pályamunkám nyert. Másik két alkotással együtt. Rangsorolás nem volt, de az enyém úgy megtetszett neki, hogy azt játszotta legtöbbször a pavilon fél éves üzemelése során az andalúz fővárosban. Lett is ebből baj, de tanultam belőle. A demokráciáról szóló tananyag lövést kapott, s az illúzióim kezdtek szerte-foszlani. Komoly államférfiakat láttam zokogni az épület megtekintése után a kijáratnál, általam nagyra becsült személyiségeket könnyeikkel küszködni és megrendülten téfniferegni a program végeztével, s még több, büszke, sugárzó arcú fiatal, dúdolva valamelyik elhangzott magyar dallamot, vagy a *Prédikátorok könyve* részleteit mormolva – „*Mindennek rendelt ideje van,*

és ideje van az ég alatt minden akaratnak” – és itthon máris ócsárolni kezdték a kifinomult ízlésű kritikusok. Imrét ez cseppet sem érdekelte, de én dühöngtem, mert igazságtalannak és manipulálnak éreztem az egészet. A *Muzsikában* egy szakmabéli oldalakon keresztül szapult a zenémet, de Imre megnyugtató. Ne törődj vele, ez csak azért van, mert irigyek. Annak idején Dobszay testi-lelki jó barátom volt, egészen addig, amíg ki nem kötött a liberális oldalon. Azóta acsarkodik. Ezek nem bírják elviselni, hogy ezt a JELET mi állítottuk. Természetes hát, hogy magasztalja a kormányzat által felkért Jeney-Vidovszky szerzőpáros kompozícióját – akik előtt egyébként le a kalappal, mert nagyszerű zeneszerzők –, csak éppen ez a zenéjük nem a pavilonomba való. Az is jellemző, hogy megbízta tanítványát (egyben a vejét), hogy téged meg taposson a sárba. Ezt így szokás azon az oldalon. Valóban dilettáns és hatásvadász amatőr lennél, Ferike? Sebj! Ebben az országban kimagasló művészi, tudományos és sportteljesítményeket az elmúlt 45 évben leginkább az ilyen amatőrök értek el, mint te vagy. Ne búsulj!

Aztán a bodegában merültünk 11 500 évet. Gyakran horgonyoztunk le Atlantiszon. Imrének kedvenc témája volt az elsüllyedt civilizáció, a legenda örökérvényű üzenetével egyetemben. Megszívlelendő, hisz ma is hasonló helyzetbe hozta magát ez emberiség – mondta. Annak az ősi, magas szintű kultúrának a pusztulását az élet és a szerves világ egyensúlyának megbomlása, a hit elvesztése, az önzőség és szertelenség okozta. Hát, ilyenekről én a Rákóczi gimnáziumban nemigen hallottam, de még az ELTE bölcsészkarán sem. Majd szóba került a kollektív emlékezet. Meddig vezethető vissza? Mi az, ami volt, a nyomai fellelhetők, de már a jelentését nem ismerjük? Örület! Például tudjátok, hogy templomaink zengő tornyai eredetileg az atlantisi katasztrófára emlékeztettek,

s csak később változott meg a harangszó üzenete? Kipirulva, lelkesen mesélte Imre a képtelenségeket. Én meg csak hüledeztem. Az ő hatására álltam neki Platónt, majd Rudolf Steinert olvasni.

Sevillának köszönhetem, hogy még abban az évben megalapíthattam az Etnofon Népzenei Kiadót. A teljes tiszteletdíjamat beletettem a vállalkozásba, de Makovecz cége és a tanítványait tömörítő Triskell is támogatta 50-50 ezer forinttal régi álmom megvalósulását. Ez nagy összegnek számított akkor, főleg azok után, hogy a Kecse utcai székház felépítése minden pénzüket elvitte. Csak hogy érzékeltessem: két olyan Sennheiser mikrofonra futotta belőle, amiknek még ma is csodájára járnak.

Ja, és a Héttorony Fesztivál! A bodegás tanszéki beszélgetések elsodortak a magyar mítoszok világába is, így néhány évvel Sevilla után Ipolyi Arnold *Magyar mythologia*-jában ráletem a héttorony-legendára. Imrét meglepte, mert nem ismerte addig ezt a magyar szellemet rendkívüli tömörséggel szimbolizáló történetet (amit itt mellékelek is). Mivel számunkra a Kárpát-medence népi műveltsége jelenti azt a kincset, amit a Héttorony magában rejt, ez lett hát a neve fesztiválunknak. Emblémája pedig a pavilon árnyképe. A legenda felfedezésének volt még egy hozadéka, mégpedig az, hogy megingattam a magyar irodalomtörténet egyik hamis feltevését (bár egyelőre ezt csak én és rajtam kívül csak néhányan tudják). Mégpedig József Attila *Karóval jöttél*... verse kapcsán:

„... be vagy zárva a Hét Toronyba és már sohasem menekülsz.”

Vagy:

„Be vagy a Hét Toronyba zárva, örülj, ha jut tüzelőfára”

Minden értelmezés az örök rabság szimbólumának tartott sztambuli Jedikulára történő utalásnak véli a Hét Torony hangsúlyos említését a vers-

ben. Ezt tanítják még ma is. Hát a fenét! Attila tanulmányozta a magyar mitológiát, ismerhette Ipolyi könyvét is. Nyilvánvaló, hogy erre a késmárki legendára utal. Így van ugyanis értelme. Körülötted tengernyi kincs, de mire mégy vele, ha egyszer bennragadtál, s ki tudja, hogy jön-e valaki, aki megvált majd téged? Hiába az arany, ha tűzifa kéne, minek a kincs, ha nincsen kenyered?

Látod Mester, ez a találmányom se született volna meg nélküled! Mert fantázia, vízió és álom nélkül nincs művészet – tanultam tőled. Mint ahogyan a keresztyén hitben való meg erősödésemet is neked köszönhetem. Valahogy így írtad egyszer: „*Mert a vonulások csodás és titokzatos emlékeket hordoznak ... ez egy ősi dolog, évezredek át vonultak az emberek valahová ... zászlók alatt, és megakarnak érkezni egy megszentelt helyre...*”

Igen. Így megértettem Csíksomlyót, és felfogtam Adyt:

„*Pompás magyarok, templombóljövöt, Mentek át a Kalota folyón Sa hida fényben majdnem fölemelte Az ölelő, júniusi nap.*

...
S micsoda nyugodt, nagyságos arcok, Ékes párták, leesni áhítók. Papi-beszéd kemény fejükből csöndben Száll el s nyári illattal vegyül. Mily pompás vonulásuk a dombon. Óh, tempós vonulás, állandóság, Biztosság, nyár, szépség és nyugalom.”
Ady Endre: *A kalota partján*

Az utolsó látogatásom hozzád tavaly tavasszal történt. Nagy szeretettel fogadtál, mint mindig. Tréfálkoztál, de már fájt belül. Éppen sikerült kirángatnotok az irodádat a kelepceből, vidám voltál, tele tervekkel. *A feleségem nem hagyja, de azért iszom most veled egy pohárral. Igaz, én vagyok a Főnök, de mégis Marianne a főparancsnok. Ott-hon nem engedi* – s a kolléganőd már hozta is fejcsoválva a szilvóriumot.

Faggattál, hogy min dolgozom éppen, és elárultam neked egy későbbi

nagy tematikus albumom és előadásom, a *Holdudvarház* című produkció tervét is. Ami úgy indulna, hogy az Úristen már csak egyféleképpen tudja megmenteni szegény magyarokat. Úgy, hogy egy éjjel alászáll seregével és szőröstül-bőröstül, levegőstül, hegyekkel, vizekkel, építményeivel, mindenféle kincseivel, élőlényeivel, különféle népeivel együtt felviteti a Kárpát-medencét a Holdra. Ott aztán magukra hagyja őket, hogy szálljanak magukba, javuljanak meg maguktól, ha tudnak, és a többi...

Akkor te megkérdezted: *Mért nem a Napba? Az a férfi égitest.*

Mert onnan nem tudnánk visszajönni, elégnénk.

Igaz. Vissza kell jöjjünk, mert nekünk itt a helyünk, itt van dolgunk – zártad le, és úgy belelkesültél, mint egy gyerek. Egyből felajánlottad a színpadkép megtervezését. Ez életben sajnos nem valósult meg, de ne hidd, hogy nem foglak szavadon!

Évek óta Imre felesége, Marianne egyik legfőbb gyámolítóm. Anyám korai halála miatt olyan bensőséges ügyeimet is megosztottam vele, amiket mással nem nagyon lehetett. Ő lett a Pótmamám. Férje elfoglaltsága miatt gyakran közvetített közöttünk. Telefonon vagy e-mailben. Íme két ilyen le-
vélváltás:

Kedves Kisferi!
GYÖNYÖRŰ volt, KÁPRÁZATOS, sok szeretettel gratulálunk, Pótmama és Makoveczimre. Most már majd megbeszéljük, mikor jöjjenek el.

2007.03.20. (a Pávaének bemutatója után)

Kedves Pótmama!
Köszönöm, hívott ma Imre is. Nagyon örülök, hogy nem hoztam szegényt Magukra.

A látogatás időpontjára Pótmama tegyen javaslatot, mi alkalmazkodunk. Én most jobban ráérek egy ideig, bár Húsvét után szeretnék belefogni a Nadapon vásárolt parasztházunk felújításába. Várom Menyus terveit, mert ő

segít nekem ebben a munkában. Miután elkészült, irány Nadap! Addig mindenféle mesterek után járok.

Kézcsókom, Imrének pedig jó egészséget és kevés idegbajt kívánok (bár ezek miatt a hülyék miatt nehéz nem dühöngeni).

Kisferi

2007.03.20.

Kedves Kisferi, most értünk haza. Nagyszerű volt, remek, gyönyörű.

Főnököm ezt üzeni: Feri! Megrendítő volt, ez a közép-európai világ, a tangóharmonikától a szavalókóruson, szaxofonon, dudán át a tárogatóig. Délszláv hangzásra tüzes pontozót járni, legendákba merülni!... ne csodáld, hogy nem akartunk hazamenni. - Isten áldjon! Makovecz és Pótmama.

2008.03.18. (a *Királyok, szentek, vitézek bemutatója után*)

Kedves Pótmama és Mesterem!

Örülök, hogy nem csalódtak bennem. A tánc különben úgy kattant be nekem, hogy észrevettem, az egyik korabeli dallammal (*Carosina*) hangról hangra egyezik egy múlt század derekán gyűjtött táncdallam, az Igram kolo kezdetű, amire a baranyai horvátok a mai napig táncolnak. Két zenészem hálistennek biharis volt sokáig, így a lábukban bennrekedt a lakócsai csizmaverős. Mért ne táncolják el? Hiszen ez a közös keleteurópai paraszti műveltség rengeteget megőrzött a középkori kultúrából is. Öröm volt számomra ez a munka ismét, mert rengeteget tanultam vele megint.

Köszönöm az érdeklődést és tényleg azon leszek, hogy tavasszal Nadapon egyik hétvégén együnk-igyünk, levegőzzünk és beszélgessünk egy jót végre. Menyusék és Fűr Lajos is örömmel jönne. Mit szól hozzá a főnöke? Majd egyeztetünk.

Szeretettel üdvözlö: Kisferi

2008.03.18.

Ez a bizonyos, a levelekben sűrűn emlegetett vendégség sajnos már végleg elmaradt. Imre számára az evi-lági vendégség is véget ért. Maga után hagyott azonban egy kohéziós erőmezőt, ami sokunkat, sokáig ellát energiával. Amivel bármikor eljuthatunk az andalúz vérnarancsligetbe, kincseket gyűjthetünk a Héttoronyból, s lemerülhetünk Atlantisz partjaira. Oly sebesen, mint a Gondolat.

„...a Héttorony mélyében fekszik a mérhetetlen kincs, melynek a Barát az őre; bizonyos éjeken látni őt völgyeket áthágó lépéssel, fejével a holdig felérve járni, s a kincshöz vivő kulcsokat kínálgatni. Ezen kincs magába foglalja mind azt, mi az isteni magyarföldön csak lelhető: aranyfákat, gyümölcsöt, szőlőgerezdeket, mindennemű állatot, bor helyett, iható folyékony aranyat, arany tyúkokat, hasonló tojást költve, arany köveket st. ki belé juthat az szedhet amennyit s mit akar egy óráig éjfélt előtt, ekkor földrendítő csapással becsukódik a hétvár kapuja; ha a szerencsés ekkor ott maradt volna, addig kel néki benn várnia, míg évek vagy századok folytán ismét bejut valaki, ki őt megszabadítsa. Azon nem, melyből valamit magával visz, szerencsét hoz néki egész életére; a végtelen kincs legbecsesb drágasága azonban egy kereszt, a boldogságos szűz, és tizenkét apostol aranyból; ki ezekhez nyúlni mer, azt rögtön halál éri. Ha mégis sikerülne valakinek azokat kivinni, azonnal megszűnnék magyarhon gazdagsága, s az ország puszta s elhagyottá lenne.”

(Ipolyi Arnold: *Magyar mythologia*, Pest, 1854)

Sevilla, EXPO'92 magyar pavilon

Találkozás Makovecz Imrével

Anthony Gall

Számomra Makovecz Imre rejtély marad, nem ismertem jól. A kilencvenes években dolgoztam a Kvadrumban, a Szilágyi Dezső téren, majd később a Kecse utcai házban, amelynek valamiféle gondnoka is voltam rövid ideig. A Szilágyi Dezső téren (az egyik helyszín abban a sorozatban, amely a Rumbach Sebestyén utcából indult és több állomáson keresztül a Kecse utcáig vezetett, ahol saját házat épített a közösség) az emeleti lakás szobái egymásból nyíltak, végig lehetett sétálni a szobákon, s a legvégén ott volt Imre bácsié. Akkoriban volt szerencsém néhányszor beszélgetni vele, és többször jelen lenni, amikor beszélt, az építészetről és az életről magyarokkal és külföldiekkel, akik rendszeresen megkeresték. Néhányszor megkért, hogy kalauzoljam a külföldi vendégeket az országban, mutassam meg a házeit a vendégeknek. Így mások között Paolo Portoghesivel vagy Jeffrey Cook-kal utazhattam az országban – és ilyen alkalmakkor útközben természetesen beszélgettünk Imréről és arról, hogy mit jelent számunkra, számomra. Mindig különleges állomás volt a paksi templom. Nem volt olyan alkalom, amikor az egybegyűttekkel együtt ne éreztünk volna, hogy ez a hely valami nagyon különleges. Szavakkal nehezen elmondható hangulat árasztotta el a templomteret, akárhová voltam akárhányszor, mindig összenéztünk és egyetértettünk ebben. A templom természetesen egy épület, egy történet, egy élmény, amely eljátszódik a gondolataink és a beáradó fény men-

tén, időben. Építészet, ahogy Makovecz Imre *Építész*, nagybetűsen. Hasonló érzésem volt több alkalommal, amikor a vendégeivel együtt ültem nála, a szobájában, és beszélgettem – különleges, felejthetetlen pillanatok.

Amikor 1996-ban megjelent az egyik Makovecz-monográfia, már a borítón írták, hogy az 1959-ben diplomázott építész közel háromszáz tervet készített. Az egyik első munka a bérhidai vendéglő (1964). Ekler Dezső a következőt írta róla 1983-ban:

„Korai terveit ... idegenül hathatnak a szemlélőre, ha nem ismeri Rudolf Steiner építészetét. A bérhidai éttermet, Makovecz első autentikus munkáját szoros kapcsolat fűzi Steiner második Goetheanumához. Ugyanaz az expresszív formálás. A házat mintha a belsőjéből induló erők alakítanák. A részletformák szinte megszemélyesítik a statikai erőket. Makovecz konkáv formát ad a ház főhomlokzatának, és ezzel hatalmas ölelő gesztussá nagyjítja az épületet, egy hatalmas lény szürrealis képzetévé változtatja.” (Váci katalógus, 1983).

Jó társaságban van a bérhidai vendéglő az egykori római út mentén, nincs messze egy román kori templomtól. Csak már nem lakik ott az a hatalmas lény – elköltözött – vándorútra indult, helyette egy majd ötven éves épületkoporsó marad. (Talán fel kéne újítani, lehetet felébrésztetni benne). Tudom, hogy ez a hatalmas lény Imre bácsitól elválaszthatatlan, Ő látta, és környezetében, házaiban számunkra életre keltette. Mivel többször elhaladok a bérhidai épület mel-

lett, általában az idő, az anyag és a lényeg kapcsolatáról gondolkodom – ritka, ha a hárból legalább kettő találkozik – vagy három – mint a paksi templom esetében. Ha már csak az anyag marad – megjelenik az Úr, – több már nem marad – csak az emlék, ami már nem a helyszínen tartózkodik – a lény elhagyta a testet. Ilyenkor csak emlékezni, idézni, felidézni lehet – a feltámadásban hinni.

Az idő múlásával látszik, hogy nem az anyag a lény, hanem a lény önmaga, akinek társaságában ott lehet Imre most is.

Az anyagból való levetkőzés különleges pillanata lehetett 1974-ben az *Álarc nélküli bál*, amelyet Makovecz Imre, Sáros László és Gerle János rendezett, május 11-én (én akkor hét éves voltam egy távolabbi országban, így jelen nem lehettem, csak elképzelni tudom). Makovecz Imre báli ruhája egy fakereteből álló kocka, amelynek állomásai egy fóliából kimetszett gesztus-mozgás-sorozat. Makovecz Imre – *álarc nélküli* öltözködés közben – szöveget mondott, amelyből egy részletet idézek:

„A térbe öltözöm, ha ébredek, és a térből vetkezem, amikor elalszom. A teret ismeretek töltik meg, nem élhetek ismeretek nélkül. A téren kívül az ismeretek közvetlen eredetét ismerhetem. A térbe öltözöm most. Most a térből vetkezem. Most öltözöm, fokozatosan teszem – eleve kész és egyben először és utoljára születő – mozgásformáját töltöm ki. Most elhagyom, fokozatosan tűnnek ki a térből. Látjátok a helyét, amely a szeretet formáit viseli? Most újra öltözöm és vetkezem. Az ébrenlét és alvás ritmusát látjátok. Ügyetlen és ronda.” ... „Ami először születik, ronda és nyugtalanító, mert megalkotása annyi vesződséggel és kínlódással jár, hogy megrendítje azt. Aki majd tud erről, az már szépen és megnyugtatóan fogja megcsinálni.”

A mi terünkben levetkőzött Imre bácsi, és máshol öltözik, a hatalmas lény társaságában. Nekünk marad a kínlódás, a vesződség és a Remény.

Budapest, Csipke utca, nyaraló, 1974

Visszatekintés

Zsigmond Ágnes

Először a Bercsényi Kollégiumban találkoztam Makovecz Imrével, majd az első Visegrádi Táborban. A munkáiról készült egyetlen kiadvány, amit láttam, egy kiállítási katalógus volt, íves formájú, meglepő és vonzó házakkal.

Egy kis visszatekintés a 80-as évekre: Magyarország a fellazult pártállam korában volt. Sokan fordultak szembe a szocialista hazugságokkal, és kerestek új utat. Makovecz Imre segítségével elkezdődött a nyári Visegrádi Tábor, ősszel pedig Kálmán István antropozófia-kurzusa. Megerősödött a nemzeti öntudat; a történelem, a magyarság és népművészet kutatása. Ezek eredményeit országsszerte előadásokon terjesztették a kutatók egyre népesebb hallgatóság előtt. Egyik állandó helyszín lett az építész kollégium. Makovecz Imre egyre több megbízást kapott vidéken, de sorra épültek más organikus építészeti házak is.

A kicsi MAKONA iroda megtelt frissdiplomás építészekkel: Makovecz Imre, Nagy Ervin, Kravár Ágnes, Várlaki Erzsébet mellé került először Turi Attila és Tamás Gábor szerkesztőnek. Mi, többiek egyeztetett időpontban jártunk csak be, átvenni a munkát, vagy megmutatni, amit rajzoltunk.

Később, amikor már az V. ker. Rubbach utcai irodában voltunk, mint a MAKONA Kisszövetkezet tagjai, közvetlenül élhattünk át sok mindent. Makovecz Imre irodája a mi *nagy* szobánkból nyílt, ahol legalább tizenketten dolgoztunk. Az ajtaja szinte mindig nyitva állt. Érkeztek hozzá az ország minden tájáról emberek, akik házat szerettek volna a családjuknak,

faluházra vágytak, beszélni szerettek volna vele a közösségteremtő lehetőségekről, előadónak hívták egy-egy alkalomra, vagy kiállítást szerveztek. Jöttek külföldi építészek és diákok, látni akarták az irodáját és a házeit, (majd néhányan itt maradtak dolgozni is). Művészek is érkeztek, akik megismerkedni szerettek volna vele. Imre körül szinte egész nap forrt az élet, mi pedig szerveztük, intéztük a tennivalókat a munka mellett. Emlékszem, egyszer telefonon kereste Imrét egy férfi, családi ház tervezésével. Ő határozott hangon megköszönte, és azt mondta: *Sajnos nekem most nagyon sok a munkám, de fiatal kollégám segíteni fog, szép házat tervez önöknek.* Nagy bizalmat kaptunk (kaptam) tőle. A leutazást, a tárgyalást már egyedül kellett megoldani. De a megbízók olyan örömmel vártak, mintha maga Imre jött volna hozzájuk. Terveztem a tőle tanult rendszerű, az emberek életéhez igazodó, étkező-konyhás, nagy kamrás családi házakat a településre jellemző beépítéssel, homlokzattal, ágasfás tornáccal. Ismerkedtünk a tervezési helyek építészeti jellegzetességével, kerestük, hogyan lehet értelmesebb, emberibb beépítési módot kialakítani, rendbe tenni, amit a szocializmus összekuszált. Tanultuk egymástól a rajzolás technikáját, Erzsitől a részlettervek készítését. Ilyennel a Mestert nem illett zavarni. De ha meg akartuk mutatni a tervet, ránézett: *Minden rendben, fiacskám? Jól van. Várják már a házat Pakson!* – Szemével egy pillanat alatt felmérte, hogy a ház állni fog, formája is lesz,

végig fogom csinálni. Ha valaki kottázási vagy szerkezeti hibát vétett, azon nagyon felháborodott, a felületességet elfogadhatatlannak tartotta. De az általa tervezett házhoz is lehetett hozzáadni új részletet a terv feldolgozása során, ha ő is helyesnek ítélte. Minden munkához hozzátartozott a helyszíni művezetés; ott legyünk a kőművesek, ácsok, szakemberek között, hogy elmagyarázzuk, ami nem érthető a terven, tanuljunk tőlük fogásokat, ismerjük meg a gondolkodásukat, lehetőségeiket, képességüket. Egy ház felépülését mindig megünnepeltük. Az ünnepségen alkalom nyílt arra, hogy megköszönjük (a tervezők, beruházók és kivitelezők vezetői) a dolgozóknak a tisztességes munkát, majd általában bográcsos vacsora és beszélgetés következett.

Közös ünnepünk volt a Karácsony, az általunk előadott pásztorjátékkal. A hagyományt később a kisgyerekeink követték, most pedig a vándoriskolák építészek folytatják. Március 15-én Árpádhalmon életfát állítottunk.

A háttérben mindenütt ott volt Makovecz Imre. Az ő szelleme, ereje, hite, bátorsága áthatott minket, és segített saját erőnk kibontakoztatásában. De gyakran mondta: *A mesterektől meg kell szabadulni!* Nem kis makoveczeket akart maga körül látni, hanem önálló ítéletű és stílusú, szabad gondolkodású, gazdaságilag tőle független, cselekvőképes embereket.

Hogy mit adott Makovecz Imre nekem a pályám kezdetén? Mindent: sok szép, értelmes munkát, amellyel gyakorlatot szereztem. Tanultam tőle tisztességet az emberek közti kapcsolatokban, olyan megoldásra való törekvést, amely mindannyiunk érdekét szolgálja. Megtapasztaltam a küzdést, a kemény munkát, a nem hiába való fáradságot, az akaratot és a szeretetet. Láttam a felelősség vállalását, ami nemcsak építészeti munkáira, az irodájában dolgozó emberekre, a családjára vagy az általa létrehozott közösségekre vonatkozott, hanem a magyarságra, sőt azon is túlmutatott.

Makovecz szelleme

Beöthy Mária

Hihetetlen, hogy Makovecz Imre fizikai értelemben már egy éve nincs közöttünk. Erre akkor döbbsentem rá, amikor megkaptam folyóiratunk felhívó szerkesztőjének felkérését, hogy foglaljam össze, számomra mit jelent eszmei és szakmai hatása, miként folytatható építészetének gyakorlata a jövőben.

Az 1970-es évek közepén a MÉSZ és BME közös Mesteriskoláján, a Fiala Építész Körében tartott konferenciákon ismertem meg személyesen, tevékenységét azóta nagy figyelemmel követtem.

Makovecz Imre a magyar organikus építészet világszerte híres alapítója.

Az organikus építészet nem stílus, hanem erkölcsi magatartás, az építész személyisége által nagymértékben meghatározott. Kialakulásával kapcsolatban vissza kell térni Frank Lloyd Wright-hoz; a fogalmat ő vezette be saját művészetére vonatkoztatva. Minden szempontból modern fel fogású alkotó volt, ám meg akarta magát különböztetni a technikai szemléletű Bauhaustól, mivel az épület, az ember és a természet harmóniájára törekedett.

A magyar szerves építészet a világ organikus építészetében különleges helyet foglal el, sajátossága történelméből eredő szimbolikus jellegével függ össze.

A második világháború után következő államosított rendszer a szoc-reál korszak lezárulásával a Bauhaus követői által létrehozott internacionális stílust fogadta csak be. A hagyományoktól való teljes elszakadást a ránk

kényszerített iparosított technológiák jelentették, elsősorban a szovjet házgyár.

A tömeges, sivár panelépítéssel szemben nyílt lázadás volt a magyar organikus építészet megjelenése Makovecz munkássága során.

Az organikus jelző helyett szívesebben használta a *szerves*, illetve *élő* építészet kifejezést antropomorf szimbólumokat megtestesítő alkotásaira. Filozófiai alapokon nyugvó, emberi formákhoz kötődő, ősi mítoszvilágból táplálkozó építészetére hatott Rudolf Steiner antropozófia elmélete mellett a szecesszió Gaudí által fémjelzett irányzata. A wrighti tézisen túl Makovecz építésze emberközpontú, a *belső lényeg*et kívánja kifejezni, felfogásában az *épülettény*, követi az emberi testet, ezért kiemelt szerepet tulajdonít a szimmetriának. A hely és a föld szelleméhez rendeli hozzá a formát, a funkciót, az anyagokat és a technológiát. A ház a földből nő ki, teteje az égből ereszkedik alá, az alaprajzi centralitás vertikális térszervezésben ölt szakrális formát.

E filozófiai elvek szintézisének talán legszebb példája a paksi Szent Lélek templom. Építése a helyi lakosság bevonásával zajlott, más épületeihez hasonlóan a közösségi életszellem újraélesztésével, mivel azt vallotta:

Nem mindegy, hogy akiknek épül a templom, részt vesznek-e ebben a dolgban, milyen események zajlanak le, amíg épül az épület, beleépül-e annak a közösségnek az energiája, figyelme, akarata, reménye, hite abba az épületbe vagy sem.

A szoborszerű alkotás a földfeltöltésnek köszönhetően nem idegen a falusias környezettől, a tető és a fal nem határolódik el egymástól, a palafedés végigfut az épületen a hagyományos elemeket modernné ötvözve. A harangtoronynak három ága van, a középsőn a kereszt helyezkedik el, a másik kettőn az „arany” napkorong és az „ezüst” hold található. A toronylábak szimmetriatengelye vezet a bejáraton keresztül a belső tér központja felé. A templomhajó egy összekapcsolt, kettős „S” alak térbeli megfogalmazása, mely a világ kettős természetének, az egymásba fonódó ellentéteknek jelképe: *férfi-nő, élet-halál, világosság-sötétség*. A spirális jel az írországi új kőkori leleteken található ábrák megjelenítése, és a népművészetben is gyakran szerepel. A belső tér fontos részei a spirál motívum végződésékként kialakított két „jurta”-építmény a keresztelőkúttal. Középen az oltár felett a szív alakú felülvilágítón beáramló fény fokozza a szakrális hatást. A templom szimbolikus építészeti és képzőművészeti elemei az alkalmazott anyagokkal csodálatos összhangban egyesülnek, a harmonikus belső tér áhítatra és meditációra indít. A paksi templomot az organikus építészet kimagasló alkotásai között tartjuk számon.

Makovecz szellemi tájékozódása, közéleti szerepvállalása példaértékű. Az egész Kárpát-medencében tervezett templomokat, középületeket, ötvözve a szerves építészetet Erdély, Felvidék és Délvidék szakrális elemeivel. Kiterjesztette a Kós Károly Egyesülést a határokon túl is, így oldva fel a trianoni megosztottságot, összekovácsolva a cselekvőkész embereket. Támogatta a székelyföldi magyarok nemzeti autonómiájának megvalósulását. Közéleti kiállása, nemzeti elkötelezettsége megelőzte korát, de az idő őt kell, hogy igazolja.

2000-ben beléptem a Kós Károly Egyesülésbe, az itt folytatott együttműködésünk során Makovecz munkássága még közelebb került hozzám,

szellemi kisugárzása saját értékrendben, szakmai meggyőződésében példával szolgált és megerősített.

Különös figyelmet szentelt építészetében a hely előtörténetének:

„...Új életet kell építeni a semmi helyén úgy, hogy elővesszük a régi képeket, bejárjuk a vidéket és a múlt metamorfózisát letesszük a leromboltak helyére. Ez hosszú, szívós munkát igényel, és a megrendelő város, község következetes értő támogatását, akaratát.

...Nem a régit akarjuk megépíteni, hanem a hamis történelem pusztításainak helyén új életfeltételeket szeretnénk biztosítani...”

Elkötelezettsége a *genius loci* iránt az én felfogásomban is meghatározóvá vált. Akár rekonstrukciók, akár új létesítmények tervezése a feladatom, meggyőződésem, hogy nem lehet az épületeket környezetüktől és annak múltjától elvonatkoztatni. Számomra az organikus építészet lényege az adott térség titkainak megismerése, a meglévő értékek kibontása és megtartása mellett a szerves folytatás az új igényeknek megfelelően történő átfogalmazással.

Makovecz filozófiai alaptézise – a hely szellemének megidézése harmóniában a természettel, a környezettel és a benne élőkkel – érvényesül munkáimban. Vallom: a tervezés erkölcsi feladata, hogy a megújítandó épített környezet – napjaink rohamos léptékváltása mellett is – kiegyensúlyozott, arányos és emberi legyen. Természetes anyaghasználatra törekszem a fának és a téglaburkolatnak kiemelt szerepet tulajdonítva. E tervezői elvek érvényesülésének egyik jellemző, megvalósult példája a Német Nemzetiségi Gimnáziumhoz kapcsolódó többfunkciós tornaterem és közösségi ház.

Hozzá fűződő utolsó személyes emlékem 75 éves születésnapjához

kötődik. A Kiscelli Múzeum romtemplomában ünnepeltük. Leülve mellé lelkesen megjegyeztem, hogy hamarosan szomszédok leszünk, mert elkészül a Városkúti kápolnával szemben épülő harmonikus, köralaprajzú családi háza, én pedig szintén a Városkúton, a terveim alapján épült műegyetemi lakóparkban élek. Egyetértően elmosolyodott. A ház elkészült, minden nap elmegyek előtte és megnézem, de Ő sajnos már nem költözhetett be. Én mégis tartom és tartani fogom a szomszédságot...

Felmerül a kérdés, hogy a mai társadalmunkban mi lehet a szerepe a makoveczy örökségnek, a sajátos magyar szerves építészetnek, van-e jövője? A válasz: igen!

Kulturális, ökológiai, pénzügyi és energiaválságtól terhelt világunkban felborult az egyensúly a természeti lehetőségek és a fogyasztási igények között. Válság mindig akkor következik be, amikor a világ eltávolodik a szakralitástól, az etikától. A kultúrában és a gazdaságban az egyensúlyt helyre kell állítani a hit és az erkölcs visszaadásával. A fenntarthatóság érdekében újra kell fogalmazni az épített környezet alkalmazkodásának feltételeit környezetbarát, energiatakarékos építési módokkal, anyagok újrahasznosításával, természeti energiák felhasználásával. Ez az irány az organikus építészethez nagyon közel áll. Házépítés önfenntartóan, energiatudatosan, természetesen, egyszerűen, környezethez igazodóan... E létfontosságú kihívások megválaszolásával a jövőben különösen a szerves építészetnek kell foglalkozni, és az új életfeltételeket hittel megtöltve formába önteni, így lesz igazán „élő” a ház.

„Az élő építészet szemlélet, akarat és szembenállás a pusztítás szellemével.”

2 • ház-olvasatok

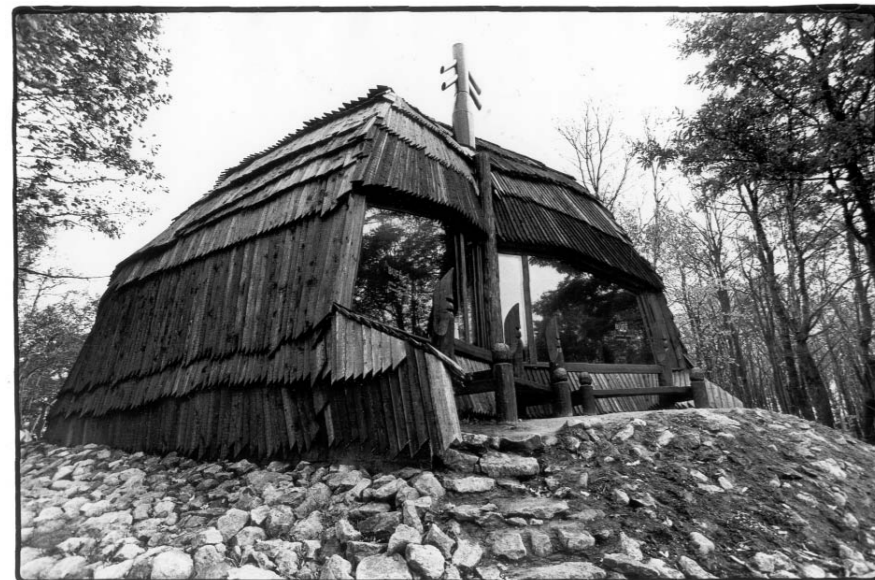
Makovecz története

vázlat építészetének olvasatához

Ekler Dezső

Herbert Green: Prairie Chicken House (1961)

Makovecz Imre: Dobogókői síház (1980)

Arrólaváltásról írnék, mikor Makovecz Imre a formaújítások felől a terek jelképes komponálása felé fordul. Szerkesztői kérésre a deszkával fedett „borzas” házakat az életmű egészében próbálom értelmezni.

„Vajon volt-e a világon olyan hely, ahol a Goff-tanítvány Greene még-nem-ház építményével szinte egy időben annak ilyen színvonalú testvérei születtek? Vajon ezek mennyire közeliek a makoveczi, ember előtti ősházhoz? Ez az építészet-előttiség és a rafinált építészet-utániség varázslatos világa transzportálódhat-e, megőrződhet-e más alkotásokban?” – kérdezi a szerkesztő, majd folytatja: „... a következő években a borzas fejű házak eltűntek.... Makovecz paksi templomán néhány év múlva a tollasság páncélosbőrösségbe váltott...” Úgy hangzik ez,

mintha irodalomról, drámáról beszél-nénk, és a helyzetek típusai meg a szereplők karaktere felől közelítenék a szerző titkaihoz. Ha jól értem, Köszeghy azt kérdi, vajon Makovecz miért ezeket a hangulatokat, ezeket a fajta konfliktusokat választotta a '70-es évek végén? Gondolom, a szerkesztő sem gondolja másként, mint hogy minderre Makovecz poétikájának egészéből, építészetének fejlődéséből kaphatunk csak választ. Hogy miért ezt vagy azt az anyagot használja, s hogy egyik-másik miért tűnik el, s bukkan fel újra évtized múltán, csakis nyelvi és poétikai szempontból interpretálható. Még ha másként beszélünk is róla mi építészek, valójában úgy gondolkodunk az építészetéről, mintha nyelvként szólna.

Makovecz nyelvileg roppant tudatos alkotó. Az építészeti nyelv lehetőségeiről rendszeresen és rendszerezetten gondolkodott. Wrightot '56 után ilyen-olyan fordításokból, a műegyetemi könyvtárból kezdte megismerni. A '60-as évek közepén, magán-mesteriskolájában, amelyet lényegében önképző körként a 20. századi és a kortárs építészet tanulmányozására szervezett, a Wright-tanítvány Bruce Goff-al alaposan foglalkoztak, és Herbert Greene is terítékre került. Makovecz tehát ismerte Greene 1961-es *Prairie Chicken házát*. A lényyszerűen elképzelt ház állat-metáforáját tőle vette, Wrighttól az ásványi, Gauditól a növényi, Steinertől az emberi alakzat metaforizálását. A borzas tetőt, azaz a nem vízszintes, hanem függőleges-közeli helyzetben rakott deszkafedést, amit Greene-nél is látunk, először az 1977-es *tokaji közösségi házána* alkalmazta, majd 1980-ban a *dobogókői síháznál*. Az extrém fedés-struktúra jelentőségét az adja, hogy a két épület az életműben csúcspontot képvisel. Kulcsművekről van szó, addigi törekvéseinek szintéziséről, lényegében a makoveczi ars poetica beérésének időszakáról. Értelmezésükhöz látnunk kellene, hogyan jut el ide, és miben áll újításainak lényege.

Tokaj, közösségi ház (1977)

Szekszárd, Sio csárda (1964)

A Budapesti Mezőgazdasági Kiállítás Birka-csárdája (fent) és a tatabányai Csákányosi-csárda (lent), mindkettő 1968-ból

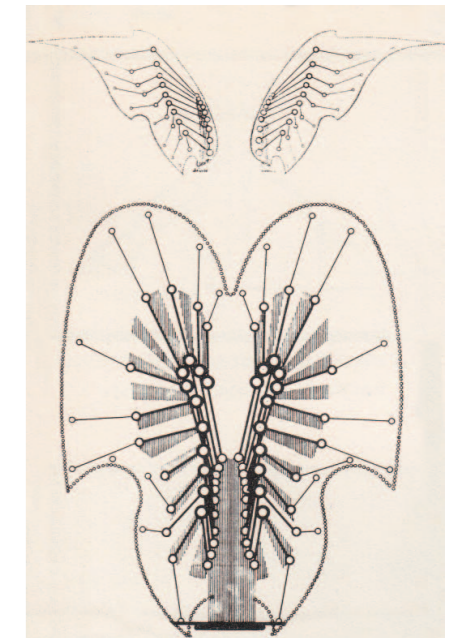
Makovecz poétikájának genezise

Időben haladva sorolom az életpálya korai szakaszának és az ars poetica érlelődésének állomásait:

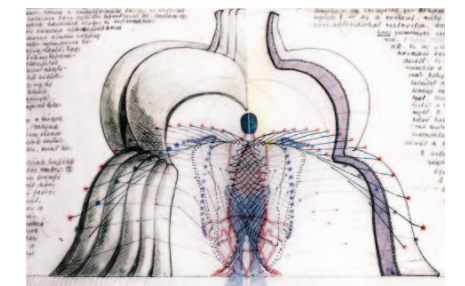
- A 60-as évek közepétől a *második Goetheanum* által inspirált korai munkák az egy irányba nyíló, elmozduló térkompozíciót már felvetik. A 64-es *Cápa és Sio csárdák* ezt dinamikus formálásukkal és felnyíló nád- meg cserépfedésű tetőikkel valósítják meg.
- A 60-as évek második felében a *szepezdi Szövetség kemping* és a *budapesti Mezőgazdasági kiállítás csárdája*, majd a híres *tatabányai Csákányosi csárda* (1968), meg a többi vendéglő a térkonceptiót antropomorf és állatforma-elemekkel ruházzák fel, és megjelennek a csontozatszerű tartószerkezeti formák.

• Mindez a '70-es évek elején koponyaszerű és ölelő kart idéző épülettömegekben folytatódik, majd megjelennek a geometriailag egyszerűsödő centrális terek (*Gyulavári, vendéglő*, 1969), bordákat és esernyőszerkezetet idéző tartószerkezetek, melyek az absztrakció irányába vezetnek.

• Ezt a kutatási irányt erősítik a *Mozgásforma-vizsgálatok* (1969), majd a *Minimáltér-kísérlet* (1972), és kezd kristályosodni a makoveczi antropomorf tér, amelynek első nagyhatású rögzítése a *Farkasréti ravatalozó* (1975) a mellkast idéző-nagyító bordázattal.

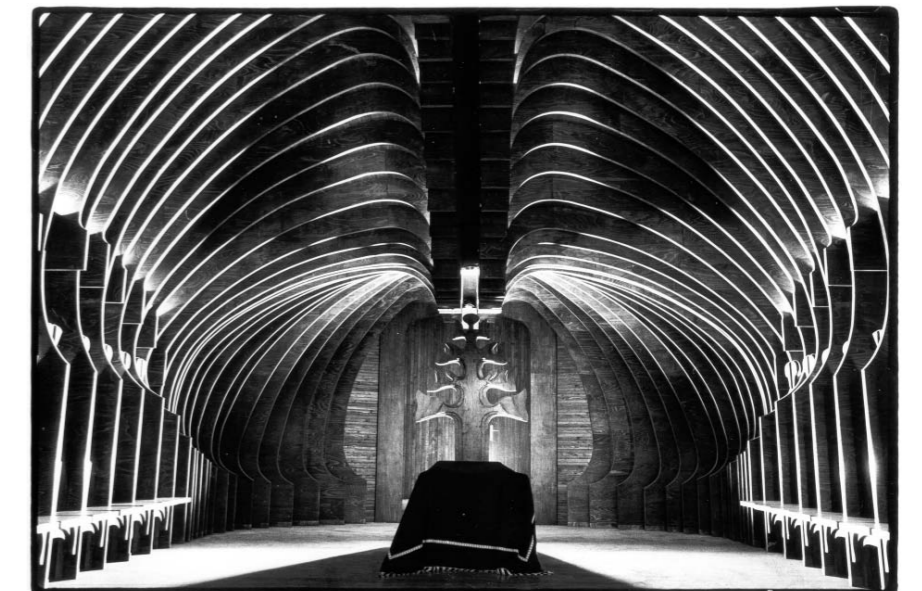

Mozgásforma-vizsgálatok (1968)

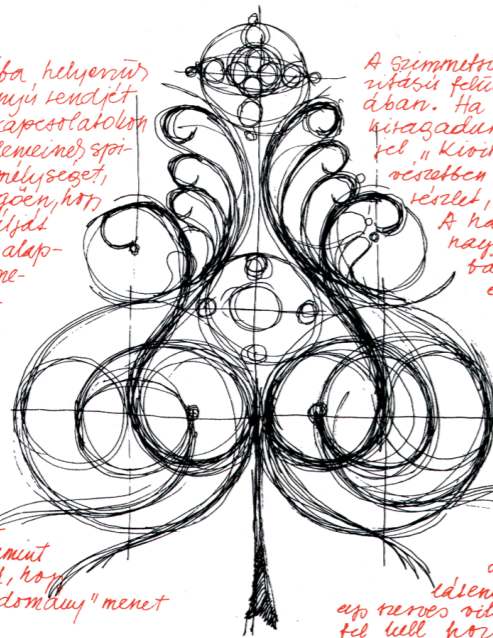

Minimáltér-kísérlet (1972)

Budapest, farkasréti ravatalozó (1975)

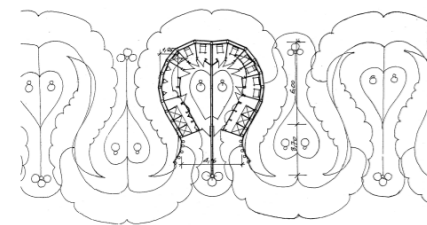

Ha a jelet deszkaszögű hálóba helyezzük olyan elemek legalább négy irányú tendenciát kaptunk, melyre a hálós-írási kapcsolatokat kiemelt az is jellemző, hogy egyes elemek spirálja az ábra síkjára merőleges mélységet, és magasságot fejez ki attól függően, hogy a sílágos vagy a sötét vonal spirálját követjük szemünkkel. Az elemek alap-ábrája, melyet szöveget és óta ismétünk – egy körön belül két félkörrel körre szerkesztett egymással-hajló ív, melyek egybeeső, de érettségük miatt egymással nem követik egymást, ill. egymással vannak "egy-egy inflexiós ponton keresztül". A jel belső és külső kapcsolatát itt csak a "szövevény" és a "szív" valamint a "talipán" szavakkal jelölt népművészeti elemek szerkesztését mutatom be, valamint egy meditációs munda hordozókat, hogy láthatóvá vádjék egy új fajta "tudomány" menet közben.

A szimmetria és antiszimmetria érc nagy intenzitású felületet hoz létre ebben a sajátos geometriában. Ha ebből a felületből egy jelnyelvi mintát kivágunk, az elválasztott részek azonos jel "kivágások". A rajzolás "tér a népművészetben improvizatív jellegű – integrációs jel, mely a jel egyezése utal. A hálós jel fogalmi tartománya igen nagy. A sötét-világos, lenn-fent, jobbra-balra, születés-halál, him-nő, araz-ellenkező, de egymástól el nem vákítható, katartikus közhelyek eset, A paratitművészet rendszerelméleti vázlatára a bemutatott mintánál nem tudok, mint fogalom és értelem közötti viszonyt medialis úton egybefoglalni. A mintánál ok-okozat "linearis" módszerrel megközelíteni nem lehet. Mint ahogyan az önmagától történelmileg sem tud vele kezdési kezűdt. A magasművészet "felüljáró" napja alatt egy főbevezető világ alvólagi látszó napja napja. Ennek abban, hogy egy réteges világkép kialakításához ezt a napot fel kell hozni a "felüldögélés".

Népművészeti formák tanulmányozása (1974–78)

Visegrád, tisztasági épület (1977)

Visegrád, fogadó- és szállásépület (1977)

Budapest, Csipke úti hétvégi ház (1974)

- A kezdeteket monumentális formában szintetizálja a **sárospataki művelődési ház 1974-77-ben.**

- A **népművészeti formák tudatos és elmélyült tanulmányozása (1974-78)** Makoveczet, ha közvetve is, az antropomorf térforma letisztuló megfogalmazásához vezet: lényegében a tulipánformában összegződő népművészeti hímzés mintákat nagyítja épületformává. Ebből lesz a nevezetes apró **visegrádi tisztasági épület (1977)**, amely a **paksi templom (1987)** alap gondolatát adja. Az épületburok komponálásában a népművészeti minták vonalrendszeréből felsejlik mint a háromdimenzióssá nagyítása vezet.

- Az antropomorf tér kezd újra egyszerűsödni az 1977-ben születő **Visegrádi kemping fogadó és szállás épületein**, melyeken közvetlenül a tokaji és a dobogókői házak előtt dolgozik. A vízszintes deszkával fedett faházak hatszögre szerkesztett wrighti alaprajzot és jurta metszetű tömegformálást hoznak. Az épület külső héjára összpontosító letisztult, érett Makovecz-munkák, melyekben a centrálisan szerkesztett tereket egyirányú felnyitások ellenpontozzák. (Előzményük az enigmatikus 1974-es **Csipke úti hétvégi ház**, az első hatszögű, fával burkolt épület.)

- Az 1978-ra kialakuló koncepció, az antropomorf építészeti tér lesz Makovecz igazi találmánya.

A granicafedés

A hatszöges visegrádi változat körformában, kupolás szerkesztéssel először a **kis tokaji közösségi házban (1977)** jelenik meg. Elsőként ez kap granicafedést, szabálytalan, költői formált Greene-es deszkaborítást, amelyről jobb, ha rögtön elmondjuk, hogy az erdélyi, felvidéki faszindelyes fedés, sőt ha akarjuk, a nádtető és a zsuptető nagyításaként is felfogható. A tokaji ház létrejöttének körülményei nem mellékesek. A művésztelen fadaragó fiataljaival építi, s a közösség összejöveteleit szervező térként születik, vázlatos tervek alapján. Kísérleti épület, amely bonyolult szerkezeteket nem tűr, viszont teret enged az improvizálásnak.

Hasonlóan egyszerű képlet a **dobogókői síházé (1980)**, ahol Makovecz részt vesz a burkolásban. Elmesélte, ahogy a gerincen lovaglóülésben hátrafelé haladva a deszkákat szegelve egyszer csak a semmibe csúszott volna hátra az épület farán; az ijesztő, szakadék-élményt idéző „mozgáskísérlet” sokáig emlékezetes maradt számára. A síház a korai Makovecz-

oeuvre csúcspontja. Összegzése az addigi munkáknak, és szélsőségesen szabad formálást előlegez az épület héjára komponált plasztikájával. Térformája leírja a makovecki ideált, az ember aurájának természete szerint megnyíló kupolát. Az összegző kísérlethez nem találhatott volna alkalmasabb tetőfedést, mint a kötetlenül formálható, zindelyesen rakott deszkát. Hogy a burkolóanyag választásában Greene **Prairie Chicken házának** ismeretén és kísérletező kedvén túl mi játszhatott közre, arra visszatérnék még. Hogy ősházról, vagy „építészeti előttiségről” volna itt szó, ahogy Kőszeghy fölveti, nem tartom kizártnak, mégis úgy gondolom, ez a két első „borzas” ház egy vakmerően kísérletező, a modern építészettől és steinerizmusból induló nyelvújító művész '70-es évek végi rendkívül eredeti munkája.

Makovecz nagyító metaforái

Próbáljuk meg összefoglalni, hol tart ekkor! Ahhoz, hogy tovább kövessük a nagyszabású életmű alakulását, rögzítenünk kell a nyelvi fejleményeket, amelyeket Makovecz a dobogókői síházig elért. Mit tud ez a páratlanul eredeti koncepció, amely alkotójának már ekkor meghozza a világhírt?

Makovecz merőben új nyelven kezd beszélni, épületei minden elemében új poézist szólaltatnak meg. Csupa új szó, újfajta mondatok, újszerű állítások. A hatalmas karokkal udvarokat ölelő vagy éppen koponyát idéző tömegformák, az emberi aurát és mozgásokat formázó antropomorf terek, és a fákat, csontozatokat mímelő szerkezetek mind-mind elemi erejű metaforák. Jelentőségükre utal, hogy egytől egyig nagyítanak. Ahogy '83-as tanulmányomban írtam, „Makovecz majd minden munkája tartalmaz nagyításokat. Antropomorf téralakítási rendszere nem más, mint az egyszemélyes tér mozgulatszerű felnagyítása. Szerkezeti elemei (a ferde támpók, a képménypillérek, a szaruzat) nagyított épületelemek, ácsszerkezetek vagy

hatalmas ágak, növények, csontok. Tektonikája növénytörzsi organizmusok nagyítása. Lényszerű épületeinek koponya-, kar-, szemformái is végső soron mind nagyítások.”* (EKLER DEZSŐ: **Makovecz Imre építészetről**. Makovecz Imre kiállítása. Madách Imre Művelődési Központ. Vác, 1983. p. 19.)

A beszélt nyelvben és az építészetben is kitüntetett nyelvújító szerep jut a szokatlan és váratlan jelentésátvitelnek, vagyis a metaforáknak. S hogy miért jár ez rendre nagyítással? Az építészeti metaforákban legtöbbször olyan alakzatok nyernek új értelmet, amelyek korábban nem szerepeltek az építészet eszköztárában, ezért voltaképpen az építészet kívülről kerülnek a háztervezés formakészletébe. Léptékük a legtrikábban azonos az épületekével, ezért kell nagyítani őket. A méretváltó metaforák tehát biztos jelei, indikátorai az új építészeti szavak létrejöttének. Úgy is mondhatnánk, hogy szokatlan jelentés- és formatársításokkal a nagyító metaforák nyitják meg az építészeti nyelvet az új jelentések felé. Látni kell azt is, hogy nemcsak a szavak szintjén hatnak, hanem a magasabb nyelvi szintekre, az építészeti mondatokba és szövegekbe is behatolnak. A jelentősebb metaforikus újítások az építészetben is a nyelv egészét hatják át. Nemcsak új nyelvi kontextust teremtenek, hanem kihatnak a kompozíció egészére, a narrációra. Így nemcsak a metaforikus állítások, a nagyító szavak és mondatok generálják a nyelv költői újításait, hanem a mondatokból szövődő történetek is. Ennek belátásához viszont rövid kitérőt kell tennünk.

Az elbeszélés értelme az építészetben

Makovecz építészeti munkássága is bizonyítja, hogy a nyelvi újítás hajtóereje a metaforizálás mellett az elbeszélő struktúrákban rejlik. Az elbeszélés a világ legkézenfekvőbb adománya. A történet elkezdődik, némi bizonytalanság támad, majd miután tisztul a kép, és tanulságok adódnak, a törté-

net befejeződik. A történetmondás nélkül nem boldogulnánk hétköznapi közölnivalóinkkal, s az építészeti eszszéssel sem. A mesélés varázslatos képesség, amely szelektálja, frappánsan tömöríti, s újrendezi az élet katonikus eseményeit. A történetekkel újírjuk a dolgok rendjét, ahogy a metaforákkal is. Jelen vannak az emberi érintkezés szinte valamennyi megnyilvánulásában. A narratívák kutatása kedvelt témája a bölcsész szakmáknak a nyelvfilozófiától, történettudománytól az irodalomelméleten át a városföldrajzig. Nem véletlen, hogy meghódítja, s meg is téveszti az építészet kritikusait, akik többnyire történetesítve értelmezik, és gyakran félreértik a tervezők szándékait és magát az építészetet is.

Az építészetben ugyanis az elbeszélés nem valamiféle sztori ábrázolását jelenti, még akkor sem, ha történetesen a tervező szándéka éppen ez volna. Itt a „történet” a tér használatának rendjében rejlik, abban, ahogy azt a létrehozó elme térben megalkotja. A „mondás” a térelemek elrendezésével zajlik, melynek során a térbeli elrendezés logikája kialakul. Magyarán arról van szó, miként látja jónak valaki, adott esetben az építész, hogy az épület tereit elrendezze, akár mert célravezetőnek találja úgy, akár mert valamit kifejezni, közölni szándékozik vele. Képzelnék magunk elé az építészet történetét, ahogy a különféle épület-típusok térbeli felépítésükben az évszázadok során kialakulnak, s ahogy ezeknek a narratíváknak a sorát az építészek évezredek átívelő diskurzusa létrehozta. Ahogy templomot építünk, s ahogy színházat, múzeumot, iskolát, ezek az elbeszélés-struktúrák úgy újulnak és változnak. Akár a drámaírás, a regény, a vers, a zene vagy a tánc műfajonkénti formái. Amúgy rém lassan, mert valami oknál fogva erősen ragaszkodunk a korábbi változatokhoz.

A regényekhez hasonlóan a házakban is kalandokba visszük hőseinket, csak a cselekményt itt a terek és azok

bejárása adják (bár időben zajlik ez is). Ahogy belekezdünk a „történetbe”, belépünk egy épületbe, aztán végig haladunk rajta, és valahova érkezünk benne: a templomban az oltárig, az irodában az asztalunkig, otthon az ágyig, ez az, amit egy épület elbeszél. A cselekmény az építészetben nem más, mint a tér bejárhatósága, a történet maga pedig a tér használatának logikájában rejlik. A nyelvi esemény, amely mindezt létrehozta, a tervezéssel kezdődik s az építéssel ér véget. Építészeti elbeszélés alatt tehát a tér használatának rendjét és annak alakítását kell értenünk. Az építészeti narratíva definiálásakor ennek a térhasználatban rejlő értelmezési lehetőségnek a belátása kell ahhoz, hogy a nyelvi poézis létrejöttét és értelmét akár a mai nyelvfilozófiák segítségével kutathassuk és interpretáljuk.*

Ha valakiben fölmerülne, hogy „a térhasználat komponálása” kifejezés helyett mennyire meddő funkcióról beszélni, ahogy azt az építészek megszokták, biztosan igazat adnék neki. Hiszen a funkció szó, bár a használatot jelzi, nem szól sem önmaga, sem a térbeli elrendezés alakíthatóságáról, ráadásul olyasvalamiként tünteti fel az épület rendeltetését, mintha az a kompozíciótól, egyáltalán az építészet formalehetőségeitől független volna. Mintha másik valóság része volna, s nem éppen a komponálás által adódna. Ha mint elbeszélés-szerkezetekhez közelítünk a térrendszerekhez, ez rávilágít arra, hogy a spontán esetlegességgel elrendeződő terek káoszából a formáló lelemény képes értelmes rendet, azaz szándékolt rendeltetést létrehozni. Ahogy a szavakat sem a jelentések formálják, hanem a beszéd eseményekben nyernek jelentéseket. Visszatérve a térhasználat fogalmához, el kell még mondani, hogy az építészeti elbeszélés cselekményszövéseben hasonló szerepet töltenek be

* (Paul Ricoeur filozófiájára gondolok elsősorban. *Az élő metafora*. Osiris. Budapest. 2006.; *A diszkurzus hermeneutikája*. Argumentum Könyvkiadó. Budapest. 2010.)

a szereplők és a cselekményt adó szituációk, mint az irodalomban, csak itt a terek a főszereplők, a szituációk pedig a tértapasztalás során adódnak. Ahogy végigjárjuk az egymásba kapcsolódó tereket, az ennek során alakuló helyzetekre (mint a drámában a szereplők) maguk a terek reagálnak. Alakjuk, „jellemük” hatásos megjelenését a fények, a színek és az anyagok szolgálják, és a szituációkra reagáló viselkedésük karakterizálja. Nem meglepő, hogy az irodalmi műfajokhoz hasonlóan ezeket a dramaturgiai elemeket is az időben fejtik ki hatásukat, miközben bejárjuk az „elbeszél” tereket.

Nos, ha nagy hatású újítóknál érteni próbáljuk az építészeti formák és térstruktúrák jelentését, nem elég csak a nagyító metaforák eredetét felfejtenünk, hanem látnunk kell azt is, miként alkotnak az építészet elbeszélő struktúráival.

Makovecz korai narratívái

Láttuk, hogy fiatalkori munkáinak központi témája az emberszerű tér, amelynek elrendezését a személyes aura köré szervezi. Az antropozófiából, az euritmiai mozgásművészet által inspirált mozgásforma-kísérletekből, majd népművészeti vizsgálódásaiból kiindulva tér-elbeszélésének középpontjába Makovecz szó szerint az egyes embert állítja, annak teljes egzisztenciájával, létbeli és megismerésbeli lehetőségeivel. Az építészeti terek rendeltetésének ezt a „cselekményt” szánja, térformáit ez az egzisztenciális program uralja. Narratívái csak ezt a „történetet” konfigurálják, semmi más, s ez elszánt újítóra vall.

Makovecz térképzésének nyelvi újdonságai ebből a narratív szándékból erednek, az identitáskeresés, az autentikus élet, a világértés programjából. Ez a különös filozofikus, egyszerre lételméleti és ismeretelméleti program magyarázza, hogy tereit úgy szervezi, hogy azok egy centrumból mozdulnak, mindig magasak, szerkezeti és határoló felületei pedig élő organizmusok módjára követik ezt a mozgást.

A térstruktúráit dramatizáló elemek is ezt a cselekményt szolgálják. A fények csakis előlről és felülről érkeznek, a határoló felületek anyaga szinte bőrszerű, gyakran redőzött vagy pikkelyes elemekre bomló. A színezés következetesen fekete-fehér jellegű, s ez kiemeli a térformák modellszerűségét, s az egész képlet metaforikus és nagyított mivoltát.

Ebből a kompozíciós elvből érthető végső soron a tokaji és a dobogókői házak térszervezésének tartalma, a mozduló térforma, az előlről és felülről érkező világítás és az anyaghasználat radikális jellege. A zsupp- vagy zsindefedést nagyító granica-burkolat az aurát nagyító házlények bőrszerű felületeit hivatott monokróm színtartással hangsúlyozni. Egytől egyig radikális újdonságnak számítanak ezek a fogások a hetvenes évek második felében. Ritka eset, hogy az építészet nyelvi értelemben vett diskurzusában ennyire elemi erejű újdonság, ilyen minden elemében eredeti poézis álljon elő. Ma már alig vesszük észre, mennyi mindent előlegez Makovecz a kilencvenes évek nyugaton kivirágzó folding-építészetből. A dinamikus térformálásra, az óriáslény-szerű megjelenésre, a nagy felnyitásokra, az organikus támpokra, az áramló lepedésre, a pikkelyes (bocsánat: *pixeles*) felületekre gondolok. Elég csak a *Visegrádi Nagyivillám Turistaház terasztetőjét* (1978) szemügyre venni. (Persze fotón, mert réges-régen elpusztult.)

De lássuk a folytatást. Mit tud kezdeni Makovecz a találmányaival? Mire alkalmas ez a poézis, és mik a korlátai? Mik azok a kihívások, amelyek újabb leleményekhez vezetnek? Az építészeti narratívák értelmében a korai Makovecznél inkább versekről vagy novelákról kell beszélünk, regényre talán csak a sárospataki művelődési háznál nyílt lehetősége. A farkasréti ravatalozó és a dobogókői síház sem több egy-egy költeménynél. Az embernek az az érzése, hogy Makovecz antropomorf tere mint forma nem alkalmas összetettebb épületek megformálására.

Nem lehet véletlen, hogy a 80-as évek elejétől Makovecz invenciója a formaújítások felől a térhasználat szimbolikus megoldásai felé fordul.

Az 1980 utáni munkák narratívája

A 80-as évek jelentős fordulatot hoznak Makovecz felfogásában. Ettől kezdve a narratívákra összpontosít, a formálás lehetőségeiről az elbeszélés fikciójára irányul a figyelme. Mintha nagyobb épületprogramok valóban nem férnének kompozíciós elveibe, ezért mintegy kiterjesztve poétikai programját, a térhasználat lehetőségeinek tágabb körére irányítja figyelmét. Eredeti térkonceptiója és tektonikai felfogása nem változik, az antropomorf téridea mint alapjelleg mindvégig megmarad, bár egészében véve már nem ez szervezi a munkáit. Terveiben a metaforikus formaújításokról a térhasználat egészére, az építészeti narratívára, annak jelképes módozataira tevődik a hangsúly. Valójában a korai munkák fenomenológiai és ontológiai programját tágítja a közösségi identitás kérdéskörére.

Jelzi ezt már a dobogókői síház, amelynek narratívájában csíráként rejlik a későbbi tervek majd minden eleme. Ekkor fogalmazza meg ismert elgondolását az építés szavairól: „*a képzelet és a valóság határán a szavak épület-lénnyé csoportosulnak, hogy egy új valóságot hozzanak létre*”. * (Makovecz *Imre*. i.m. p.85.) Népművészeti elemzéseinek folyamánya az újabb felfedezés, melyben több narratívát egyesít. Régi parasztházak szerkezeteinek szómetaforákban rögzült képében egy elbeszélés lehetőségét látja meg, ezért rávetíti egy lényyszerű épület narratíváját, amit aztán rávetít a makoveczi antropomorf térideálra. Mindezzel újrafogalmazza egy profán épület, a sípálya melegejének használatát. Két narratív elem, a múltbeli

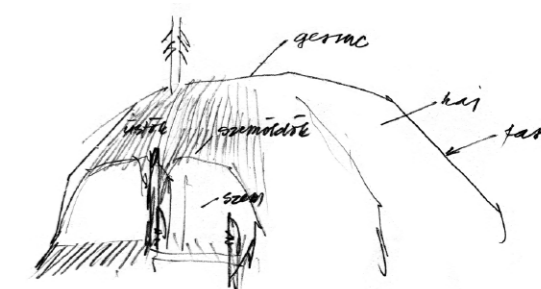
* (Ezzel a házzal indul a „konceptuális tervek” sora, ahogy ezt Gerle János már 1983-ban megírja. Makovecz Imre kiállítása. „Közép-európai koncept” Makovecz Imre építészetében. Vác. 1983/136. p.70-79.)

és a jelenbeli háttérben maradnak, és két másik, a képzetes és a makoveczi dominál.

Az elgondolás merész szimbolizmusát mutatja az 1980-ban Visegrádon épült *Mogyoró-hegyi Mócsai-tanya*, ahol a két narratívát, a múltbeli parasztházét és a jövőbelinek értett természetes-organikus házt közvetlenül egymásba tolja. Valamennyien, akik megéltük, emlékezhetünk rá, mennyire meglepő volt ez a fordulat Makovecz munkásságában. Értükis, meg nem is, és innen kezdve, legalábbis a fontosabb munkákban szinte csak erről a fajta különös kétértelműségről lett szó. Ennél a háznál a múlt és a jövő víziója dominál, az antropomorf tér poétikája (bár U-alakú udvarról van szó) és a jelen narratívája (gondnoki lakás és kávézó) háttérben maradnak. Azt hogy a parasztház így egy az egyben megépítve valósna vagy jelképesnek lássuk-e, a kontextus, pontosabban a két narratíva viszonya döntheti el. Makovecz itt még megmutatja a trükköt azzal, hogy egymásba vágja a kétfajta fél-házat, és meggyőz bennünket a jelképes térhasználat jelenvalóságáról. Tudatja, hogy a régi parasztház és az „élő” fákkal épülő természetes ház megépítése is szimbolikus gesztus, ily módon kétszer kettős értelmű az épület: a kétértelműséget kétszer építi meg.

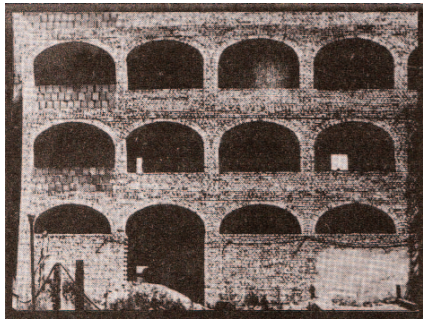
Visegrád, a Nagyivillám Turistaház terasztetője (1978)

Dobogókői síház (1980)

Mogyoró-hegy, Mócsai-tanya (1980)

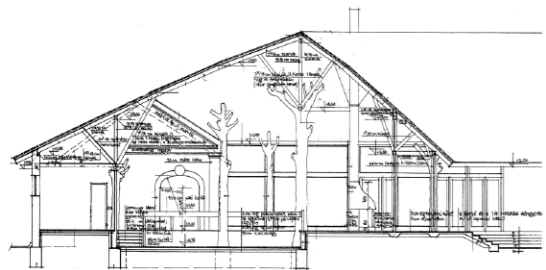

Sárospatak, lakóház, 1. ütem (1981)

Visegrád, üzletház (1982)

Zalaszentlászló, faluház, metszet (1981)

Visegrád, Erdei Művelődési Ház (1984)

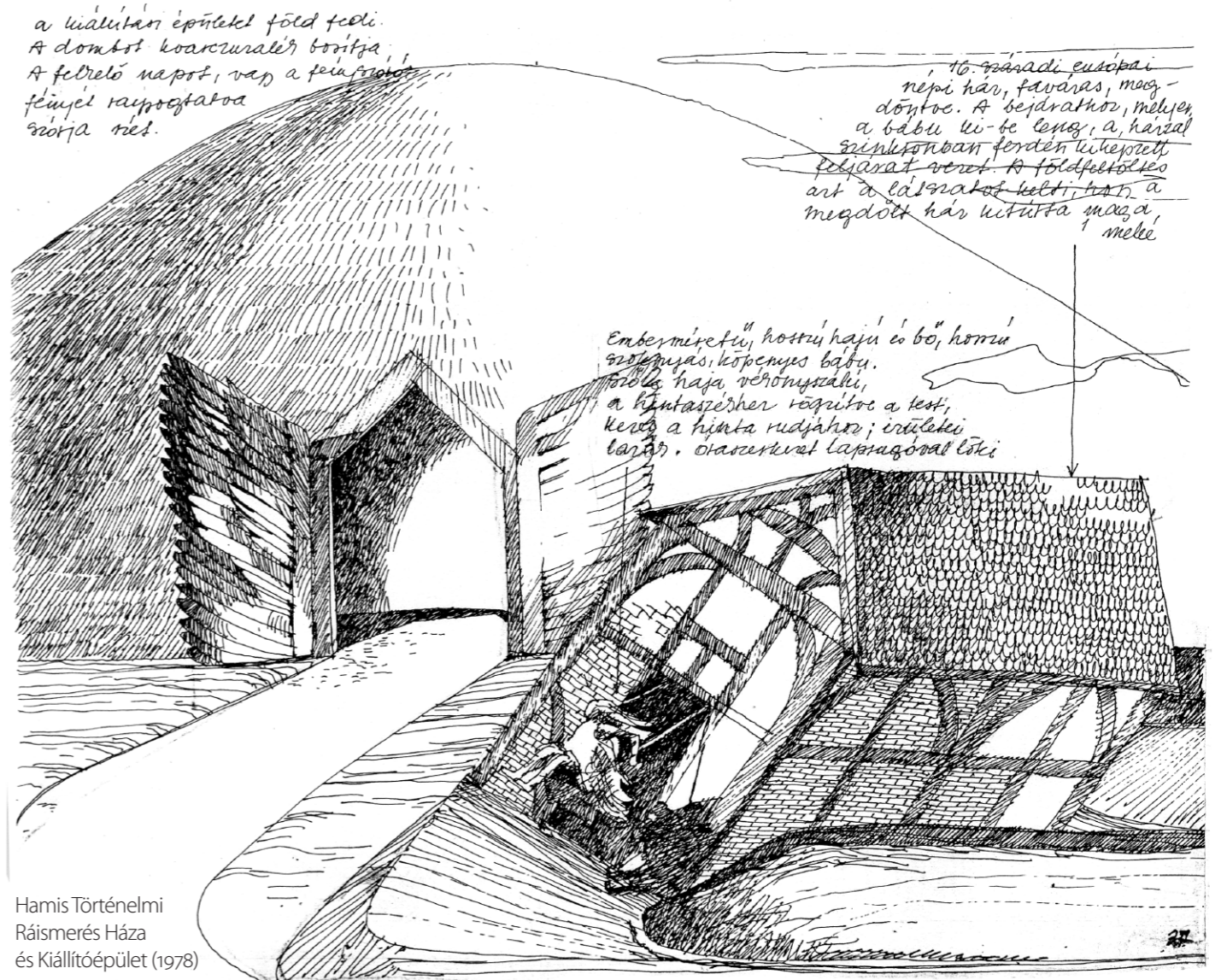
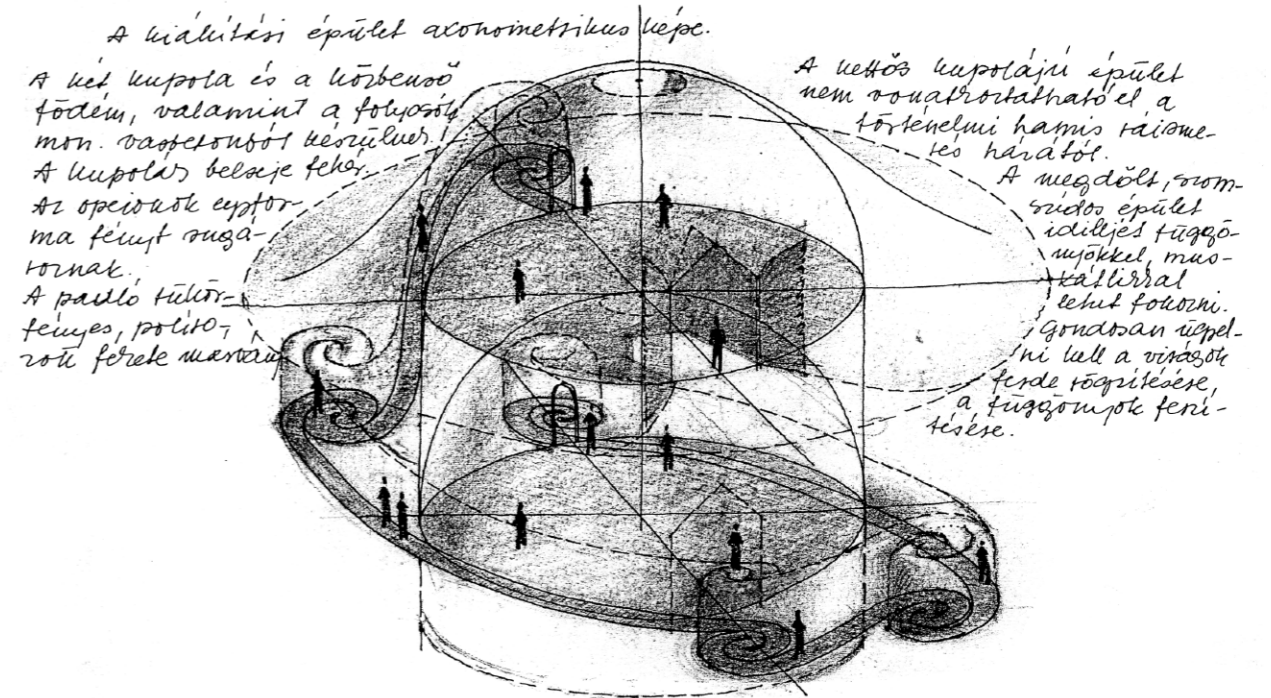

Ugyanezzel a képszerű rávetítéssel él az 1980-as sárospataki Rákóczi úti lakóháznál, s az emeletes ház gangjára a régi parasztházak boltozott tornáctereit vetíti, nagyítva persze, előbbieket tornácosan szélessé, utóbbiakat emeletesé. A profán köznapi és a jelképes használat így egyaránt szóhoz jutnak. Ugyanez az emeletes boltozott tornác jelenik meg fura akvaduktos pozícióban a jászkiséri kultúrház galériáin (1982). Az új szavakat most már nem metaforikusan képezi, hanem narratívák montázsával. A múltból átemelt elemek bevetítésével újszerű, szürreális tartalmú szöveget hoz létre. Meglepő szerkezetmondatokot is kreál, mint például az 1982-es visegrádi fachwerkes üzletháznál. És ugyanez a zalaszentlászlói faluház ágasfáinál 1981-ből. Nem tudja az ember eldönteni, hogy jelképes vagy valós értelmét vegye-e ezeknek az egyszerre ódon és mégis modern tereteknek. Makovecz így vallott erről: „... számomra a múlt ugyanolyan objektív dolog, mint amilyen mondjuk a jelen. A múltban ugyanúgy járok-kelek, mint egy tájban, és semmiféle hipotézisnek nem vetem alá magam. Sokkal inkább az álmoknak, mint bárminek.” (Makovecz Imre: tervek, épületek, íráskönyvek 1959-2001. szerk.: Gerle János. Serdián Kft. Budapest, 2002. p.97.)

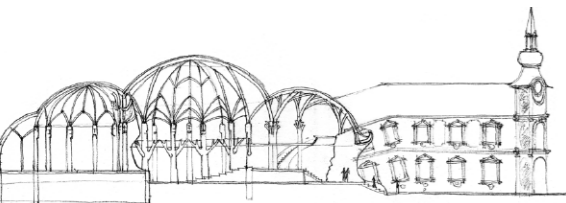
Makovecz tehát kiterjeszti identitásprogramját és a múlt tér-elemeit a térhasználat egészét szervező tartalomként emeli építészetébe. Nem szavanként, és nem szavakként, hanem elbeszélésegyeségekként. Azt mondhatnánk, hogy jelképekről van pusztán szó, ám ez így túl egyszerű volna. Valóban jelképesek a tér-elemek és az elrendezésük módja, ám azáltal, hogy a valóságos beemelésükről van szó, az eredmény zavarba ejtőbb. „Az emlékezés olyan, mint járni egy valódi világban. Ebben a világban minden ott van, ami megtörtént azzal együtt, ami megtörténhetett volna. Egyformán fontos mind a kettő.” – írja Makovecz a szerves építészetéről szólva (Makovecz Imre. i. m. p.121.). Látnunk

kell, hogy nem futó ötletből, alkalmi művészi gesztusból ered az újszerű szimbolikus beszédmód, hanem Makovecz művészetének alapmondandójából. Ugyanabból az identitáskezeső programból, amely korai tereit formálta. A múltbeli világ megjelenítésével, és azzal, ahogy térben és időben kettőzött helyzeteket teremt, az emlékezés helyeit nyitja meg a használók számára. Feltár egy kontextust, hogy ráébredjen bennünket saját helyzetünkre. Provokál, és kibillent bennünket automatizmusainkból, hogy észrevegyük, kik vagyunk, honnan érkeztünk, hová tartunk. Kidolgozott programja ez már 1978 óta. A Hamis Történelmi Ráismerés Háza és Kiállítóépület (1978) a visegrádi házakkal egy időben, Németországból érkező felkérésre születő elképzelés, amely az illúziókról és érzéki csalódásokról szól. Gerle szerint, aki konceptuális terveként interpretálja, „az épület olyan helyzetet hoz létre, amelyben a mindennapi érzékelés és tudatállapot számára szokatlan, automatikusan feldolgozhatatlan körülményekkel találkozunk a szemlélő” (Makovecz Imre. i. m. p. 281.; eredetileg MÉ 2002/1).

1984-ben Makovecz Imre munkáit vetítette mesteriskolásoknak az építész szövetség székházában. Mögötte ültem, a feje fölött láttam a sorjázó képeket a vásznon a lényyszerű, karokkal ölelő, mellkassal bordázott, szemekkel megnyitott, koponyaformájú épületekről. Mikor az aktuális munkájához, a visegrádi erdei művelődési ház képeihez ért, és a füves halmok közül kiemelkedő fényes réz kupola képe egybevetült a mester részben tar koponyájával, amelyen megcsillant a vetítő fénye, különös érzés fogott el. Arra gondoltam, látva a kupola opeionja körül a koronacsakra koronáját, hogy jézusmária, most bizony a tornyok fognak következni. Akkor nem tudtam elképzelni, most már tudom, hogyan. Az identitásprogram, amely antropomorf tereiben kezdettől megfogalmazódik, és itt, az erdei művelődési házban a természet, a kozmosz

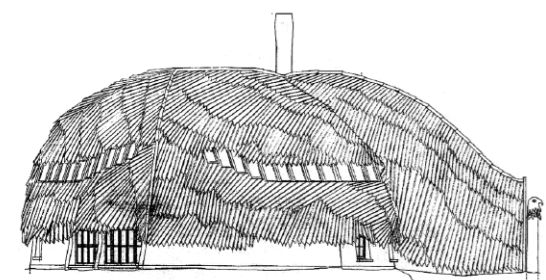
Hamis Történelmi Ráismerés Háza és Kiállítóépület (1978)

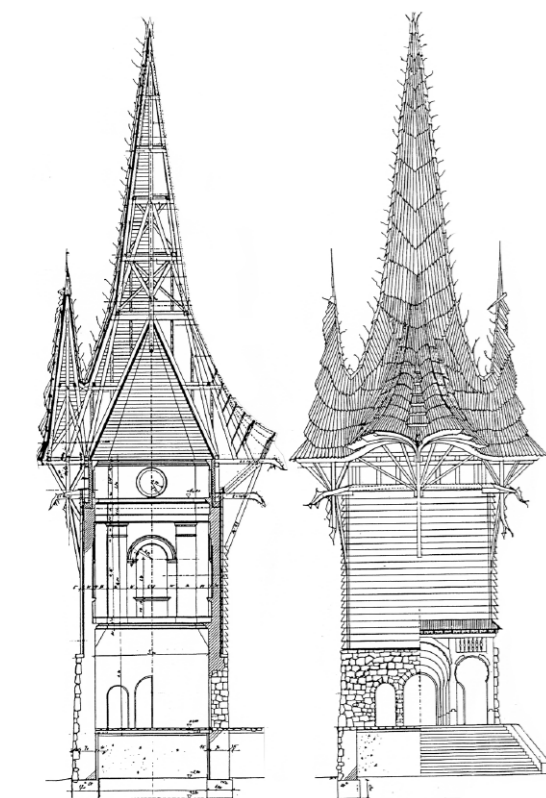
Szigetvár, Vigadó (1985)

Visegrád, tornacsarnok (1985)

Bak, faluház (1985)

Kakasd, faluház (1986)

térbeli narratívájaként vetül a kupolás látogatótérbe („ez a ház az embereket a természethez való kapcsolatukban próbálja tudatosra tenni”), ezután függőleges irányban keres majd újabb formákat, a térhasználatnak a magasabb világok felé irányításával, úgy, ahogy az a minimális tér arspoétikus rajzában opeionként már 1972-ben megjelent.

A szigetvári vigadó (1985) foglalja össze először Makovecz jelképesen szerveződő új narratívájának elemeit. A szimbolikus térhasználat itt minden elemében kettős jelentést hordoz: egy valóságosat és egy jelképesen elvontat. Az emeletesen tornácosra ártírt városi előudvar a közösség, a tornyok egy profán épület kapuzataként az isteni világ felé irányítják a lelkeket, egyúttal a belépés beavatató identifikációját képviselik. A hármaskúpola a kozmosz rendjét testesíti meg és a beavatás következő fázisaként az előcsarnoktól az átváltozást ígérő szentély-színpad kupoláig vezetik a „hívőket”. Terheiket a természetet mímelő oszloperdő hordja. A teljes kompozíció két- vagy többértelmű metaforikus részekből van összerakva, és semmi másból. „Ez a ház... szakmai tevékenységem egyik csúcsa, mindazok az elemek, amelyekre valaha is rátaláltam, itt szerepelnek, sőt még egy sajátosan gyermeki szürrealizmus is. A három egymásba hatoló kupola, amely megidézi az első Goetheanumot, megzabolja a két oldalsó szárny régi kultúráját jelképező, leromosodó falait, amelyek eldőlnének és eltűnnének, az általuk létrehozott, geometriailag egyszerű, tértartalmában azonban rendkívül bonyolult, és erős szürrealis hatásokkal működő térben.” (Makovecz Imre. i. m. p. 135.) A makoveczy életmű érett korszakának narrációjából már majd minden elem megjelenik az épületben. A szintén 1985-ös visegrádi tornatermet kell még talán mellé állítanunk, hogy teljes legyen a kép. Utóbbi számomra sokkal kedvesebb, mert kevésbé demonstratív, mint a szigetvári kultúrpalota, s mert térhasználatának rendjé-

ben a praktikus és a jelképes elemek kézenfekvőbb és játékosabb módon vegyülnek. A tornaterem, Visegrád múltját idézve, városi térként fogalmazódik a képzetes fachwerkes házak között, ugyanakkor tágas tisztásként is a hatalmas, virágablakokkal virágzó metaforikus tartó-fák között.

A baki faluház(1985) különös kísérlet a jelképes térhasználatok sorában. A dobogókői síház nagytestvére. Alakjában az antropomorf térideal és a lényyszerűvé nagyuló megjelenés dominálnak, ám a metaforizáló képzet itt nem valamikori tér- vagy házelemekben talál nagyítandó alakzatokra, hanem egy madár alakját növeli ház méretűvé. Mint nemegyszer Makovecz metaforáinál, az alapötlet itt is súrolja a morbiditás határát. A ház előtt álló első világháborús emlékmű 1945-ben elpusztított turulmadarának emlékére hatalmas fejetlen ház-madarat emel. Az organikus hatású granicafedés nem csak az épületlány alakját, hanem mint a korábbi eseteknél is, a metafora modellszerűségét hangsúlyozza.

A '80-as évek közepétől születő munkák lényegében a most vázolt programadó épületek szókinéséből és szimbolikus narratívájából táplálkoznak. Az előzményekből érthető csak a kakasdi faluház (1986), melynek kompozícióját is újszerű, jelképes elbeszélésmód szervezi. Itt már kitüntetett szerep jut a tornyoknak a valós és átvitt értelmű használat konfigurálásában. Templomtornyok alatt lépünk be a művelődés házába. Makovecz a tornyokkal szervezi az épület előtti teret, és a tornyokban alakít belső teret, oda is régi és képzetes narratívákat vetítve. A deszkaméretűre nagyított granicafedés a székely harangtornyon roppant összetett szerepet old meg az elbeszélésben. Az erdélyi tornyok őstípusának átiratát adja, jelzi a torony és a helyzet képletes voltát, hatalmas lényt formáz (torony)sisakkal, és felépíttségénél fogva kivetíti az organikus térideal, miközben belül még magába fogadja az idetelepült

andrásfalvi székelyek lerombolt otthoni templomtornyának lenyomatát. Szélsőséges kísérlet a térratívák halmozására.

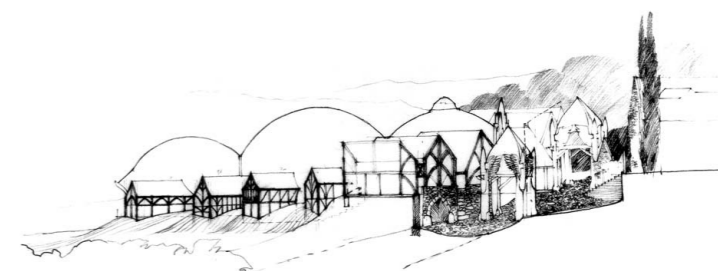
A siófoki evangélikus templom (1986) kompozíciójában kívülről a korai ölelő házakat idéző lény-jelleg, belülről a koponyaházak emberszerűsége dominál, miközben archaikus elemként tornyok nőnek ki az épületlány oldal-szárnyaiból. A vázlatrajzok után ezek elkorcsosulnak, és marad fő motívumként a középső torony kompozíciós újdonságként, bár templomhoz illő szerepben. Oldalbejáratként szokatlan pozícióját, tornyon itt először megjelenő emberarc-homlokzat teszi olvashatóvá. Sevíllában köszön majd vissza.

A witten-anneni tanárképző főiskola (1987) első tanulmányterveiben elementáris erővel egyesül több szimbolikus narratívaelem: a steineri módon metsződő kupolák témája, a tartóoszlopok erdőtémája, a szerencsének köszönhetően itt hazakerülő, várost idéző fachwerk-téma, a kaputornyok szellemlény alakja, és egy eddig lapangó új elbeszéléselem, a ferdén vetődő sziklatömbök metaforája, amely a földtörténet jelképes megszólaltatása,* mindez a világészelet tűnékeny voltát jelző, a ferde lelátók fölött praktikusán megdöntött középső kupola alatt. Szélsőségesen erős hatást kölcsönöz a budapesti Rákóczi úti szálloda (1989) vázlatrajzain a nagyváros szívébe tervezett nyolcemeletes hotel fedett óriás-terében a belső tájként megjelenő archaikus falureszlet, igazi kápolnával, paraszttudvarral, bolttal és kocsmával. A jelképes és valós térhasználatok múltat és jövőt összecsomózó kíméletlen egybevetítése mutatja, hogy Makovecz mennyire komolyan gondolja a kettőző komponálásra építő elbeszélésmódot. Ezt látjuk a lendvai színház (1991) tervein is, ahol a

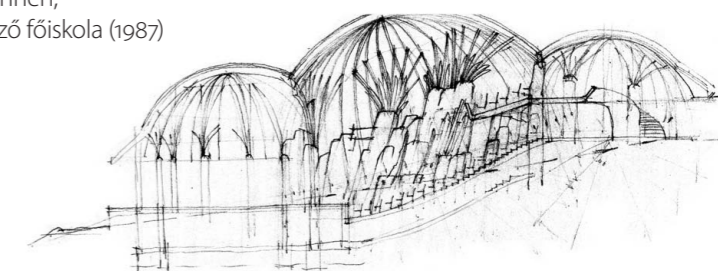
* Gyenge változata a makói Hagymaházban (1996) épül meg, legerősebben a piliscsabai katolikus templom (1994) eruptív koncepciójában szólt volna.

Siófok, evangélikus templom (1986)

Witten-Ann, tanárképző főiskola (1987)

Lendva, színház (1991)

külsőben a tornyok, a homlokzaton és a belsőben a polgárosuló magyar falu házainak jelképes átiratai szolgálják az eredet formáinak átélését, ezáltal közösség és tér viszonyának identifikálását. Párja az *egri uszoda* (1993), ahol a jelképes narratíva-montázs a környező városi terek alakításában kap hangsúlyos szerepet.

Nem mesélem most tovább Makovecz történeteinek történetét. Ezen a nyomon haladva az olvasó belekezdhet már a munkák értelmezésébe. Annyi kiderülhetett számunkra, hogy Makovecz érett korszakának munkáiban a térhasználat szimbolikus formái dominálnak, s ezek a profán használat rendszerébe vetítve az életközösség eredetének jelenvalóvá tételét szolgálják. Kompozíciói ezzel együtt bizonyos fokig konzervatív jelleget öltenek, gyakran hagyományos szerkesztésekkel operál, hogy ezzel biztosítson teret a jelképes narrációnak. Jól példázzák ezt a Steinertől kölcsönzött kupolakompozíciók és a négyzetes formákba írt saroktornyos elrendezések. Nem is beszélve arról, hogy narrációjának témái, a tornyok, a kapuk, a házak a házban, a növényyszerű oszlopok és a kupolák is egytől egyig hagyományos építészeti alakzatok. Láthatóan halmozza a különféle eredetű narratívákat, többféle nézőpontból közelíti és vetíti őket egybe, hol az egyik, hol a másik kerül előtérbe, míg a kimaradó elemek a háttérből fejtik ki hatásukat. Összefügg ezzel, hogy több gondolati pályán, a képzelet különféle síkjain bővíti eszköztárát. Az épületek mondandójához igazítva váltogatja a narráció elemeit, újabb és újabb módokon alakítva, kombinálva és hasznosítva újra őket. Viszont „... sokkal kevésbé találkozhatunk már megépült ház részleteinek rutinszerű felhasználásával Makovecz munkái között, mint a meg nem valósult tervek makacsul ismétlődő motívumaival!” – ahogy Gerle János megjegyzi a piliscsabai Katolikus Egyetem auditoriumának leírásában (Makovecz Imre. i. m. p. 279. eredetileg MÉ 2002/1).

A kettős narratívákról

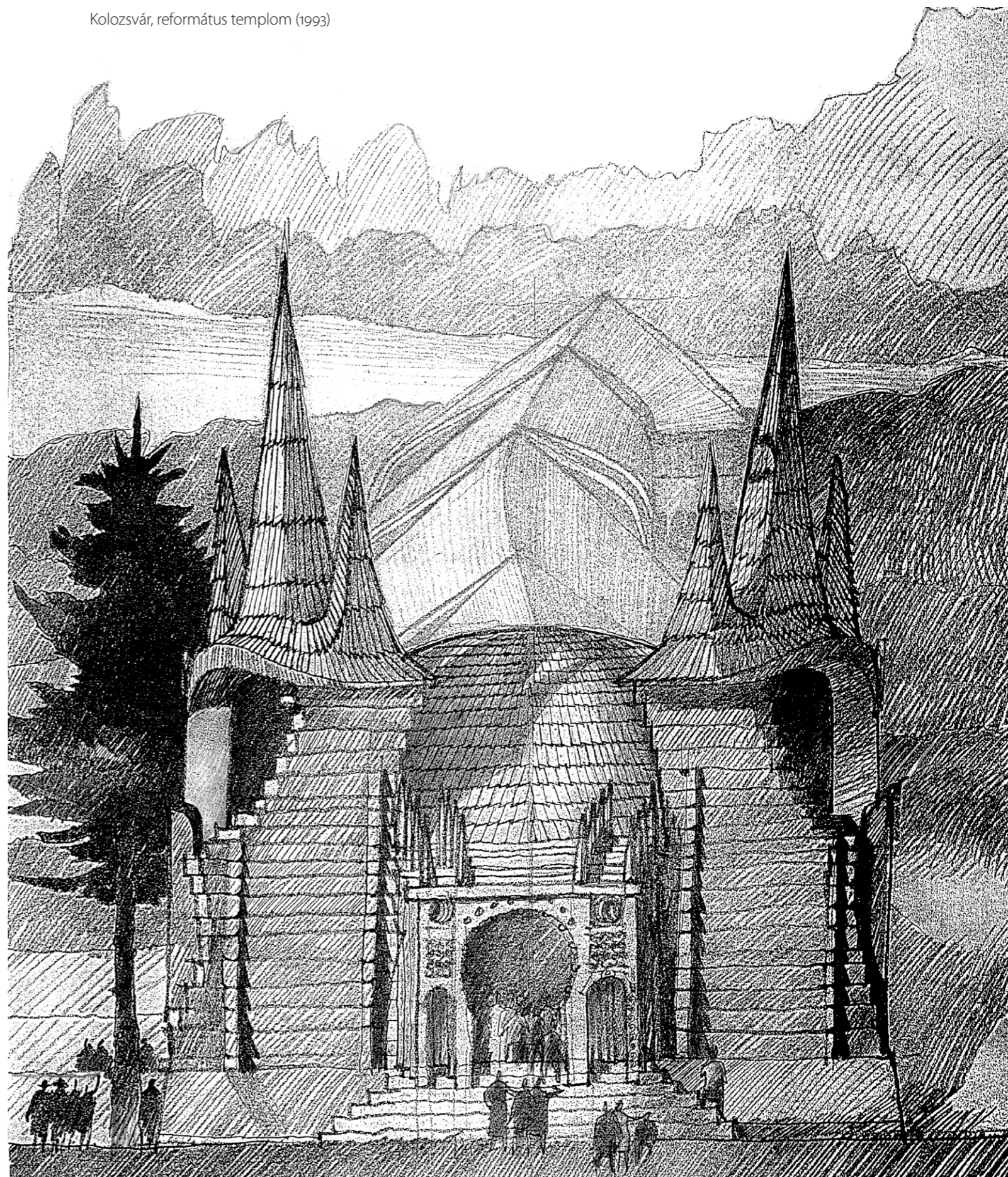
A szimbolikus térhasználatban, különösen, ha azt a metaforák és a narratívák halmozásával, mintegy palimpszeszt szöveggént alkotja meg Makovecz, nem kerülhetők meg a következő kérdések. Az építészetben az egymásra vetített, egymásba tolt elbeszélő rétegek, vagyis térhasználatok, valóságosan is egymásban vannak, még ha adott esetben jelképes is a jelenlétük. Magyarán, ezekbe a jelképekbe – éppen a jobb épületeknél – bele is kell menni. Megszokjuk persze őket a használat során, vetheti fel bárki, hiszen az építészeti narratívák valamennyi rétege, még a legprofánabb használat is, bár eredetileg fikció, a használat során elveszíti kezdeti idegenségét. A bejáratódó térhasználat, miközben elsajátítjuk, aprózódik, tagolódik, s akár a nyelv szavai, elveszíti metaforikus újdonságát, belesimul az élet áramába. Nem így a térhasználat szimbolikus elemei, amelyek nemcsak újdonságukkal hatnak, hanem elsősorban tagolatlanságukkal. Egy igazi parasztház egészében, vagy egy templomtorny hitelesen újraépítve roppant erős benyomást képes kelteni, mert paradox létével fenntartja kétértelmű jelentését, azt, hogy valójában jelen van-e vagy sem. És a metaforikus jelentésátvitel keltette feszültségről, miszerint ez a nem-templomtorny templomtorny, még nem is beszélünk.

És itt kell visszatérnünk a hamis ráismerések házához, Makovecz korai konceptuális tervéhez, a könnyebbég kedvéért Gerle szavaival: „... az 1978-as kiállítóépületben a kiállítóteremnek a kiállítóterem alatt elhelyezkedő hasonmásába megérkezve [szemlélő] elveszíti tájékozódóképességét. ... a tudatosulás küszöbéig jutó élmény váltja ki azt a bizonytalanságot, ami önmagára, belső támasz keresésére ébreszti rá az embert az érzékelés megszokott rutinjának elfogadása helyett. ... A kiállítóépületen belül álló hamis ráismerés házában történeti díszlete... már a be-

lépés előtt felhívja a figyelmet arra, hogy a bennünk élő képzetekre építeni tévedésekhez vezet.”* (Makovecz Imre. i. m. p.281. eredetileg MÉ 2002/1) A provokatív kettős narratívában végső soron a kezdetektől Makoveczben munkáló vízió, egy szakrális értelmű megváltó törekvés ölt testet. A kettőzés műveletét legtöbbször „spirituális tárgyiaságként” említi, művészi hatását pedig szürreálisnak mondja. Anélkül, hogy erőfeszítéseit deheroizálni akarnánk, próbáljuk kísérleteit a nyelv profán közegéből értelmezni, hiszen Makovecz is az építészeti nyelv eszközeivel dolgozva gondolja mindezt. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy valójában a nyelvben dolgozva magáról az építészeti nyelvről gondolkodik, azt alakítva próbálja értelmezni a nyelvhasználat hatásmechanizmusait, nem egyszer önmaguk ellen fordítva, és a határokig kitolva a nyelvhasználat lehetőségeit.

A makoveczi hamis ráismertetés mechanizmusának értéséhez látnunk kell, hogy az építészeti nyelv használata során a kettős narratíva minden épület tervezésekor jelen van. Bármely ház térbeli elrendezésének alakításánál legalább egy másik, korábban létező, vagy átélt térbeli elrendezés rávetül az újonnan létrehozottra. Hogyan is történhetne másként? Hiszen így írunk, beszélni is így beszélünk. Feltehető ezért, hogy valójában minden esetben, ahogy a beszédben is, egyfajta gondolati montázsról, az építészetben térbeli egymásba vetítésről van szó. A legelemibb térbeli tájékozódás során ezt tudattalanul átéljük. Ezért tudunk egyáltalán tájékozódni. Viszont, ha nem tudjuk átélni, vagy rosszul „értjük” az egymásba vetülő, a belül elsajátított és a kívül észlelt narratívákat, akkor elbizonytalanodunk, zavarodottak leszünk, szédülünk. Elég, ha a reggeli ébredés térbeli zavarára gondolunk, mikor idegen helyen ébredünk. Olyankor is két térrendszer vetül egymásba, valójában egymásban vannak egy pillanatra, s ez kelt zavart, szédülést. Ma-

Kolozsvár, református templom (1993)

kovecz a narratíváknak ezt az egymásba csúsztatását ragadja meg, és fordítja vissza, zavartságot ébresztő figyelemzavaró szövegnek szánva.

Ugyanúgy jár el, ahogy a jobbfajta mesék, regények, filmek, ahol a szerző nem véletlenül visz bennünket térbeli eltérésekbe. Az álmokban sem tudjuk gyakran, hol vagyunk, ott is archetipikus a térben egymásba csúsztató sémák mélysége. A freudizmus hasonló szimbolikus egymásba vetülésekről szól, a felettes én, a tudattalan, az elfojtások szimbolikus helyeinek elcsúsztatásairól, amelyek „rosszulléthez”, elmebajhoz vezetnek. Az életünk ezekről szól. A gyerekkor helyeiről a házban, melyek típusaiban könnyebben tájékozódunk, otthonosabban érezzük magunkat, az ezekkel kapcsolatos ráismerésekről, ha utazunk, öregkorban, amikor visszatérnénk ezekhez a bevetülő, beáramló, emlék-tér-képekhez.

A szimbolikus térhasználat értelméről

Többé vagy kevésbé minden nyelvújító építész él a narratív minták egybevetítésével. Hogy a látszólag legtávolabbi kortárs újítót vegyük példának, így dolgozik végső soron Peter Eisenmann is, legkorábbi szeriális házaitól a galíciai Santiago de Compostela nagytűskés kagyló bevetítéséig. Térhasználati konfigurációk szimbolikus értelmű egymásra vetítésével építi fel ő is építészeti narratíváit. Nyelvi kísérleteinél Eisenmann Makoveczhez hasonlóan diagrammokra redukált nyelvi fordulatokat, „gyenge formákat” alkalmaz, tudva, hogy ezekkel a tagolatlan alakzatokkal az eredet, a nyelv kezdeteinek közelében maradhat. Bár tagadja, hogy szimbolikus, azaz kötött jelentésű, kvázi intézményesült volna az adott térhasználati konfiguráció, amellyel operál, valójában bemozdításainál és egymásra vetítő transzformációinál kivétel nélkül erről van szó. Vendég-szövegekről, mondanánk Esterházyval, ha nem lényegesen többről volna szó. Amiről Eisenmann-nál és más nagyformátumú újítóknál is

szó van (Eisenmann-nál a beoltások, Makovecznél a népi építés szavai, a növényfotók Blossfeldt-től), az strukturális kérdés, amely az elbeszélés logikai rendjének meghatározásakor, a mimetikus struktúra felállítása során érvényesül, archetipikus mintázatok által. Közös bennük, hogy a nyelvel és annak határaival kísérleteznek. Ahogy az *Odüsszeia* narratív mintázata épül az *Ulysses* cselekményszövegébe, éppígy a történetmesélés alapszerkezetét, ezáltal a tényleges térhasználat mimetikus leképezését strukturálják ezek a „gyenge”, „beoltások”.

Láttuk, hogy a szimbólumok sajátos tulajdonsága, hogy elnagyolt, gyakran tág értelmű jelentéseik miatt több értelmezésük lehetséges. Már csak azért is, hogy ismerjük-e vagy sem, hisszük vagy nem az alakjukhoz kötődő tartalmakat. Makovecz koncepciójához illik ez a kifejezőmód. A szimbolikus térhasználat ugyanis a maga nehezen tagolatlan és nyers módján mindig az eredetre, a közösség múltjára utal. A szimbolikus nyelv a keletkezés nyelve, nem véletlen, hogy a nyelv keletkezéséhez köthető. Mögötte mindig ott van a nyilvánvaló közmegegyezés, egyfajta társadalmi szerződés azok között, akik használják. A szimbolikus nyelv használatát éppen a közmegegyezés teszi identifikáló tényezővé. Érthető ezért, hogy az érett és a késői Makovecznél a szimbolikus térhasználat a múltbeli életek rendjének kutatására irányul. A tágan vett egzisztenciális program, az emlékezet-közösséget feltámasztó és megerősítő törekvés szervezi épületeinek narratíváját, azaz a terek elbeszélő kompozícióját. Ne gondoljuk, hogy olyannyira szokatlan volna ez az eljárás. A régi életterek halmozott idézése, ahol „... eltűnt emberek csevegése halatszik a falakban, kupoláink az eget borítják fölénk, szétszórt etnikumunk népművészetének vakolatmintái térbeli szerkezetekké válnak, tudatunkból kiüldözött eleink tolongnak megszólalásért...” (Makovecz Imre. i. m. p. 141.) egyáltalán nem idegen a hazai mo-

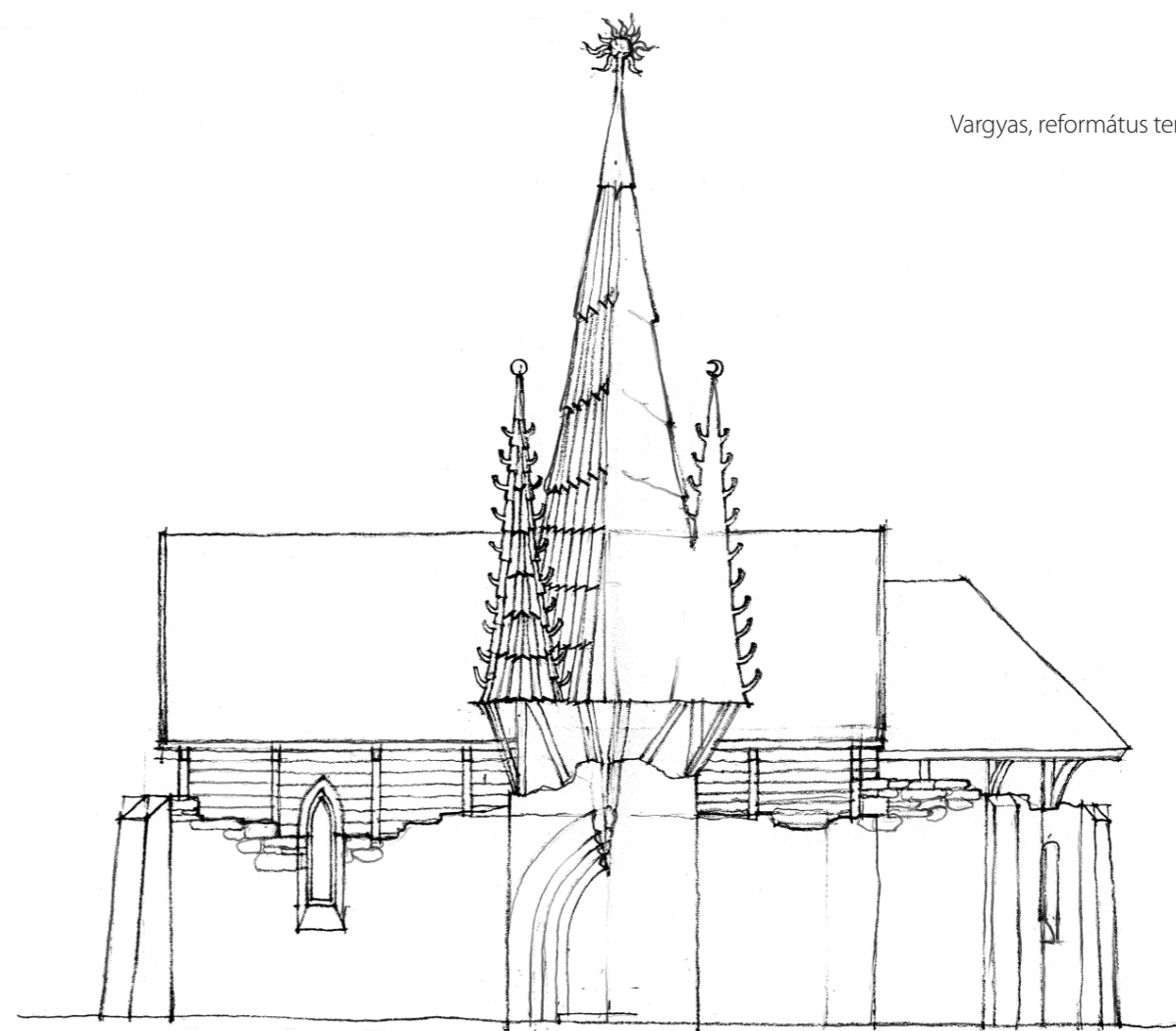
dern prózától, ahogy a vendégszövegekből szerkesztődő elbeszélés-komponálás sem. E tekintetben Makovecz tér-elbeszéléseinek poétikája közelebb áll az irodalmi posztmodernhez, mint az építészetihez. Más kérdés, hogy a tér szimbolikus használata – most már nem a könyvek lapjain, hanem a valóságban – nem véletlenül kitüntetett témája az emlékezetpolitikának, ezen belül a történetírásnak és a többi, kollektív tudattartalmak befolyásolására hivatott médiának. Hiszen felettebb alkalmas a közös élmények strukturálására és aktiválására, az elhalt emlékezeti elemek fölforrósítására.

Kezdetől fogva jól tudja ezt Makovecz, ezért kerülnek előtérbe a '90-es évektől munkáiban a szimbolikus használatra leginkább alkalmas tornyok, és fordul „elbeszélő” kedve a belső terektől a külső terek szervezése felé. Közérthető és hálás narratív téma a tornyoké, még ha éppen ezért meg is oszthatja a publikum vélekedését. A paksi templomtól (1987) és a sevillai pavilontól (1990) folyamatosan bővül a tornyok sorozata. Leghatásosabban az elszakított magyar részek településeinek közterein él Makovecz e jelképes térnarráció emlékezetforrásító szerepével (Kékszakállú herceg vára, 1993, Református templom, Kolozsvár, 1994, Református templom, Vargyas, 1996, Ravatalozó, Sepsiszentgyörgy, 1997).

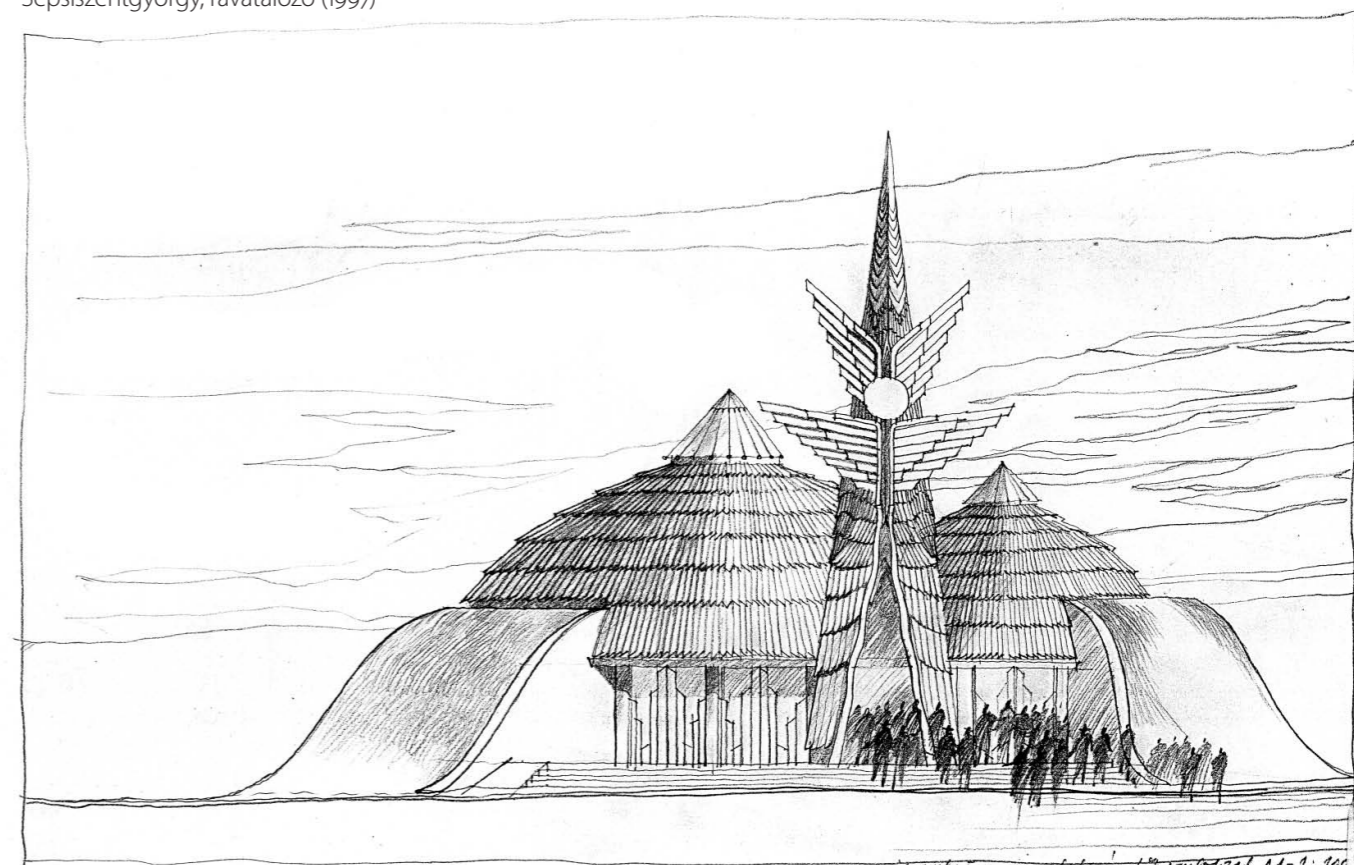
A tornyováltozatok képzéséről hosszabban kellene szólni, hiszen magukba építik a makoveczi szókinccs egész gazdagságát. Ugyanígy külön elemzést igényelne a növényyszerű oszlopok metamorfózisának története, amely a tornyokéval összefonódva végül az atlantiszi lények virtuális képében összegződik, és szintetizálja Makovecz narratívájának valamennyi elágazását. Most, a granicafedésű házak ürügyén írtam az életműről, s ez a történet itt nagyjából véget ér.

Szerző köszönetet mond Gerle Jánosnak hasznos tanácsaiért.

Vargyas, református templom (1996)

Sepsiszentgyörgy, ravatalozó (1997)

Szabadság, önállóság, élelátás

Engelmann Tamás

Makovecz Imréről a megszokott köz-
helyeket elkerülve szeretném néhány
személyes benyomásomat elmonda-
ni, mivel a rám gyakorolt hatása igen
fontos a számomra.

Valamikor 89-ben, nyár elején az
utcáról léptem be a Makonába. Csak
Vincze Laci és Szalai Tibi voltak, akiket
még az egyetemről ismertem. Éppen
otthagytam a legutolsó munkahelye-

met, elegendő lett a korlátokból. Itt pár
hónapig alkalmi szerkesztői feladato-
kat kaptam, aztán jött az első vándor-
iskola, ahova bekerültem. Mégis ez a
néhány hónap a szabadság addig
nem tapasztalt katartikus élményével
hatott rám. Megtapasztaltam, - milyen
egy karizmatikus mester és tanítvá-
nyai viszonya. Ekkor tudatosult csak
bennem, hogy mennyire gúzsbakötött
volt már akkorra a gondolkodásom.

Következő találkozásom Imrével
akkor volt, amikor vándoriskolásként
Sevillában, majd azt követően a Ma-
konában dolgoztam. A külső szemlé-
lő számára sokaknak Makovecz olyan
súlyos személyiségnek tűnt, aki rá-

nyomja bélyegét a körülötte dolgo-
zókra. Ezzel szemben a valóság az,
hogy mindig mindenkitől az önálló,
szabad, alkotó gondolkodást várta el,
még akkor is, ha más volt mint az övé.
A szolgai hozzáállást nem szerette.

Az utolsó, amit fontosnak tartok,
az az élelátása. A tervekben azonnal
meglátta a jó gondolatot. Mivel poli-
tikus alkat volt, nem mindig adta ki
magát, de ha figyelt az ember, lehe-
tett tudni, mit nem mondott ki. Szá-
momra később is rendkívül fontosak
voltak nyilvános megnyilatkozásai. A
politikusokat is jól ismerte, ezért ha
néha bizonytalan voltam valamiben,
nyilatkozatai iránytűként szolgáltak.

Makovecz és jómagam

Szűcs Endre

Egy fénykép repült rá a gépemre az internetről.

A Mesterrel együtt ülünk egy lépcsőn. Nem oly régen történt. Turi Attila kiállítás – megnyitójára utolsó percben érkeztem.

– Gyere öreg, ülj ide mellém! – mondja a Mester. Hát igen, öreg. Bodonyi után tényleg én vagyok a legöregebb a bandában.

Kattan az öngyújtó, és máris füstfelhőbe burkolozunk. A ködből átszólók:

– Dobd el azt a rohadt cigarettát, inkább igyál! – így én.

– Elmész a francba! – volt a reakció, aztán békésen ültünk tovább egymás mellett. Nézegetem a képet. Méltó vagyok, hogy ily meghitt, baráti közelségben tudja meg ország-világ, hogy közünk volt egymáshoz? Sokan inkább rászorgálnának erre.

Sajnos én nem lehettem olyan szoros baráti- munkatársi viszonyban vele, mint Menyus, Sáros, Tészta, Zsiga és a többiek, de személye, léte mindig is meghatározó, válságos pillanatokban erőt adó volt.

Nehezen lettem építész. Szívem mélyén bábszínházi díszlettervező szerettem volna lenni, vagy inkább valami bölcsészféle. Röstellem kimondani, de például akár újságíró is, mert az egyik legjobb gimnáziumi barátom remekül írt, és őt mindig nagyon irigyeltem.

Igen ám, de az én Apám mérnökember volt, és elképzelhetetlenek tartott egy ilyen léha pályaválasztást.

– Fiaim, nektek kétszer olyan okosnak és szorgalmasnak kell lennetek,

mint a többinek, mert értelmiségiporonty mivoltotok miatt sose vesznek fel egyetemre.

Ott fogtok morfondírozni a nagyolvasztóban, 50 fokos melegben, egy forró tüzes vasat öntögető hosszú kanállal a kezetekben, hogy milyen igaz volt Apánknak, jeles helyett kitűnőnek kellett volna lenni. Ő ugyanis kohómérnök volt. Behunyt szemmel és hátratett kézzel sétálhattam volna be a Miskolci Műszaki Egyetemre, ugyanis az akkor még periférikus szakma valamennyi művelője Apám barátja volt. Hátha még Selmecebánya lenne, de így szó sem lehetett róla részéről. Kiegyeztünk aztán az építészmérnöki pályaválasztásban.

Nagyon nem szerettem a Műszaki Egyetemet.

A budai gimnázium humán tagozatának langymelegéből, az egykori *Rákócziánium* levetkőzött (de csak reverendáikból, hitükből, emberségükből, hazaszeretetükből soha) paptanárainak kedves tanítványaként cseppentem ide.

Nem tetszettek az oktatóim, akik jó része moszkovita, karrierista, vagy szökött KISZ- titkár volt. Annyira azért kirafinált voltam, hogy azonnal észrevegym: ez nem minőség. Meg aztán nemcsak azzal volt bajom, ahogyan, hanem amit tanítanak. A Bauhaus számomra túl rideg, túl szögletes, lelketlen stílusnak tűnt.

Mint afféle renitens, posztkamasz fiú, aki az apjával mindig vitatkozik, de a nagyapjával már nagy barátságban horgászik, gombázik, gyümölcsfát olt, a művészetekkel is így voltam.

Az akkor még nem igazán elfogadott szecesszió és historizmus vonzott leginkább. A Goncourt fivérek írják naplójukban, hogy az ókori görög-római, majd jóval később a klasszicista művészet szép, de még szebb az ősi keleti, japán, kínai és iszlám, mert több benne az álom és a képzelet.

Ilyen kételyek között vergődve kaptam fel a fejemet, amikor gyakorlati helyiségünk ajtaján belépett egy kopaszodó, bajszos, rokonszenves, de nagyon szigorú ember. Makovecz Imrénének hívták. Ő számomra addig ismeretlen ablakokat nyitott meg a világra. Az én ablakaimon ugyan a zsalugáterek már nyitott állapotban bocsájtották be a fényt, de így, hogy a szárnyak is kinyíltak, elementáris erővel áramlott be a szépség, melegség, ősi kultúránk minden gazdagsága, honfoglalás-kori díszítőművészetünkkel, páratlan gazdagságú zenei kincsünkkel és a megfagyott muzsikával, az építészettel. Velük jött Kós Károly, Toroczkai, Medgyaszay és a többiek. Ha akkor én nem találkozom az Atyamesterrel, abbahagyom az egyetemet. Megerősítést kaptam, hogy az én Vas megyei múltamból hozott kalabukos, tornácos házak, az erdélyi boronaházak, fatornyok, erődtemplomok, a pesti, kecskeméti, váradi szecesszió, a kisvárosi bájos eklektikánk óriási érték, és ez is egy járható út, nemcsak a Bauhaus. Ma már természetesen helyére teszem ezt a stílust is. Tisztelem, becsülöm építészettörténész logikával, belehelyezve a kedvenc, Pogány Frici bácsi nagy hármasába (kor, hely, ember). Igaz ugyan, hogy a középső spontán szerepét azért megkérdőjelezném.

Aztán útjaink elváltak. Én az iskola abszolválása után ideológiai, formai zavaromban a múltban találtam meg a kapaszkodót, és műemlékes lettem. 68-at írtak, dicsőséges csapataink bevonultak Szlovákiába. Elég reménytelennek látszott a jövőnk, évfolyamunkból rengetegen disszidáltak. Aki Makoveczet csak egy-két korrigálás erejéig ismerte, illet elképzelhe-

tetlennek tartott. Orosz János nevezte nevén helyettem azt, amit akkor éreztem. Nem térben, hanem időben is lehet disszidálni.

Műemlékesként is fél szememet mindig Makoveczen tartottam. Tizenkét évvel ezelőtt, amikor beléptem a Kós Károly Egyesülésbe, ismét szorosabb lett a kapcsolatunk. Simogatta a lelkemet, hogy szerette, amit csinálok, mert bizony vénen is megmaradtam szabadlelkű diáknak, és a fősodor mellett igyekeztem saját utat járni. A merev műemlékfelügyelőségi Velenicei kártás, dogmatikus gondolkodás mellett ma is fenegyereknek számítottok. (Érdekes: a Makovecz tanítványok jó része ebbe a kategóriába tartozik, vajon miért?)

Sokan hülyének néznek, hogy a XX-XXI. század fordulóján merészelek ilyen archaizáló stílusban tervezni. A

Mester ebben is mindig segített. – Csináld, ahogy jónak látod, megengedheted magadnak. A házaid olyanok, mintha mindig ott lettek volna. Ilyen ugyan sohasem volt, de éppen lehetett volna. – Egy tisztességes alkotó, ha meggyőződéssel is csinálja, azt, amit csinál, mindig kételkedik is egy kicsit magában. Nekem egy ilyen mondat pár évre ismét energiát adott.

Egyszer készítettek velem a Duna TV-ben egy sorozatot a Balaton-felvidéki házaimról. Ott kérdezte meg a riporter, hogy mi az oka annak, hogy annyi szép falusi épületünk eltűnt.

Egy emlékemmel kezdtem: Bajorországban barangolva láttam egy házat, kívülről szépen kifestve, kis felhőcskével (ez ott hagyomány) nagy felirattal: *Ebben a házban 200 éve a Schmidték laknak*. No, hát ez hiányzott nálunk.

Mert, ha már az óvodában azt tanították volna nekünk, hogy milyen szép dolog csepreginék (ott születtem) lenni, annál már csak az a szebb, hogy Vas megyeiek vagyunk, és az a legszebb a történetben, hogy mindnyájan magyarok vagyunk. (vagy annak érezzük magunkat). Hallgatja ezt az egyik vándorom, és azt mondja, hogy szinte szóról-szóra Imre bácsitól is ezt hallotta. Hát igen, lehet, hogy tőle hallottam, vagy olvastam valamelyik írásában, de mindegy is. A lényeg, hogy ez, ilyen tisztán nem fogalmazódik meg bennem, ha egész életemben Kós Károly mellett nem Ő lett volna az etalon.

Itt van előttem a kép, amivel kezdek. Látom magunkat odafenn, az égi tervezőiroda társalgójának lépcsőjén. Ő természetesen bagózik, én meg iszom a boromat.

Kutatóegyetem

Makovecz Imre örökségének szellemében

Szegő György

Makovecz Imre szellemi hagyatékát a 21. századnak kell megvalósítania. Magyarországra az 1914-ben kezdődő, előző század vért, verítékét és a külső-belső periféria könnyeit hagyta. A Mester ezt nem akarta elfogadni, szabadiskolát alapítva elindította építész-hallgatóit, az általuk építendő országot a szellemi önállóság, a határon túli részeket pedig a kulturális autonómia felé. Olyan irányban, amivel pl. Svájc történelmi szabadság-intézményei száz éves sikertörténetet írtak. Dél-Tirol autonómiája is 50 éve példa lehet a Kárpát-medencében. Európa jelen politikai és gazdasági helyzetében a mi szellemi autonómiánk a szabadiskolák hatásfokával már kiküzdhető. Olyan, a központi oktatásban magasan finanszírozott kutatóegyetemekre, határokon átívelő kutatóstúdiókra van szükség, amely az alább érintett svájci példa nyomán, társadalmi tabut döntve célul tűzi ki: a perifériák támogatását az építész, az urbanisztika új szerepvállalásának segítségével lehet és kell megvalósítani. Ebből az erőtlen centrum is energiát merít. A svájci társadalmi vitában kimondják: energiával teli mitikus szabadság-központjaik a periférián találhatóak.

Szellemi elitünk, benne Makovecz köre már a 60-as években megkísérelte a művészet, az építész autonómiájának kivívását. Az akkori központ ezt a kísérletet félretolta. „... A ma-

gyar klasszikus avantgardnak lehetett volna a nyugatitól független folytatása, ha ... a mozgástanulmányok architektúrájának gondolkodása olyan kapcsolatba hozható Lábán Rudolf modern tánc-lejegyző írásával és Kodály Zoltán kézjelekre épített vizualizált zenéjével, mint Rudolf Steiner antropozófiája az euritmiaival. A magyar organikus építész számárá a kezdetek azonban többet is adtak. Ezek a »jelek« az antropomorf tér újjaszülető/reneszánsz szentségének hierophániái lettek” – írtam egy éve a *Makovecz Imre testamentuma* című nekrológban.¹ Az ilyen műfaj inkább visszatekintő, mégis a „testamentum” olyan parancs az utókorak, ami tradíció szerint átvezet a jövőbe. „... A művészeti, (nem politikai) »tűrt« pozíció segítette, hogy Makovecz alkotóként és közéleti emberként is »energiával teli fiatal« maradjon – a Lechner féle, Műegyetemen szerveződő Fialok, Kós, Jánszky és a többiek mozgalma szerint. Sőt, »még fiatalabb«, mert az általuk feltárt formakincshez hozzáadta a szellemtörténet 20. századi nóvumait. (...) Műveiben és tanításában soha nem feledkezett meg az »egész« elemzéséről, célja volt a szellemi dimenzióba emelt megértés, a sérült világ »szociális építészettel elvégzendő gyógyítása«² – a’la Josef Beuys »szociális plasztikája«. Innen szeretnék elindulni a most lehetséges teendők elgondolásakor. Innen

indult a faluházak építése a 70-es, 80-as évektől. Makovecz Imre (a népzenei és táncmozgalmakkal párhuzamosan) kiemelte a primitívnek, de legalábbis anakronisztikusnak bélyegzett népi építőhagyományokat a passzivitásból, és a vidék önálló képességére alapozta a faluházak építését. A Mester felismerte a *határon túlinak* nevezett megrendelők építő-energiájának társadalmi jelentőségét, és „dramaturgi” működését sikerrel terjesztette ki a történelmi Magyarország területére. Ez utóbbi folyamat értelemszerűen lassabban teljesedik ki, mint az ezt szorgalmazó civil intézmények: a Kós Károly Egyesülés szabadiskolája, a Vándoriskola, majd az itt továbbképzett építészekre alapozott Főépítési mozgalom. Minderről már a Kós Károly Egyesülés 10. évfordulóján valós sikerként számolhatott be Kampis Miklós, Zsigmond László, Sáros László, Ertsey Attila vagy Gerle János.³

Ertsey Attila az akkor kiadott jubileumi kötetben több fázist sorolt fel egy Szabad Főiskola előkészítéseként: a Kós Károly Egyesülés által létrehozott Szabad Oktatási Fórum tevékenységét, az akkori PPKE Jog- és Államtudományi Kar Közigazgatástudományi Tanszékével közös településfejlesztéssel foglalkozó továbbképzést. A jövőbeni Szabad Főiskolát elvként kívánta megszabadítani az állam monopolisztikus szerepétől és a gazdaság befolyásától. A szellemi intézmény karaktere, új struktúrája, jogrendje és az adórendszer megváltoztatásával elérendő független finanszírozása helyes elvi stratégiai cél ma is. Kérdés, hogy elegendően hatékony-e?

Véleményem szerint most fordulopontra értünk: az elmúlt másfél évtized, Magyarország és a trianoni utóállamok felvétele az EU-ba, a mai európai morális és pénzügyi válság középtávú célok megfogalmazását igényli ahhoz, hogy a Makovecz Imre és Beke Pál által elindított oktatási folyamat ne torpanjon meg. Ehhez az építésznek olyan paradigmaváltást

kell kezdeményeznie, amelyben új tartalmú kapcsolatokat tud sikerre vinni – a tömegekkel, a szűkebb szakmai ellittel és a legfontosabb gazdasági szereplőkkel.

Ma ez a településfejlesztést és az építész kereteit érintő szemléleti változás csak az állami oktatás keretei közt lehet eredményes léptékű és középtávon is finanszírozható. Nevezetesen: a BME – a tervezett „kutatóegyetemek” egyikeként – dolgozzon ki olyan interdiszciplináris, a politika, a szellemtudományok, valamint az atomfizika jelenleg érvényes axiómáin is túllépő metatudománynak nevezett alapkutatások irányába is nyitott építészoktatást. Olyan erővel, határozottsággal, amely az ökológiai katasztrófába, élelmiszer-világválságba rohanó emberiség irányváltását megalapozhatja – egyelőre nálunk. Az ilyen rangra emelt „Műegyetem” kihelyezett laboratóriumokat (Kutató Tanszékeket, Stúdió-laboratóriumokat) működtethetne a „határon túli” térséggel szorosabb kapcsolatokat kialakító Debrecen, Miskolc, Szeged vagy Pécs Tudományegyetemeivel, illetve a régió határon túli felsőoktatási intézményeivel.

Példaképpen az ETH Studio Basel néhány éve zajló kutatásait, és az azok nyomán kibontakozó svájci társadalmi vitát szeretném vázolni. Ebben Wettstein Domokos kiváló tanulmányára⁴ támaszkodom, kiszélesítve a svájci szituációt egy kárpát-medencei értelmezés irányába. Az ETH Studio professzorai, R. Diener, J. Herzog, P. de Meuron és M. Meili országuk és a kortárs építész új kihívásait elemzik. Ebben kulcsszerepet kap a szuburbánus, perifériára szorult települések régiók identitásának kezelése. Fenti építészek/tudósok közül Meili szerint az urbánus fejlődéssel megkérdőjelezett svájci autonóm berendezkedés magából a svájci identitásból ered. Azaz a fejlődés értelemszerű velejárója. A vele vitába szálló Gion A. Caminada ellenkezőleg: az erőszakos városiasodásban a kiszolgáltatottságot és

az önrendelkezés képességének elvesztését látja. Emögött valós, az egykor az „ellenállás stratégiájára” felépített többlépcsős svájci autonómia (települési közösség, kanton és államszövetség) egyre nagyobb ellentmondásba kerül a független Svájcban is egyre erősödő globális trendekkel. Az északi Basel-Genf térség máris a London-Párizs-Hamburg-München-Milánó gazdasági ötszög túlsúlyát erősíti, Svájc többi területeit perifériára szorítja. A folyamat helyességét vitatva Wettstein tanulmánya Karl Popper „Szabadság és demokrácia” című nevezetes esszéjéből idéz:⁵ „Meglehetősen keveset tudunk az osztrák, a svájci és a francia Alpok településtörténetéről (...) Azonban érdemes elköpöngölnünk azon, miként történetelt, hogy olyan emberek, akik földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, az Alpok legkietlenebb és legjárhatatlanabb völgyeibe húzódtak (...) A legvalószínűbb, hogy ezek az emberek azért vonultak a hegyekbe, mert a vadonban elviselt létet előnyben részesítették az erősebb szomszédnépek fenyegető zsarnokságával szemben. A szabadságot választották. (...) Megtanulták, hogy a szabadságot ki kell harcolni, és akkor is ki kell állni érte, ha a siker esélye elenyészően csekélynek tűnik.” (v. ö. az Erdélyi fejedelemségek szerepével a török hódoltság idején Magyarország autonómiájának megőrzésében, a vallásszabadság bevezetésében!). Karl Popper elemzése jól használható a történelmi Magyarország históriájában, de a mai helyzetünkben is. Amíg a svájci vitában éppen a középen elhelyezkedő Mittelland, az alpesi, magashegyi öskantonok (Uri, Schwyz, Unterwalden) és közöttük Bern jelentősége szorult vissza, addig nálunk a Trianon által leválasztott Kárpátok képezik a „mitikus centrumot” (utóbbi a svájci vitában használt terminus technikus).

A provokatív kérdés Svájcban így hangzik: „a mitikus centrum ma már csak ugar?” A pragmatikus válasz vi-

tott, az ugyanis, hogy jogosultak-e mesterséges eszközökkel fenntartani egy tradicionális Svájc-képet. Herzogék már 1999-ben létrehoztak egy „garázslabort”, amely éveken át autonóm kutatásokat folytatott. Mert szerintük a diákok elvesznek az egyetemi képzést jellemző, személytelen struktúrában, ahol túlságosan projektközpontú a tervezés-oktatás, kevés hely jut a vélemények ütköztetésére, konzultációra, a problémák tágabb összefüggéseinek vizsgálatára. De öt év alatt, 2003-ra felállt az egyetemi háttérű ETH Studio Basel. Nyilvánvaló egy párhuzam a Kós Károly Egyesülés Vándoriskolájával, még ha a véleményvektorok nem is fedik egymást. A vitában, úgy látszik, megkerülhetetlen a személyiség: Herzogék globális sztárpépítésként – talán önkritikus attitűddel – fogtak bele a periféria urbanisztikai vizsgálatába. (Hozzá tartozik, hogy feltehetően nem ismerik a KKE oktatási kísérletét, és holland előképekre, az MVRDV ökológikus kutatásaira hivatkoznak.)

Olvasatomban a Studio Basel úgy összegezem, hogy az egyre inkább öszszenövő urbánus folyamatban ne legyenek lokális alközpontok, a fennmaradó „alpesi ugar” (szándékosan provokatív az elnevezés) olyan terep, amelynek nem látják a perspektíváját. Odáig elmennek, hogy a területet „vissza kell adni a természetnek”. Ebből a provokatív szándékból viharos és termékeny sajtópolémia indult Svájcban, de tudományos igényű választ egyelőre csak Gion A. Caminada (ugyancsak az ETH professzora, Zürichben) adott. Mondanivalóját megfejtette a *Kilenc tézis a periféria erősítésére* kiáltvánnyal, és a dél-tiroli (egykor osztrák, ma olasz – v. ö. ismét Erdélylyel, Felvidékkel és a Vajdasággal) Meránban kiállítást és konferenciát szervezett (mindez három évvel a pénzügyi világválság előtt, amelyben Svájc egyelőre egyáltalán nem vesztes szerepet játszik). Wettstein Domokos Gion A. Caminadának a periféria erejét jelző állásfoglalásából

idézi: „Táj és kultúra fontos részei a turizmusnak. A kultúra kultiválást, megművelést jelent, befejezni mindazt, ami természetes. De a kultúra másságot is jelent, ezért a globális normák a természet legnagyobb elenségei...” Caminada elvei szerint való példák sokaságát hozza az írás. Végül a szerző a praxist is bevonja Caminada érvei közé: „A falu túlélésért vívott harcáról nem sokat tudnánk, ha az építési szabályzatok, mezőgazdasági megfontolások mellett nem valósultak volna meg azok az építmények, melyek a stratégiai elképzeléseket reprezentatív alkotásokként közvetítették. (v.ö. Makovecz Imre és a Kós Károly Egyesülés építészeinek/főépítészeinek eredményeivel!) Wettstein kiemeli: Caminadának nagy szerepe volt abban, hogy a jellegzetes graubündeni gerendaépítést képes volt újragondolni és az új szerkezeti kihívásoknak megfelelően alkalmazni”. (Hasonló svájci eredményeket elemez Moravánszky Á. *Téradarabok / V. Bearth és A. Deplazes építészetéről* című tanulmánya (régijű Magyar Építőművészet, Utóirat, 2011/3) illetve ezek magyarországi „hiányára”

kérdezek rá *Csikszentjehovai tenger-tánc – Szilágyi Domokos: Hogyan írjunk verset tanulmánya nyomán c.* írásomban (régijű Magyar Építőművészet, 2007/1). Mindkét publikáció teljesen visszhang nélkül maradt a szerves építészet köreiben is, noha utóbbi felidézte, hogy a pozitív példaként hivatkozott Santiago Calatrava is Rudolf Steiner antropozófiájából/euritmia-tanításából indult el. Beszélni kell ezekről, de az idő sürget: előbb a kutatásban kell kérdezni, annak eredményeit vitassa meg a sajtó.

Összefoglalva

Makovecz testamentuma: a lehető legintenzívebb folytatás. Beke Pál *szabdművelődési koncepciója*, a szerves építészetet összefogó Kós Károly Egyesülés oktatási mintájának integrálása mára az állami építészképzés halaszthatatlan feladata lett. A perifériához közeli, határokon átívelő egyetemi szférában *Stúdió-laboratóriumok*, és Budapesten egy *kutatóegyetem* – javaslatomban a BME – emeltszintű lehetőségei között. Fontos megértenünk: Budapest ugyancsak – ma már látni, hogy egy részben félrefutott

modernizáció ígéretes kezdeteit hordozó – „mitikus központja”, az utolsó százötven év magyar oktatásának/kutatásainak, rendkívüli tudományos eredményeinek szellemi bázisa (l.: Álmodók Álmodói kiállítást, 2001, illetve a tervezett Rubik-centrumot!). Nem ellenlábasa a „hegyek” – szintén megerősítendő – „mitikus centrumának”. Összefogva, periféria helyett, együtt: a jövő szellemi centrumává lehetnek. Azon az oktatási bázison kell ennek az összefogásnak alapulnia, melyben a gyakorló építészek szakmai működésüket olyan oktatótevékenységgel egészítik ki, amelynek centrumában a kutatás áll. Különböző diszciplínákat összefogó „egész-igényű”, holisztikus jövőkutatás. A perifériák kínálta valós feladatok kezelésével kell feloldani a szabadiskola és az állami „projekt” oktatás között jelenleg tapasztalható feszültséget.

A szocializmus éveiben az oktatás autonómiájának megvalósítása ellenléki tett volt. Ma az ott elindított folyamatokat az állami oktatásban kell kiszélesíteni. Az első lépést Makovecz Imre a Magyar Művészeti Akadémia elindításával megtette. Ez az akadémia az akadémizmus alternatívája lehet. A megmerevedett struktúrákat az új szellemű oktatás mobilizálhatja.

Jegyzetek

- 1 Szegő Gy.: „Makovecz Imre testamentuma” (régijű Magyar Építőművészet, 2011/5-ös emlékszám)
- 2 Az *Új Művészetben* megjelent rövidebb búcsúzó szöveg címe „A gyógyító építész”. („Új Művészet”, 2011/10.)
- 3 *Tíz éves a Kós Károly Egyesülés* (Kós Károly Alapítvány, 1999) „KKA Előttörténet, Szabadiskolák, Konferenciák, Szabad Oktatási Fórum, Vándoriskola és Országépítő” fejezetei
- 4 Wettstein Domokos: „Eltérő pozíciókból / Urbanizáció és autonómia ellentmondásai Svájcban Az ETH Studio Basel és Gion A. Caminada vitája alapján” (régijű Magyar Építőművészet, 2012/3 „Utóirat”)
- 5 Karl Popper: „Szabadság és demokrácia” (in: *Nagyvilág*, XLIII. 9-10. 1998.)

Ülök a prэшáz fedett teraszán

Jánosi János

Ülök a prэшáz fedett teraszán és háttam a kemence falának támasztom. A kert végében folyik a Duna. A szűnni nem akaró hőség szinte patakká apasztotta, kavicsos szigetekként láthatóvá vált a meder. Aszályos az idő.

Képek vannak előttem, az emlékek képek formájában úsznak elem. A Madách tér boltíves háza, amely egy karácsonyi köszöntő lapon jelenik meg, az aszfalt árnyéksraffozásában angyalszárny rajzolódik ki: *Jánosi Jánosnak, az ábrázoló fenoménnek (épp megbuktam ábrázoló geometriából) boldog karácsonyt, a jövő évre ébredést kíván: Makovecz Imre*

A délutáni melegben méhek zümmögése hallatszik, a levegő áll, a prэшáz hűvösében fröccsöt iszom. A méhek valahogy mindig tudják, hogy hova kell szállniuk, megtalálják az utat.

Keskeny lépcső vezet az emeletre, ott is délután van, vagy 30 fiatal építész dolgozik, Advent van. Csendben nyílik Imre irodájának ajtaja, kiteszi a magnót és hirtelen csángó gyerekek kezdenek, fejhangon üvöltve énekelni: *Örvendzzünk, Betlehembe menjünk...* Mindenki kezében megáll a ceruza, Imre ül a magnónál, mi csak nézünk... Az ének közben angyalok szállnak be, a végére mindenki tudja, hogy mi van. Mesél karácsonyokról, régidőkről, megtanuljuk az éneket sorról sorra, a rossz magnóból próbáljuk megfejteni a csángó szöveg akcen-

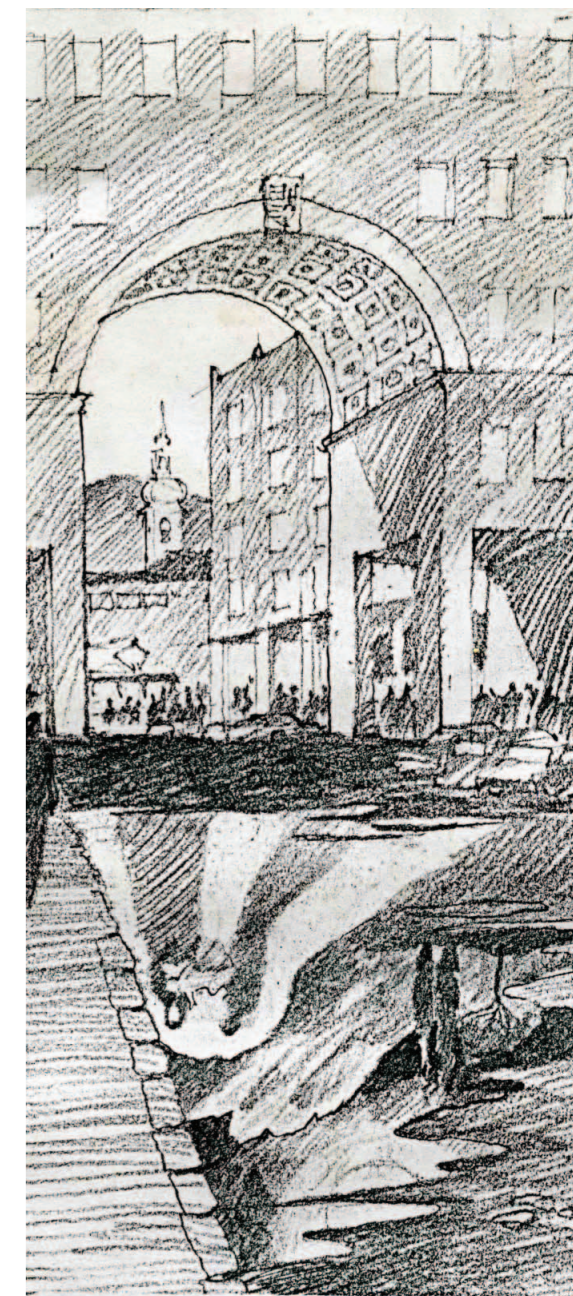
tusán keresztül a talán több ezer éves szöveg értelmét. Azóta minden évben van Karácsony a Makonában.

A bejárat macskaköves hűvösében, Imre az irodája ajtajából kérdezi: Na, hogy áll idén a karácsonyi betlehemes? – Hát..., talán..., idén már nem is kéne..., mintha már nem érdekelné annyira a társaságot..., tavaly már nem is volt mindenki..., – *Na olyan nincs, hogy itt ne legyen betlehemes játék, ha ketten leszünk ott, akkor is, remélem megértetted.* Azt hiszem megértettem..., talán fel is ébredtem...

A kert végében folyik a Duna, mindig másmilyen, hol más a színe, hol máshogy verődik vissza rajta a fény, hol valamit hoz a hátán, és én csak ülök a prэшáz fedett teraszán és nézem a vizet. Mégis mindig ugyanaz a víz, ha kisebb is, ha árad is, a Duna.

Most aszály van, elég nagy aszály, szomjúhozik minden és mindenki, a levegő áll, talán vihar előtti csend, a folyó nagyon kicsi, de régóta nézem már és tudom, hogy nem apad ki, jönnek, érzem, az őszi esők, melyek újra folyammá duzzasztják a vizet és hol viharosabban, hol nyugodtabban szétterülve folyik majd a maga útján.

Ülök a prэшáz fedett teraszán, háttam a kemence oldalának támasztom és képek vannak előttem, konkrétan a kerttel és a Dunával és emlékképek, melyek tudom, a jövő emlékképei is.

Adatok egy különleges képességű Valakiről, akit Makovecz Imrének hívtak

Hidvégi Máté

Az évezredfordulón tartott velencei biennálén kiállították Makovecz Imre Atlantisz-rajzait (1), melyeket monográfusa, Gerle János később *Velencei rajzok* gyűjtőnév alatt helyezett el az életműben (2). A Velencei rajzok egyike egy 70 x 60 cm-es, xeroxtechnikával előállított monokróm (szürke) montázs – a képező közepén futó grafitceruza-ráírással –, amely a 2004-es Ernst múzeumi *Makovecz Imre: Rajzok* című kiállításon *Atlantisz 2000-2003* (gyűjtő) cím alatt (3), a Duna Palotában 2011-ben megrendezett *Makovecz Imre – Konceptió és vízió* című kiállításon (4) *Velencei Biennále 2000* címmel szerepelt. A kép ráírás nélküli monokróm (zöldesszürke) változata reprodukcióban is ismert (5). A ráírásos mű repro-

dukcióiról nem, csak egy napilapban megjelent fényképéről tudunk (6).

A vertikálisan tükörszimmetrikus és idegenségében megdöbbentő mű alján – a kompozíció részeként – Makovecz kézírásával az alábbi szöveg olvasható:

Az előemberről alkotott imaginációnk nem a változások torz hulladékából épül föl, a majomember képéből, hanem a prometeuszi tűzlopás víziójából, a tüköriadalmas nárcizmusából, a tudás fájából, a halhatatlan életerő elvesztéséből, a felejtésből, és a földre taszított kisebb embertestvér erejénekéből, a teremtés tragédiájából, a meggyilkolt égi Ábelből, a vonuló erdőkből, a szétrobbant fiziognómiákból, a beszédre képtelen állatok tekintetéből, a növé-

nyek titkos üzeneteiből. Az előember aranykora a nemes gyümölcsfákban, a gabonában, a türelmes tehenekben, a hűséges kutyákban, mindben együtt látható, egyszerre, egy képben, úgy, ahogy az ősök árnya emelkedik fel alakunk mögött, mint a kollektív tudatból kiváló Ősszülők. Atlantisz hagyománya váljon el a körvonalait vesztett démonoktól. Szent Mihály legyen az, aki minket felvezet az elsüllyedt Atlantisz elfeledett fényes hegyére. Az Isten Fiát kövessük, ha tudjuk, ha van elég hit és remény és velük életerő a szeretethez és könnyörögjünk Szent Mihályhoz: «védelemz minket a küzdelemben, a Sátán gonosz kísértései ellen légy oltalmunk! Esedezve kérünk, parancsoljon neki az Isten. Te pedig, Mennyei seregek vezére, a Sátánt és a többi gonoszszellemet, kik a lelkek vesztére körüljárnak a világban, Isten erejével taszítsd vissza a kárhozát helyére!» Mi pedig, szabad emberek jelenítsük meg az aranykort és tegyük erőtlenné a hamis hitek gépi világát.

Makovecz Imre (1865-1932) növényi csírákat, levélzedeleményeket, rügyeket kivételes műgonddal ábrázoló fényképeiből montázstechnikával alkotott konstrukciók – a szó igazi értelmében vett organikus építmények – vannak. A középső építmény – amely a velencei Giardiniben 2000-ben kiállított 4 m magas *Atlanti-*

si torony mintájául szolgálhatott – csúcán, a kompozíció perspektivikus enyészpontja fölött, szárnyas alak áll. Az alak fejét jobbra forgó, hatsugarú korong ábrázolja, tehát a szárnyas alak főangyal, mert a gömb az arkangyalok egyik fő-attribútuma (7). A sugaras korong ugyanakkor nap-jelkép is, ezért Krisztus-szimbólum (8). A keresztény ikonográfiában a főangyalok közül Mihály és Gábor kapnak Krisztus-jelet. Gábor arkangyalt elsősorban Szűz Máriával ábrázolják (9), Mihályt pedig mint ördögűzőt, mert ő taszítja mélybe a bukott angyalokat. A Makovecz-féle kompozíció csúcán álló szárnyas alak – ikonográfiailag igazolhatóan – Szent Mihály főangyallal azonosítható. A két oldalsó növényi

konstrukció emberarcú: van szemük, arcuk, és némaságukban olyan világról üzennek, amelyről nem tudunk semmit. A kompozíció háttérében sűrű erdőt látunk, amely az enyészpont körül, a „torony” oszlopai mögött nem folytatódik, mert betölti azt egy ijesztő tekintetű szerkezet, amely a „sötéttség erővel szövetkezve” (10) a földből növekszik.

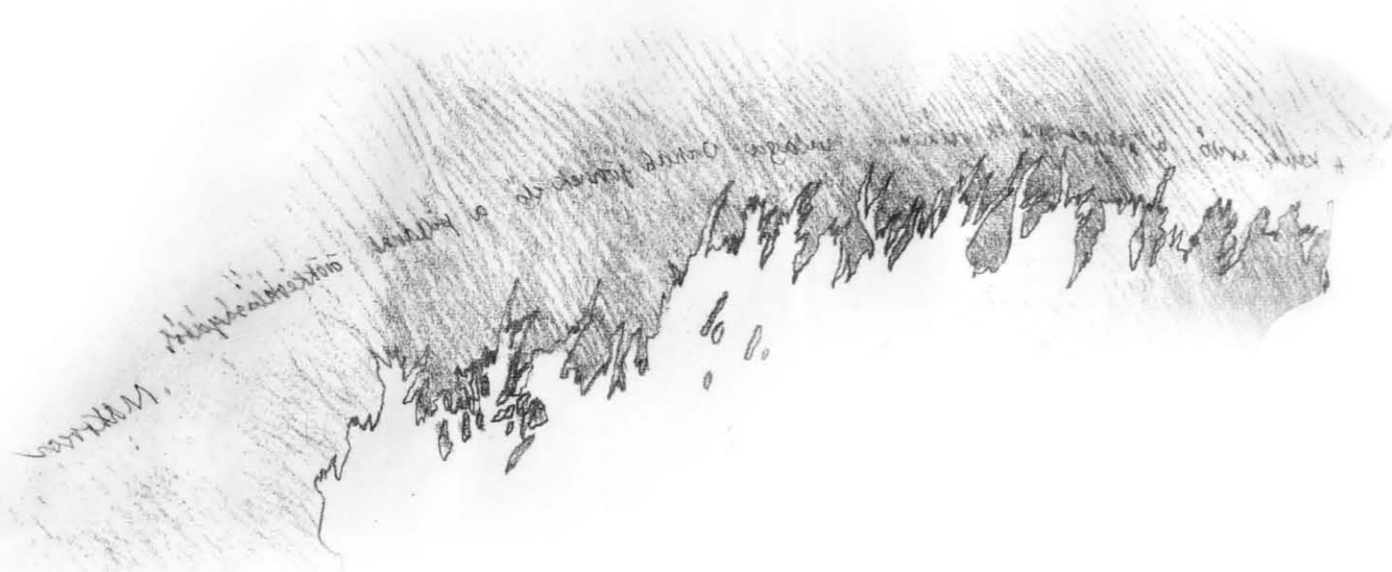
A mű gnosztikus (a *Velencei rajzok* mindegyike az). Értelmezésére most nem vállalkozunk. De megjegyezzük, hogy a képről másolt fenti szövegben vastag betűvel szedett Szent Mihály név (amelyet azért írtunk így, mert Makovecz is kiemelte a szövegből azzal, hogy más színnel írta, mint a szöveg többi részét) pontosan a kép

középtengelyére esik, azaz kétszeresen is hangsúlyos. Szent Mihály arannyal a kép főszereplője, és ez a tény lehet egy jövőbeli műértelmezés kulcsa. Azt gondoljuk, hogy e gnosztikus alkotás ördögűzési szándékkal készült.

Valamikor az ezredforduló utáni első években e sorok szerzője megkérte Makovecz Imrét, írjon rá a képre. A mester megkérdezte, hogy írhatná-e tükörráírással és normál írással egyszerre. A felirat, amely a lombok ívét követve azok felett fut, e sorok írójának szeme előtt született: Makovecz Imre mindkét kezébe fogott egy-egy töltőceruzát, azokat a kép középvonalához képest szimmetrikusan ráhelyezte a papírra, és megszakítás nélkül, szinkron tükörráírással és normál írással gyor-

... a képről másolt fenti szövegben vastag betűvel szedett Szent Mihály név (amelyet azért írtunk így, mert Makovecz is kiemelte a szövegből azzal, hogy más színnel írta, mint a szöveg többi részét) pontosan a kép középtengelyére esik, azaz kétszeresen is hangsúlyos. Szent Mihály arannyal a kép főszereplője, és ez a tény lehet egy jövőbeli műértelmezés kulcsa. Azt gondoljuk, hogy e gnosztikus alkotás ördögűzési szándékkal készült.

... a képről másolt fenti szövegben vastag betűvel szedett Szent Mihály név (amelyet azért írtunk így, mert Makovecz is kiemelte a szövegből azzal, hogy más színnel írta, mint a szöveg többi részét) pontosan a kép középtengelyére esik, azaz kétszeresen is hangsúlyos. Szent Mihály arannyal a kép főszereplője, és ez a tény lehet egy jövőbeli műértelmezés kulcsa. Azt gondoljuk, hogy e gnosztikus alkotás ördögűzési szándékkal készült.

san, egyetlen lélegzetre ráírt a képre. A szöveg, amely az erdélyi, különösen a Gyimes környéki népi hitvilág természetfeletti ambivalens lényeiére utal (11), a következő: *A kerek erdő a „szépasszony”-ok világa. Onnan jönnek elő a pillanat örökkévalóságából. Makovecz*

Nem tudjuk (mert nem kérdeztük meg), Makovecznek miért éppen ez a szöveg jutott az eszébe, amikor a Kecse utcai dolgozószobájában a nagyszaltra terített grafikára ráírást kérünk tőle. Talán csak azért, mert a képen „kerek erdő” van. Jelen cikk készítőjekor találtunk egy szöveget, amely másfajta választ adhat erre a kérdésre. Az *archetípus* c. rövid naplófeljegyzésében (12), ahol pár mondatban hivatásának lényegét is megfogalmazza (Én komolyan gondolom az építészetet. Nekem az építészet nem stílusgyakorlat, nem a globális hatalomra törő pénzvilág szolgája ... hanem ... az ember isteni természetének fenntartására szolgál.), olvassuk: *mi a népszellemet arkangyali lénynek tartjuk.* Lehet, hogy tudatalatti asszociáció (arkan-gyal – népszellem – erdő) eredménye a képre írt szöveg?

Jelen írásunk készítőjekor Makovecz Imrétől, a fentén kívül, két tüköri írásos dokumentumról tudunk (13). (Egyúttal bátorítjuk azokat, akik tudnak még ilyen emlékről, vagy a birtokukban van ilyen, tegyék közkinccsé!)

A Makovecz-monográfiákból ismert, az 1970-es évek közepén készült „Angyal-tükör” (14) egy szárnyasoltár formájú szimmetrikus, neoplatonikus tartalmú szöveg, amelyet a mester egyszerre írt jobb és bal kézzel, ráadásul úgy, hogy a tüköri írásos változatban az „angyal” és az abból képzett szavak helyett az „ember” kifejezés és azok képzett formái szerepelnek.

Az Angyal (Ember) tükörbe néz | ön-maga képe mered rá | bár az a dolga, hogy | átlásson. | Tudja, hogy a foncsor | mi lettünk valaha | Angyalképének (Emberképének) oka és titka. | Nekünk remé-

nyünk | hogy fényben lássunk | de hogyan nézhetne | vissza a tükör | § hogy ne mutatná | végre egyszer | angyalok (emberek) arcát | hanem a miénket.

A másik dokumentum, amelyet ismerünk (15), egy tüköri írásos dedikáció: *Ábeles Miklóssal töltjük a gyönyörű időt Tel Avivban, áll az idő és mi beszélünk, beszélünk, mintha örökké élénk. Makovecz Imre, 1997. március 14.*

Bár a tüköri írás nem tartozik a ritka jelenségek közé, a művelődéstörténet kevés olyan rendkívüli személyiségről tud, akik a normál írás mellett rendelkeztek a tüköri írás képességével is (16). (Pl. Leonardo da Vinci 1452-1519; Matteo Zaccolini 1574-1630; Lewis Carroll 1832-1898; Frank James Allen 1854-1943; Kondor Béla 1931-1972).

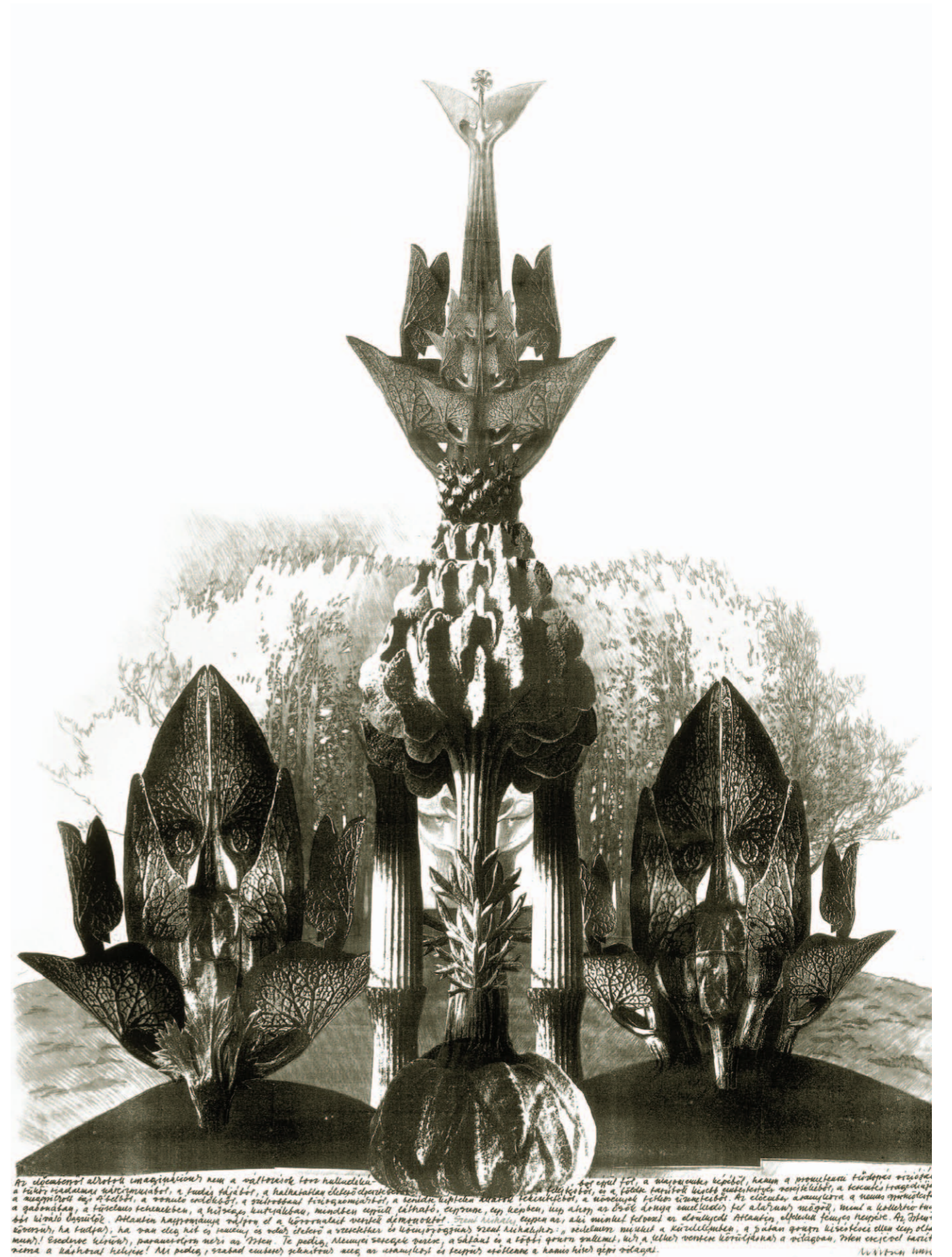
Leonardo tüköri írását könyvtárnyi irodalom tárgyalja. Feljegyezték róla a szinkronitás képességét is (17): állítólag tudta azt, hogy miközben az egyik kezével tüköri írással írt, a másikkal rajzolt. Úgy tűnik, hogy az egykor élt rendkívüli személyiségek között Leonardo da Vinci és Makovecz Imre rendelkeztek a szinkron folyamatos normál- és tüköri írás képességével.

Vélhetően mindkettőjüknél – a bizonyosan meglévő élettani, neurológiai okok mellett – komoly szellemi elköteleződések állhatnak a tüköri írás mögött. Gondoljunk csak arra a szimmetria és a platonizmus iránti mélyszeges vonzalomra, amely akár e két nagyszerű szellem közös meghatározója is lehetne (18).

JEGYZETEK

1. Götz E. (szerk.): Új Atlantisz felé. Verso una nuova Atlantide/Towards a New Atlantis – 7. Nemzetközi Építészeti Biennálé/7. Mostra Internazionale di Architettura/7th International Architecture Exhibition – 2000.06.17-10.29. Ludwig Múzeum-Kortárs Művészeti Múzeum, Budapest, 2000.
2. Gerle J. (szerk.): Makovecz Imre. Tervek, épületek, írások 1959-2001. Serdián Kft., Budapest, 2002. p. 338-349.
3. Makovecz Imre: Rajzok. Ernst Múzeum, Budapest, 2004. március 21-április 25. Kurátor: Molnár Mária.

4. Makovecz Imre - Koncepció és vízió. Duna Palota, Budapest, 2011. február 24-március 18. Rendezte: Hidvégi Áron dr. http://videotar.mtv.hu/Videok/2011/03/10/17/Makovecz_Imre_sosem_latott_grafikai_kiallitas_a.aspx
5. Gerle J. (szerk.): *Makovecz Imre. Tervek, épületek, írások 1959-2001.* Serdián Kft., Budapest, 2002. p. 343; Gerle J. (ed.): *Architecture as philosophy. The work of Imre Makovecz.* Edition Axel Menges, Stuttgart, London, 2005. p. 220.
6. Makovecz-tárlat az Ernst Múzeumban. Népszabadság, 2004. július 17. <http://nol.hu/archivum/archiv-151423>
7. <http://lexikon.katolikus.hu/F/főangyal.html>
8. Dávid K.: A teremtett világ misztériuma. Bibliai jelképek kézikönyve. Szent István Társulat, Budapest, 2002. p. 169.
9. Dávid K.: Egy asszony, öltözete a Nap. Isten anyja a tipológiában. Szent István Társulat, Budapest, 2002. p. 133-156.
10. A kifejezést Makovecz alkalmazza az Atlantiszi torony leírásában. Ld.: Gerle J. (szerk.): *Makovecz Imre. Tervek, épületek, írások 1959-2001.* Serdián Kft., Bp., 2002. p. 342.
11. Erdélyi Zsuzsanna szóbeli közlése.
12. Makovecz I.: Az archetípus. In: *Makovecz Imre – Írások 1989-2009.* Serdián, Budapest, 2009. p. 102-105.
13. Makovecz Imre – gyakran közönség előtt, annak ámulatára – többször írt tüköri írással, vagy szinkron normál- és tüköri írással. Ezen „alkalmi művek” hollétééről nincs adat. (Gerle János szóbeli közlése.)
14. Ld. pl.: Gerle J. (szerk.): *Makovecz Imre műhelye. Tervek, épületek, írások, interjúk.* Mundus Kiadó, Budapest, 1996. p. 114; Tischhauser A.: *Bewegte Form: Der Architekt Imre Makovecz.* Verlag Freies Geistesleben & Urachhaus GmbH, Stuttgart és Gyorsjelentés Kiadó, Budapest, 2001. p. 30. (Az „Angyal-tükör” keletkezésének időpontja Gerle János szóbeli közlése.)
15. A dokumentumot tartalmazó e-mail Makovecz Benjamin bocsátotta rendelkezésünkre.
16. Schott G. D.: Mirror writing: Allen's self observations, Lewis Carroll's "looking-glass" letters, and Leonardo da Vinci's maps. *Lancet* 354: 2158-2161, 1999.
17. "Leonardo could simultaneously draw with one hand and write with the other." http://www.du.ac.in/fileadmin/DU/Academics/course_material/euroart/hyperlinks%202/da%20Vinci.htm
18. A szimmetria, a tükör, a tükörkép, a "tükör által homályosan" filozófiája/teológiája a Makovecz-életmű értelmezésének kulcsai is lehetnek. Ld. pl. a sevillei magyar pavilon fa-gyökér-üvegfödém kompozícióját, amely ábrázolás mögötti eszme bizonyíthatóan az életmű egészének egyik ihletője.

Ar Anupal tülöbe de
Önmaga képe ucsod m
bár ar a dolea, hon
állison.
Tudaja, hon a fouc
mi lettünk valaha
Anupalrépének oka és tít
Nerünk reményünk
hon feynben lásuat
de kohan néhetve
virma a fűző
g hon ne mutatna
rejte cypre
anupalok aral
hanem a miénk.

Ar Anupal tülöbe de
Önmaga képe ucsod m
bár ar a dolea, hon
állison.
Tudaja, hon a fouc
mi lettünk valaha
Anupalrépének oka és tít
Nerünk reményünk
hon feynben lásuat
de kohan néhetve
virma a fűző
g hon ne mutatna
rejte cypre
anupalok aral
hanem a miénk.

3 • a közösségteremtő

A visegrádi táborokról

beszélgetés Salamin Ferencsel

Hogy kezdődött a Visegrádi Tábor?

Salamin Ferenc: '77-ben kezdtem az egyetemet, de egy év után átkerültem az alattam lévő évfolyamba. Ott a Vincze Laci és a Taksás jó barátok voltak a katonaságból, és az egyetemen már az első időszak után maguk alatt voltak, azt hitték, hogy ott jókat fog-nak tanulni, valamilyen szellemi töltet lesz, de ehelyett csak a száraz tan-anyag jutott. Gondolkodtak, hogy akkor csináljanak valamit, Laci mondta, hogy ismeri a Makoveczet, itt lakik nem messze. Taksás magára vette, mint egy kis motor ezt az egészet, el-ment Imréhez és szervezte a tábort. 1981-ben volt az első tábor.

Egy évfolyamról jöttek az emberek?

Több évfolyam összegyűlt a táborban, építettek és hallgatták, amit Imre mon-dott, és ez a húzóerő még a kicsit más-képpen gondolkozóknak is vonzó volt. 20 éven keresztül folytatódott a tábor, mindig más csapattal, 4-5 évente min-dig kicserélődött a társaság.

Magát a helyszínt nyilván Makovecz találta, ugye?

Az az érdekes, hogy így utólag végig-gondolva összeáll egy kép, hogy a háttérben, amikor még nem figyel-tünk erre és nem vettük észre, tulajdon-képpen ő kitalálta és elrendezte a tá-bort, és mindent megszervezett. Elő-ször engedélyezni kellett az igazgató-nak, aki természetesen egy nagyon jó ember volt, hát egy írásos engedélyt is kiadott, és a végén megírta a beszá-molót az Imre, nagyon jó kis szöveg, a

Visegrád könyvben benne van. A hát-térben ő mindent megszervezett, és ez tulajdonképpen kicsit földalatti akció volt a Pilisi Parkerdő területén, amiről a nagy hivatalos szervek nem tudtak, és ezért nem szóltak bele.

Alapvetően tisztán építész társaság volt ott?

Nem, egy idő után jöttek a kertépíté-szek, színészek, zenészek.

Az elsőt ki is nyerte és mi volt az első?

A KAS volt, és a Taksás Misi nyerte. Az év során, vagy tavasszal kiírtunk egy pályázatot, amire sokan csináltak tervet, azt többször bemutattuk Ma-kovecznek, és a végén szavazással választottuk ki azt, amelyiket megépít-tünk. Imrével sokat beszélgettünk a tervbemutatón a Taksás lakásán, meg kint a táborban, amikor ő kijött. Nekünk, kialakulatlan fiatal emberek-nek, több alapvető dolog volt vonzó a táborban, és nem volt túlzott filozó-fia mögötte. Az egyik, hogy ez egy jó hecc, megtervezni és aztán saját kéz-zel megépíteni valamit a semmiből, együtt a hasonzóruékkal. A másik pedig Imre személye, találkozni egy jó, és nyitott szellemű emberrel, akit *Má-gusnak* neveztek magunk között, és aki mindig mondott valamit jót a tervekről, az életről, és egy egészen más világot közvetített, mutatott, amit addig soha nem tapasztaltunk. Kinyi-tott egy kaput a világra, szinte eddig be voltunk zárva, most ki lehet menni és körül lehet nézni, hogy mi van kint. A konkrét szervezésbe és a tábori élet-be nem szólt bele, de ma már tudom,

hogy végiggondolta és végigcsinálta a háttérben a szükséges szervezést.

Azt mondta egyszer: a Visegrádi Tá-bor azért van, hogy az emberek ne vágják egymás lábába a baltát. Ilyen egyszerű. És tényleg, a közös munká-nál figyelni kell egymásra, és minden-kinek előjön a személyisége, nem le-het rejtőzködni. Értelmes és konkrét munka van, és közben emberi kapcso-latok, viszonyok, dráma zajlik. Egyfajta beavatási folyamat részesei lettünk, tudunkon kívül. Mi csak azért men-tünk, mert nagyon jó volt, hogy az ember a saját kezével felépít valamit, amit az előző nap kitalált. Végül is ez a lényege. A harmadik meg, hogy együtt voltunk a haverokkal, mentünk kocsnába, beszélgettünk, meghív-tunk előadókat. Életszerű az egész. A kommunizmus meg benne az egye-tem eléggé elméleti, hogy mondjam, életidegen volt evvel szemben.

És akik ott megjelentek, azokban volt valami közös?

Annyi volt a közös, amit most mon-dtam, hogy ebből a szürkeségből vala-merre kitörni, de azt nem tudta senki-se, hogy merre. A nagy többség, aki-nek jó volt a szürkeség, az benne maradt, de az a pár ember, aki úgy gondolta, hogy neki ez kevés, és tud-ta a Makoveczról, hogy ő másképp gondolkodik, és szeretett volna valami mást csinálni, azok jártak a táborba.

Ez nyaranta mennyi volt, és történt-e más évközben?

Két hét volt nyáron, év közben pedig a kollégiumi programokat szervezték egyesek, vagy a Bercsényi-újságot, a Kós-könyvet, néhány kiállítást és mű-émlékes kiadványt készítettünk.

A Kós-könyvet mi találtuk ki, szüle-tésének századik évfordulójára, de segített Makovecz, Csete és sokan mások. Egy hónapig éjjel-nappal ezzel foglalkoztunk, ketten kimentek a Ká-roly bácsi gyerekeihez, az ottani anya-gokat lefényképezték és a határon becsempészték, és azt is beraktuk a könyvbe. De nagyon sok anyagot kap-

tunk a legkülönbözőbb emberektől, mert ez volt az egyetlen összefoglaló kiadvány az évfordulóra.

És akkor sem Imre, sem más „felöltt” nem dolgozott a táborban.

Imre korábban Tokajban csinálta azt a tábort, ahol a saját kezével, meg a barátaival építették azt a kis házat írók-kal, művészekkel, meg nem tudom kikkel, és saját kezével csinálta Dobo-gókón a Sínház fedését, de itt nem dolgozott a táborban. És ez jó dolog volt, ez koncepció volt a részéről, hogy nem kell ott lennie, magában forrong-jon ez a társaság, alakuljanak ki min-denféle viszonyok benne: barátságok, veszekedések, szerelmek, egyebek. Kiderül, hogy ki tud dolgozni, ki nem tud dolgozni, ki az, aki reggel felkel, ki az, aki délután 3-kor kel fel, ki lesz a vezető, ki csak dumál stb. Tehát valami normális, életszerű dráma legyen, ez volt a lényeg. Ezt kitalálta, kivonult és az nagyon jó volt, hogy csak annyit volt ott, ameddig rá szükségünk volt, vagy mikor mi kértük, hogy jöjjön ki. Jött kb. három naponta, hozott egy

csomó bort, főzött nekünk egy gulyást, volt esti beszélgetés vele és más meg-hívott előadókkal, pl. Kálmán István-nal, Balczó Andrással és másokkal.

Akkor az építész körökben Makovecz mennyire volt „neves” személyiség?

Az építészek ismerték, az országban egyre inkább ismert lett, de a tervező-irodai rendszer az ilyen gondolkodó és erős embereket kivetette magából. S ő úgymond kitette magát a perifériá-ra, a Pilisi Parkerdőhöz, ami sokkal jobb hely volt szerintem, egy csomó házat tudott tervezni, és a visegrádi erdei turistaközpont koncepciójában tudott dolgozni. Az igazgató, Madas László nagyszerű ember, az egész Vi-segrádi-hegy koncepcióját közösen találták ki.

Nem merült fel, hogy az egyetemre is meghívjátok előadni?

A hatalom meg az intézmények részé-ről mellőzött személy volt, a tábort sem ismerték el gyakorlatnak. Mi, ha akartuk, elhívtuk a Bercsényibe előad-ni, vagy kocsnába mentünk beszél-

getni, vagy elmentünk a Taksás laká-sára és ott mutattuk neki a terveket és ott alakult ki beszélgetés.

Ebből az ad hoc szerveződött társa-ságból hogy alakult ki az intenzívebb kapcsolat, ami harminckét éve tart?

Mikor Imrének személye, a házai, a hatalom irányultságától teljesen elté-rő, tiszta gondolatai, tevékenysége és ismertsége miatt több munkája lett és magánirodát is alapított, a visegrá-di táborosoknak is adott munkát. Ak-kor már néhány éve ismert minket; ezért, és az első rajzaink alapján tudta, mire számíthat. Jóban volt egy csomó tanácselnökkel, akik között nagyon sok értelmes ember volt, és a közös-ségsszervezőkkel próbálták feléleszte-ni a helyi közösségeket, köröket. És épültek a művelődési házak...

A terveket meg ti rajzoltátok...

Imrének ellenzéki, de avantgard értel-miségi szerepe volt, nekem ő nem is népies, hanem avantgard, már-már szürrealista építész. Népi építészethez nem sok köze van, olyan értelemben,

ahogy ezt ma értjük, az ősi jelekhez van neki köze, és egy természetes folyamatossághoz, a generációk, korok egymásra épüléséhez. Egy idő után ebből az ellenálló szerepből, mindenféle közösség-szervező dolgokból, és mert kicsit kezdett szabadabb lenni a világ, már sokan keresték, mert hallottak róla, kiállításra volt, a rádióban beszélt, esetleg megjelent róla egy cikk, meg látták már egy-két házat. Egyre többen hívták, hogy tervezzen nekik, és egyre több munka lett egy pár év alatt. 84-85-től elkezdte bevonni az embereket, akikkel előtte négy évig ment a visegrádi tábor meg a váci építkezéseken egy évig folyamatosan együtt dolgozott...

A visegrádi tábornak volt sajtója?

Volt, hogy beraktuk a *Kari papírba*, a hallgatói újságba, volt, hogy egy egész számot kitöltött a tábor. Volt kint Párizsban, a biennálén szerepelt, a kiadványában is benne volt, és a Fiatal Építészek kiállításán a Galériában.

Nagy bizalom volt Imre részéről, hogy munkákat adott nektek, mert hát honnan a francból tudta volna...

Bizalom volt, de azért valamennyire ismert minket. 40-50 éves volt, nagyjából gyorsan megtudta, hogy ki mit csinál. Egy-egy házra kiadta, hogy csináljunk kiviteli tervet vagy tervezünk egy faluházat és elég gyorsan kiderült, hogy ki mit tud csinálni.

Hogy formailag őt követték, az magától érthető volt?

Nem feltétlenül követték formailag őt, csak részben, meg amennyire a tehetségüktől függött. Ha valaki tehetségtelen, hiába követi őt formailag. Nyilvánvaló, ha Makoveczet keresik meg egy munkával, akkor nem lehet csinálni pl. egy Bauhaus-házat, ami egyébként a társaság nagy részét nem is izgatta. Illetve, aki ott maradt, azokat Imre gondolatai, házai és tevézségi módszerei, építészete, emberi viselkedése érdekelték, és azokat szeretete volna megismerni és csinálni.

Akik elkezdték őt követni, azért mégiscsak makoveczes házakat csináltak.

Minden embernek más a tehetsége és a fejlődési íve. Máskor jön elő, ha van benne valami tehetség. Valakinek már az egyetem első évében, ami azután vagy megmarad, vagy elherdálja, van, akinek meg negyvenéves korában jön elő, és addig miért ne követhetné Makoveczet, hát csinál kicsit makoveczes házakat. Ha jól csinálja, akkor nem nagy baj. Az összes modernista háznál nem mondod, hogy kit követ, Plesz Tónit vagy Reimholz Pétert, vagy mást...

Imre azt mondta, hogy ne makoveczes házat tervezzünk, de az emberekben mindig is volt ilyen hajlam.

Mindenkinek megvan a saját története. Lechner csodás házakat tervezett, és vannak a Lechner-követők, azok is jó házak. Aki Makoveczet követi, vagy megtalálja a saját útját, vagy nem. Természetes, hogy van a mester és van a tanítvány. A tanítvány tanul, leteszi a műremeket és mesterré válik. Később esetleg le is hagyja a mesterét. Sok helyen ma is így működik, nálunk miért nem természetes? Makoveczet mi nem fogjuk túlszárnyalni, de az a jó, ha legalább meg akarjuk közelíteni. Janáky a 90-es évek elején azt mondta ránk, hogy *Makovecz-faj*, ezt én dicséretnek fogtam fel. Ha egy nagy elmét követek és a tanítványa vagyok, akkor az ő fénye rám is vetül, azaz én is értékesebb, jobb stb. lehetek.

Hogy valaki hová megy dolgozni, az azon múlt, hogy mihez volt készítetése?

A normálisakat nem érdekelte a pénz, valahogy volt hol lakni, Vácon kaptunk valamennyi fizetést is, inkább a feladat, a ház felépítése izgatott.

Vácon kiviteleztek egy Makovecz-féle házat.

Nemcsak építettük, de mi csináltuk a kiviteli tervet is, és kissé átalakítottuk a százas rajzokat. Ebben is az volt a jó,

hogy éjszaka a lakókocsiban rajzoltunk, másnap meg a lakatos legyártotta a csomóponti lemezeket, vagy mi magunk megépítettük a rajzot.

És nem volt építésfelügyeleti bírság?

Csak egy lemezjátszó volt, az építkezésen ki volt rakva az asztalra, bekapcsoltuk és üvöltött a Bizottság, a Ska, Nagy Feró, a Bikini, a P. Mobil. Ez 1983-84-ben volt.

Egyetem mellett csináltatok?

Igen, én kihagytam egy évet, valaki bejárt néha, a végén össze kellett szedni embereket, mindenféle lézengő ritteket is, hogy befejezzük a melót.

Ez valakire rá volt bízva, vagy egyikőtök vállalta el?

Eredetileg a Misire, de aztán mindenki szervezte, a végén pedig én. Ez is a beavatás része volt, Imre kitalálta, hogy gyakorlatot szerezzünk, és elintézte, hogy a Pilisi Parkerdő hatunkat felvegyen állományba. Onnan kaptuk a fizetést és szerintem nekik ráfizetés volt. Kehely alakú, gyönyörű és bonyolult zsánut csináltunk, beharapott boltíves mélyedések voltak benne. Embertelen mennyiségű zsáluanyagot elhasználtunk. Három kis épület épült a váci révnél a szigeten, egy budi, buszváró meg egy úgynevezett büfé, ami egy fedett-nyitott fogyasztótér.

Azt mondod, hogy májusban volt vége. Télen mit csináltatok?

Csináltuk a Kós-könyvet, mikor ott nagyon hideg volt. Egyébként kijártunk, meg kinn aludtunk lakókocsiban, sátorban, meg Vácon a Vörös házban.

Olyan még nem volt, hogy mondjuk megkérdőjelezed Imre tekintélyét?

Személyiségtől függ. Volt, aki elment, mert nem bírta Makovecz erejét és nagyságát. A hajlama elvitte pl. az ún. számozatos dolgokba. Imre hagyományos értelemben vett férfias, erős személyiség, a viselkedése, gondolkodása igazi mester-alkat. Először kisebb, aztán egyre nagyobb terheket rak az

ember nyakába, és fokozatosan alakul ki a mester-tanítvány viszonyból partneri kapcsolat. Akiknek ez túlzás volt, vagy nem bírták elviselni Imre személyiségét, azok eltávolodtak. Akik meg érdeklődtek, vagy rajongtak az iránt, amit Makovecz jelent, azok meg ott maradtak. Az én személyiségem is benne volt nyilván a kapcsolatunkban. Megpróbáltam teljesíteni a feladatokat, amiket adott, mert gondoltam, hogy ő tudja, mit, miért és mire testál. És az emberben az motoszkál, hogy akkor majd a mester azt mondja, hogy *jól van, fiacskám, ez szép munka volt*. Van egy természetes alkalmazkodóképesség, rajongás; fiatal korban ez szükséges dolog, szabadon vállalt kötelesség. Szabadság van, el kell vállalni, hogy ezt megcsinálod, és kész.

Ez a tekintély érdekel, hogy mitől alakul ki olyan csapat, ami vállalja az összetartozását, és meg is kapja azt.

Volt a tanítványok között, aki inkább partnere tudott lenni Makovecznek,

a tehetségesebbek, a mélyebben gondolkodók, mások inkább mester-tanítvány viszonyban tették a dolgukat, amit közben nagyon élveztek. Szerintem nagyon egyszerű a kérdés, valakinek szüksége van rá és alkalmas arra, hogy egy mesterre tekintsen fel.

Hogy kimegyünk az erdőbe és a tábor egy emelkedett dolog, az ma is érdekes egy fiatalnak. Ha elolvasod azoknak a szövegét, akik most voltak a sárospataki táborokban, majdnem ugyanazokat írják, mint a visegrádiak. Hogy a kezdeddel építész és van egy mester, aki segít téged, és ami a papíron van, azt látod megépülni, és lelkesedik a másik tervének megépítéséért. Szerintem az, aki építész akar lenni, és a haverokkal együtt van, annak ez teljesen normális. És nem az összes építész hallgató, csak akik kicsit kiemelkednek, gondolkodnak vagy éreznek, a társaság krémje. Jók ezek az írások.

Ha valaki ezt megszervezi nekik, kicsi lökést ad hozzá, és van egyfajta tekintélye, személyisége is, kicsit föl lehet

rá nézni mint egy mesterre... ez a lényeg, a többi jön utána magától.

Neked 45 éves korodra nem volt indíttatásod, hogy ilyet csinálj?

Vezettem sokáig a Vándoriskolát, aztán volt egy-két munka Londonban. Jó lett volna több. A későbbi visegrádi táborozókat is segítettük, ha kérték.

Tulajdonképpen honnan jött a modernizmussal szemben álló küldetés tudat?

Nincs küldetés tudat, és ne felejtse el, hogy a modernnek két ága van: az organikus modern és a bauhausos modern. Számomra az egyik az isteni teremtett világ folytatásának koncepcióját, a másik az emberi intellektus által létrehozott absztrakció koncepcióját hordozza magában.

Ha az organikus modern eredeti értelemben nézed, Steiner, Wright, Makovecz mindig aktuális, magának az életnek az építészetben való megjelenése, ez nem tud elmúlni.

Nekem a Kárpát-medence a szülőföldem.

Ha tetszik, ha nem.

in memoriam Makovecz Imre

Kálmán István

„Reggeltől estig a személyiségi jogokról beszélünk, nem az emberi énről, nem a sorsról, nem az emberi karakterről. Megfosztjuk ezektől az emberekre jellemző fogalmaktól a népet...”

Makovecz Imre

Utolsó személyes találkozásom Imrével nyár elején volt, a Hunyadi vendéglőben. Már lehetett sejteni, hogy távozóban van. Fényes szomorúság hangulatában beszélgettünk. Mielőtt elbúcsúztunk, mintegy magának mondta: „Nem tudom, hogy mi fog történni velem, ha meghalok, de azt tudom, hogy hetvenöt évet kaptam ajándékba, hogy megtegyem mindazt, amire képes vagyok, és ezért végtelenül hálás vagyok.” Mikor kezét fogtunk, elmosolyodott, azzal az ismert mosollyal, amelyben megértésből és elfogadásból származó szeretet sugárzott. Utolsó mondata kérdésként él tovább bennem. Mi volt Imre életfeladata? Ő maga többször mondta, hogy az építész feladata, hogy az Eget a Földdel összekösse, nem általánosan, ideologikusan, hanem konkrétan, az alkotásaiban.

Makovecz Imre nemcsak világszerte elismert építész volt, hanem művészeti, irodalmi munkássága mellett politikai, közéleti szereplést is vállalt, és

közösségalapítóként, emberi magatartásával példát mutatott kortársainak és az ifjú nemzedéknek. Munkássága és hatása olyan sokrétű, hogy arról nehéz lenne átfogó képet adni. Ezért most csak egy dolgot szeretnék kiemelni, amit én mindenképpen sorsfeladatának tekintek abban az értelemben, hogy az ember életfeladatait a preegzisztenciából hozza magával. Beszélgetéseink során sokszor volt az az érzésem, hogy nyugatról, talán az ír-kelta világból érkezett. Ázsia szelleme idegen volt számára. Sorsa őt Kelet-Közép-Európába vezette, a Kárpát-medencébe, ahol az itt élő népek életét a wilsoni doktrína, majd a „szocialista kísérlet” megrontotta.

Ebben, a népek életét megrontó hatalom világában vált tudatossá egy életfeladat.

A csíkszeredai templom avatása alkalmával készült interjúban mondta: „Nekünk itt a Kárpát-medencében van egy feladatunk: a parciális, kicsinyes törzsi tudattal szemben az egyetemeségnek, egy szabad törekvésben megvalósuló, szabad világnak kell megjelennie.”

Milyen feladatról van itt szó?

A Kárpát-medence szíve Szent István koronaországa, amely megalakulása kor egyensúlyozó vertikális erőként

egyensúlyt tudott tartani a keleti, bizánci és a nyugati, római befolyás között. Az ország évszázadokon keresztül a Nyugat védőbástyája volt a keleti viharokkal szemben. Az elnéptelenedett ország betelepült szláv és német bevándorlókkal. Századokon át különböző néptörzsek kapcsolódtak itt össze, amelyek nép-szubsztanciájukat feladva tovább éltek a magyarságban. Itt nem beszélhetünk ugyanolyan értelemben nemzeti kultúráról, mint a nyugati és a déli népeknél. A XIX. század végétől a Kárpát-medence népei az Osztrák-Magyar Monarchiában éltek együtt, amit abszurdítás lenne nemzeti államnak tekinteni. Ami a monarchiában élő népeket a valóságban összefogta, az a közép-európai szellemiség: kilépni a fajiságból, a nacionalizmusból, és az embert érvényesíteni.

Makovecz Imre 1935-ben, két világháború között született, amely két háborúban Közép-Európát lerombolták. Megtalálni az utat az európai Középhez, ami egyben az emberi Közép is jelenti, a kommunista hatalom országában felnövekvő fiatal embernek nagy erőpróbát jelentett. Ehhez tiszta gondolkodásra és erős akaratra volt szükség. Imre rendelkezett ezzel a két képességgel. Gondolkodása minden intellektualizmustól és ideológiától mentes volt. Amit mélyen átélt, azt mindig konkrétan tudta megfogalmazni. De ezt a képességet – ahogy ő ezt nyíltan kimondta, – nem tudta volna kifejleszteni Rudolf Steiner antropológiája nélkül. Számára az antropolófia a valóság átélésének a lehetőségét jelentette, amiért azonban keményen meg kell küzdeni. Akaratát a hatalommal szembeni ellenállásban edzette, amely hatalom mindent elkövetett, hogy nyilvános épületek tervezésére ne kapjon megbízást. Azonban ez segítette ahhoz, hogy teljesítse egy fontos feladatát, amiről Csíkszeredán beszélt. „Nekünk itt a Kárpát-medencében van egy feladatunk...” Erdélyben, a Felvidéken, a Bánságban közvetlen emberi kapcsolatokon ke-

resztül, emberek összefogásával épültek templomai, épületei. Megértéssel tudott rátekinteni az itt élő emberek szenvedéseire, megpróbáltatásaira, és ebben a küzdelmében maga mellett tudta Kós Károlyt, Medgyaszay Istvánt és másokat, akik – ahogy Imre mondta – „nem tettek le arról, hogy a magyarság szenvedése választott szenvedés, és ez a szenvedés a megváltással rokon.” Számára a nép fogalma „mindig is népeket jelentett a magyar szívben”.

„Bennem a megtörtént és ami megtörténhetett volna, együtt adják a jelenvalót” – írja egyik írásában. Megtörténhetett volna, hogy a Habsburg Birodalom olyan átalakuláson megy keresztül, hogy a birodalom népei konföderatív szövetségben, kultúrájukat szabadon kibontakoztatva fejlődjenek, de a „háttérhatalom” ezt időlegesen megakadályozta. Ez a reális eszme

azonban együtt él azzal, ami megtörtént.

Imre számára a Kárpát-medence szellemének valósága nem a múltat, hanem a jövőt jelentette. Cselekedeteiben, emberi kapcsolataiban, építészetiében megtörténtette tette azt, ami megtörténhetett volna.

„Egy Nagy Úr vendégeként élek a Földön. A háttérhatalom az embereket le akarja szoktatni arról, hogy egy Nagy Úr vendégei vagyunk, hogy mindenkinek magával kell elszámolnia a saját életével. Ide az ember úri jókedvével jön, hogy együttműködjön az emberekkel; hogy egymással megküzdve megpróbáljuk a nehézségeket leküzdeni és előrehaladni. Egy népet nem lehet csak úgy elsöpörni, mert egy népben Isten ereje működik.”

Most Makovecz Imre lelki-szellemi lényé a szellemi szférákból a mi lel-

künkbe tekint, és azt kutatja, hogy hogyan él bennünk annak igazsága, amit ő itt a földi létben feladatának tekintett. Hogy valóság vagy valótlan-ság lakozik-e a szívünkben, azoknak a szívében, akikkel együtt élt és dolgozott a két világ közötti híd építésében. Nekünk, akik vele sorsszerűen össze vagyunk kötve, most is meg kell halanunk a hangját, és éreznünk kell, hogy aki a halál küszöbén keresztülment, az tovább él a lelkünkben, és részt akar venni a sorsunkban, erőt akar adni a közös munkához.

Az antropológiailag orientált szellemtudomány, melyhez Imre élete végéig hű maradt, lehetőséget ad nekünk is, hogy a vele való kapcsolatot ne veszítsük el.

Szabad Gondolat,
15/3, 2012. szeptember

Makovecz Imre beszélget Fekete Györggyel, Kampis Miklóssal és Mezei Gáborral

Beszélgetés az életről, az építészetről,
az ifjúságról

Makovecz Imre: Kedves Akadémikustársak, Kampis Miklós előadása következik, akiről röviden a következőt szeretném elmesélni. Volt egyszer egy Kampis Antal nevű ember, az ország egyik leghíresebb művészettörténésze, akinek talán legérdekesebb és számunkra talán legfontosabb tulajdonsága az volt, hogy rendkívüli műveltségét elegánsan tudta használni. Ez azt jelenti, hogy a pincértől való rendeléstől kezdve a viselkedésformája minden élethelyzetben át volt hatva a görög-római műveltségtől. Ezt az embert az ÁVO elvitte, lámpázták, félvakon eleresztették, a családot kitelepítették. Az apa elvált a családtól, hogy mentesítse őket a következményektől. A nagyobbik fiú, Miklós járt be az építőipari szakiskolába, amit Ybl Szakiskolának hívtak abban az időben, és nem volt főiskola. Az évek megélése során a család visszaköltözhetett egy albérletbe a Széher útra. Az anya, aki elsőrangú akvarellista volt, festőművész, állást kapott a VÁTI-ban, hogy őszülő fejjel a rendezési tervek sima felületeit lefesthesse, s így annyi pénzhez jusson, hogy két fiát és saját magát képes legyen eltartani. Teltek az évek, és az egyre rafináltabb, de enyhülő diktatúra lehetővé tette, hogy Kampis Miklós az egyetemre kerülhessen, ahol évfolyamtársam volt. Az évfolyam legte-

hetségesebb, mondjuk szerényebben, egyik legtehetségesebb embere volt. Kampis elment vidékre. Akkor ment el vidékre, az 1960-as évek legelején, amikor a későbbi Szilágyi és Bodor elvtársak korszakában már elkészült a vidék Ceaușescuénál agyafúrta felszámolása, a körzetesítési program, amit a VÁTI dolgozott ki. Kiváló szociológusok segítségével. Ebben az időben Kampis a kaposvári tervezőirodában úgy kezdte az életet, hogy feleségével egy ablaktalan, lichterofra nyíló szobába költözött, majd onnan egy mosókonyhába. Majd a mosókonyhából a tervező iroda étkezőjének és nagytermének a színpadára, és amíg ott laktak, a függöny el volt húzva. Majd onnan sikerült egy vállalati akció keretén belül egy kétszobás lakásba kerülnie. Ezekben az években Kampis megszervezte a Dél-Dunántúli Stúdiót Pécsen, Zalaegerszegen. Később Keszthelyt és Kaposvárt összefogva hozzá kezdett egy szellemi munkához, azért, hogy túljelje azt a szellemi nihilt, amely kisugárzott az állami tervezőirodákban, a zsúrikból, a minisztériumokból, a közgazdatiszteráiból. Élete személyes nehézségei ellenére ezt a képességét a mai napig nem veszítette el, ma a Kós Egyesülés hálózatát vezeti sikeresen és hihetetlen munkabefektetéssel. Az építészetről fokozatosan áttért a városrendezésre, és ő volt az, aki Kaposvár első sétálóútját, a sétálóutca fogalmát képes volt megvalósítani

Magyarországon, melyet aztán sok település követett. Ami valószínűleg nem volt egyszerű dolog annak idején, amikor a városépítészet azt, hogy finom legyen, nem biztos, hogy áttekintette és átlátta. Mert mivel jár egy belváros forgalommentesítése? Azzal, hogy ami korábban garantáltan elhanyagolható volt, az a tervek következtében kitetszik hogy érték, és a megvédése hatósággal is garantálható, és az érték újból társadalmi rangra emelkedik. Kampis Miklós tehát az én korosztályom embere, akit idáig sem a szakma, sem a politika, sem a szellemi élet nem értékelt életének és munkásságának megfelelően. Átadom neki a szót.

Kampis Miklós: Valójában nem tudok itt mással előrukkolni, mint az életemmel. Miután az életünk nem egyéb, mint szabad és nem szabad cselekedeteknek a végtelen sorozata, az igazán fontosak valószínűleg azok, amiket szabad cselekedetnek lehet nevezni. Megpróbálom most önöket visszavezetni az időben, és elmondani azokat a góccokat és azokat a cselekedeteket, amiket én a magam részéről, zárójelben, lehet, hogy tévesen ítélek meg, hogy ezek a szabadság körébe tartoznak, tehát következésképpen valószínűleg a legfontosabbak. A hozzánk időben legközelebb eső ilyen esemény a Kós Károly Egyesülés tíz éves évfordulója. A Budapesti Műszaki Egyetem aulájában volt egy ünnepség és kétnapos konferencia. Ez az ünnepség fantasztikus rendezvény volt. Trombitaszóval, harsonnával, életfával, az aulában hatalmas anyag, kb. 250-300 tabló és rengeteg ember. Fölmentem az első emeleti kerengőbe és megkerestem azt a helyet, ahol 1956 október 22-én álltam és lenéztem erre a kiállásra, és ez a két kép, az 1956 október 22-i és ez a mostani egymásra vetült, és egy pillanatra eltűnt az idő. Fantasztikus érzés volt, amit megpróbálok ilyen dadogva átadni, de ez valószínűleg képtelenség.

Ha visszafelé közlekedünk az időben, akkor 1990 tájékán az egyik legfontosabb haditettem a Kós Károly Egyesülésen belül a Szabadoktatási Kollégium megszervezése. Ez valójában szabadegyetem akart lenni, csírája egy főiskolának, és olyan organizációs trükköket találtak ki, amiket azóta sem sikerült más formában megvalósítani. Nevezetesen, hogy nem két szemesztere van egy évnek, hanem három. Van egy őszi szemeszter, van egy téli és egy tavaszi, s ennek a háromnak mindig ugyanaz a témája. Ősszel az emberről van szó, télen a társadalomról és a gazdaságról, tavasszal pedig a környezetről és a virágokról, amiről tavasszal érdemes beszélni. E három struktúrát és fölépítést azóta többféle tanítási mániába próbáltuk belevinni, képtelenség, mert valahogy ez a kettős rendszer beleivódott a világba és nem lehet ezt megcsinálni. De azt gondolom, ha ezt mi gondolatban kiegészítjük egy nyári gyakorlattal, akkor ez a négy napforduló és az egész évkörnek egy olyan ritmusa, amire igazából egy főiskolai, egyetemi, nem tudom milyen oktatást valójában rá lehetne szervezni. Ez a szabad oktatási fórum három évig tartott, ami azért kapta ezt a nevet, mert időközben megjelent a felsőoktatásról szóló törvény, amelyik úgy kezdődik, hogy *a tanítás és a tanulás szabadsága érdekében az alábbiakat rendeljük el*. Egyetem és főiskola csak az lehet, amelyiket a parlament kinevezi. Kész. Csak azért mondtam ezt, mert ha a két mondatot, az elejét és a végét összeolvassuk, akkor látható, hogy nem minden fénylik. Egyébként kitaláltuk, hogy ez milyen fórum lesz, és azért is megcsináljuk, csak nem úgy hívjuk, hogy bele tudjanak kötni. A három év után annyit tudok mondani, hogy néhány hallgatója ennek a szabad oktatási fórumnak saját szabad akaratából folytatta ezt a tevékenységet, és a mostani Kós Károly Egyesülésnek, ma már alapítvány által szervezett szabad főiskoláján oktatóként is fellépnek.

A következő etap megint egy jó néhány éves ugrás. Ez 1987-88-89. Ebben az időben a következő dolgok történtek. Kiváltunk az állami tervezőirodai keretek közül és megalakítottunk egy tervező korszakot. Két évi létküzdelem után 1988. december 10-én lehívtam Kaposvárra néhány barátomat, és itt elméletileg vagy elvileg megalakult a Kós Károly Egyesülés. Ha nekem akkor, 1988. decemberében vagy akár 1989. júniusában, amikor már hivatalosan megalakult, valaki azt mondja, hogy tíz év múlva egy ilyen ünnepség lesz a Műszaki Egyetemen, akkor talán kiröhögöm, mert ezt egyszerűen nem tudtuk volna elképzelni. Nagyon nehéz már visszahelyezkedni abba, hogy egy 1988-89-es nagyon bizakodó, ám borzasztóan legatyásodott és a lelkeségen és az energián kívül mással nem rendelkező társaság milyen lelkiállapotban volt, mert ez a társaság azóta már nagyon megváltozott. Azt gondolom, a Kós Károly Egyesülés megalakítása adott ötletet, hogy ezeket az embereket oda hívjam és hogy egy ilyenfajta grémiumot kell intézményes formában megalakítani, ez talán a legnagyobb haditettem vagy ötletem, ami életemben kitalálódott. Mostani eszemmel visszagondolva erre az időszakra, valószínűleg egy nappal se korábban kezdtünk ebbe a műveletbe, és egy nappal se későbbben. Tehát ha ezt két évvel később akarjuk megcsinálni, akkor már nincs olyan nagy jelentősége, két évvel korábban meg valószínűleg nem lehetett volna létrehozni. Az egyesülés kitalálása mellett feltétlenül meg kell említeni az 1987-88-89-es évben néhány olyan dolgot, hogy mindezek mellett az ember dolgozott is valamit. Az egyik ilyen dolog, amit akkoriban követtünk el, Paks utolsó eredménye. Paks főépítésze egy időben Makovecz Imre volt. Akkor az egész paksi belváros koncepcióján dolgoztunk, Dévényi Sándor, Bodonyi Csaba, Finta József, jómagam, Makovecz Imre és még nem tudom, hány millió em-

ber. Egy egész csapat. Gyakorlatilag az egész ügyből három épületre szóló feladat maradt. Irtóatosan nagy feladat volt. Akkori áron kb. 2 milliárd forint. Ma ez 20 milliárd lenne. Jómagam a C épületet terveztem. A B épületet Lőrincz Ferenc, az A épületet Gács András. Tehát ez egy team munka volt, de a hajrában 24-en dolgoztunk az egyébként 12 tagú kaposvári szövetkezetben. Pakson nagyon sokféle épület létezett. Zsidó, sváb, Erdélyből származott emberek halmaza lakta a települést régen. A főutcára jellemző volt a sárga téglából kirakott homlokzat. Ezért mi elhatároztuk és gyakorlatilag mindhárom házat ezen az alapon terveztük meg, a sárga téglás lábazaton egy középrész és egy tetőtérbeépítés. Nagyjából szinkronban van ez az elképzelés avval, amit korábban a részletes rendezési tervekben elkészítettünk, csak ez egy csökevény, mert mindösszesen olyan 700 körüli lakásmennyiség volt. Az Atomerőmű lakótelep nem bővül, ennélfogva ezekből az épületekből az égvilágon semmi nem lett. Ezt azért mondom el, mert véleményem szerint ez a Kaposterv Szövetkezet legnagyobb munkája volt, és állítom, hogy a legprofibb munkája, mert nagyon féltünk, és a félelem nagy erő. Féltünk, mert az Atomerőmű beruházási részlege tele volt egyrészt gonosz emberekkel, másrészt nagyon profikkal. Csupa mérnök volt, ott nem lehetett semmiféle könnyű játszmát megnyerni. Ezért izgalomunkban olyasmit is megcsináltunk, amit sem azelőtt, sem azután semmiféle tervünkben nem érvényesítettünk. Magát a dokumentációt, ami iszonyatosan vastag, 8-10 centis dosszié volt, két napig raktuk össze, és a mai napig az általam ismert legjobb tenderdokumentáció. Mert a tenderekre előírt jogszabály messze nem tartalmaz annyit, mint ami abban a dokumentációban benne van. A másik dolog, ami ugyanebben az időszakban keletkezett és szemben Pakssal meg is épült, az a rokolyi vadászház, ami a megépült

házak közül a legjobb, ebben majdnem biztos vagyok.

Most nagyot ugrunk vissza az időben, 1983-85 következik. Ekkor még bőven a Somogy Megyei Tervezővállalatnál dolgoztunk, és ismét megjelentünk egy vázlatlappal, Kaposvár városközpontjának részletes rendezési tervével.

Makovecz Imre: Mi a rafinériája?

Kampis Miklós: Az, hogy egy: megpróbáltuk maximálisan megőrizni a városszerkezetet, kettő: levédjük a telkeket.

Makovecz Imre: Miért kellett megőrizni a szerkezetet és miért kellett levédeni az egyes objektumokat?

Kampis Miklós: Mert úgy gondoltuk, hogy az a megoldás, miszerint innen elindulunk egy tankkal és lesöpörjük az egészet és helyébe valami mást csinálunk, az nem jó, hanem ez a jó. Ezt valami érthetetlen okból... nem is érthetetlen okból, mert segítségül hívtunk pár olyan embert, akiknek ehhez a gondolathoz nem volt affinitásuk, viszont a pénzügyekhez igen, s bebizonyítottuk, hogy így olcsóbb. Még egyszer mondom, hogy a dolog érdemi részével nem foglalkozott senki, de ezáltal meg lehetett őket győzni. Aki halványan ismeri Kaposvár főutcáját, ez egy ilyen furcsa S alakú utca, sétálóutca lett, és van ott egy 18. századi patika. A lényeg az, hogy a fél főutcát le akarták bontani. Talán a patikát meg lehetett volna menteni, de az akkor egy idiotizmus, ha ott marad egy ilyen kis patika. Mi találunk egy Juan Gyenes nevezetű, Spanyolországba elszármazott magyar fotóművészt, aki itt született ebben a házban és leírta a kaposvári főutcát s azt írja a könyvében, hogy Madridnak ehhez meg ahhoz a részeihez hasonlít. Na, ezt kinagyítottuk és vittük, hogy kérem szépen, ezt a főutcát tényleg nem szabad lebontani. Ami Madridhoz hasonlít, azt nem szabad

lebontani. Magyarul: el lehetett fogadtatni ezt a gondolkodásmódot. A lényeg, hogy azt mondtuk, egyrészt olcsóbb, másrészt jogilag járható, ha a jelenlegi telekosztásokra figyelünk. A birtokviszonyokra figyelünk. Azt nem mondtuk ki, hogy birtok, mert az már tulajdont jelentett volna. De a jelenlegi telekviszonyokra, a Földhivatalra hivatkoztunk és azt mondtuk, ha a Földhivatalnál át kell osztani a telket, az hosszas huzavona, mennyivel egyszerűbb, ha ezt itt betartjuk és akkor innentől kezdve már az egész úgy folytatódna istenigazából, mint ahogy mindig is folytatódott, mert maximum két telket megvettek egymás mellett és arra húztak egy valamivel nagyobb házat. Tehát a természetes fejlődés útjára próbáltuk terelni az egész dolgot. Ennek az az óriási jelentősége, hogy ez a részletes rendezési terv a mai napig érvényben van. Ez 1985-ben volt, a terv 15 éves és a mai napig ennek alapján folyik az építkezés. Körülbelül egy fél évtől kezdve egy 30 tagból álló csapatot vezényeltem végig ezen a belvároson, a műszaki egyetemről jöttek, voltak benne franciák, arabok meg nem tudom kicsodák. Sosem jártak Kaposváron s a következő rezümé volt: igaz, hogy az egyes házak, amik megépültek, önmagukban nem túl jók, de mivel betartják azokat a kereteket, azt a szövetet, ami ezt a léptéket megtartja, párkánymagasságot satöbbi, ezért tulajdonképpen nem robbantják szét az egész várost, és nagyjából olyan benyomást kelt, mint egy normális, természetes fejlődésű város. Én ezt a munkát az egyik legfontosabb munkámnak tartom.

Makovecz Imre: Ez a főutca hogy néz ki? Rengeteget dolgoztatok. Miket csináltak?

Kampis Miklós: A főutca, itt abszolút világosan kell beszélni, az, hogy a főutcából sétálóutca legyen, ez az ötlet 1959-ben pattant ki egy Beregi Tamás nevű VÁTI-s tervezőnek az agyából,

aki Kaposváron lakott. Ismerte ezt az utcát, s pontosan tudta, milyen értékei vannak. De először akkor rajzolták bele az általános tervbe, hogy sétálóutca. Ennek megvalósításán fáradoztunk, és a főutcát irgalmatlan munkával sétálóutcává alakítottuk, aminek volt burkolatterve, világítási terve, utcabútorok és a csatlakozó két oldal összes portáljának vázlatlappal, amit különböző építésszek csináltak. A legutolsó ilyen portált a Finta Építész Stúdió tervezte, annak a vázlatnak az alapján, amit én készítettem az Omer-házra. A kapualjakba pedig Sziklai Jutka speciális ajtókat, kapukat csinált, amelyek már kezdenek tönkremenni és kezdik őket kicserélni, mert biztonsági szempontból nem elég megfelelőek, de annak idején festőien szép kiskapuk, vitrinek és egyéb dolgok alakultak ott ki. Eltelt 15 év, és a sétálóutcát a kaposváriak belakták, szeretnek ott üldögegni. Használják, mint egy sétálóutcát. Eleinte idegen volt nekik, nem tudtak vele mit kezdeni.

Ugrunk egy nagyot visszafelé az 1970-es évekre. 1974-től én azzal foglalkoztam, hogy a lakásomon néhány kollégát beavassak olyan tudományokba, amiket számukra roppant fontosnak tartottam és ez az antropozófia volt. Az 1970-es években egyrészt ezt a tanítást elkezdtem, másrészt 1976-ban megalakítottam azt a bizonyos dél-dunántúli építészeti stúdiót, amit Imre már említett, és ahol rendszeresen 49 kolléga vett részt az üléseken. Erre kínosan vigyáztam, mert 50-tól kezdve tűzrendészeti okokból be kellett jelenteni a találkozót. Ez elég nagy csapat volt. A Dél-dunántúli Stúdió utolsó ciklusát Liska Tibor és csapata tartotta. Liska megjelenése azt eredményezte, hogy a központi hatalmak hogy úgy mondjam, felfigyeltek a Dél-dunántúli Építészeti Stúdióra, mert addig a kutyát nem érdekelte az egész. Minden előadást magnetofonra kellett venni, bemutatni az éppen aktuális pártbizottságnak, de mivel Liska ezt nagyon jól tudta és amúgy is minden előadását

fölvette magnetofonra, a dolognak semmiféle technikai nehézsége nem volt. Egy kukkot nem értettek persze belőle, hogy mit beszélnek ott az emberek. A Dél-dunántúli Építészeti Stúdió első előadását 1976-ban Makovecz Imre úr tartotta a jelekről.

1965-től kezdve foglalkozom tulajdonképpen antropozófiával. Ennek is van egy olyan története, amit illik elmondani. Ha az ember leköltözik egy idegen városba, vagy isten ne adja, fölköltözik egy idegen városból Budapestre, akkor idegen közegben van, átél ott egy idegen élményt. Sokkal később Makkai László történésztől hallottam, hogy IV. Béla király kiadott egy dekrétumot *Cives et hospites budensis* címmel, azaz polgárai és idegei Budának. Ezt a *hospites*-élményt, az idegen élményt kell megértetnem önökkel. Itt az ember tulajdonképpen azzal áll szemben, hogy vagy megkapaszkodik valakiben, valakikben, kap valamilyen segítséget, vagy menthetlenül fölfalja az a közeg, amibe belekerült. Tehát vagy én próbálok meg erre a közegre valamilyen módon hatni, vagy a közeg fog énrám hatni olyan mértékben, hogy a végén el fogok fogyni. Ekkor én Kálmán István és Makovecz Imre barátaimhoz fordultam, akik a kérdést, nem lévén *hospites*, borzasztó egyszerűen fogták föl. Azt mondták, itt az ideje, hogy elkezdj antropozófiával foglalkozni. Mire Kálmán István megkérdezte tőlem, hogy gondolkodva szeretem-e a dolgokat megközelíteni, vagy érzelmileg? Mondtam, nálam nagyobb gondolkodó Kant óta nem született. Nyilvánvalóan gondolkodva. Akkor odaadtak nekem egy könyvet, aminek az volt a címe, hogy *A szabadság filozófiája*. Egy borzalmas, gépelt istenharagja volt, összevissza firkálva. Borzasztó dolog. Nekem megvolt Halasi Nagy József *Filozófiatörténete*, ami a Pázmány Péter Tudományegyetem filozófiatörténete volt, tehát nem az akkor divatos filozófiatörténet. Én annak alapján kijegyzeteltem már a fél világot. Nekiálltam ennek az isten-

telenségnek, és irgalmatlanul felkészültem belőle. Utána Makovecz Imre barátom lakásán a gangon, illetve a loggián Kálmán István, Imre, Papp Lajos zeneszerző, a feleségem és én leültünk. Ekkoriban – Imre abszolút hihű antropozófus lévén – bodzalevet ittunk. A lényeg az, hogy elkezdtem mondani, miért baromság ez a könyv. Kilenc órától éjfélig mondtam egyfolytában. Ezek az emberek pedig egy árva szóval nem reagáltak. Tehát egyre rosszabb lett a helyzet. Én azt hittem, hogy olyan 11 óra körül a fejükhöz kapnak, hogy tényleg, ennek a Kampisnak csak igaza van. De nem. Ezek csak hallgattak. Éjfél körül Kálmán István megszólalt és azt mondta, borzasztó nagy energia van ebben az emberben. Akkor éreztem, hogy itt valami nagyon nagy gáz van, mert ezeket az embereket már daruval sem lehet kimozdítani ebből a szituációból. Itt van valami hihetetlen szilárd, amire nekem éppen akkor szükségem lett volna. Biztonság kedvéért adtak egy másik könyvet is, egy lila színű, normálisan bekötött, olvasható akármilyen, aminek az volt a címe, hogy *A magasabb világok megismerésének útja*. Ezt is elolvastam, mivel betű. Az elején rögtön van nyolc darab feltétel, ami pszichikai, lelki feltétele annak, hogy az ember ezekkel a dolgokkal foglalkozzon. Énbennem ugyan ezek a feltételek a legnagyobb sajnálatomra nincsenek meg, de fantáziám az van. Tehát el tudom képzelni, hogy mi történne akkor, ha bennem ezek a feltételek megvolnának. Ha bennem ezek a feltételek megvolnának, akkor én ezeket a kérdéseket nem is tettem volna föl. Így kezdődött az én ismerkedésem az antropozófiával. Tízéves kínlóadás következett, mert az akkori viszonyok mellett csupa ilyen szamizdatszerű, olvashatatlannal borzalmas szíveskedtem magamhoz venni. S 200 kilométer az azért 200 kilométer, tehát én legfeljebb havonta, vagy háromhavonta próbáltam ezeknél a derék embereknél tájékozódni, hogy félreértem-e ezeket,

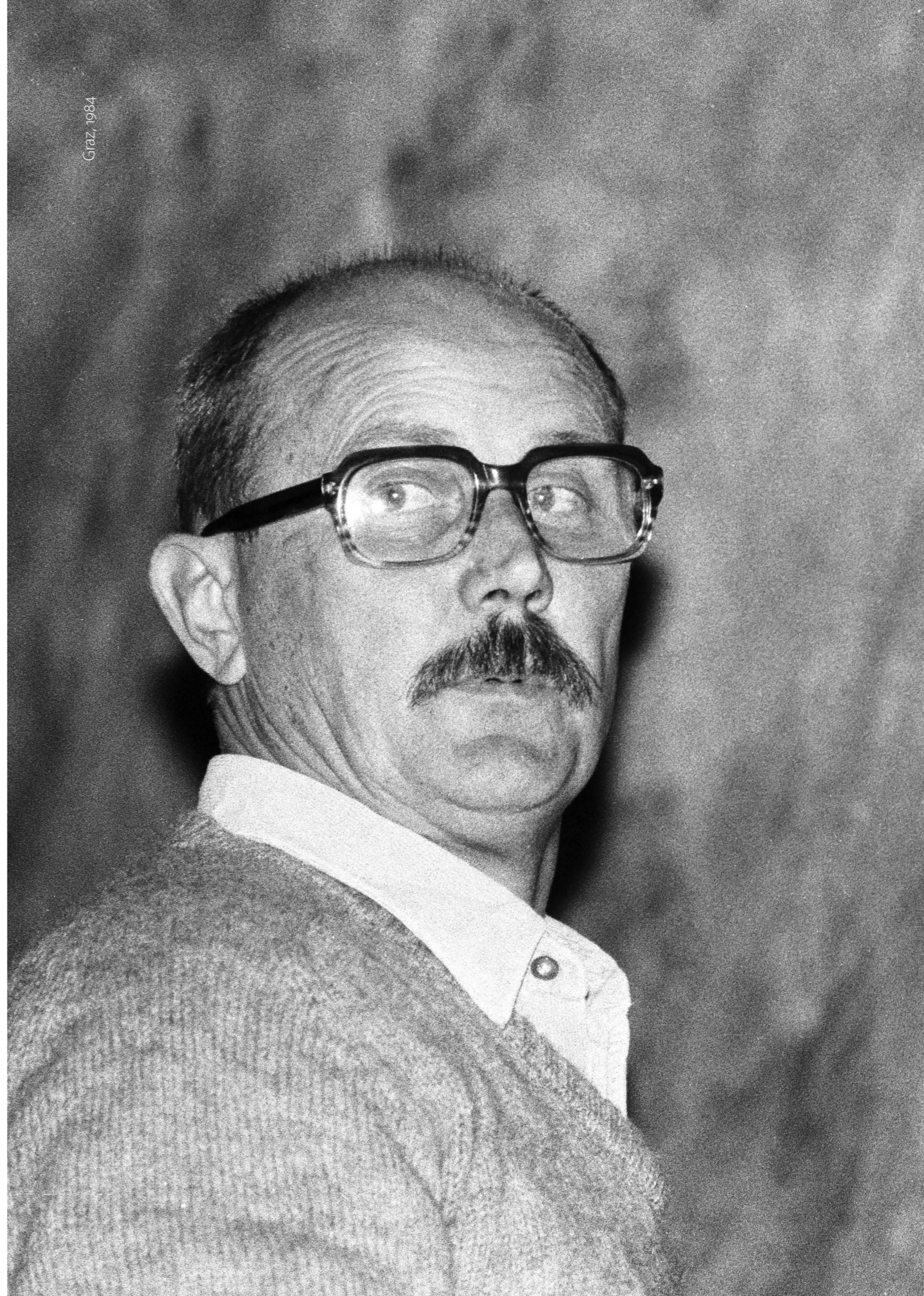
vagy a zöld tintával beírt mondat az érvényes vagy mi a fene? Tehát egymagának kellett ezzel a dologgal megküzdeni. A mai napig azt állítom, hogy aki egy ilyen küszködésen nem megy keresztül, az nehezen érti meg ezt a dolgot, mert ez nem ilyen egyszerű, hogy csak megismerjük és akkor elraktározzuk és kész, hanem egészen biztos vagyok benne, hogy valamilyen bonyolult és áttételes módon hat a személyiségre. Ennek következtében ha másképpen nem, hát inspirálólag hat. Állítom, hogy enélkül a munka nélkül nem következett volna be a Kós Károly Egyesülés megalapítása, nem jutott volna eszembe, mert nem tudtam volna sem a hármas tagozódásról, sem az égvilágon semmiről. Nem lett volna áttekinthető és ennek következtében ez az egész ügy gyakorlatilag egy olyan belső motivációs rendszert képez, ami igazából azóta is vezényel. Ezért ezt a dolgot, amiről most óvatosan mondom, hogy vajon szabad akarat volt-e vagy nem, szabad cselekedet volt-e vagy sem, hogy miért volt nekem erre szükségem és hogyan kerültem ide, hogyan kerültem ezzel összefüggésbe. De azt gondolom, hogy nagyon fontos dolog volt, mert ha semmi másra nem célok, akkor arra, hogy innentől kezdve lehet egyáltalán azt a kérdést föltenni, hogy szabad cselekedetek voltak-e ezek vagy nem? Ígérem, hogy rövid leszek. Most már egyre csökkennek a szabad cselekedetek. 1961-ben mentünk le Kaposvárra, aminek a jellege inkább kényszerpálya, s nem a szabad cselekedet. 1959-től dolgoztam a BU-VÁTI-ban két évig. 1959-ben volt egy pályázat, amiben Imre, Kovács Pisti, Szaurer Tibi és jómagam részt vettünk. Ez a szocialista falupályázat volt. Egy többé-kevésbé abszolút racionális merev rendszert terveztem, amelyben három-négy bugyborék van egy gombócban, amelyik bugyborékokat később fölfedeztem, mint egy svájci építésznek a vázlatait. Nyilván nem ismerte az én tervemet, de hogy

azonos módon tapogatóztunk, nem vitás. A tervbírálat során azt mondták rá, hogy ez nem szocialista és nem falu és nem magyar. Kész, ennyit erről. Ezután már csak nagyon kevés dolog van, amiről be tudok számolni, amit szellemi fejlődésem szempontjából fontosnak tartok. 1954-ben kerültem a Műszaki Egyetemre, és hiába voltam felfegyverkezve bizonyos mértékig információkkal otthonról, egy má már elképzelhetetlen szellemi nyomás volt az, amin akkor keresztülmentem. Amikor évekkel később olvastuk kéziratban Ionesco rinocéroszokról szóló darabját, s a végén ott áll a pofa, hogy ők a szépek, ők az igaziak és az ősök képe elzöldül és nem tudom, mit csinál, az orrszarvúak pedig aranyosan kezdenek tündökölni, akkor én pontosan tudtam, hogy mit írt Ionesco, mert ezen az élményen mentünk keresztül. Féltünk, hogy ők a szépek, hogy ők az igaziak, hogy tényleg rohad a kapitalizmus és mindennek vége. S akkor történt egy csoda. A csoda pedig az, hogy Hemingway megnyerte a Nobel-díjat, s akkor egy pillanat alatt kiadták Ottlik Gézának a kész fordítását, egy szürke, kis formátumú könyvben. *Az öreg halász és a tenger*. Tíz forintba került, ez akkoriban még nekünk is valahogy elment. Én azonnal megvettem ezt a könyvet, és kiügettem vele az úgynevezett Gellért tanszékre és ott helyben egy óra alatt elolvastam. Amikor a végére értem, oda, hogy oroszlanokról álmodott az öreg, akkor odavágtam a könyvet s azt mondtam, most már beszélhetek nekem, amit akartok, hazudtok mocskok. Nem tudom miért, nem tudom minek, de hogy hazudtok, az biztos. Hemingway nem tudta, hogy mit művel ezzel a könyvvel, mert olyan reveláció volt, hogy elképesztő. Ez volt számomra az egyik döntő, felszabadító pillanat, és ezt az öreg részeges disznónak a halála után is nagy tisztelettel megköszönöm, mert ez egy fantasztikus dolog volt. S úgy gondoltam, hogy ezt fontos itt és most elmondani. 1949-

ben írtam egy levelet. Sárospatakról huszonkét oldalt az édesapámnak és az édesanyámnak. Ugyanis akkor már fel kellett vonulni és a saját tanáraink ellen tüntetni, hogy azok angol kémeek. Innentől kezdve én úgy éreztem, hogy Sárospatak többé nem lesz az a hely, ahol lenni kell, másrészt megértettem, hogy ezt a társaságot, ahova én tartozom, azt el akarják pusztítani, lehetlenné akarják tenni. Írtam egy levelet, amiben azt kértem, tessék engem innen kivenni és tessék egy technikumba betenni, mert ha egyetemre nem fogok bekerülni – tizennégy éves voltam – legalább lesz egy szakma a kezemben és meg fogok tudni élni. Ekkor és így kerültem a technikumba. Ezek után már csak arról tudok beszámolni, hogy 1946-49 között a sárospataki gimnázium tanulója voltam, ahol eredeti angol tanárok oktattak bennünket. Elképesztően magas színvonal volt.

1944-45. Budapest ostroma. Az Iparművészeti Múzeum pincéjében kuksolunk. Lechner Ödön, aki kiváló építész, két pincét csinált, egy alagsort, aminek félköríves ablakai vannak. Az első időszakban ott tanyáztunk. De van egy mélypince, és aztán már ott tanyáztunk, amikor úgy nézett ki, hogy már gond van. Én egy ilyen félköríves ablak alatt aludtam. Az apám befalaztatta ezt az ablakot téglakármivel, de mivel kőkerete volt, nem fűrták meg, ennél fogva másnap, amikor a Műegyetemről bementünk a mélypincébe, az oroszok a Kinizsi utcába belőttek. Éppen az ablak alatt robbant egy gránát, és az egész miszéria zutty, beomlott. Ha két nappal később megyünk le a pincébe, akkor most nem beszélgetünk, mert akkor nyilvánvaló, hogy már nem élnek. Itt még egy élmény van, amit elmondok, már csak azért is, mert a kortársak tudják, hogy miről beszélek, a fiatalabbak sajnos amúgy sem fogják megérteni, de mégis elmondom. Akkor szívtam el életem első cigarettáját. Egy *Darling* nevezetű szörnyűséget, ami irgalmatlanul erős, a *Kos-*

suthoz hasonló dinamit volt. De azért lelkesen szívtam. A mélypincében alul egy kis tér volt, ahová a lépcső leérkezett, és ilyen görög gipszszobor másolatok álltak, s a tok mögé bújva igyekeztem ezt a dolgot elsajátítani, és megállapítottam, hogy soha a bűdös életben én dohányozni nem fogok. Ilyen hülyeséget! Amikor már lent volt az egész társaság a mélypincében, akkor megjelent egy német százados, megállapította, hogy a mélypince milyen kiválóan meg van építve, remek lőszerraktár lesz és takarodás innen. Mindenki tudta, hogy ha valaki kidugja az orrát a Kinizsi utca felé, akkor a Műegyetemről lövik, ha az Üllői út felé, akkor két oldalról; ott kő kövön nem marad. Atyám éjjel átmászott a Klinikákra, ahol egy pap volt a parancsnok alezredesi rangban, és mire visszajöttek a németek, addigra tele volt sebesültekkel a pince. Ez után történt, hogy beszélgetnek az emberek, s azt mondja az a derék ember, akit most hadd ne nevezek meg, hogy: mert Kampis mindig ugrál. Ez nem én voltam, hanem az apám. Én mentem anyukámhoz és kérdeztem, hogy miért mondja a bácsi az apukámra, hogy ugrál? Anyám mondta, hagyd abba, egy szót se, mert ő a nyilas párttitkár. Az más, akkor csöndben kell maradni. Telik-múlik az idő, 1945, igazolások. Ki az igazolóbizottság elnöke? Ez az ember! S ki az, akit nem igazolnak? Az apám, természetesen. Ezt csak azért meséltem, hogy nincs az a dolog, amit ki lehetne találni, amire már ne lett volna precedens. Ez az egyik legrégebbi emlékem, akkor 9-10 éves lehettem. 1938 és 44 között már csakugyan kevés dologról tudok beszámolni, ami az építészethez köt. Györgyi Dénesnek a rajzai ott tanyáztak az apám szobájában. Ezek pontosan olyan Kós Károlyos rajzok voltak, mintha az öreg maga rajzolta volna ceruzával pauszra, kemény kartonra fölfeszítve. Én itt találok először azokkal az attribútumokkal, vagy mi a fenékkal, hogy építészet. Ezután már tényleg csak

két emlékről számolok be. Az első az, amire utoljára visszaemlékszem, kb. 2 éves lehettem, amikor egy bilin ülve rájöttem arra, hogy én én vagyok. Ezt megint nem lehet tudni, hogy ez a szabad kategóriába tartozik, de szerintem ez legalább olyan fontos, mint Hemingway. Ezután már csak egy nagyon halvány képi emlék, hogy négykézláb szaladgálok a Vas utcai lakásban ismeretlen vendégek között. Ennyi volt, hölgyeim és uraim. Köszönöm hogy meghallgattak.

Fekete György: Azt hallottam egy úrtól, hogy olyan világban élünk, ahol hosszú távon csak idős emberek gondolkodnak. Te most mivel foglalkozol? Most mit csinálsz? Mi a következő húsz évéd?

Kampis Miklós: Merész terveim nincsenek, de az igazság az, hogy ki kellene találnom, hogy mit csináljak még a hátralévő időmben. Vannak bizonyos dolgok, amikről tudom, hogy mit kellene csinálni. Ilyen az Egyesülés meg bizonyos dolgok, de ebben a világban voltaképpen nem nagyon találok a helyemet.

Makovecz Imre: Vigyázz, mert itt fiatalok is vannak és hallgatják, hogy mit mondasz.

Kampis Miklós: Kénytelen vagyok azt mondani, hogy a legjobb politika az őszinteség. Semmi értelem nincs abban, hogy kitaláljak valamit, ami nincs. Tehát az az igazság, hogy én nem hiszem, hogy ez csak tisztán generációs kérdés. Ez alkati kérdés is. Generációs probléma is és alkati kérdés is. Én nem tudok tülekedni már. Márpedig ebben a világban aki nem tülekszik, az sajnálatos módon, itt nem arról van szó, hogy éhkoppon marad, de nem fog tudni elég határozottan érvényesülni. Egyre inkább előtérbe kerül az építészetnek az a vonása, ami egy disznó vonás, de lényeges, hogy borzasztó erőszakosan kell érvényesíteni azt, amit az ember

csinál. Ezt az erőszakot egyrészt én nem tanultam meg az elmúlt évtizedekben, másrészt alkatilag sem biztos, hogy alkalmas vagyok rá. Ki kell találnom most egy stratégiát arra vonatkozólag, hogy a következő 5-10 évben mit fogok csinálni, hogy tudok ebben a világban egyáltalán elbaldogolni. Egy apró péld: megpróbálkoztam és megpróbálkozom pályázatokkal, mert elméletileg pályázatokon is lehet munkához jutni. Igen ám, csak hogy ezek a pályázatok már nem azok a pályázatok, amiket valamikor megnyertem. Azok építészeti pályázatok voltak. Építészeti kérdéseket feszegettek és nem feltétlenül azzal az igénnyel, hogy azt megvalósítsák. Most, ha kiírnak egy pályázatot, az kőkemény, precíz leírás, hogy mit akarnak, és a célja kizárólagosan az, hogy ez a dolog minél előbb megvalósuljon, és a pályázat csak egy időhúzó fázisa a dolognak. Tehát egészen más ma egy ilyen szituációban részt venni. Csak azt tudom mondani, hogy foglalkozom dolgokkal, teljesen jelentéktelen városrendezési tervekkel és pályázatokkal. Ezekből megpróbálok valami olyasmit kicsikarni, ami alkalmas arra, hogy tevékenységnek lehessen nevezni. Mivel a szakértelmem megvan hozzá, ennél fogva, ha semmi másból nem, akkor ezekből a rendezési tervekben meg tudok élni. Nincs többé az a szakmai hinterland, ami csak azért volt lehetséges, mert azt mondták, jól van, csináljátok. Ki törődik velem, úgymint a párt fogja megmondani, mi történik. De akkor lehetett csinálni valamit. Most már semmit nem lehet csinálni, illetve még nem találtam ki, hogy milyen stratégiával és hogyan lehet valamit csinálni. Ez a helyzet.

Mezei Gábor: Mi a helyzet most a fiatalokkal?

Kampis Miklós: Hogy az építészetnek mit kell csinálni, azt egyedül az építészek tudják eldönteni az én megítélésem szerint, de azért föl kell

hívni valamire a figyelmet, amit nagyon kevesen tudnak. 1975-ben Varşóban volt egy kongresszus, ahol az építészek elfogadtak egy deklarációt, ami úgy szólt, hogy az építésznek nem feltétlen kötelessége építeni. Ha tudniillik baromságot akarnak vele csináltatni, akkor azt nem feltétlen kell megcsinálni. Ez nagyon fontos dolog, mert leírva, deklarálva nemzetközi szinten ezt én még soha a büdös életben nem láttam. Az egyik válaszom erre ez. Ami persze nem jelenti azt, hogy egy olyan építész, akiben buzog a tettvágy, az ne tenne meg mindent azért, hogy ő építhesse. Itt nem erről van szó. Arról, hogy előadódhatnak olyan szituációk, amikor egyszerűen úgy kell dönteni, hogy ezt nem szabad csinálni. Legalábbis nekem erről szól ez az ügy, ez a dokumentum. A másik dolog, hogy a fiatalokkal mi van? A fiatalokkal mindig az van, amit Agatha Christie, az a rohadt vénasszony nagyon pontosan megfogalmazott, hogy a fiatalok azt hiszik az öregekről, hogy hülyék. Az öregek viszont tudják. Miért? Mert tudják, pontosan érzik, hogy csak az fog megtörténni, amit életében az ember megvalósít. Erre visszatekintve lehet azt mondani, hogy baromság volt, hibáztam, elmulasztottam ezt, ott azt léptem rosszul. Millió dolgot lehet mondani, de amit megcsináltunk, az meg van csinálva. Amit nem csináltál meg, az pedig nincs megcsinálva. Én most aljas és szemétmódon az életemből kiragadtam azokat a momentumokat, amikor én azt éreztem, hogy valamit csináltam. Azt a sok-sok dolgot, amire visszaemlékezve majd úgy fogom tapasztani, hogy bizony mulasztottam, meg ezt is rosszul csináltam, azt is, azt nem mondtam el. Az élet egy dráma, amit minden embernek meg kell küzdeni. A fiataloknak is meg kell küzdeni. A fiataloknak mindenekelőtt arra van szükségük – véleményem szerint – és csak ez az egy dolog az, amit az öregektől át tudnak venni, hogy egy áttekintőképességet szerezzenek. Ma-

gukról és a körülöttük lévő világról. Olyan áttekintőképességet kell szerezni, hogy ebben az istentelen dzsumbujban eligazodjak, s meg tudjam tenni azokat a határozott lépéseket, amiket egy adott időpillanatban meg kell tenni. Nem később és nem előbb. Ez tulajdonképpen ennyi. Mi nem tudunk mást csinálni, mert azt a szituációt legfeljebb elmesélni tudjuk csak és egymásnak föl idézni, hogy 1956-ban mi volt, meg mi minden történt, de nektek, a számotokra az nem élmény többé, hanem egy információ, egy ismeret. A különbség nagyon nagy. Ha elolvassuk Brehm *Az állatok világából* az oroszlán-fejezetet, abból pontosan lehet tudni, hogy milyen nagy egy oroszlán, milyen hosszú a farka, hogyan párosodik, de óriási különbség lenne, ha itt most megjelenne egy oroszlán. Ezt nem lehet átadni, csak a saját tapasztalatotokból tudjátok leszűrni. Nem tudok mást mondani.

Mezei Gábor: Mi a különbség a régi és a mostani fiatalok között műveltség, hozzáállás szempontjából?

Makovecz Imre: Ehhez csak annyit, hogy a különbség a mai iskolások helyzete és Török Feri, Kampó, Fekete Gyuri meg a mi generációnk között az, hogy mi állami tervezőirodában, alkalmazottakként kezdünk el dolgozni a szocialista tempó elvárása szerint, amelyeket be kellett tartani és ezt rajtunk bevasalták. Hitet, örömet, információt azt magunknak kellett kikaparni. Az iskolásoknak az az egyetlen pozitív lehetőségük, hogy változó mesterek mellett azok összes hülyeségét, rigolyáit, képességeit,

egyebéit közvetlen sugárzással vehetik át. Egy titokzatos sugárzás által. Minden embernek van egy sugárzása, apai stílusú kisugárzása. Alig kerül be a tudatba, de erőt adhat.

Azt gondolom, hogy a fiataloknak rengeteg tárgyi ismeretük van. Olyan téren is van tárgyi ismeretük, amiről az öregeknek halvány fogalmuk sincs, és nem is lesz. Mondjuk, számítógéppel nem fogunk tudni megbarátkozni, legalábbis én a magam részéről ezt ejtettem. Ami hiányzik a fiatalokból, az egyfajta általános műveltség, tudniillik amit kapnak a képzés során, az célirányos. Nem a befogadó oldalról, hanem aki adja. Az célirányos, tudatosan megtervezett és bizonyos dolgokról beszámolnak, bizonyos dolgokat elhallgatnak. Az elhallgatás legalább olyan hiba, mintha valaki szándékosan rosszat mondana. Ez azt jelenti, hogy a dezinformáltság állapotában vannak, miközben az az érzésük, és bizonyos értelemben ez az érzés jogos, hogy telítve vannak olyan tárgyi ismeretanyaggal, amivel az idősebbek nem rendelkeznek. Ez is egy csapda. Mi is benne voltunk egyfajta csapdában. Én a Hemingway-mese kapcsán megpróbáltam érzékeltetni ezt a csapdát. Ti is benne vagytok egy ilyen csapdában, csak nem ilyen típusúban, mint mi annak idején, hanem másmilyenben. Mindkét csapdának az a jelentősége, hogy elfedi a valós helyzetet és helyettesíti a valós helyzetet egy ilyen pseudo-helyzettel, ami igazából nem fed pontosan a valóságot. A valóságért meg kell küzdeni, sajnos. Akkor is meg kellett küzdeni, nekünk is. 1955-56 körül csináltunk az egyetemen egy úgynevezett modern szakkört. Két-

három ülés le is zajlott, aztán Pogány Frici bácsi azt mondta, hogy ezt abba kell hagyni. A dolognak az volt a lényege, hogy emlékeim szerint egy fekete hajú, vékony ifjú zeneszerző jelent meg, úgy hívták, hogy Petrovics Emil, aki a kezében hozott egy lemezt, Magyarország egyetlen Bartók-lemezét. Ugyanis akkor nem volt hallható Bartók a rádióban, hogy félreértés ne essék. Akkor nekünk ott lejátszotta. Azt végighallgattuk. Ott mindenkit a frász kitört egy perc alatt, mert kiderült, hogy miről is van szó. Ezt az élményt megint nagyon nehéz elmondani. Petrovics ezért ezt a lemezt úgy őrizte, mintha az élete függött volna tőle, s próbálta megértetni mindenkiel, hogy nulla információja volt arról, hogy mi történik a zenei világban adekvát módon abban a pillanatban, mert le volt blokkolva ez az információ. Nem volt semmi, s azt mondta, hogy értsük meg, információ nélkül senki nem tud csinálni semmit. Kölcsönhatás nélkül nincs semmi. Nincs kommunikáció, nincs semmi. A totális információzárlat élményét nagyon nehéz átadni, mert ezt intellektuálisan nem lehet megérteni. Azt viszont talán föl lehet fogni, hogy most pont a fordítottja van. Egy iszonyatos információáradat, ami nivellálatlan, differenciálatlan, nincs megkülönböztetve lényeges a lényegtelenről, semmi az égvilágon. Mind a kettő hülyeséget okozhat és ugyanazt a hülyeséget okozza. De a differencia óriási. Az egyik esetben ilyen blokk van, a másik esetben olyan blokk. Hogy azzal a blokkal hogy küzdöttünk meg, azt elmondtam. De hogy a mai fiatalok hogy fognak ezzel megküzdeni, azt nem tudom.

Országépítő, 2001/3

Makó, a virágos város

szövegkivonat Makovecz Imre
forgatókönyve alapján

Makovecz Imre: Makóról lesz szó, egy olyan városról, amely közel van a trianoni határhoz. Hogy a város alaphelyzetét egy kicsit megértsük, tudni kell, hogy a 19. századnak a kiegyezéstől kezdődő évtizedeiben a Kárpát-medencében egy sugaras-gyűrűs közlekedési, közigazgatási, iskoláztatási rendszer épült ki, amely jól működött mind közlekedési, mind hírközlési, mind egyéb szempontból. Trianon a második gyűrűt vágta le. Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Szabadka – és mondhatnám tovább – és létrehoztak az ország belsejében egy olyan területet, amely egyik napról a másikra peremterületté változott. Újra kellett kezdeni mindent. Meg volt terhelve a maradék egyharmadnyi ország másfél millió menekülttel, és még sok minden mással, és meg volt terhelve az 1919-es kommunizmussal, amely parasztokat akasztatott és pusztított az országban. Nem volt elég a trianoni pusztítás. S nem volt több ideje Horthy Miklósnak, mint ami most a rendszerváltás óta eltelt, hogy talpra állítsa ezt a maradék országot.

Makó ma közlekedésileg, hírközlésileg megközelíthető település, iskolái, köztisztviselői vannak, jó benne élni. Arad vonzáskörében van, ahogy Csongrád Szatmárnémeti vonzáskörében, de sorolhatnám. Ezekben a városokban dolgozunk, nem kis mértékben azért, mert reméljük, hogy a természetes fejlődés Araddal, Szabadkával és másutt, más városokkal, Nagyváradral és egyéb helyekkel eleven

kapcsolatokat fog létrehozni, mind ipari, mind közlekedési, mind oktatási és egyéb vonatkozásokban. Ezen a városban, Makón, érdemes végigmenni. Én nem először járok-kelek ebben a városban, hanem harminc és negyven évvel ezelőtt is voltam itt. Lerobant középületek, tönkrement lakóépületek, elhanyagolt utak, kertészet nélküli terek, és hiánygazdálkodást prezentáló üzletek, amelyben gyakorlatilag a mindennapi enivalónak legegyszerűbb fajtáit lehetett megkapni. S ha ez a kamera most végigmegy a városban, akkor virágzó tereket látunk, rendbe hozott, elegáns középületeket, és egymás után épülő új épületeket. Iskolákat, fedett uszodát, most egy frissítő házat kezdtek el építeni, a Hagymaházat, de sorolhatnám. Én szeretném, ha Önök most egy kicsit friss szemmel, büszkén néznének a városukra, és azt mondhatnák, hogy igen, nekünk itt jó élni.

Ha haladunk a Hagymaház felé, négy tornyot látunk, ami közrefog egy fekvő állathoz hasonló testet, amelyben színházterem és a kultúra egyéb helyiségei foglalnak helyet. Ez az épület is – mint az általam tervezett épület is – mindegyik a magyarországi szerves építészetnek az egyik példája. Mit jelent ez? Ez azt jelenti, hogy a mi építészetünk nem az ipari és kereskedelmi lobbisták szolgálatára, hanem megpróbálunk olyan anyagokat és olyan formákat használni, amelyek a saját magunk konstrukciójára emlékeztetnek. Ennek nem feltétle-

nül kell tudatosnak lennie. Elég, hogy ha az ember azt mondja, hogy ebben a házban jó lenni.

Ha bemegyünk a belső térbe, látunk egy színházteret, látjuk, hogy a házon belül egy másik ház a színpad, és ha elbeszélgetünk Mártikával, aki vezeti ezt az egészet, elmondja, hogy hogyan is működik mindez, akkor biztos, hogy örömünk lesz benne.

Csernyus Lőrinc: Ha jól emlékszem, 1994-95 volt az, amikor én Makovecz Imrével lekeveredtem Makóra. Ő már akkor dolgozott, és épült már a Hagymaház is. Két nagyobb munkába kezdtünk bele, egyet önállóan kaptam tőle, az úgynevezett Csipkeházat felújításra, a másik már akkor is elindult. Az volt az a fürdőfejlesztés, ami most eljutott a kivitelezés stádiumáig. Azt az állhatatosságot, amivel egyébként a makóiak képviselték, nehezen tudom pontos szavakkal megfogalmazni. Több mint 15 éven át kiállni egy program mellett nem egyszerű dolog, még külföldön sem, nemhogy Magyarországon. Különböző terveket csináltunk, aztán nem épültek meg. Jómagam rengeteg tanuszodának rajzoltam meg a terveit, de a nem nyert pályázatok után mégis újból és újból belevágtunk. Ennek lett az eredménye, hogy egy 1998-99-es tervemből 2005-2006-ban készült el egy fedett tanuszoda.

Ennek tulajdonképpen volt egy belsőépítészeti lényege, hogy az úszásoktatást nem a medence hosszában végezték az emberek, hanem keresztben. Ezáltal négy-öt csoportot is lehetett egyszerre tanítani, azaz kb. száz kisgyerek tudott egyszerre a vízben lenni négy-öt edzővel. Ez már része volt annak a most elindult fürdőfejlesztésnek, amiből remélhetőleg egy-két éven belül nagyon komoly épület készül el Makón. Ez volt nekem az első megépült házam. Utána megkerestek, és most adtak át egy általánosiskola-bővítésemet, amely szintén nem kevés nehézséggel, szintén hét-nyolc éves átfutással jutott el

Makó, városi fürdő, 2011

odáig, hogy idén ősszel megkezdődik ott a tanítás. Még hozzá az általuk elmondottak alapján egy 21. századi iskolában, amelyre néha én kicsit mosolyogva gondolok. Mert nem az építészettől függ, hogy milyen egy iskola, hanem, hogy milyen annak a tanári összetétele és mit tanítanak a gyerekeknek. De természetesen egy tér kellőképpen meghatározza a gyermek fejlődéstudatát. Én az egyszer általam tevezett Waldorf-iskola alapjaiból indultam ki ennek az iskolának a bővítésénél. Úgy gondolom, hogy a kertjével együtt, mint művészeti iskola abban a térségben igen komoly szerepet fog majd betölteni.

Azzal kezdődött, hogy egy újszerű gondolatot találtunk ki a közösségfejlesztőkkel együtt, akikkel több éve más magyar településeken is együtt dolgoztunk. Az volt a terv, hogy úgynevezett *utcakönyveket* kell készíteni egy városra, hogy megismerjük nemcsak a szerkezetét, nemcsak az építészét, hanem emberi arculatát is, illetve a lakosság összetételét.

Makó már akkor is elég szövevényes település volt. Valamikor Szegednél sokkal fontosabb szerepet töltött be a térségben, mondhatni megyeszékhely volt, ez változott meg később. Végigjártunk minden utcát egy előre meghatározott forgatókönyv szerint, felmérést készítettünk minden házról, a ház előtti járdáról, a közművekről, egyáltalán: az összképről, ami meghatározza, mit jelent az ember számára amikor végigmegy egy kistelepülés utcáin. A helyiek nem mindig veszik észre, hogy léghábelek zúgnak el a házak előtt, hogy nincs csatornabekötés, hogy nincs kitisztíva az árok, miközben gyönyörű, méltóságteljes alföldi parasztházakban laknak, amiknek a homlokzatait gondolozzák. Másik oldal, hogy amikor a belváros külső része felé megyünk, ott bizony már a kertek is elhanyagoltak, nem művelik az emberek, a boltok bezártak. Tehát mindezeket tulajdonképpen kicsit építészeti, kicsit szociális, kicsit szellemi alapon rögzít-

tettük egy több száz oldalas anyagban, amit leszállítottunk a Makói Önkormányzat részére. Mondhatni, a mi munkánk ennek a füzetnek az átadásával kezdődött ott lenn.

Gerencsér Judit: Az épület már meglehetősen leromlott állapotban volt, őrizte a régi szépségét, de nagyon megérett arra, hogy bővítsük. Akkor kérte föl Makovecz Imrét a polgármester úr, tőle kapta meg ezt a szép munkát. Itt az épületet elsősorban egy tornacsarnokkal kellett, hogy bővítsük. Ez a tornacsarnok több funkcióra is készült, a városnak ugyanis nincs egy olyan nagyobb jellegű tere, ahol a helyi kézilabdacsapat versenyszerű mérkőzéseket játszhatja.

A gimnázium bővítése után ez már kb. 10 évvel készült el. Kaptunk egy újabb megbízást, a szomszéd telken volt az úgynevezett Mező Imre Kollégium, ami már évek óta üresen állt. A fürdő bővítése kapcsán a közigazgatási hivataloknak új épületet kellett keresni, és a városvezetés arra jutott, hogy a szebb épületben oldja meg, úgyhogy a régi, 1960-as években épült kollégiumi épületet alakítottuk át ÁNTSZ, Földhivatal, és hasonló irodák elhelyezésére.

Ez a kivitelezés most a nyáron indult be sikeres közbeszerzés után.

Turi Attila: A Makói Városi Fürdő összetett létesítmény. Van benne gyógyászati szárny, wellness-részleg, élményfürdő, gyerekvilág, minden, ami ahhoz szükséges, hogy egy egész napot eltöltsön benne egy család. Ez az összetett épület összetett tervezést is jelentett. Konkrétan: ennek emblematis, középső részét Makovecz Imre mesterem tervezte, és nekem jutott tulajdonképpen a száraz feladatrészt, amit én nagyon szerettem és élveztem. Ez pedig a wellness. Azért mondom, hogy száraz, mert a wellness épületrész tulajdonképpen kis helyiségek, helyiségcsoportok egyvelege, nem túl attraktív rész. Talán a gyerekvilág-rész lóg ebből ki. Amúgy is a telepítésből következően ez az épületrész az, amely fölvezeti a főbejáratot, és a főbejárat mögött föltárukozó attraktív nagy kupolarészt. Tehát itt tulajdonképpen egy eklektikus, kicsit visszafogott térfalat igyekeztünk kialakítani, amely egyfajta bővülete a Marcibányi térnek, amely ezzel a beruházással együtt szintén megújul.

A riportfilm készítői • rendező: Erdélyi Gábor • forgatókönyv: Makovecz Imre • gyártásvezető: Kuli László • operatőr: Tarnai László • hangmérnök: Schneider Róbert • zene: ACTUS • grafika: Gruber Henriett

Makovecz

Ertsey Attila

A szubjektív emlékezések annyiban fontosak, hogy megidéznek az eltávozottat. Ami fontos, az a Mester eleven szellemének ébrentartása. Ezért én nem róla beszélek, hanem arról, amit tőle kaptunk.

A világ sorsa Európa sorsa, és Európa sorsa szorosan összefügg Közép-Európáéval. Ma az emberiség az európai kultúrkorszakot éli, melynek beteljesítése az európaiak dolga, de ez a feladat el lett térítve.

A XIX. század végén a materialista kultúra ideje lejárt, a hagyományra többé nem lehetett támaszkodni, az emberek egyszerre érezték a régi világ elmúlását és egy új világ megteremtésének szükségességét.

A századfordulón művészeti forradalom zajlott. Ebből született az antropológia, a szecesszió, és ehhez a mozgáshoz kapcsolódtak Kós Károly és kortársai is.

A szellemi mozgalmak és művészeti törekvések nem voltak elegendőek a világ átforgatásához, Közép-Európa mulasztott.

Az I. világháború ezt a nagyszerű vírágást lefejezte. Közép-Európát szétverték. A bimbózó új eszmék helyét három pusztító ideológia foglalta el: a bolsevizmus, a náciizmus és az anglo-amerikanizmus, mindhárom magának vindikálva a jövő megteremtésének jogát.

Németországtól elvették eredendő szerepét és feladatát, ami nem a materiális gazdasági-technikai fejlődés, hanem hogy folytassa a Goethe, Schiller, Herder-féle szellemiség fejlesztését, Európa és a világ jelenkori civilizációs centrumává válva, a szabad szellemi élet intézményes megteremtésével. A szerepvesztést első sorban Németország mulasztása okozta; az, hogy feladatát elhagyva

az angolszász típusú materialisztikus fejlődés útjára lépett, gazdasági és katonai expanzióba kezdett. Az angolszász hatalmak számára konkurenciává vált, ezért eltiporták.

A Monarchiát, mint a Központi Hatalmak egyik tagját apró nemzetállamokra darabolásával a magyarságot is megfosztották attól, hogy a Kárpát-medencében együtt élő népek életét megszervezze, és hogy a Monarchia társadalmi berendezkedését megreformálva megteremtse a szociális organizmus hármastagozódásának megfelelő, a világnak mintát adó szociális formákat.

Németország, Közép-Európa és Magyarország, a Kárpát-medence sorsának kérdése ma is a legégetőbb. Ami itt történik, szorosan összefügg a legégetőbb történésekkel. Az adósságcsapda révén gazdasági függőségbe került a térség, a rabszolgaság új formákban folytatódik. A szabadulás első lépése azonban csak történelmi feladatunk világos felismerése lehet.

Makovecz Imre olyan bátorságról tett tanúbizonyságot, amelyre egyikünk sem volt képes. Amikor még a '80-as évek elején-közepén Kádas Ágnes Astoria melletti lakásában gyűltünk össze rendszeresen, hogy az antropológiát tanulmányozzuk Kálmán István vezetésével, időnként megjelent Makovecz Imre is. Egyszer meg-

jegyezte, hogy „vegýetek tudomásul, ezt az egészet azért csináljuk, hogy a bolsevizmusnak vége legyen” (az idézet nem szó szerinti, aki arra kíváncsi, minden bizonnyal megtalálja majd a Történelmi Hivatal lehallgatási aktái közt). Ijedten néztünk egymásra, mintha valaki illetlenséget mondott volna. Mert mindannyian gyűlöltük a Kádár-rendszert, de – bármily hihetetlennek tűnik – nem hittük el, hogy befejezése oly közeli. Imre pedig mindig ki merte mondani, ami bennünk csak gyáva lelünk mélyén, mint alvó vágy lapult. Sokan tekinthetjük őt szellemi apánknak, mert vér szerinti apáinktól nem kaphattuk meg a férfiprincípium olyan tiszta megnyilvánulását, mint tőle. Általa érthettük meg, mi az: férfinak lenni, mi nőnek, hol van az az ősi androgün, melyből mindannyian származunk, és ami felé törekszünk. Hogy mi a szerelem.

Sokszor, amikor rákérdezett a lényegre, mindannyian, akik közelében voltunk, összeresztünk: nem lesz ebből baj? Rá mert kérdezni egy fiatal németre, hogy mit érez a lebombázott Hamburg fényképeinek láttán. Zavarba tudta hozni az illetőt, aki – mint az összes német – identitásától megfosztva, büntudattal terhelve csak a saját szellemi egzisztenciájának lényegére vonatkozó kérdést nem képes önmagának feltenni.

Makovecz Imre összekötötte az I. világháború által kettétört Közép-Európa szellemiségét a jelennel, és az a jövővel, amit úgy jellemezett: egy mitikus jövő felé közeledünk.

Ki az, aki ma felteszi a kérdést: mi Közép-Európa feladata, misztériuma? Hogy fel merjük tenni e kérdést, hogy egyáltalán fogalmunk legyen erről a nagy erővel elfedni igyekezett kérdéskörrel, ezt Makovecz Imrének köszönhetjük. S ha mi nem teremtjük meg e szellemiség folyamatosságát, azt senki nem fogja megteremteni.

Makovecz Imre Krisztusban halt meg, és legyőzte a halált. Ma is nap mint nap szól hozzánk. De vajon befogadjuk-e?

Nagy kérdés, hogy vajon Orbán Viktor felismerte-e, ki Makovecz Imre. A miniszterelnök tehetséges, karizmatikus politikus. Igaza volt Makovecz Imrének, amikor azt mondta rá: száz évente csak egy ilyen születik. Tettei azonban ellentmondásokkal teli. Jobbára ösztönösen cselekszik, mély szellemi rátekintés nélkül. Az ösztönös, érzéseken alapuló cselekvés néha telibe találhat, de ingatag alapokon áll. Ugyanott állt a közelében Makovecz Imre, Orbán Viktor mégsem használta fel ezt a lehetőséget. Tisztelte az Öreget, de nem látott megtenni azt, amire kortársa, Putyin képes volt: felismerte az orosz

népszellem leghitelesebb képviselőjét, Szolzenyicint, és mellé állt. Innentől fogva a felelősség Putyiné; mulaszt, vagy mestere örökségét viszi-e tovább. Makovecz Imre nem arra hívott fel minket, hogy Orbán Viktor hívei legyünk. Esélyt látott benne. Amiről Imre beszélt, az túlmutat egy mégoly zseniális vezető személyén, tettein és mulasztásain. A második Magyarországról beszélt, amely alig rázza le a szovjet igát, új társadalmi kísérlet terepévé vált. Fel kell ébrednünk és megteremtünk ebben az új, szellemtelen és szellem-ellenes új világrendben ezt a második országot, ami akkor is élni fog, amikor a jelenlegi világbirodalom összeomlik. Mert Mesterünk megtette ezt a bolsevizmus idején, közösségeket hozott létre, szót értett azokkal, akik befogadták. Hogy Orbán Viktor, illetve mi, Makovecz-tanítványok a kezünkbe hullott lehetőségekkel élünk, elmulasztjuk őket vagy visszaélünk velük, ez jelenünk egyik legégetőbb kérdése.

Szabadságunk csak a mi kezünkben van. A mulasztás bűnét jól ismerjük. Milyen nehezen megy e sorok megírása is, meddig halogatjuk azt, amire semmi nem kényszerít.

Csak áldott Mesterünk szigorú tekintete.

Visegrád, Mogyoróhegy vendéglő, 1980

Csengeri történet

Farkas Miklós

Merre tovább, Kós Károly Egyesülés? Miért vagyok tagja az Egyesülésnek?

A válasz megfogalmazásához vissza kell mennem a kezdethez. Számomra ez az 1980-as évek végét jelenti. Csengerben vagyunk, és Budapestről érkezett fésületlen, szakállas, de roppant intelligens fiatal építészekkel, és vezetőjükkel, Makovecz Imrével beszélgetünk. Elképzeljük a városközpontban helyet kapó intézményi épületeket. Eltelik két év, és kezdjük a kivitelezést. Épül a szolgáltatóház, az iskola-művelődési ház, konyha étkezővel, a sportcsarnok, egészségház, majd a város háza. Makovecz és tanítványai, Menyus, Tészta, Siki, Göndör, Heil Tibi, Vincze Laci és a többiek rendszeresen járnak hozzánk. A kivitelezés közben felmerülő problémákat sorra megoldjuk. Huszonegynéhány évesek vagyunk. Ma már – a közbeszerzési törvénynek és tökehiányunknak köszönhetően – esélyünk sincs ekkora házakat építeni.

Együtt örülünk a születő házaknak, amelyek a gondolatokkal megtermékenyített materiából jönnek a világra. Aztán egyszer csak vége a lendületnek. Egyre ritkábban jön Makovecz, a fiúk közül is csak Menyus jár néha Csengerbe. Úrt érzek magam körül, most jövök rá, mekkora töltést adtak ők nekem. Olvasom Steiner írásait, a *Szabad Gondolatot* és az *Országépítőt*, de hiányzik a személyes kapcsolat, a termékeny beszélgetések, az energiát sugárzó légkör. Aztán lehetőséget kaptam, hogy az Egyesülés tagja legyek.

Számomra ünnep közétek jönni és élmény volt minden egyes találkozás Imre bácsival, megerősödöm általatok.

Egyszer megtörtént, hogy Makovecz megyéknbeli építészeknek kreditpontos képzést tartott a szerves építészetéről. Ott voltam én is a hallgatói között. Imre bácsi felismert, és amikor a csengeri munkákról kezdett beszélni, kiszólított: *Folytasd, fiacskám, te ezt jobban ismered mint én...*

Az első gondolat az volt *Imre bácsi, ne, ez teljes képtelenség*, aztán a második: *ne tojj be, örülj, hogy Makovecz megszólított és lehetőséget adott*. Mert így nevelt és emelt ő, lehetőségeket biztosított nekünk.

Elmeséltem néhány, építés közben megélt élményt. Elmeséltem, hogyan nő ki a sárból a ház. Nem alapozási technikáról vagy falkötésről, még csak nem is ácsolási módokról beszéltem, hanem arról, hogyan tanultunk meg a házak építése közben gondolkodni, hogyan váltunk a sikereket és kudarcokat átélve kreatív-érett személyiségekké, és hogy mi mindenre képes egy jól összekovacsolódott csapat, ezért vagyok tagja az Egyesülésnek.

Mit kíván tenni az egyesülés céljaiért?

Minden emberalkotta jó kétszer születik, először gondolatokból kell összerakni, aztán a fizikai valóságban, anyagokból is. A kettő nem létezik egymás nélkül, és a sorrendet sem illik felcserélni. Úgy is mondhatnám, hogy „az elmélet terméketlen marad a gyakorlat nélkül, a gyakorlat viszont teljesen tehetetlen az elmélet hiányában.”

Ezért a steineri filozófia alapján megszületett gondolatokat, amelyet megelőz a minden érzékszervünkkel történő észlelés, megfigyelés, a gyakorlatban próbálom megvalósítani.

Ha lehetőség adódik, vándort fogadok és kivitelezési feladatot bízok rá.

Csak az tud később jó házat tervezni, aki tapossa a sáros anyaföldet is és együtt gondolkodik a ház születésén dolgozó mesterekkel. Mert a jó ház bizony születik, a gondolat erejétől jön a világra és nem összehordott építőanyagok halmaza. Kell hozzá cement, téglá és fa, a gépek ereje, és ezek beszerzéséhez sok pénz, de mindez csak eszköz; a legfontosabb a gondolat.

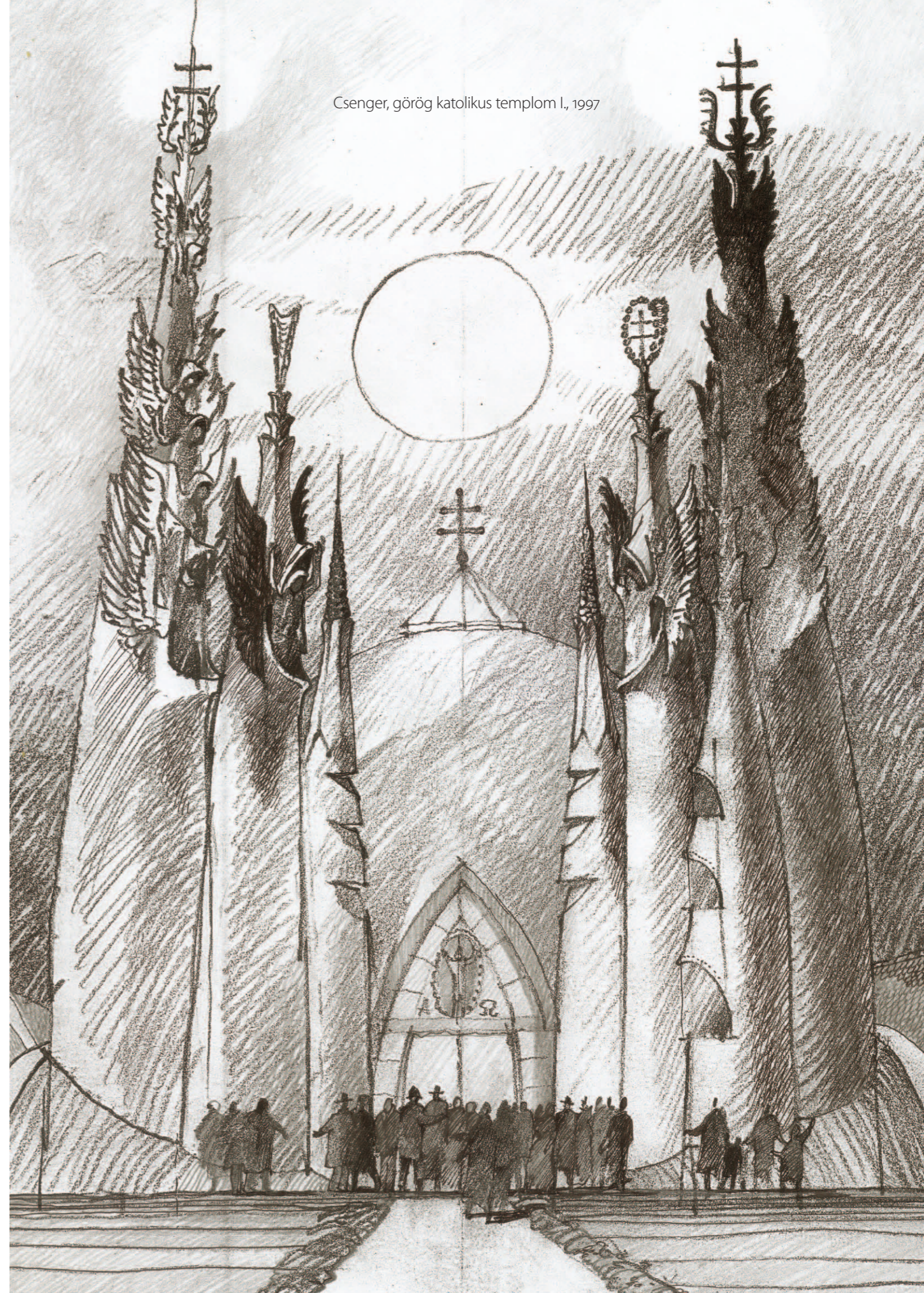
A pénz a motiváció legalsó szintje. Az ember többre vágyik, alkotni, örülni, bizonyítani akar, szabad akar lenni, át akarja élni a sikert. Mert mitől ember az ember? Attól, hogy munkát tud végezni? Nem hiszem... a ló vagy a szamár is dolgozik. Mitől is? Hát attól, hogy van éntudata, tudom, hogy vagyok a világban, hogy kötelességeim, jogaim vannak, hogy felelős vagyok! Jó ház akkor születik, ha az építés minden résztvevője így gondolkodik.

Csak úgy tudjuk megvalósítani a szellemtudományos gondolatokat, ha tisztában vagyunk a természeti törvényekkel, mert építeni továbbra is sárból, kőből, fából és mindenféle egyéb ásványi származékból kell. Ehhez ismerni kell a természetet, járni kell az erdőket, vizeket és a hegyeket.

Csengerben a Szamos folyó partján kialakítottunk egy csónakházat sátorozó- és főzőhellyel. Szeretettel várok ide minden egyesületi tagot, ha tölteni szeretne a természeti erők által. A folyó és az árterében lévő erdő minden évszakban más öltözetbe bújva, más illatokat árasztva kápráztatja el az ide látogatót. Néhány vándor kapott már ebből ízelítőt. Napközben evezés, gyaloglás és kerékpározás, este tűz mellett éneklés és beszélgetés akár a steineri filozófiáról is.

Engedtessek meg egy személyes megjegyzés: négy gyermekem van, nem tudatosan, de őket is sikerült beoltnani. Gergely fiam építészhallgató, Imola lányom Waldorf-pedagógus lesz, Kolos geológushallgató, a legkisebb, Lilla csak nyolc éves, látszanak a csírái, de még nem tudjuk, belőle mi lesz.

Csenger, görög katolikus templom I., 1997

Mértékadó közösség

Interjú Kováts Flóriánnal

A Kecse utcai épület különleges hangulatú. A ház legkülönbözőbb pontjain faragott kövek, régi épületmaradványok láthatók, rendkívül harmonikusan illeszkedve az „összképbe”. Hogyan kerültek oda? A kert is bensőséges, hogyan született?

A Kecse utcai irodaházat mint tervező Makovecz Imre jegyzi, de a munkában minden bent lakó építészársaság részt vett, magát az építést pedig egy általuk sokszor foglalkoztatott vállalkozás, a Bau-System végezte. Turi Attila, Csernyus Lőrinc, Siklósi József voltak a legaktívabbak.

Sokáig hátráltatta az építkezést az udvar közepén talált kis ókori temető, amit végül is „megkutattak”, de szerencsére nem találtak olyan jelentősnek, hogy azt továbbfejlessék. Így kerülünk kapcsolatba a régészekkel, akik elmesélték, hogy mi minden van még a területben. Többek között a műemlék-kövektemetője (...) Aquincumban. Kiderült, hogy egy múzeumi alapítványba kell csak befizetni egy kevés pénzt, és el lehet hozni ezeket a köveket, amelyek (...) mint felhasználhatatlan maradványok kerültek oda. Életkoruk több száz év is lehet. Elmentek, kiválogatták, ideszállították őket és elkezdték beépíteni a házba. Van belőlük a homlokzatban, a lépcsők mellett, a kertben. Némelyik (...) mintha öröktől fogva ott lenne, sokan csodálkoznak is, ha mondjuk, hogy a házat 1996-ban avattuk fel. Ebben is a hagyománytiszteltet, az építész tisztelgése van jelen, aki elődeinek és a kőfaragóknak állít emléket ezzel a gesztussal.

A díszterem plafonja az igazi csoda. Makovecz ötlete volt és ő harcolt érte. Először a tojás alakú égbolt Ki fogja megépíteni és hogyan? Lakiék, a gipszmesterek voltak az áldozatok. A plafonból kilógó betonvasakra van felfüggesztve a tojás, úgy, hogy aztán a gipsz napokig tartó, kis rétegekben történő felhordással, minden zsaluzás nélkül került a helyére. Vízrel együtt hat tonna lehetett, amikor elkészült. Egy-két hétig pihent, de az állványt nem bontottuk ki alóla, mert jött a kifestés. Nagy harc volt, mert Eigel István ugyan megrajzolta papíron a csillagtérképet, de azt mondta, hogy nem lehet kifesteni, csak több hónap alatt. Micsoda? Egy hét van rá, mondta Imre, ezért nem fogunk újra állványozni. És akkor összeszedték magukat a Kossuth-díjasok: Eigel István, Fóth Ernő, Gyulai Líviusz, Patay László és Makovecz Anna meg egy-két beugró. István szénnel előrajzolta a fehérén hagyandó részeket, magát az ábrát a többiek pedig nekiálltak az inasmunkának, kézzel töltötték ki az eget. Végül a csillagokat Pista aranyozta be. (...) egyszer csak elkészült a mű. Ekkor megjelent Jankovics Marcell és felnézett az égre és kiderítette, hogy minden pont fordítva van, mint a valóságban. Nem csoda, mert Pista nem emelte a feje fölé az ábrát, hanem az asztalról rajzolta fel. (...) Alatta a földön ellipszis alakú tölgyfaasztal áll, közepén kör alakú rézlemezzel, ami a napot szemlélteti. Ezt az asztalt Mezei Gábor csakis ide rajzolta. De sok szép délutánt, estét töltöttünk már körülötte és a kék ég alatt!

A kert a lehető legtermészetesebb növényzetet, errefelé honos cserjéket, fákat, aljnövényzetet tartalmaz. A legnagyobb fa a szomszédától áthullott dióból fejlődhetett ki, nem ültette senki. (...) A tölgyfát Imre hatvanadik születésnapjára ültették a tanítványok, a többi Herczeg Ágnes és munkatársai elgondolása szerint került a földre. Egy jó darabig volt egy érdekes, fűzfa-vesszőkből font építmény is a kertben, egy pergola, amit befutott a vadszőlő, de végül ki kellett szednünk, mert elkorhadt a földben lévő része és dőlni kezdett. Mostanság már egy kicsit túl is burjánzott ott az élővilág. Imre nagyon sokáig óvta ezt a zabolátlanságot, de aztán rábeszéltem, és az idén jól megritkítottam. Még lehet folytatni.

Mi az a szeretetvendégség?

Ezt a szót az evangélikus közösségek használják, méghozzá arra, hogy bibliaóra, egy egyházi ünnep, esetleg temetés után a közösségi térben az otthonról hozott ételmezt, italt közösen fogyasztják el. Nagyon megörültem, amikor először hallottam, de főleg, amikor láttam, hogy már a táblára való kiírás is milyen természetes izgalmat, készülődést vált ki a siófoki közösségben. Minálunk is megpróbáltam bevezetni, mert bizony voltak idők, mikor pogácsára sem tellett. Ilyenkor zsíros kenyeret kínáltunk. Elterjedt, hogy bort, kávét, teát, száraz süteményt mindig lehet hozni, de amikor egyszer-egyszer az évadzáróra nem jutott aprópénz sem, akkor meghirdettük a szeretetvendégséget. Nem mondom, hogy mindig sikerrel, hogy mindig elég élelem gyűlt össze, de volt egy pénzgyűjtő doboz is, és amikor láttuk, hogy mennyien vagyunk, és mennyi van az asztalon, akkor kiszaladtunk a boltba és kipótoltuk a mennyiséget. Csináltunk körözöttet, salátákat, vetünk szalonnát, kenyeret, uborkát és már készen is állt a szeretetvendégség. Ma már az évadzárókra az italon kívül gyümölcsöt, süteményeket, salátát, kolbászt, savanyút is szoktak hozni a tagok és vendégek.

Molnár, Jenő és Peter Rix, Lübeck, 1989

4 • külföldi kapcsolatok

Makovecz Imre, az örök jelenben élő

Jacques Gillet

Egy utazás első átható látomása, egy utazása a lét mélységeibe: a Farkasréti temető kápolnájának belseje Budapesten. Ez az én első kapcsolatom ezzel a névvel: *Makovecz Imre*.

Hosszú ideje már Európa egyik csücskében, elnyomva, megszállva, a világtól elzárva, de mégis éppen ott: ez az erős jelenlét, intenzív megnyilvánulás, az emberi lény szabadsága.

Ez a név, *Makovecz Imre*, mindig a lelkem mélyében marad, mint Bruce Goffé. Mindkettő az alkotás szabadságának erőt, és az alkotói szabadságot jelenti az egész világ, és mindazok számára, akik szerették őket, és amit teremtettek az ő saját élő természetük legtökéletesebb értelmében.

1985. Párizs, Bonaparte utca. A Makovecz Imre fogadására meghívott vendégek között találom magam. Éppen a kiállítás megnyitóját előtt ott vagyok a földszinti nagyteremben. Imre és magyar barátai a kiállítást rendezik.

Káldi János bemutatja a képeket: *a házsobrász, tanítványaim, az organikus építész, Sullivan Wright, Bruce Goff, Herb Greene...* Imre ott azonnal mutatja a dobogókői síházat – tudatosan rokonítva Herb Greene oklahomai házával. Odaadom neki szemináriumnyitó beszédem szövegét. Másnap barátai, akik neki fordítottak, mondták, hogy nagyon elégedett.

Egy J. Boulet, D. Guibert és Káldi J. által létrehozott, igazán teljes dosszié: Makovecz Imre: *A metafora és az organikus terv* készíti elő a Művészeti Iskolában 1985. november 14-én kezdődő kiállítást. Ugyanazon a héten Makovecz Imrével és meghívott franciákkal és külföldiekkel szeminárium is zajlott. A Paris-Villemin Építészeti Iskola gondoskodott minderről. A *Technique et Architecture* 1985. június-júliusi számában lett meghirdetve; ez tartalmazta a Makovecz Imre képeihez tartozó feliratokat Káldi János és Ekler

Dezső fordításában. Szerepeltek még benne Csete György, Mezei Gábor, Erdei András, Péterfy László, Gerle János, Kovács Attila munkái.

Természetesen az én szövegem forrásait is részben abból merítettem. Idézek itt két részletet, egyet az elejéről, egyet a végéről.

Ezek az ősi magyar népi nyelvben építészeti elemeket, mint élő lények részeit jelölő szókifejezések: 'szemöldök', 'homlokzat'... és követi ezt Makovecz Imre nagyszerű mondata:

„Ha... elképzelem, hogy sosem láttam egy házat, ezekre a szókifejezésekre gondolva elképzelek egyet. Nos, egy különös lény jelenik meg a szemem előtt, egy homlok, egy gerincoszlop... nyitott szárnyakkal fogad, betérek a szemöldökei alatt, és egyenesen a lelkében... a belsejében találom magam, ahol vár a tűz engem.”

Csak ujjongani van kedvem, amikor hallom, hogy valaki ilyen melegséggel fejezi ki magát. Jöttem ünnepelni Makovecz Imrét!

Saint-Exupéry szavai végezetül – úgy tűnik – igazán Makovecz Imrének szólnak, gondolva a tápéi ásatás kis állcsatjára, ami az ő sárospataki művelődésiház-tervét inspirálta:

„Elmentél az ő műve előtt... és íme nem voltál többé ugyanaz, még ha százezer év is telt el az ő mozdulata, és a te elhaladásod között.”

Gyökerek nélkül nincs építészet

Paolo Portoghesi

A globalizáció és a kulturális uniformizálódás korában egy olyan építész, mint Imre, mélységesen magyar, helyesebben mélységesen és a legnagyobb odaadással a saját földjéhez és tradícióihoz ragaszkodó ember, ma akár anakronisztikusnak is tűnhetne. Ám Makovecz nagyon fontos tanúja a legutóbbi nehéz és ellentmondásos időknek, nélküle a modernitás egy nagyon fontos része nem jutott volna kifejezésre.

Makovecz karrierje a hatvanas években kezdődik, az után, hogy a szovjet tankok eroszkkal eltiporták a rendszer elleni felkelést. Kezdetben egy állami tervezőirodában dolgozik, de nem követi a szovjetek által meghatározott utat, amely minden egyéni kifejezést veszélyesnek tekintett. Tervei merészen hivatkoznak a népi tradíciókra, s ugyanakkor az organikus építészetre és a steineri gondolatokra utalnak. 1975-ben tervez egy ravatalozót, amely a funkcionalizmustól való szabadulás kiáltványa, s egyben a keresztény hit értékeinek kinyilvánítása. Amikor a sárospataki kulturális központ terveivel megpróbálja folytatni ezirányú kutatásait, az „establishment” észreveszi letérését a meghatározott útról, kiteszik a munkahelyéről és visszavonják tervezői engedélyét. A Pilisi Parkerdőnél helyezkedik el; ez az a bizonyos *belső elszigeteltség*, ami nagyszere

rű lehetőséggé vált számára – megismerhette a fa még felderítetlen alkalmazási módjait.

1984-ben alapítja meg a Makona Építészirodát. *Szükségünk van* – írja 1985-ben – *Kelet Európában egy új és szabad sorsra. Szükségünk van egy új életre, amely magában foglalja a hagyományainkat, a történelmünket, ami szükséges a megmaradásunkhoz Európában. A mi épületeink, házaink egy antik atmoszférát mutatnak fel, néha misztikusan sejtlemesek. A... néphangjait lehet hallani a falakból, a mi kupoláink betakarnak minket, mint az egek. A népi motívumok a mi szétszakított etnikai közösségeink visszatérnek a háromdimenziós stuktúrákba. A mi felmenőink, akiket kiüldöztek a lelkünkől, most újra visszatérnek beszélni velünk, hogy segítsenek megvalósítani, felépíteni azt amiben hiszünk, hogy ehhez a helyhez tartozhassunk.”* Ez a filozófia amely ugyanolyan erővel és mélységgel ragaszkodik a múlthoz mint a jövőhöz, amit építeni akar, olyan nyelvezetet kínál az építésznek, amely magas szimbolikai képességével lehetővé teszi hogy olyasmit kommunikáljon egyszerűen és mélységes erővel mint a szolidaritás, a szeretet és a föld iránti tisztelet – azt az érzést keltve, hogy jó együtt lenni és beszélgetni. Erre a legjobb példa Kakasd városa ahol a szovjethatalom által erőszakkal

öszekötött városrészek az építészet által beszélgetni kezd, és egyetértést szül két, egymáshoz közelített torony közt, mint a két különböző etnikum, a székelyek és a svábok között.

A nyolcvanas évek után Makovecz százával épít épületeket, és az 1992-es sevillai Világkiállítás magyar pavilonja meghozza számára a világsikert, a nemzetközi elismertséget. 2000-ben a római La Sapienza Egyetem kitünteti a *Honoris Causa* elismeréssel és egy kiállítással, amely az egész világnak bemutatja műveit. 2011-ben meghívják a XVI. Benedek pápa pappá szentelésének 60. évfordulója alkalmából tartott ünnepségre, ahol felajánlja egy művét, a budapesti Szent Mihály katedrális gyönyörű tervét, amelyet az illetékes egyházmegye sajnálatos módon elutasított.

Éppen az egyházi építészet az a terület, ahol Makovecz a legmélyebben tudja kifejezni zsenialitását, ami legközelebb áll emberi mivoltához. A katolikus és protestáns templomok fejezik ki azt az akaratot, amelyik láthatóvá teszik a hitet és előhívják a szentséget, és ez a szakrális megjelenítés az eukarisztia jegyein keresztül elviszi a hívókat egy felsőbb természeti világba. A természet formái belépnek egyenesen a struktúrák meghatározásaiba, mintha kifejezni akarná tiszteletét az élet legfelsőbb kifejezése előtt, lebegve ég és föld között.

Makovecz munkásságának legsokebb szimbóluma a fa. A sevillai pavilonban, egy fa koronáját látjuk, de az üvegpád alatt ugyanígy látjuk a gyökérzetét is. Nem lehet megmaradni gyökér nélkül, ahogy a tanítás nélkül sem; a jövőbe tekintő múlt nélkül csak elszegényedés, szárazság pusztaság marad az emberiség számára.

L'Osservatore Romano, 2011. szept. 29.
Megemlékezés a magyar művészről,
Makovecz Imréről

Megemlékezés

Edwin Heathcote

Az 1992-es Sevillai Világkiállítás magyar pavilonjának látogatói a perzselő forróságból barlangszerű, sötét, katedrálisok nagy ívben hajló, impozáns mennyezetét idéző térbe léptek. Közepén ott állt a magyar síkságról érkező fa csupaszon, üvegtalajba ültetve, hogy gyökerei, melyek akkorára nyúltak, mint a korona maga, láthatóvá váljanak. A 75 évesen elhunyt magyar építész, Makovecz Imre alkotása, akit a 20. század egyik legkiemelkedőbb és mélyen politikai szemléletű építései között tartanak számon. A kommunista rezsim 1990-es bukásakor megbízott építész Expo-pavilonja egy csapásra az újra megtalált magyar szabadság jelképévé vált. Makovecz laboratóriumi technikus (*asztalos – a szerk.*) fiaként, 1935-ben született Budapesten. Műegyetemi hallgatóként részt vett a levert 1956-os forradalomban és börtönbüntetésre ítélték. Szabadulását követően minden alkalmat megragadott, hogy a kommunista rezsimmel szembeszegüljön, az pedig mindent elkövetett, hogy marginalizálja őt, nem sok sikerrel. Pályafutását – az 1960-as években rendelkezésre álló egyetlen lehetőségnek megfelelően – állami építészeti irodákban, középületek tervezésével kezdte.

Nevet expresszív, plasztikus szerkezeteinek sorával, köztük a Bodrog áruházzal (1969) és számtalan invenziós étteremmel szerzett magának. Mind kísérlet volt arra, hogy szembe szálljon a rendszerépítés akkori trendjére jellemző előregyártással, azzal az építészeti tömegtermeléssel, melynek átvételére a Szovjetunió ösztönözte Magyarországot. Makovecz hevesen

tiltakozott az univerzalizáló törekvések ellen, mert hitte, hogy egy-egy terv csak a táj és a népi emlékezés viszonyában nyerheti el értelmét.

1975-ben egy kis ravatalozó kápolnát tervezett Budapesten, amelytől első ránézésre eláll az ember lélegzete. A belső tér egy bestia bendőjéhez hasonlatos – talán utalás Jónás cetjének bendőjére –, a ravatal felett hullámzó gerincből íves fabordák szállnak alá. Minden egyes borda közé emberszerű ülést faragtak, arccal és karral, mint ha a kápolnát kísérteties alakok lakták. *Épületeink ősi, gyakran sötét atmoszférát idéznek, mondta, régen holtak mormolása sejlik át a falakon.* Addigra a hatóságok gyanakvó tekintete építészeteiben nacionalista lázadást látott, amit nem tűrhetett tovább. 1977-ben szó szerint az erdősegekbe száműzték. Hegyi kempinget tervezni küldték, abban a hiszemben, hogy onnan nem árthat. Tévedtek. A hatóságok személtől távol Makovecz hozzálátott népi motívumokat és organikus építészeti formákat ötvöző, sajátos formanyelvének kidolgozásához. Ezt részben példaképe, az osztrák filozófus és tervező Rudolf Steiner, részben Frank Lloyd Wright inspiráló munkássága, részben saját képzelőereje ihlette. Evilági szerkezetek – toalettblokkok, piknik-menedékek váltak a plasztikai szimbolizmus tanulmányaivá, sasokat, bivalyokat, jurtákat idéző formák az évezreddel ezelőtt ideérkező magyarok múltjának távlatában.

Így vonzotta maga köré és képezte fiatal tanoncok egy csoportját, akik titkos összejöveteleken tanulták a saját kezű építés és az elnyomott kultúra

megértésének fogásait. Ez az iskola túléli őt. Megbízásokat fogadott el falvak közösségi épületeinek megtervezésére, melyek az állami támogatású tömbökkal szemben adtak helyi identitást a településeknek. Fákat használt pillérek gyanánt, cserépfedésű, hullámzó fatetőket, hogy eképp segítse a népi kultúra, emlékezet és a polgári létforma újbóli összefonódását.

Paksi templomát a múlt század legmeglepőbb és legmegindítóbb épületei között tartják számon. Palapáncélba öltözött, pikkelyes fenevad, nyíltan szexuális bejárattal, hármastornyán nap, hold és feszület szimbólumokkal. Félig pogánynak, félig kereszténynek, szimbolizmussal mélyen átitatott épületnek tetszik. Mire a templomot befejezték, 1990-re, a kommunizmus összeomlott. Makoveczet nemzeti hőssé kiáltották ki. Ő azonban úgy vélte, a kommunizmus okozta pusztítás a fogyasztói társadalom globalizáló gőzhengerének dübörgésében visszhangzik tovább. Figyelmét a multinacionalitás, valamint a politika és pénz korrupciója felé fordította. Munkájának szüksége volt az ellenállás fókuszára. Újabb épületeiből, bár meghökkenetők, hiányzik a korábbi munkák forradalmi hatása. Vidékfejlesztő munkálataira mindig készen vállalt el a falvakban olcsón, vagy díjazás nélkül tervezési munkákat. Az elmúlt évben nehéz helyzetbe sodródott: fel kellett lépnie ügyfelei ellen, akik még szerény számláira sem fizettek. Ellentétben sok sikeres kortársával, Makovecz számára érdektelen maradt a globális sztár szerep – mindig is túlságosan ragaszkodott a magyar tájhoz és nyelvhez. Plasztikus, szimbolikus stílusa egyszerre tette nemzetközi inspirációt adó és lefordíthatatlan jelenséggé. Költői, karizmatikus, a végtelenségig nagylelkű és hajthatatlan volt, sajátosan magyar, és egy igazán nagyszerű ember. Felesége, Marianne, és három gyermeke gyászolja.

An architect appalled at communism and consumerism alike. October 1, 2011, Financial Times • Fordító: Máté Gyöngy

Üdvözet Finnországból

Markku Komonen

Makovecz Imrével 1980-ban találkoztam először. Eppen akkor kezdtem el dolgozni a Finn Építőművészeti Múzeumban a kiállítási osztály vezetőjeként. Feladatomban az volt, hogy kiállításokat szervezzek külföldre a finn építészetéről, és érdekes kiállításokat hozzak külföldről Finnországba.

Reima Pietilä mondta nekem: emlékezz a *Makovecz* névre, ha Magyarországon jársz. El is jutottam Budapestre, és találkoztam Makovecz Imrével és egypár közeli kollégájával. Kaptam fényképeket és rajzokat a munkáikról, amiket megmutattam Helsinkiben a múzeum igazgatójának, Juhani Pallasmaanak, és úgy határoztunk, hogy meghívjuk őket, tartsanak egy kiállítást munkáikból. A kiállítás neve ez volt: *Jelképek és a hagyomány – A magyar építészet új hulláma*.

A kiállítás megalapozta nemzetközi hírűket. Írtam is erről a finn építészeti újságba, a *Suomen Arkkitehtilehti*-be és a norvég *Byggekunst*-ba.

Egy érdekes, rendhagyó jelenségről volt szó a posztmodern amerikanizált pillanatában. Ez a magyar új iskola regionális vonásaival kapcsolódott ahhoz a jelenséghez, ami felütötte a fejét Svájcban, Ticinóban és Portugáliában, O'Porto vidékén.

Érdeklődve figyeltük ezeknek az áramlatoknak a fejlődését, és meghívunk Helsinkibe egy csoportot Ticinóból meg Alvaro Sízát O'Portoból, még mielőtt világhírűek lettek volna.

Makovecz Imrét és családját közelebbről is megismertem. Mikor Mako-

vecz Anna Helsinkibe jött művészeteket tanulni, édesanyja, Marianne szép és finom levelet írt nekem. Imre levele rövidebb volt és egyenesebb. Azt mondta: a lányom Finnországba megy, segítsd, amennyire csak tudod. Anna fiatalon a Szabad Művészeti Iskolában tanult, amikor végzett ott is tanított, és tökéletesen megtanulta a finn nyelvet. Fiatalon én is ott tanultam, mert úgy éreztem, nem kapok elég művészeti oktatást az építészeti iskolában. Később a Szabad Művészeti Iskola vezetőségének igazgatója is voltam.

Aztán Anna testvére, Pál is Helsinkibe jött, hogy folytassa tanulmányait a Sibelius Akadémián, ahol megismerkedett a feleségével is, a zongorista Reetával. Ő is megtanult finnül.

Makoveczzel együtt nyaraltunk családotul Sarlópuszta lovasfarmján, ami paradicsomi környezet volt az akkor lovakba szerelmesedett lányomnak, akit szintén Annának hívnak.

Imrével együtt eregettünk magyar sárkányokat. Ezek selyemvékonyosságú anyagból készültek szépségek voltak. A gerincük vékony, egyenes alumíniumcsőből készült, a szárnyakat műgyantából készült, rugalmas, íves merevítők tartották. A háromszög alakú anyag két hosszú oldala csapkodott a szélben, mint a lepke szárnyai. Kaptam is két sárkányt, egy kéket és egy feketét. Szépen repültek a messzi északon is. Utoljára egy hetet töltöttünk együtt a Tiszánál, Makoveczék nyaralójában.

Első találkozásunk óta Imre nemzetközi hírnevet szerzett.

Igazi nemzeti romantikus volt és igazi építő, nem illusztrátor, ahogy sok más építész manapság. Elmélyült a népi hagyományok gyökeréig, a mítoszokig és szimbólumokig, ahogy Finnországban Eliel Saarinen, Lars Sonck és sokan mások; mint Magyarországból Kós Károly és sokan a muzikusok, művészek és költők közül Finnországból és Magyarországból.

Emlékszem, egyszer rajzolt nekem egy képet, ami egy hagyományos magyar parasztházat és a részleteit ábrázolta. A ház részei mind az emberi test részeire utaltak. Előadásaimon sokszor használtam ezt a rajzot, amikor az építészet ősi antropomorf valójáról beszéltem.

Elmentem Imre sírjához tavaly, amikor a koszorúk még frissek voltak, és úgy gondolok rá, mint jó barátra és idősebb mesteremre, habár elég különböző házakat rajzolunk.

Nem volt közös nyelvünk, de a gyerekek finn nyelvtudása és Marianne angoltudása megoldotta a problémát.

Ha manapság Imrére gondolok, mint nemzeti romantikus idealistára, óhatatlanul eszembe jutnak még nagyobb kérdések is.

A kilencvenes évek elején hozott nekem ajándékba egy kis darabot abból a szögesdrótból, ami elválasztotta egymástól Kelet- és Nyugat-Európát. A kis dobozba zárt drótot még mindig őrzöm, mint emléket arról a pillanatról, ami óriási elvárásokat ébresztett egy történelmi helyzetben.

Manapság nem tudom nem furcsállni Magyarország politikáját az új Európában.

Mindig izgatott a helyi és a nemzeti identitás, az ősi gyökerek, mítoszok és szimbólumok. De mégannyira izgat az, hogy ezekben a dolgokban mi a közös különböző népek és kultúrák számára időtől és helytől függetlenül.

Sajnálom, hogy ezekről az érdekes dolgokról már nem tudunk beszélgetni Imrével.

Makó, zenepavilon, 2012

Emlékeim Makovecz Imréről egy befejezetlen párbeszéd

Zoltán Thurman

Először 1989-ben találkoztam a mesterrel egy Göteborgtól északra fekvő kisvárosban. Egy Bukarestben tanult, Svédországban dolgozó kurd építész beszélt nekem csodálattal Makovecz Imre építészetéről, és elvitt, hogy ismerjem meg vendégüket. Megörült, amikor egy magyarul beszélő embert mutattak be neki. Elmondtam, hogy Erdélyből származom. Rögtön a székykapukról kezdett mesélni. A téma valamikor egyik kedvenc tanulmányom volt, így hát megengedtem magamnak a provokatív kérdéseket, és meglepett, hogy milyen pontosan ismeri a székykapu sajátos funkcionalitásának alárendelt arányok szerepét, a szerkesztés módszertanát, a szimbolikát és a kivitelezés titkait. A beszélgetés eredménye az lett, hogy a mester beengedett az ő saját, nem szakemberek számára láthatatlan kapuján. Később kétszer meglátogattam őt a Kecse utcában, és többször beszélünk telefonon. A Skype bevezetése után órákig tudtunk vitatkozni. Utoljára pár nappal halála előtt beszéltem vele telefonon. El volt keseredve a Magyarországot sújtó ellenségeskedések miatt. Az ő kérésére fejeztük be a beszélgetést. Azt mondta, megjött valaki, akit ő már várt. Nem tudom, kit és miért várt, de ő elment és most fentről figyel, hogy mi mit csinálunk.

Annak idején Makovecz Imre előadásokat tartott Svédországban. Két évvel ezelőtt a göteborgi Körösi Csoma Sándor Művelődési Kör meghívására ismét előadást készült tartani, de betegsége miatt le kellett mondania. Aránylag rövid idő után közölte, hogy

meggyógyult. Az utóbbi időben mindig megkérdeztem, hogy érzi magát, ő örvendett és biztosított, hogy jól van. Vártam, hogy mikor fogja következő előadását megtartani és most is várom. Első találkozásunk idején nem figyeltem arra, hogy a svéd reklámban *Makovecz Imre organikus architektúrájáról* írnak a svéd kollégák, de amikor Magyarországon is a *Makovecz organikus építésze* lett a sláger, az ő esetében kevésnek tartottam ezt a méltatást.

Az organikus építészettel először a 60-as évek végén a bukaresti egyetemen Sandu Alexandru előadásában találkoztam, különösen tetszett, hogy az elmélet megalapozásában utalt a harmincas évek amerikai magyar építészeire, talán ezért szívtam magamba mindent, amit az organikus építészetéről hallottam. Két modern építész, Le Corbusier és Sullivan munkái nagyon különböznek, és erre keresték a magyarázatot.

Le Corbusier a számok megszállottja volt, és a formát alárendelte az arányoknak. Sullivan és Wright funkcionalisták voltak; alárendelték a formát, a részleteket a tökéletes funkcióknak. Az építészeti művet élő testhez vagy politikai szervezethez hasonlították, amelyben minden szervnek (funkciónak) megvan a pontos rendeltetése és helye, tehát a forma alá van rendelve a funkciónak és a szituációnak. Mint ahogy egy embernek nem lehet akárhol a szája, az arca, a szeme, a végbélnyílása, ugyanúgy egy háznak sem mindegy, hogy hol helyezkedik el a bejárata, milyen a homlokza-

ta, merre irányulnak az ablakok és hogy távolítják el a szemetet. A házak a földből nőnek ki, akár a fák, és ahogy a fának még a koronája is elveszti a szimmetriáját, hogy jobban alkalmazkodjon a terephez, a háznak is a terephez és a környezethez kell alkalmazkodniuk, a formát ennek kell alárendelni. Wright volt az első, aki átfogóan megfogalmazta az organikus építészetet és használta először saját munkáira ezt a kifejezést. Ma is a legismertebb példa a *Fallingwater* épület, amelyhez semmiben sem hasonlítanak Makovecz Imre épületei.

Amikor én jártam egyetemre, Bukarestben volt egyetlenegy egyetem, ahol építészetet lehetett tanulni, és akárcsak az orvos, 6 éven át tanulta a diák az architektúra alapjait. Ma akár melyik faluban találhatunk építészeti egyetemet, ahol feleannyi idő alatt bárki építész lehet. Abban az időben Svédországban egy stockholmi tanárnak az 50-es években tartott előadásai alapján az organikus anyagokat (fa, textil stb.) vagy organikus díszítést (virágok, állatok stb.) tartalmazó épületeket nevezték *organikusnak*. Így lett Hundertwasser építésze a legorganikusabb, mert a tetőn kinőttek a növények, a csatornába belefészkel a vadgalamb. Közép-európai szecesszióról nem sokat hallottak Svédországban, és ha itt-ott feltűnt egy-egy kép, organikus építészetnek nevezték. Ma már nemcsak Svédországban, de Magyarországon is és sok más helyen szerte a világon sokan átvették ezt az elméletet, és nemcsak a laikusok, de sok szakember felfogásában is a legprimitívebb őskori kunyhó is lehet organikus architektúra.

Makovecz Imréről sok nagytekintélyű építésszel beszéltem; legalább annyian tartották olcsó hatásadászatnak az építészetét, mint ahányan dicsérték. Kissé meglepett néha, hogy általam is igen nagyra becsült szakemberek micsoda lenézéssel beszéltek arról, amit Makovecz csinál. Én semmi hibát nem találok a műveiben; ellenkezőleg: jövőbe mutató filozófi-

át vélek felfedezni benne. Második budapesti találkozásunk alkalmával megjegyeztem: *Makovecz úr, a maga architektúrája nem organikus építészet*. Hihetetlenül felháborodott, és magyarázni kezdte, hogy márpedig az ő építésze organikus. Elmondtam, hogy a háznak *gerince* van a tetején, *szemöldöke* az ablaka fölött, és hangsúlyt helyezett a funkció szerepére. Mondtam neki: az organikus épületek épp a funkció miatt nem szimmetrikusak. Ő érvelt, hogy az ő épületei se szimmetrikusak, a felületes szemlélő nem látja az intim eltéréseket, ahogy egy madárnál vagy embernél se tűnik fel, hogy szimmetrikusak, hiszen a szív, a máj, a gyomor, minden a saját helyén van, de az egészben az egyensúly tökéletes. Ragaszkodott ahhoz, hogy az ő architektúrája organikus, én pedig megadtam magam, és vártam az alkalmat, hogy folytassuk az eszmecserét – sajnos már csak az engedélye nélkül mondhatom el, hogy mit gondolok.

„Minden építészeti stílus a templomépítés szolgálatában született. Minden ezután eljövendő művészet ugyanígy kell, hogy megszülessen.” (A. Gaudí)

A XIX. sz. végén az elszakadás az akadémikus stílusoktól a Kárpát-medencében a szecesszió keresztül va-

lósult meg. Ekkor bontakozott ki a környezeti sajátosság, amit egyesek a nemzeti sajátosságok tükröződésének tekintenek. A *Jugendstil* a merev vonalakat és mértani formákat a geometrikus díszítéssel részesíti előnyben, a szecesszió inkább a lágy, ívelt formákat kedveli, a díszítés pedig az egész Kárpát-medencében magyaros. Ebben az akadémiai és a modern közötti átmeneti stílusban a funkció, az építőanyag, a beillesztés, a díszítés magába foglalta azt az evolúciós fokozatot, amely szükségeltetik egy önálló stílushoz. A stílusok közötti különbség a laikusok számára a díszítésen ismerhető fel, a szakemberek elsődlegesen az arányok, a funkciók, a kapcsolatok, a megoldások és a felhasznált anyagok közötti eltéréseket elemzik. Amíg Magyarországon sok helyen még ma is „az irányzatról kialakult negatív véleményeket részesítik előnyben és azt állítják, hogy a szecesszió a kereskedelmi festészet és a giccs forrása”, mi Bukarestben igen sok pozitív méltatást hallottunk mind a Bukarestben gyakori *art nouveau*-ról mind pedig az erdélyi városok szecessziós épületeiről. A szecesszióról nyugodtan elmondhatjuk, hogy önálló stílus, amely tökéletesen kifejezi a nemzeti sajátosságokat.

Könnyű volt felfedeznem a szecesszió és Makovecz architektúrája közötti hasonlóságokat. Mindkettőre a lágy, ívelt formák jellemzőek. Díszítésük a magyar népművészetből táplálkozik. Mindkettőt a harmonikus arányok és a részletek kidolgozottsága jellemzi. A porticus vagy a bejárat kiemelt kezelése. A belső tér filozófiai alárendeltség szerinti kialakítása. Eltérések: Makovecz a formát a funkciónak, és ezért lehet építészetét *organikusnak* is nevezni. Makovecz Imre a faanyagot, a jövő legemberbarátabb építőanyagát részesíti előnyben. Építészetében megvalósul a jövőbe mutató filozófiai mondanivaló, a felhasznált anyagok, a szerkezet, a funkció, a forma és a díszítés egysége.

Makovecz Imre építészetét egészében véve inkább *neoszecesszió*nak nevezném és csak másodlagosan említeném az organikus mivoltát, ezért írtam búcsútáviratomban:

Makovecz Imre hatalmas elméleti és gyakorlati tudású építész. Jobban ismerete az erdélyi építészetet mint hasonló kaliberű erdélyi kollégái. Új stílust teremtett. Templomaiban nem a kereszthalál borzalmaira, hanem a feltámadás örömeire helyezte a hangsúlyt.

Ő már boldog, lelke a magasba szállt. Tisztelet emlékének.

Jövőbe látó emberek

Makovecz Imre itáliai kiállításainak története

Nagy Maya

Az ezeréves olasz-magyar kulturális kapcsolatok a háború után lezárultak 1967-ig (gondoljuk meg, 1968 előtt egy évvel) mikor is az *italianisták*, köztük Klaniczay Tibor és édesapám *Laus Pannonie* címmel nagyszabású előadássorozatot indítottak Nápolyban, Rómában és Firenzében; huszonnégy évvel a háború után megnyílt újra ez a humanista világ azok számára is, akik Itáliában tanultak, amiről olyan sokat hallottam gyermekkoromban. Minden tevékenységem az olasz magyar kulturális kapcsolatok terén ennek a folytatása, következménye lett az is, hogy Itáliába jöttem tanulni, és élek itt több mint 40 éve.

Mindenekelőtt el kell mondanom hogy amikor én Makovecz Imrét megismertem, akkor a nagyszerű humanista lélek, a jövőbe látó tudós, Paolo Portoghesi építész már többször kiállította a műveit a Római Építészeti Egyetemen és Nápolyban, nagyszabású kiállításokkal összekötve. Portoghesi elérte azt is, hogy elválasztotta az egyetem fakultását Aldo Rossitól, és az organikus építészeti irányba fordította az oktatást.

Az organikus építészettel akkor kezdtem foglalkozni, amikor először olvastam 1997-ben arról, hogy Makovecz Imrét a Francia Akadémia kitüntette. Megdöbbentő volt számomra, hogy La Corbusier hazájában ez megtörtént, azt gondoltam, hogy kezdnek omladozni a panelházak falai.

Felhívtam őt telefonon és kérdeztem, hol vehetném meg a világsikert aratott sevillai pavilonról szóló filmjét. *Jöjjön ide, adok egyet* – mondta egy moró hang. Akkor találkoztam vele először. 1975 óta tanítottam különböző képzőművészeti akadémiákon, így bemutattam Reggio Calabriában, Bariban, Maceratában, Carrarában, Kolozsvárott, Vilniusban, Velencében ezt a filmet, összekötve a kazeinos murális festéssel, természetes anyagok felhasználásával és alkalmazásával.

A Velencei Akadémia kiadásában 2012-ben megjelent katalógusában is leírtam tizennégy évig tartó ismerettségünk történetét, a kiállítások küzdelmeit, minek eredménye Imre feltétel nélküli barátsága lett, ami egész életemet meg fogja határozni.

Ezután 2000-ben Mariano Apa művészettörténet-tanár kollégám, aki ma a Római Képzőművészeti Egyetem tanára, azt ajánlotta, hogy rendezzünk kiállítást a magyar és keresztény állam ezeréves fennállásának megünneplésére. Felhívtam édesapám jó barátját, a szintén jövőbe látó emberek közé tartozó, italianista Sárközy Péter professzor urat, aki hosszú és folyamatos munkásságával az Egyetemen kiadott *Rivista di Studi Ungheresi* kiadványaival olasz és magyar írók, költők, művészek alkotásait fordítja 40 éve fáradhatatlanul. Tőle azt a tanácsot kaptam, hogy Makovecz Imrétől kérdezzem meg, kiket is hívjak meg a kiállításra.

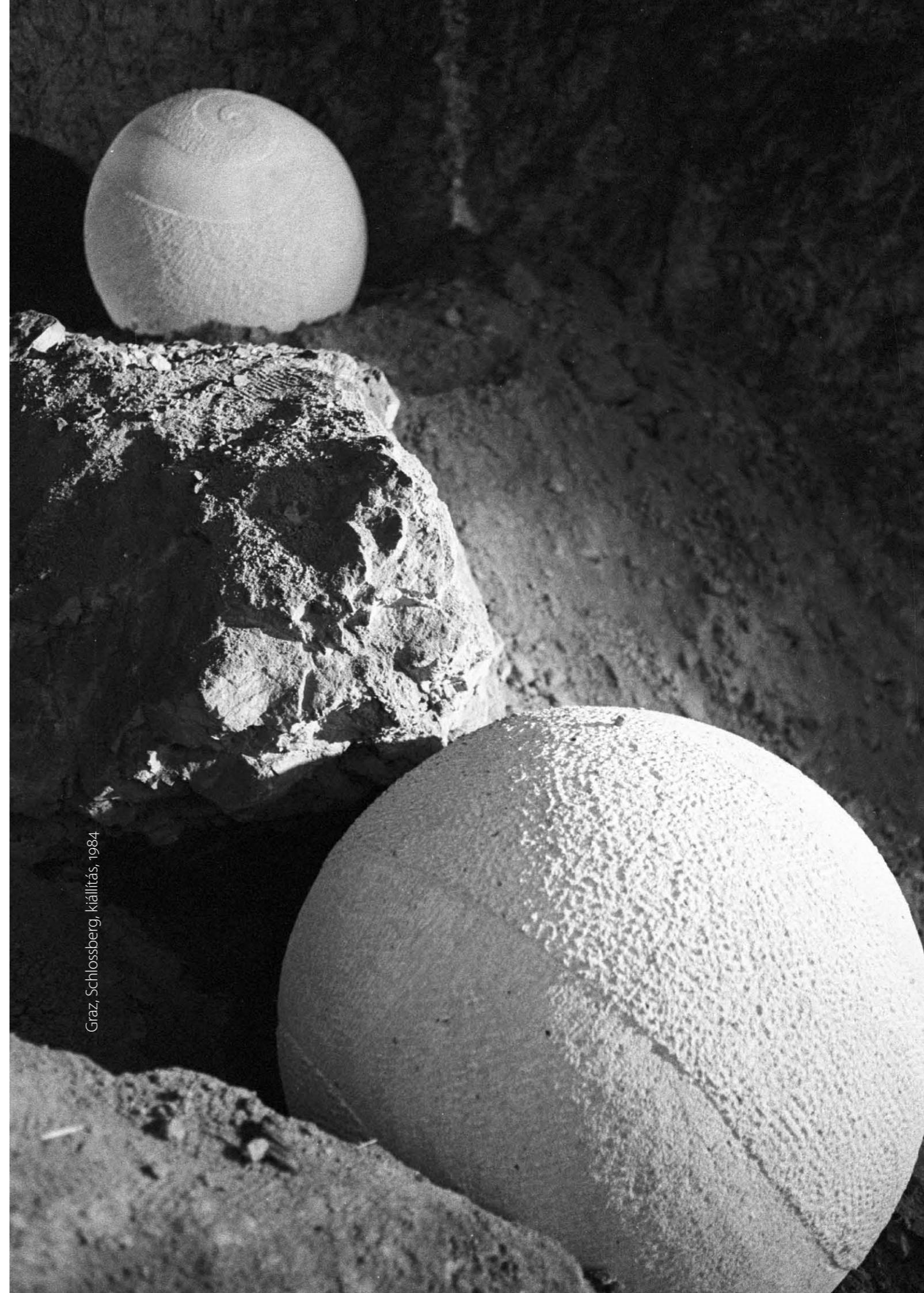
Ezek után másodszor mentem el Imréhez a Kecse utcába. Kicsit féltem ettől a nagy természetű embertől és hatalmas szellemiségtől, de megdöbbentő volt a közvetlensége, mindig egyenes kőkemény válasza, rendíthetetlen igazságérzete. Azt mondta, jöjjenek vissza, amikor a kulturális fogadás van, amikor ott lesznek a *fás kör* művészei, akiket ajánlott. A kiállítás csak 2002-ben jött létre. Sok jó ember összefogásával a „rendszerváltozás” nehézségei közepette a nagyszerű nemcsincs Vincenzo de Felice bíró barátom feleségével Massimina Pesce szobrászművésszel elérték, hogy Makovecz Imre kiállítása a L'Aquilai V. Károly reneszánsz palotájában legyen. Minden alkalmat megragadtam, hogy hazám művészetét bemutathassam apámtól örökölt hűséggel az itáliai és magyar történelmi, kulturális és művészeti kapcsolatok iránt.⁽¹⁾

Kiállítottuk Makovecz Imre 40 db fotó- és tervpaneljét, míg a tíz-tíz olasz és magyar művész anyaga Capestarnóban az Enea Silvio Piccolomini reneszánsz várában lettek kiállítva. Dr. Szabó Győző, az akkori Római Magyar Akadémia igazgatója minden segítséget megadott. Ezek után Imre az anyagot nálam hagyta további kiállítások megszervezésére. Mára már tizenkét kiállítást volt, amiből hetet én szerveztem személyesen.

A másodikat a Maceratai Antichi Forni középkori pékség galériának alakított boltívei alatt rendezték a Képzőművészeti Akadémia és Építész Kamara közreműködésével. Paolo Portoghesi nyitotta meg, Imrének bizonyára nagyon tetszett volna.

A harmadik kiállítást Hainess Olga építész szervezte a Milánói Politechnikumban Luigi Spagnoli professzor kezdeményezésére, főként az egyetemi világ bemutatására.

A következő a Bergamói Építész Kamara és a Milánói Politechnikum közreműködésével, Itália legnagyobb Gaudí-kutatója, Maria Antonietta Crippa támogatásával jött létre. Francois Burkhardtal nyitották meg. Burk-

Graz, Schlossberg, kiállítás, 1984

hardt, Imre legfőbb berlini és párizsi támogatója volt. Majd a kiállítást átvit-tük Ascoli Picenóba az Építészeti Ka-mara védnöksége alatt a Palazzo Ca-pitani del Popolo csodálatos középkori épületkomplexumába, továbbra is az én Maceratai Akadémiám szerve-zésében.

Ezek után a kiállítások híre terjedt, mint a tűz. Majd következett a meghí-vás Udinébe a Politechnikum Mérnö-ki Karára Vittorio De Sanctis építész szervezésében. Ez az építész mindent tudott Imréről. A megnyitón a *genius loci* szellemében részt vettek olasz és magyar művésztanárok is. Majd az Anconai kikötőben a *Lazzaretto* Van-vitelli épületében volt a kiállítás, amely erősen hasonlít a komáromi erőd-ki-kötő épületéhez, csak utóbbi csillag formájú. Részt vettek Csernyus Lőrinc és Turi Attila építészek is, mert azt is meg akartam mutatni az itáliai közön-ségnek, hogy Imre milyen nagyszerű-en dolgozik együtt a kollégáival. En-nek hatására az anyag nagy részét azonnal átkérték az Anconai Politech-nikum Egyetemének Mérnöki karára.

A lucai Bioarchitettura kérésére Massimo Carli építész szervezett gyö-nyörű kiállítást egy nemesi család birtokán Migliarinóban a felújított gazdasági épületekben, amire Imre is eljött feleségével, Mariannával.

2010-ben a Római Építészeti Egye-tem Paolo Portoghesi támogatásával díszdoktorává avatta Imrét.

Nagyon ritkán fordul elő az emberi-ség történetében, hogy egy világhírű építész a kortársát ilyen odaadó sze-retettel és elismeréssel övezze mint Paolo Portoghesi Makoveczet; ilyen emberekre volna szükség hazánkban is, akik távol tartanak tőlünk a „turáni átkot”. Mesterének nevezte a nálánál négy évvel fiatalabb építész és több-ször leírta, hogy 50 évvel a korát meg-előző jelenségnek tartja munkásságát.

Antoni Gaudí természethez kötődő gazdag világát, majd Rudolf Steiner antropozófiáját, Pavel Florenszkij fel-fordított perspektívájával a makoveczi hely szellemével összekötve a Velen-

cei Képzőművészeti Akadémián taní-tani a jövő ifjúságát és e témákban programokat szervezni – ez kárpótolt a hazántól való, 40 évi távollétért.

Ezután következett 2011-ben utolsó előtti találkozásunk Rómában a Ravasi Bíboros (a Vatikán kultuszminisztere) által a XVI. Benedek pápa pappá szen-telésének 60. évfordulójára szervezett kiállításon a csodálatos VI. Pál terem-ben, ahova a világ összes tájáról hat építész lett csak meghíva. Örökké emlékezetes marad számomra, hogy együtt vacsoráztunk a Campo di Fiorin, ahol oly sokszor jártam azelőtt szüle-immel is.

Az utolsó három évben sokat foglal-koztatta az Apor Vilmos térre szánt Szent Mihály Arkangyal templom ter-ve; erről folyamatosan beszámoltam Portoghesinek is. XVI. Benedek pápa áldása bizonyára előmozdítja majd a templom megépülését.

Nehezemre esik utolsó találkozá-sunkról beszélni Mártélyon, mert az volt az érzésem, hogy már nincs jelen. Az imádkozó sáskát figyelte; elmélyült a természet szemlélésében, és na-gyon távolinak éreztem őt.

Még létrejött 2010-ben Viterbóban is egy kiállítás a Bioarchitettura szerve-zésében, ahová úgyszintén elszállítottam a még nálam maradt paneleket, kiegészítve Csernyus Lőrinc, Gerencsér Judit és Turi Attila alkotásaival. Mindig törekedtem arra, hogy a kiállítások impozáns épületekben legyenek, ez-úttal azonban írásos megegyezésünkkel ellentétben nem a Pápák Palotájá-ban (Palazzo dei Papi), hanem egy távolabbi volt templomban állították ki a műveit, és egy építőanyagokat kiállító cég is jelen volt az én bele-egyezőm nélkül; ez volt az egyetlen eset, amikor kénytelen voltam jogi eszközökhöz folyamodni.

Majd 2011-ben a Velencei Képzőmű-vészeti Akadémiától nem mesze a Magazzini del Sale 3, a Biennálé egyik kiállítóépületében jött létre egy nagy kiállítás, amit szintén Paolo Portoghesi nyitott meg. Szép katalógus is készült ez alkalommal, benne tíz cikkel, tanul-

mánnyal, összefoglalással a legfonto-sabb építészek írásaiból. Azt gondol-tam, ez az utolsó kiállítás, amiből em-lékkiállítás lett végül.

Ennek a velencei kiállításnak az ered-ményeként tavasszal felhívtak a római Külügyminisztériumból, hogy rendez-zük meg ennek a kiállításnak az itáliai változatát a Budapesti Olasz Kultúra Intézetében. Úgy gondoltam, hogy ez egy nagyszerű alkalom és lehetőség mindazok számára, akik nem értették meg a *jövőbe látó ember* jelentőségét, hogy egy külföldi ország kultúrintézete ad számára helyet itt, Budapesten, ahol a legkevésbé értették meg.

Ez a kiállítás Giovanni Michelozzi, Paolo Portoghesi, Sandro Benedetti (ők a Velencei Biennálén először hoz-ták létre az egyházművészeti építészeti részlegét) valamint Makovecz Imre, Csernyus Lőrinc és Turi Attila részvé-telével fog létrejönni.

Megrendítő volt a velencei előadás-sorozat alkalmával az Akadémián, Paolo Portoghesi utolsó kivetített ké-pe, a zalaegerszegi Gébárti-tó számá-ra készült terv, amelyben egy kámzsá-ba öltözött lényt, mint ravatalozót je-lenített meg, *ezt az átváltozott testet, ahogy Ő írta, égne emelt kezekkel megadva magát teremtőjének.*

Minden kínálkozó alkalommal el-mondtam, hogy Makovecz Imre há-rom nagy forradalmat hozott létre a Kárpát-medencében. Legelőször: fel-rázta az emberekben a lelket a törté-nelmünk megjelenítésével és állandó felidézésével, szimbolikájával, *mert csak az tud jövőt építeni, akinek van gyökere és múltja és azt soha nem adja fel.* Jól látják ezt nyugaton is, és pon-tosan ezért akarják kiállítani összefog-lalt életművét a globalizmus ellensú-lyozásaként. Természetesen ez táma-dásra is sok alkalmat adott azoknak, akik mindenkor a magyarság felszá-molására törekedtek.

Másodsor: építészeti forradalmat hozott létre a panelházak emberpusz-tító koncepciójával szemben a tradi-cionális építészet helyi anyagainak felhasználásával, és ebben már benne

foglaltatik az ökológiai forradalom is, mert százával és ezrével hagyott maga mögött épületeket, megtanítva az embereket arra, hogy lehet olcsón és jól építkezni.

A jövőbe látás legbizonyosabb meg-nyilvánulása azonban Imre szociális koncepciója. Egy sztárépítész sem mondhatja el magáról, hogy annyi emberrel dolgozott volna együtt, mint Imre. Arra kértem Francois Burkhardt professzort, hogy elemezzék az általa szervezett és alapított, a világon egye-dülálló mesterképzést, a Vándorisko-lát, a Magyar Művészeti Akadémiát, ami most végre köztestület rangjára emelkedett.

Legutolsó példa a Makón épített színház, fürdő és buszállomás, én úgy

hívnám, minden szempontból való megújulás; egy kisváros, ami építésze-ti csoda lett.

A velencei előadáson én egy külön-leges művének, tervének másolatait állítottam ki, az Abádszalókra tervezett szálloda- és fürdőkomplexust, amely csak tervek formájában van meg.

Imre temetésén Bolberitz Pál fogalma-zott meg egy gondolatot, amely megszívlelendő volna az egész embe-riség számára, megemlékezve Móricz Blondel XIX. sz. végén írt doktori disz-szertációjára, amelyben azt elemzi, hogy a „tett” az az „építkezés”, ami meg-jeleníti a „szépséget”, amely össze kell hogy találkozzon a „teremtéssel” (*San Tommaso*), és ha ez a külső szépség

belső szépséget áraszt magából, akkor „igaz” is, akkor ez a belső és katartikus szépség kifejezi az igazság etikáját, akkor felfedezhetjük a műben rejlő igazat, melynek a jellegzetességei: létezés, jóság, igazság és szépség, és ez árad együtt folyamatosan Makovecz Imre műveiből.

A földi életből való távozása után sokszor, nagyon sokszor eszembe ju-tottak a boldog Pio ferences atya jós-latai a magyar néppel kapcsolatban: „Kevés nemzetnek van olyan nagy ha-talmú őrangyala, mint a magyaroknak és bizony helyes lenne erősebben kérni-ük hathatós oltalmát országukra.”

Talán akkor, ha megépül Budapesten Szt. Mihály Arkangyal temploma, ak-kor ez a jóslat beteljesülhet.

Graz, 1984

Makovecz külkapcsolatai

Gerle János

Makovecz Imre, a nemzetközileg legjobban ismert és elismert magyar építész valójában az egyetlen, aki tartósan megmaradt a külföldi szakmabeliek emlékezetében. Pedig igen távol állt tőle, hogy hajtsa a hírnévre, hogy a legkisebb energiát is fordítsa önmaga reklámozására – a munka érdekelte. Sok oka van, hogy nem lett sztárépítész a nyolcvanas, kilencvenes években, amikor a nagy nemzetközi sztárok mindenki más fölé emelkedtek, és amikor az ő munkái is a legnagyobb érdeklődést váltották ki. Egyrészt a Kelet és Nyugat közötti gazdasági-kulturális határt máig nem lehet átlépni. Ennek része az is, hogy a legnagyobb hatalmú beruházók és építőipari cégek, és a hozzájuk kötődő média támogatása nélkül igen korlátozottak a kiemelkedés lehetőségei. Makovecz legjelentősebb külföldi (és hazai) munkái rendre megvalósulatlanok maradtak, amelyeket egy alternatív építészeti irányzat a szárnyaira kaphatott volna. Túlságosan könnyű és csábító volt őt külföldről félreérteni és félreértelmezni. Mikor 2012 eleji ki nevezésekor megpróbáltuk elérni a főkurátornál, David Chipperfieldnél, hogy a most nyíló velencei biennálén életmű-díjjal ismerjék el Makovecz Imre munkásságát, azt az informatív választ kaptuk az őt jól ismerőktől, hogy az ízlés- és felfogásbeli különbség miatt ez reménytelen, irodája pedig azt írta válaszában, hogy a kérdés nem aktuális.

Az ideai velencei életmű-díjas Alvaro Siza érdemeit méltányolom, de tény, hogy a Pritzker-díjas építész tavaly

tüntették ki az UIA Aranyérmével számtalan korábbi nemzetközi elismerését követően – ahogya a többi sztár esetében is hasonlóan történik. (Amikor Makovecz Imre nemzetközi díjra történő előterjesztése korábban felmerült, annak időbeni és szakszerű előterjesztését az illetékes hazai szervezetek akadályozták meg.) A legdöntőbb és a legkevésbé tettenérhető ok, hogy Makovecz Imre nagyon tudatosan, bevallottan olyan építészeti irányzatot teremtett meg és követett, amely a nyolcvanas-kilencvenes években – bár egzotikusságának hangsúlyozásával – nemcsak szalonképesnek, de egyenesen a fősodorhoz illeszthetőnek volt tekinthető, a folyóirat-építészet, a propagandaépítészet, a sztárépítészet azóta – alkalmanként néhány Makovecz által is vallott elv hamis, félrevezető hangoztatásával – döntően más irányba fordult, az életmű-díj így valóban nem aktuális, bármennyire is megérdemelt lett volna.

Halála után a Makovecz Imre Közhatalmú Alapítvány törekszik hagyatékának felmérésére és rendezésére, mert ő soha nem foglalkozott önmaga dokumentálásával. Az ilyen munkát régen a körülötte dolgozók saját szakmai munkájuk mellett és annak rovására tudták csak végezni, saját ambíciójuk és a jelentkező alkalmi igények szerint. Az utolsó öt évben dolgozott mellette titkárnő, aki levelezését intézte, hivatalos papírjait lefűzte, programjait számon tartotta. Korábban ugyanezt harmadik mellékállásban végezte valaki, heti egy-két alkalommal beköszönve az irodába és teljesen kívül

maradva a szakmai kontextuson. Így Makovecznek nincs feldolgozott, rendezett rajztára, fotótára, értékes rajzainak igen jelentős része finoman szólva *lappang*.

Első hazai, 1976-os hajdúszoboszlói, de főleg első külföldi, 1981-es helsinki kiállítása óta talán nem is telt el idő anélkül, hogy valahol ne lett volna kiállítás. Ezek anyagainak összeállítása, kivitelezése, feliratozása, oda- és hazaszállítása, helyszíni felrakása stb. úgyszintén a hadrafogható munkatársakra várt, ami csak meghatározott szintig biztosította a profizmust, de finanszírozásuk is a leggyakrabban minden külső támogatás nélkül történt. A legelső kiállítások történelminek számító tablói részben tönkrementek, részben eltűntek. Ahogy Makovecz Imre sajátos módszere volt az elkészült vázlat fénymásolt kópiáján folytatni a rajzolást, abból montázst készíteni, újabb kiegészítésekkel újabb fénymásolatot, úgy a kiállítási anyagok is egymásra épültek, néha véletlenszerűen sodródtak és álltak össze különféle alkalomból különféle nyelveken készült tablók. Nagy elszánással és erőfeszítéssel készült aztán egy-egy teljesen új tablósorozat, amely végigjárta egy-egy régió fontos kiállítóhelyeit (Németország, Lengyelország, Skócia, Anglia stb.), majd beletagozódott a többiek közé.

A feladat, hogy képet adjak Makovecz Imre nemzetközi kapcsolatairól, nagyon nehezen behatárolható és semmiképpen nem lehet teljes. Magánjellegű és szakmai kapcsolatok keverednek, és nincsenek egyértelmű dokumentumok, Makovecz minden noteszeitől, úgy tudom, minden újévkor megszabadult. A külföldiekkel való kommunikációt behatárolta, hogy nem beszélt idegen nyelveket, bár egész jól értette az angolt. Többször nekilátott a tanulásnak, de talán mindig visszatartotta, hogy csak azzal elégedett volna meg, ha a magyarral azonos színvonalon fejezhette volna ki magát. Ezért előadásain mindig tolmácsolat valaki, kezdetben Erdei And-

rás, később Gerle János, néha felesége, Szabó Marianne, gyakran helybéli magyarok, akiknek a fordítása mindig megbízhatatlan volt, de Makovecz más munkájának színvonalába általában belenyugodott, csak önmagától várt maximumot.

Kortársaihoz képest Makovecz hihetetlenül művelt volt, aminek forrása máig rejtélyes. Néhány nem nyilvános magyar fordításhoz (F. L. Wright, Rudolf Steiner) ugyan elbeszélése szerint kivételes engedélyekkel hozzá tudott jutni az egyetemen, egyébként néhány, az ötvenes évek végén közgyűteménybe kerülő külföldi folyóirat képeit tanulmányozhatta. De ezek alapján volt képes tévedés nélkül tájékozódni, a lényegét megérteni, sőt, az általa szervezett mesteriskolán tanítványainak meggyőzően továbbadni. (Az 1969–70-es önképzőkör jellegű mesteriskola Cordier-nek a *L'Architecture d'Aujourd'hui* egy 1968-as számában közölt, a huszadik századi építészet szellemi összefüggéseit ábrázoló táblázat feldolgozásával foglalkozott.)

Erdei András első finnországi tartózkodása során (1969–1970) ismerkedett meg Arvi Ilonennel, aki később sok mindenben támogatta. 1977-es, Szentesi Anikóval közös finn körútján neki beszélt az általa akkor már személyesen jól ismert Csete Györgyről, Makovecz Imréről. 1979-es háromnapos ösztöndíjas tanulmányútjára képeket is vitt magával, többször találkozott Juhani Pallasmaa-val, a Finn Építészeti Múzeum akkori igazgatójával, Ilonennel, Matti Mäkinennel és Reima Pietilä-vel. Járt Stockholmban is, s jegyzetfüzetének bejegyzése szerint hazaérkezése után beszélt Makoveczcel egy kiállítás anyagáról. Az ilyen értelmű bejegyzések a következő évben igen sűrűvé válnak: összeállt az első kiállítás anyaga (Makovecz; Csete és társai: Jankovics Tibor, Olta Péter, Kistelegdy István, Dulánszky Jenő; Erdei András; Kovács Attila; Mezei Gábor). 1980 februártól vett részt a szervezésben Markku Komonen, aki végül a kiállítás kurátora lett, és akivel Mako-

vecz és családja igen szoros, baráti kapcsolatba került. Makovecz Imre ott volt a kiállítás megnyitóján.

A kiállítási anyagot részben Erdei András állította elő farostlemezekre kasírozott fotókból. A következő két év igen szűkszavú bejegyzéseiből lehet következtetni a Pietilä-vel erősödő kapcsolatra, a svéd kiállítás szervezésére, Mäkinen budapesti előadására, Komonen és a ttockholmi élő Lampel házaspár többszöri látogatására.

A helsinki kiállítás anyaga került tovább Jyväskylä-be, az Aalto Múzeumba, onnan Stockholmba, 1983-ban a grazi építész, egyetemi tanár, Makovecz Imrének hosszú éveken át ausztriai segítője, Molnár Jenő szervezésében Grazba és Innsbruckba. A finn kiállítást és publikációkat követően nem sokkal Budapestre érkezett Jonathan Glancey, angol építészeti szakíró. Makovecz ezt írta róla az 2005-ös *Architecture as Phylosophy* (Axel Menges, Stuttgart) előszavában: *Glancey életében először járt akkor Kelet-Európában, Bécsből érkezett vonattal és a Keleti pályaudvaron azonnal megrohanták arabok és cigányok, hogy pénzt váltsanak neki, ő meg kétségbeesve hívott föl, hogy azonnal mentsük meg. Marianne, a feleségem érte ment a Renault 4-esével, egyenesen hazahozta és még akkor is látszott rajta, hogy meg van rémülve attól, ami itt folyik. Jonathan, ez az érdekes, ragyogó szemű, lobogó hajú fiatalember azt hitte, hogy én a kommunizmussal szemben álló nemzeti hős vagyok, aki azt, amit csinál, reflexként csinálja arra a társadalmi környezetre, amelyben él. Talán műveltségi hiány vagy tájékozatlanság vagy a nyugat és kelet között azóta is létező előítéletek kibogozhatatlan hálója miatt azt képzelte, hogy egy furcsa keleti sámánisztikus ellenállással beszélget, és erről őt nagyon sokáig nem is lehetett lebeszélni. Többször is publikált később építészeti lapokban a munkáimról, tele félreértésekkel (utoljára Makovecz Imréről írt nekrológiában), én ettől függetlenül pozitívnak, kedvesnek és szépnek találtam ezt a kapcsolatot, mert ez volt*

az a csatorna, amelyen át Kelet-Európa és az érdeklődő, de helyzeténél fogva a mi világunkat átélni nem képes nyugati értelmiség mégiscsak érintkezni tudott. Ehhez hasonló félreértés Dennis Sharpban is megvolt, aki a munkámat kifejezetten individualista tevékenységnek tekintette, amely ezáltal szemben áll a közösségi társadalmat erőltető kommunista struktúrával.

A következő években elkezdtek Magyarországra járni külföldön élő magyar vagy magyar felmenőkkel rendelkező szakújságírók, örültek, hogy van miről tudósítani: Juliana Bálint (Hollandia), Peter Meleghy, Christoph Bürkle, Zoltan Magyar (Németország), John Macsai, Susan Szenasy (USA). Jóval komolyabb feladatot vállalt magára Éva és Miklós Lampel (Svédország), János Káldi (Franciaország), Anna-Maria Eifert (Németország), Klára Alföldi (Ausztria) és végül a feleségük révén Magyarországhoz is kötődő Anthony Tischhauser (Svájc, Anglia) és Edwin Heathcote (Anglia), akik úgy érezték, helyzetükből adódóan mindent meg kell tenniük az általuk nagyra tartott mester külföldi megismertetéséért. Kiállításokat, előadásokat szerveztek, tanulmányokat, könyveket írtak.

Erdei András feljegyzései szerint a nyolcvanas évek elején a skandináv érdeklődés volt a legerősebb, sajnos a svéd és norvég látogatókról, kiállítástervekről, folyamatos telefonokról, érkező diákcsoportokról nem is tudunk többet. 1984 decemberében Erdei előadást tartott Oslóban és Trondheimben. Makovecz Imre ezekben az években elképesztően sokat utazott, főleg ahhoz képest, hogy – az évek múlásával – egyre nehezebben volt rávehető, hogy útnak induljon, repülőre szálljon. Ezért később gyakran élt azzal a lehetőséggel, hogy – általában azok, akik máskor fordítottak neki –, tartsák meg helyette az előadást, amire őt hívták és várták (néha komoly csalódást okozva). Erdei András, Ekler Dezső, Csernyus Lőrinc, Gerle János és mások utaztak így Makovecz követeként, amíg ő örült, hogy dolgozhat.

Erdei András 1986-ban váratlanul meghalt (gipsz portréját Makovecz Imre kegyeletből irodájában tartotta).

Prince Charles – Károly herceg – a kilencvenes évek elején az általa támogatott projektek kapcsán többször járt Magyarországon. Az építészet akkor érdeklődése homlokterében állt, mégpedig az angol építésztársadalom által jobbra kárhóztatott módon azok az alternatív törekvések, amelyek a hagyományra, regionalizmusra, kulturális kontextusra, fenntarthatóságra támaszkodtak. A sevillai magyar pavilon mély benyomást tett rá, mint az elképzeléseinek pontosan megfelelő építészet példája, ezt egy elismerését kifejező levélben közölte is. A szokásos protokollt felborítva Károly herceg ezt követő magyarországi látogatása során Makovecz Imre vacsoravendége volt, *ami eseményt előzetesen minden érintettel leegyeztettek. A szorosabb személyes kapcsolatot több fontos esemény követte. A Kós Károly Egyesülés Vándoriskolája és a Prince of Wales's Institute of Architecture együttműködési megállapodást kötött, és 1993 és 1994 nyarán a visegrádi táboréhoz hasonló gyakorlati munkában vettek részt az angliai diákok. Salamin Ferenc, Bata Tibor, Álmosdi Árpád és Tusnady Zsolt irányításával felépítettek két maguk tervezte pavilont.*

Makovecz meghívást kapott a leégett windsori kastély belső helyreállítására kiírt tervpályázatra. A herceg tanácsadóival folytatott tárgyalások eredményeképpen Makoveczet meghívták egy londoni kiállításra, amelynek kiállítóépületét, egy ideiglenes pavilont is neki kellett megterveznie. A helyszíni szemlék során ismerkedett meg Sir John Soane lakóház-múzeumával, ami olyan erős hatást tett rá, hogy a pavilon Soane alkotásának néhány térbeli illúziót keltő részletét is magába foglalta. Makoveczet évtizedek óta foglalkoztatta a tudatállapotot befolyásoló terek kérdése (ilyen szempontból is felfedezhető rokonság a sevillai és a londoni terv között), a pavilon többi része Makovecz saját

építészeti nyelvén folytatta a sloane-i szellemet. Maga a kiállított anyag másodlagossá vált a pavilon nyújtotta térélmény és optikai csalódások mögött. Az volt az elképzelés, hogy a kiállítás bezárása után a lebontott pavilon a herceg birtokán, Anglia és Wales határán állítják fel úgy, hogy a határhelyzetet, kettősséget demonstráló építmény földrajzi-politikai helyzeténél fogva is kifejezze a kétféle kétféle élményt nyújtó tér paradoxonját (ami a sevillai pavilon koncepciójának is része volt).

A Károly körüli belpolitikai változások, építészeti közszereplésével kapcsolatos visszahúzódája miatt a kapcsolatok fokozatosan megszakadtak, a kiállításra nem került sor. 1992 és 1995 között volt egy-egy jelentős skóciai és angliai kiállítássorozat, s Makoveczet 1993-ban a skót, 1998-ban az angol építészsövetség fogadta tiszteletbeli tagjává. Károly herceg 2001-es budapesti látogatásán a brit nagykövet fogadást adott a tiszteletére, ahová különféle szakmák képviselőit hívták meg, hogy módjuk legyen egy-két szót szólni a trónörökössel. Az építészcsoport tagja volt Makovecz Imre is, aki – gyaníthatóan – készült rá, hogy a félbeszakadt kapcsolatról, a minden magyarázat nélkül abbamaradt munkáról, a herceg elérhetetlenségéről kérdezzen. A fogadás legvégén került sor az építészekre, Ráday Mihály előugrott, hogy a könyvét átadja a hercegnek, s mihielyt néhány szót beszéltek, a szervezők ki is terelték a tereméből a herceget. Makoveczet, aki – gyaníthatóan – meg is könnyebbült ettől, Károly herceg már nem is látta meg. A RIBA búcsúztatójára megkapta a meghívást, de amint várható volt, nem jött el. Az angol kapcsolatot a herceg szakmai tanácsadói, elsősorban Brian Hanson, az Intézet igazgatója és Charles Knevit, valamint Dennis Sharp segítették.

Anthony Tischhauser építész figyelmét magyar anyósa hívta fel Makovecz munkáira. Tischhauser, a zürichi *Archithese* akkori főszerkesztőjét anyyira lelkesítette a néhány kép és in-

formáció, amit kapott, hogy felkereste Makoveczet és bejelentette, hogy könyvet ír róla. A könyv (*Bewegte Form – Megmozgatott forma – Károly herceg előszavával*) 2001-ben jelent meg. 16 év munkája fekszik benne, ebből sok év ment el a kiadó keresésével. Ez a gond végül úgy oldódott meg, hogy a kiadásban a magyar részvétel révén lehetett jelentős költségcsökkentést elérni. Tischhauser nagyon gyakran utazott Budapestre, végiglátogatta és fényképezte Makovecz épületeit, sokat ült Makovecz irodájában, hogy magyarázatot kapjon a benne felmerült kérdésekre. Mire a könyv megjelent, Tischhauser belefáradt a munkába, a várakozás komoly egzisztenciális problémákba sodorta, előbb Dél-Afrikába, aztán Angliába települt, ahol ma világítástechnikával foglalkozik. Vele közel egy időben jelentkezett Makovecznál Britt Kroepelin norvég művészettörténész. Érdeklődését előbb Erik Asmussen építésze keltette fel, de érdekesebbnek tartotta, talán ezt tanácsolta neki Asmussen is, hogy könyvében Makovecz Imre Járnában megismert építészetével állítsa párhuzamba az életművet. Alaposan végigjárta a nyolcvanas évekre elkészült alkotásokat (neki én fényképeztem, de minden kérésem ellenére soha nem kaptam másolatokat a ma már pótolhatatlan képekből), a bergeni egyetemen szakdolgozatot írt, előadást tartott, aztán eltűnt anélkül, hogy munkáját befejezte volna.

A kilencvenes évek elejétől egyre gyakrabban jött Makoveczhoz François Burkhardt művészeti író, szerkesztő, korábban a Pompidou Centre építészeti gyűjteményének igazgatója, ebben az időben a DOMUS főszerkesztője. Makovecz munkáit a kortárs építészeti trendek között kivételes jelentőségűnek ítélte, erről több cikket írt, előadásokat tartott. A 2000-es években, bár továbbra is gyakran és szívesen jött Magyarországra, s a jó barátságot megtartotta Makovecz Imrével, irányzatának elerőtlenedését, megmerevedését reklámálta.

Paolo Portoghesi, sok éven át a velencei biennálé főkurátora, építész, egyetemi tanár töretlenül kitartott a magyar organikus építészetbe vetett hite mellett. Leírta, előadta többször is, hogy a 21. század számára legfontosabb építészeti impulzus csírája ennek a mozgalomnak a tevékenységében található meg. Az utolsó évek megerősödő olasz kapcsolatai részben neki, részben Makovecz néhány lelkes olaszországi támogatójának, Hainess Olgának, Nagy Mayának köszönhető.

Az angol kapcsolat újabb felívelését jelentik Edwin Heathcote könyvei, köztük Makovecz-monográfiája (*The Wings of the Soul*). Alex Váci a RIBA-ban rendezett kiállítást a kortárs magyar építészetéről, az előkészítés miatt sokat járt Magyarországra. Ő kezdeményezte a 2012 márciusában tartott búcsúztatót, amelyen zsúfolásig megtelt a RIBA nagy előadóterme, s jelen volt Makovecz sok angliai tisztelője.

2006-ban a MÉSZ vendégeként Budapestre látogatott Frank O'Gehry. Bár előre jelezte, hogy szívesen találkozna Makoveccsal, ezt gondosan kihagyták a programjából. Kénytelen volt megszökni; taxiba ült, a Kecské utcába vitette magát és becsöngetett, hogy Makoveczet keresi. Makovecz ott volt, kijött, összeölelkeztek, aztán Gehry visszaszállt az autóba és csatlakozott saját hivatalos programjához.

2011 nyarán Gianfranco Ravasi bíboros, a Vatikán kultuszminisztere szervezésében a VI. Pál pápáról elnevezett, Pier Luigi Nervi által tervezett római csarnokban XVI. Benedek pápa papágának 60-ik évfordulója alkalmából kiállítás nyílt a világ 60 vezető keresztény művészeinek munkáiból. A kiállítás célja az volt, hogy bemutassa az egyház és a kortárs művészet kapcsolatának új útjait. A meghívott nyolc építész egyike, Oscar Niemeyer, Renzo Piano, Zaha Hadid, Paolo Portoghesi, David Chipperfield, Mario Botta és Santiago Calatrava társaságában Makovecz Imre volt. A pápa fogadta a művészeket, s átvette Makovecztól a

Templomok című könyvet melyet leány Makovecz Anna és Serdián Miklós szerkesztett és adott ki. A meghívott művészek kiállításán Makovecz Imre a Felső-krisztinavárosi templomról készült tablóval szerepelt. Ez a névsor azt mutatja, hogy Makovecz valóban a sztárok első sorába tartozik és ide csak saját szellemi erejének jóvoltából jutott.

Az adathalmazban igyekeztem a lehető legtöbb külföldi eseményről, kapcsolatról a lehető legrövidebb formában hírt adni. Az adatok nagy része (folyóiratcikkek címei, pontos bibliográfiai adatok) megtalálhatók az általam összeállított Makovecz-kötetben (1996. Mundus, 2002. epl). Sajnos későbbi kiadványok az évszámok, lelohelyek, források és más adatok közlését nem tartották szükségesnek. Az egyes nevekhez – kiállítást szervezők

és megnyitók, szerzők, konferenciare résztvevők stb. – nem fűzők lábjegyzeteket, az érdeklődők az interneten tájékozódhatnak.

Rövidítések folyóiratcímeiben: AA L'Architecture d'Aujourd'hui, AR The Architectural Review, AD Architectural Design, A+U Architecture+Urbanism, DBZ Deutsche Bauzeitschrift, FAZ Frankfurter Allgemeine Zeitung; intézményekben: AA The Architectural Association, AIA American Institute of Architects, BDA Bund Deutscher Architekten, IFMA International Forum Man and Architecture, KKE Kós Károly Egyesülés, RIAS Royal Incorporation of Architects in Scotland, RIBA Royal Institute of British Architects.

Az összeállításához komoly segítséget kaptam Szentesi Anikótól, Hainess Olgától, Osskó Judittól, Kövendi Judittól és Nagy Mayától.

Makovecz Imre és Frank O'Gehry a Kecské utcában

Makovecz Imre külföldi kapcsolatainak időrendes jegyzéke

UTAZÁSOK, TERVEK, TALÁLKOZÁSOK, ELŐADÁSOK	PUBLIKÁCIÓK	KIÁLLÍTÁSOK
1964		
Svájc, Dornach, Friedl Meangya, dr Nagy Emilné		
1971		
M. I. levele a bécsi antropozófus Kelet-Nyugat konferencia résztvevőjéhez		
1972		
AA Summer Session, London, Gerle ismerteti a mozgáskísérleteket. <i>Minimáltér</i> -pályázat résztvevője Juraj Melis (Pozsony), később többször Budapesten, levelet küld Janos Urban (Lausanne)		
1976		
		A hajdúszoboszlói kiállítás deklarálja a források között Steiner, Wright és a középkori európai kisváros (Bretagne) építészetét
1977		
Családi út, Wales, kelta svasztika építése sziklából		
1978		
A kiállítóépület és hamis történelmi ráismerés házának konceptuális terve ír és francia elemekkel		
1980		
	Markku Komonen: <i>Arkkitehti</i> (Helsinki) Peter Meleghy: <i>ART</i> (Hamburg) Zdravko Natchev: <i>Contemporary Architecture</i>	
1981		
Reima Pietilä	Jonathan Glancey: <i>AR</i> (London) Carolus Enckell: <i>Taide</i> (Helsinki)	Kiállítás: Helsinki, Jyväskylä, finn katalógus, szervező Markku Komonen. Stockholm, svéd katalógus, szervező: Éva Lampel, Imre Murányi. Előadás: Helsinki, Oulu, Stockholm
1982		
	Reima Pietilä-Roger Connah: <i>Arkkitehti</i> (Helsinki) Paulhans Peters: <i>Baumeister</i> (München)	Kiállítás: Párizsi Biennálé építészeti szekció
1983		
Molnár Jenő	Markku Komonen: <i>Arkkitehti</i> (Helsinki) Wojciech Kosinski: <i>Architektura</i> (Varsó) Stefan Slachta (Pozsony) <i>Detail</i> (Németország)	Kiállítás: Graz, Innsbruck (a finn anyag), német katalógus, szervező: Molnár Jenő

1984		
A grazi kiállítás résztvevői: Ravnikar, Domenig, Tesar, Kada+Lauffer, Szyszowitz+Kowalski, Hiroshi Hara, Soleri, Riess, Ristic, Götz, Giencke, Bouvier+Neuwirth, Felber+Hein Storefront Gallery (NY) meghívásos pályázat: Adam Purple Park	Julia Balint: <i>Abitare</i> (Milano) Jonathan Glancey: <i>AR</i> (London) Ulf Gronvold: <i>Byggekunst</i> (Oslo) Janos Káldi+Patrice Goulet: <i>AA</i> (Párizs) Marianne Lähtimäki: <i>Suomi</i> (Helsinki) John Macsai: <i>Architecture</i> (Washington)	Kiállítás: Graz, Schlossberg: Orwell-év, Üzenet a jövőnek, német katalógus, szervező: Sokratis Dimitris Kiállítás: MI és magyar org. München, Dortmund, német katalógus, szervező: Michael Gaenssler Bécs, német katalógus, szervező: Klára Alföldi +Peter Fischer Előadás: München, Pozsony, Stockholm, Zürich, Dornach
1985		
UIA kongresszus Kairo, az elmúlt évek 10 legjelentősebb épülete között a sárospataki Művelődés Háza M. I. az Építészek Nemzetközi Akadémiája (Szófia) tagja Párizs, Művészeti főiskolán beszélgetés: Mafezoli, Gillet, Guibert, Nochis, Brulet, M. I. Anthony Tischhauser látogatása (könyve előkészítése maiatt rendszeresen jön Budapestre)	Tadeusz Baruczki: <i>Architektura</i> (Varsó) Gerle János: <i>Bauwelt</i> (Berlin) Markku Komonen: <i>Byggekunst</i> (Oslo) Udo Kulterman: <i>Spazio e Societa</i> (Milano) John Macsai: <i>Architecture</i> (Washington), <i>Mozgó világ</i> (Bp) Moravánszky Ákos: <i>AR</i> (London) <i>Technique&Architecture</i> (Párizs) spec. szám Ekler Dezső és M. I. írásaival, szerk. János Káldi <i>Japan Architect</i> (Tokio)	Kiállítás: Storefront Gallery, NY. szervező: Kyong Park+Glen Weiss
1986		
A nyolcvanas években kb. 50 építészhallgató jön tanulni és dolgozni a MAKONÁ-ba sok nyugat- és kelet-európai országból Britt Kroepelien látogatása (könyvet készít MI és Asmussen építészetéről, a kézirat nem jelent meg)	<i>Prolegomena</i> (Bécs) spec. szám szerk. András Pálffy Jaros Vulov: <i>Architektura</i> (Szófia) Anna-Maria Eifert: szakdolgozat (Tübingen) Bruno Zevi: szócikk az orgnaikus építészetéről (Univ. Encyclopedia, Párizs)	Kiállítás: Párizs, Liège, utóbbi szervezője: Jacques Gillet
1987		
1987–1990 Witten-Annen (Németország) Waldorf tanárképző bővítése, több változat (Kelf Treunerrel), nem épült meg Rex Raab, Micha Pogacnik és az IDRIART fesztivál AIA (USA) tiszteletbeli tagja A járnai Asmussen irodával közösen szervezett Vándorkonferencia (több mint 80 külföldi résztvevő egész Európából), szervező Niels-Sonne Frederiksen és Gerle János, Erik Asmussen kiállítása és előadása a MÉSZ-ben Nemzetközi vándoriskola kezdeményezése Diákcsoport Portsmouthból, Skót építészszövetség tagjainak látogatása Wolfgang Kreuzinger látogatása	Hans-Jürgen Schleicher: <i>Architektur als Welterfahrung</i> , Fischer Taschenbuch, Frankfurt a. M. <i>Archithese</i> (Zürich) magyar spec. szám M. I., Ekler, Gerle írásaival, szerk. Anthony Tischhauser Friends of Kebyar (USA): <i>Imre Makovecz</i> , szerk. Jeffrey Cook Juliana Balint: <i>Eigenhuis&Interieur</i> (Amsterdam) Anna-Maria Eifert: <i>Das Goetheanum</i> (Dornach), DBZ (Stuttgart) Ekler Dezső: <i>Architecture&Society</i> (Szófia), <i>Taide</i> (Helsinki) Gerle János: <i>DBZ</i> (Stuttgart) Britt Kroepelien: szakdolgozat (Bergen) John Macsai: <i>Architecture</i> (Washington) Hartmuth Scherer: <i>Gesundes Bauen</i> (Berlin) G. Sztanisev: <i>Architecture&Society</i> (Szófia)	Kiállítás: Stuttgart, Weissenhof Galerie, német katalógus, M. I. írásával Fellbach, teljesen új kiállítási anyag, német katalógus (<i>Urform und Baugestalt</i>) M. I., Beke László, Schleicher írásaival, szerk. Hans-Jürgen Schleicher, Klaus Korpion, Susanne+Hans-Willi Haub, szervező: Schleicher, megnyitó: Anthony Tischhauser Előadás: Aachen

1988		
Graz, Trigon Múzeum meghívásos pályázat Molnár Jenővel Hartmuth Scherer, Tjeerd Boersma, Dame E. G. Naylor látogatása	Vándorkonferencia-dokumentáció (100 pld) magyar-angol nyelven Rick Philips: <i>Friends of Kebyar</i> (USA) Jeffrey Cook: <i>Architektör Bitten</i> (Zágráb) Anna-Maria Eifert: <i>Archithese</i> (Zürich) Peter Melegly: <i>Häuser</i> (Németország)	Kiállítás: új anyag Wunsiedel és West-Berlin, német katalógus MI és Csete írásaival, megnyitó Wunsiedelben Eugen Gomringer, Berlinben M. I. (MI Berlin felé a repülőn ismerkedett össze dr Antall Józseffel) Kiállítás: Stockholm, svéd katalógus Frederiksen és Nordlander írásával, szervező: Frederiksen Prága, cseh katalógus Ekler írásával Előadás: Helsinki, Bécs, Graz, Prága, Brno
1989		
Diomede meghívásos pályázat (Storefront Gallery NY, Glenn Weiss) Rajna-híd meghívásos pályázat, Kelf Treunerrel Stuttgart, IGA lakóházak meghívásos pályázat Molnár Jenővel Überlingen, NATURATA üzeletház Heinz és Elisabeth Knauss részére, megépült (erről tudósítások Die Zeit, FAZ, DBZ, World Interior Design) Dunamocs, családi ház, megépült Belga és bécsi csoport látogatása Magyarországi Waldorf intézmények kezdeményezése, ehhez német (Eginhard Fuchs, Witten) és svájci kapcsolatok BDA tiszteletbeli tagja Dortmundban megalakul a MAKONA Deutschland	Jonathan Glancey: <i>World Architecture</i> (London) Eva Paulsson: <i>Arkitekt Tidningen</i> (Stockholm) Susan Senasy: <i>Metropolis</i> (NY) Peter van Vonskle Kooy: <i>Het Houtblad</i> (Hága) Eva Waldman: <i>Info3</i> (Frankfurt a. M.)	Kiállítás: a berlini anyag, Hamburg, Kiel, Braunschweig, közben észak-német utazás, találkozás Hinrich Ballerrel, Peter Rixszel, Jens Petersszel Storefront Gallery (NY) és további USA-színhelyek, mint AIA tiszteletbeli tag Előadás: Witten, Braunschweig Bécs, tévéfelvétel
1990		
Zágráb, Bradbury-ház meghívásos pályázat Nagy Tamással 1990–1992 Sevilla EXPO magyar pavilon terv és kivitelezés a TRISKELL irodával (erről tudósítások), angol, német, spanyol, francia nyelvű ismertető füzet Nemeskürty István és M. I. írásával, szerk. Kováts Flórián Temesvár, református templom és gyülekezeti központ Tőkés László felkérésére, első, majd második tervváltozat 1997-től, azóta folyamatosan épül Müller Csaba irányításával Svéd és norvég csoport látogatása	Balder (Järna) M. I. különszám M. I., Frederiksen, Nordlander írásaival, szerk. Niels-Sonne Frederiksen Michel Avramides: <i>CAVE</i> (Franciaország) Gerle János: <i>Formes des Metropoles</i> (Pompidou Centre katalógus, Párizs) Joachim Swakowski: <i>Basler Magazin</i> (Basel) <i>A+U</i> (Tokió) spec. magyar szám	Kiállítás: Székelyudvarhely, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy Amsterdam, az IFMA (International Forum Man and Architecture) alakuló ülése, MAKONA kiállítás

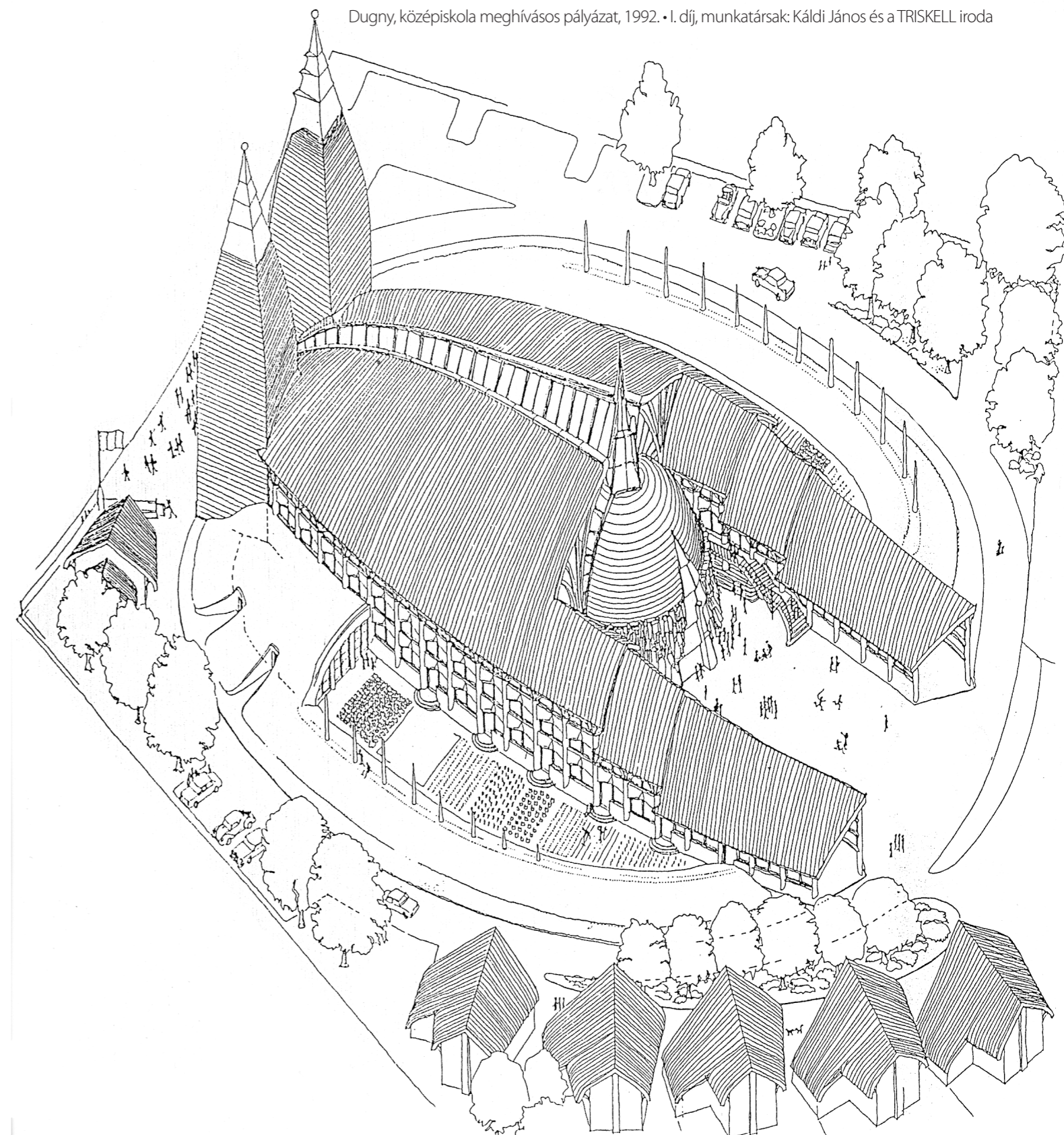
1991		
Lendva, színház, megépült Peter Nickl látogatása, meghívó a müncheni kézműves vásárra	Nigel Hoffmann: <i>Transforming Art</i> (Sidney) Zoltán Magyar: <i>Das Münster</i> (München) Daniel Guibert: <i>Technique&Architecture</i> (Párizs)	Kiállítás: Velencei építészeti biennálé: Magyar organikus építészet, kurátor: Gáborjáni Szabó Péter, szervező: Salamin Ferenc, Zsigmond László, angol-olasz-magyar katalógus, M. I., Csete és mások írásai, szerk.: Dvorszky Hédi, Salamin Toronto, Hungary Reborn, angol katalógus: M. I., Osskó, Hoffmann írásaival, szerk.: Gerle Bécs, Salzburg, német katalógus, M. I., Boersma írásaival Előadás: Bécs, Bukarest
1992		
Dugny, középiskola, meghívásos pályázat, I. díj, János Káldival, a TRISKELL irodával (Cikkek Káldi, Michel Valentin, MI: Tournant Chatou) Eitorf, családi ház irodával, megépült Pozsony, családi ház MI Überlingen, NATURATA átadáson International Forum on Religious Arts díja a paksi templomért Sevillai pavilon nemzetközi sikere Dunaszerdahelyen megalakul a MAKONA Szlovákia Magyar Művészeti Akadémia megalakul, vannak külföldön élő magyar tagok is Lampelék látogatása és körútja Francois Burkhardt látogatása (a következő években rendszeresen jön Budapestre) Károly herceg látogatása Budapesten MI otthonában	Adrian Mahu: <i>Arhitext</i> (Bukarest) Richard Carr: <i>Building+Design</i> (London) Jeffrey Cook: <i>Architecture+Construction</i> (London) Brian Edwards: <i>The Architects Journal</i> (Edinburgh) Edwin Heathcote: doktori értekezés (Kingston) Jacinto Rodriguez: <i>Journal de Noticias</i> (Portugália) Giovanni Sacchi: <i>Spazio e Societa</i> (Milano) <i>Design Interiores</i> (Brazília)	Kiállítás: új önálló anyag skót körúton, szervező Gordon Davies, Edinburgh, Glasgow, Inverness, angol katalógus MI, Nemeskürty írásaival, szerk. Gerle Weimar, Westerstede Velencei kiállítás Vancouverben és további helyszíneken Előadás: Edinburgh, Ulm
1993		
Witten-Annen, Fackler-ház bővítési terve Jeffrey Cook és ifj. Victor Olgyay látogatása Paulgerd Jesberg látogatása Dennis Sharp és Jeffrey Cook látogatása Dundee University tiszteletbeli doktora RIAS tiszteletbeli tagja Szlovák csoport látogatása, Kolozsvári építészeti találkozó KKE Vándoriskola és Prince of Wales's Institute of Architecture együttműködése: 1993 és 1994 nyári építészműhely, London	Dirk Mayhöfer: <i>Contemporary European Architecture II</i> . Taschen, Köln Dr Walter Bogusch: <i>Schweizer Holzbau</i> (Zürich) Leda Brandao: <i>Design Interiores</i> (Sao Paolo) Ricki Delfini: szakdolgozat (Liège) Susan Tyrell: <i>Stavanger Aftenblad</i> (Stavanger) <i>AD Profil 106</i> (London)	Kiállítás: Stirling, Aberdeen, Dundee, Dublin Előadás: Aberden, Dundee Kiállítás: Verona, Abitare il tempo Francois Burkhardt meghívása alapján

1994		
Dunaszerdahely, városközpont beépítése, megépült Kolozsvár, református templom és zárandokszállás, utóbbi nélkül megépült Nagyvárad, r. kat. Szociális otthon Windsor, leégett kastély újjáépítése meghívásos pályázat, Nicolas Grimshaw végleges terve M. I. tervének figyelembe vételével készült Levelezés Károly herceggel	David Pearson: <i>Earth to Spirit</i> , Gaia, London Anna-Maria Eifert-Körnig: <i>Die kompromittierte Moderne</i> , Berlin-Budapest Brian Hanson: <i>Perspectives on Architecture</i> (London) Edwin Heathcote: <i>Church Building</i> (London) Ana Regina Chiarelli, Freno Vámosy, M. I.: <i>Projeto</i> (Sao Paulo)	Kiállítás: Kassa Angliai kiállítássorozat: Leeds, Humberstone, York IFMA kiállítás, Dornach Kiállítás és előadás: Róma, Bologna, Milano
1995		
Dunaszerdahely, polgármesteri hiv. bővítés, megépült Hannover EXPO 2000 meghívásos ötletpályázat Vargyas református templom, megépült Párizsi művészeti filmfesztivál díja a svéd M. I. filmnek Angol és amerikai csoport látogatása Peter Rix látogatása Piranesi és Borges hatása M. I. műveire	M. I.: <i>Resurgence</i> (Forest Row) Szegő György: <i>581 Architects in the World</i> , Tokio	Kiállítás: Brighton
1996		
Berlin-Köpenick, szálloda és konferenciaközpont Kongälv, Waldorf tanárképző és kultúrközpont Londoni utazás – Sir John Soane hatása MI műveire A KKE millecentenáriumi kiállítása és konferenciája Budapest, Műegyetem, meghívott előadók: Paolo Portoghesi, Francois Burkhardt	Jeffrey Cook: <i>Seeking Structure from Nature – Hungarian Organic Architecture</i> , Peter Blundell Jones előszavával, Birkhäuser, Basel Paola Giancalone: <i>Andrastea</i> (Mestre) Paulgerd Jesberg: <i>DBZ</i> (Güterloh) Charles Knevitt: <i>Hungarian Rhapsody</i> (London) Jonathan Glancey: <i>The Independent</i> (London) Paolo Portoghesi, Francois Burkhardt: <i>Országépítő</i>	Kiállítás: nemzetközi csoportos Wroclaw Detmold, megnyitó: Anna-Maria Eifert-Körnig Kongälv Velence, az építészeti biennáléval párhuzamosan rendezett nemzetközi organikus építészet Bologna, háború utáni templomépítészet (bolognai diákok modellje: Paks) Lengyel kiállítássorozat: KKE anyaga+MI, Poznan, 8 további helyszín, zárás: 1997 Krakkó Előadás: Poznan, London (Károly herceg fogadása), Kongälv
1997		
London, Westminster Embankment, MI saját kiállítási pavilonja (részben Sir John Soane parafrázis) Sepsiszentgyörgy, ravatalozó, megépült Varsó, Magyar Kulturális Intézet átalakítási terve Inverness, RIAS konferencia, meghívottak: Botta, Portzamparc, Kroll, M. I., találkozás David Lee-vel Francia Építészeti Akadémia nagy aranyérme Pompidou Centre építészeti rajzgyűjteménye M. I.-rajzokat vásárol Douglas Cardinal látogatása Izraeli találkozó Simcha Yom-Tov építésszel	Anthony Tischhauser: <i>Architecture Today</i> (London) Edwin Heathcote: <i>M. I. - The Wings of the Soul</i> , Academy Editions, London Edwin Heathcote – Ione Spens: <i>Church Builders</i> , Academy Editions, London Dörte Uhlmann: <i>Thesis</i> (Bécs) Sandra Orphanides szakdolgozat (Stockholm)	Izraeli kiállítássorozat tíz városban Kiállítás: Rovaniemi, Oulu Előadás: Tel Aviv, Bécs, Inverness

1998		
Hannover, Demeter bemutató és kultúrközpont, 1998–1999 négy tervváltozat, sok helyszíni tárgyalás, munkatársak: Niels-Sonne Frederiksen, Manfred Hoffmann Ungvár, szálloda RIBA tiszteletbeli tagja Dunaszerdahely díszpolgára	Oliver Bossiére: <i>Twentieth Century Houses</i> , Terrail, Párizs Yuji Agematsu: <i>Codex</i> (Tokio)	Kiállítás: Trieszt, olasz katalógus Gillo Dorfles, Mauro Bertagnin, Vincenzo Broi írásaival Előadás: Temesvár, Párizs
1999		
Engen-Hegau, ökumenikus kápolna Dunaszerdahely, főtéri épületek, megépültek Nosza (Szerbia) r. kat. kápolna Róma, a 12 millenniumi angyalok egyike terve Portughesi felkérésére	Edwin Heathcote: <i>Monument Builders</i> , Academy Editions, London Lore Kelly: <i>Architektur und Technik</i> , (Svájc) Agnieszka Ozimek: <i>Archivolta</i> (Varsó) Xu Maoyan: <i>Worldarchitecture</i> (London)	Kiállítás: Pozsony, szlovák katalógus, MI és Pásztor írásaival, szerk. Péter Pásztor KKE 10 éves kiállítás bemutatása több szlovákiai és romániai városban
2000		
Regensburg, családi ház Thaiföld, családi ház Újvidék, magyar mártírok emlékműve Benevento városközpont meghívásos pályázat, találkozás Michael Graves-szel, Paolo Portoghesivel MI Velencében	M. I.: <i>Projekt</i> (Pozsony) M. I.: <i>Bioarchitettura</i> (Milano) Eva Zamorska: <i>Architektura+Biznes</i> (Varsó)	Kiállítás: Velence építészeti biennálé, Új Atlantisz felé, kurátor Gerle János, angol-olasz-magyar katalógus
2001		
Alaska, családi ház Csíkszereda, r. kat. templom megépült Róma, lakótelepi parképtmények terve Portoghesi felkérésére Marko Pogacnik és Douglas Cardinal találkozási M. I.-vel	Anthony Tischhauser: <i>Bewegte Form</i> , Prince Charles előszavával, Urachhaus, Stuttgart David Pearson: <i>New Organic Architecture</i> , Gaia, London Paolo Portoghesi: <i>Abitare la Terra</i> (Róma) Pieter van der Ree: <i>Organische Architektur</i> , Verlag Freies Geistesleben, Stuttgart A. Weijenberg: <i>Archidea</i> (Hollandia) Thomas Herzog – Julius Natterer szerk. <i>Holzbauatlas II</i> . Birkhäuser, Basel Francois Burkhardt: <i>Crossing</i> (Milano) Jonathan Glancey: <i>The Story of Architecture</i> , Norman Foster előszavával, Dorling Kindersley, London (magyarul is megjelent igen pontatlan adatokkal M. I.-ről) Paolo Portoghesi: <i>Il grandi architetti del novecento</i> , Róma	
2002		
		Kiállítás: Krakkó (KKE) Aquila M. I. és tíz-tíz magyar és olasz művész kiállítása, szervező: Szabó Győző és Nagy Maya, tizenkét olasz városban 2011-ig: Capestarno, Macerata (megnyitó: Portoghesi), Milano, Bergamo (megnyitó: Burkhardt), Ascoli Piceno, Udine, Ancona

2003		
A KKE Vándoriskolája és az elzászi Ecomusée közötti többéves kapcsolat kezdete, Marc Grodwohl látogatása, M. I. a nyári fesztivál díszvendége Tapisiris Magna, kopt templom terve Nyári építészgyakorlat Sheffieldben (Csernyus Lőrinc, Salamin Ferenc)		Kiállítás: Amsterdam, az IFMA nemzetközi organikus építészeti kiállítása és konferenciája, szervező: Pieter van der Ree
2004		
2004–2005 Makovecz-torony építése az elzászi Ecomusée-ban	Paulgerd Jesberg, Joachim Zimmer: <i>Országépítő</i>	Előadás: Cottbus (M. I. helyett Gerle János)
2005		
Németországi utazás, Peter Hübner-épületek meglátogatása MI születésnapjának köszöntőjén sok külföldi vendég, köztük Határ Győző	<i>Architecture as Philosophy</i> , szerk. Gerle János, Axel Menges, Stuttgart	Előadás: Stuttgart
2006		
John L. Taylor látogatása a yorki egyetem tiszteletbeli doktori címe ügyében 2006–2009 Komárom, várrekonstrukció, első és második ütem, sok munkatárssal Heidelberg, ló-abrak feldolgozó Muzsla, Úr kútja Csíkszereda, vasútállomás Izmir, Zrínyi Ilona és Thököly Imre emlékműve, turistaközpont Überlingen, NATURATA bővítése Kolon, kilátó		M. I. előadásai, szervezőmunkája eredményképpen megalakul az Erdélyi Országépítő Kós Károly Egyesület
2007		
Beregszász, katonai temető emlékműve		Kiállítás és előadás: Nagyszében Szlovén építészek kongresszusának meghívott előadója M. I., Gerle János helyettesíti
2008		
Bécs, kilátó		Előadások a Székelyföldön
2009		
Sepsiárkos, ravatalozó Sepsiszentgyörgy, családi ház Szováta, főtér rendezése, tánc ház, szabadtéri színpad Zseliz, főtér rendezése	Pieter van der Ree, Karl-Dieter Bodack, Paul-Gerhard Reeh: <i>Országépítő</i> Edwin Heathcote, Paolo Portoghesi: <i>Országépítő</i>	Kiállítás és előadás: Lucca, Pisano, szervező: Massimo Carli Piliscsaba, a KKE és az IFMA nemzetközi konferenciája, meghívott előadók és hozzászólók: Karl-Dieter Bodack, Gregory Burgess, Roger Connah, Oldrich Hozman, Peter Hübner, Peter Blundell Jones, Péter Pásztor, Marko Pogacnik, Pieter van der Ree, Peter Rix, Marc Schepens
2010		
La Sapienza egyetem díszdoktora Backnang, Waldorf iskola és óvoda Szentegyháza, unitárius templom Tolvajostető, kápolna	Paolo Portoghesi, Francois Burkhardt: <i>Országépítő</i>	Kiállítás és előadás: Róma

2011		
Luigi Alini, siracusai egyetem, látogatása Juliet Kinchin, MOMA, New York (M. I. halála napjára megbeszélte) látogatása egy tervezett New York-i kiállítás ügyében		Kiállítás: Riga, szervező: Ilse Martinsone Viterbo, szervező: Annalisa Laurenti Velence, Accademia di belle arti, emlékkonferencia és kiállítás Makovecz Imre tiszteletére, szervező: Nagy Maya
2012		
RIBA (London) megemlékezés, Edwin Heathcote, Gerle János		Gerle János: M&A, IFMA Newsletter (Berlin)

5 • elengedő szavak

Emlékeim az országépítő Makovecz Imréről

Seregi János

Szaladnak az évek, az emlékek. Harminc év – három óra ... egy-két oldal és az örökkévalóság. Nyár eleje, csendes, kedves meleg idő, simuló somogyi dombok, távoli faluzaj. Ülünk a vendéglő fedett teraszán, várjuk a megrendeltek. A csend is velünk ül, a mester végigtekint a tájon, keze a padon pihen. Megszólal: *Gyere, ülj mellém, hiszen ezt innen neked is látni kell!* Helyet csinál a padon, s immár ketten nézzük a *homloknyi ország* e szép szegletét. Igen, a gondolataim viszont szaladni kezdtek. Fénylő mozaikok kerülnek elő gondolataim szövetéből. Először 1976 körül rádióinterjút hallgattam Makovecz Imrével, Porva-Csesznek építési szakértőjével. Védte a falu lelkületét, beszélt a megépíthető házak magasságáról. Vágytam arra: ha egyszer lehetne: vele terveztetnék, építtetnék. Minek tagadjam: nagyon készültem a vele való találkozásra. Erre 1989 végén nyílt meg a lehetőség:

A bérelt irodában gyanakvó, de érdeklődő ember fogadott. *Jó napot! Üljön le, lássuk, mit akar?! Kettő és fél óra múlva üllői meghívásban állapodtunk meg: létrejöhet valami Üllő-Dóra majorban, amihez kötődhet az imádkozt Alma Mater. A Nagyállat Klinika, amiért a könyvemben dicséretet kaptam tőle: *Korunk, generációnk újra és újra visszatérő története, típus történet Seregi Jánosé ... Az üllői épület ennek egyik állomása ... Seregit szeretném üdvözölni, mint a magyar, megrontott közélet kivételes hősét, és a munkája és**

eredményei mellett előtte is meghajtom fejemet.

A családi tűzhelyem tervezését is rábíztuk. Ebben feleségem, Évi volt az inga nyelve, de Imrével nagyvonalúan megegyeztek. A ház elkészült, a fények őt idézik minden évszakban, minden napon. A vele közös utak is hoztak maradandót. Nem volt olyan téma, amiben ne lett volna véleménye, ismerete. Barátságunk szálai között kapocs, kapcsok voltak a templomok, a költő figyelmeztetése: *Ne hagyjátok ... nála szavai szerint bővültek: A templom bizony ünnep, s ha lehetek részese, előkészítője, szolgálattevője vagyok ennek az ünnepnek.* Számos templomának építését, avatását volt szerencsém közelről ismerni. A tolvajostetői kápolna: Közel 20 éven keresztül mentem át úgy a Tolvajostetőn, hogy ide kell egy kápolna Makovecz Imrétől. A megvalósulás emléke szívszorító: 2010. május 11. kedd, 18 óra. A lemenő nap aranyos fényében jelöljük ki a kápolna, a *Hazatérők temploma* helyét. Már igazi alkony van, mire elmegyünk. Érezzük: ide fog költözni a KAPU, a Pünkösdi Búcsú kapuja. Másnap székely táncegyüttes ünnepi ruhában állja körül a fűbe karcolt alaprajzot, tekintetük és szívük élő szoborra varázsolja a tervet. Nincs mit hozzátennem. Az eltelt idő, az emlék örökre boldoggá tesz: része lehettem annak, ami az összefogást, az együvé tartozást jelképezi majd, szívvel adott elemekből, örökre őrizve Makovecz Imre áldott emlékét s a magyarságunkat.

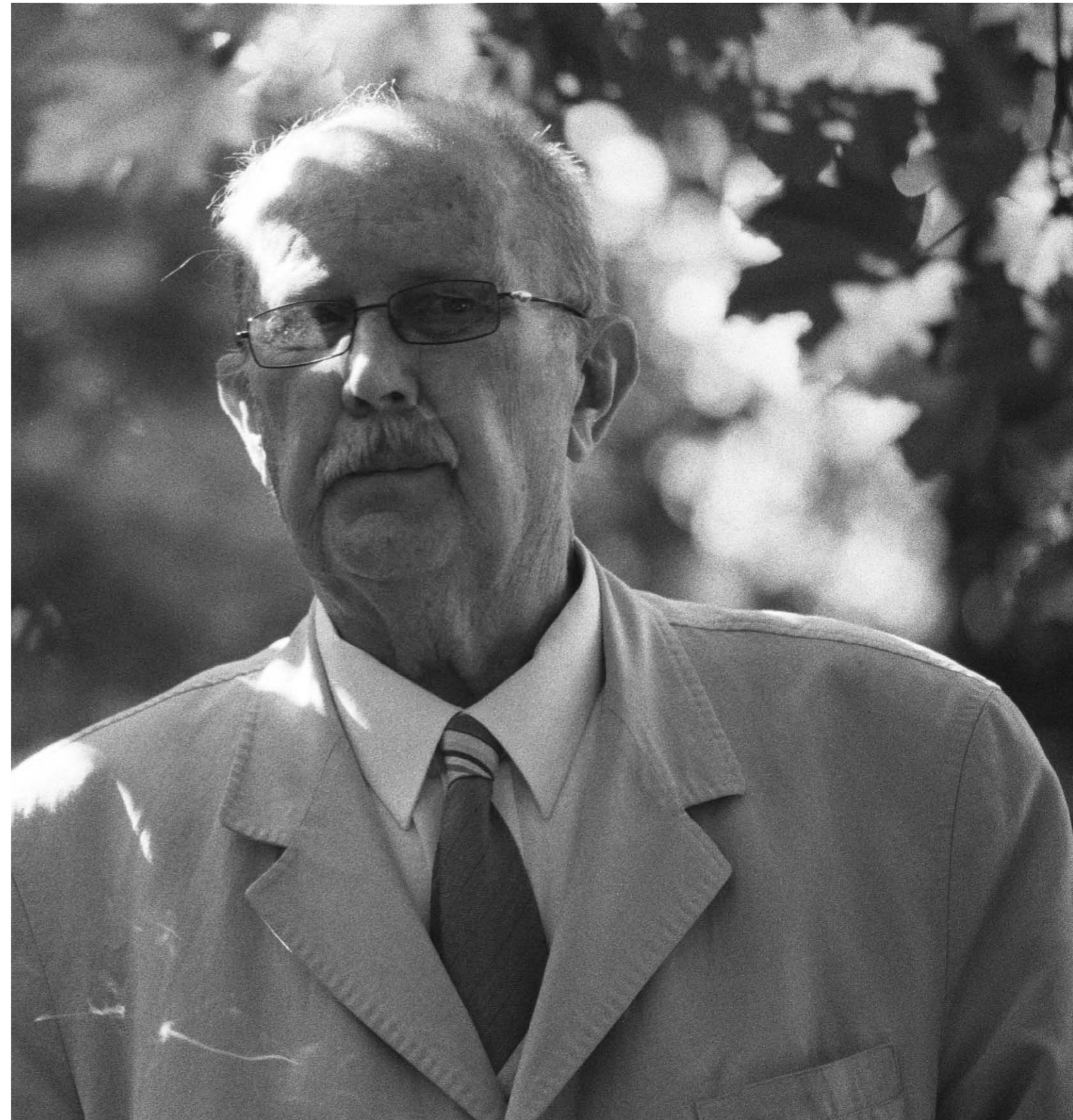
A Madarasi Hargitától ugrásnyira lévő Bogárfalva és a fölé magasodó Gordon hegy példamutató hely. Tamási Áron szerint *Az ember végül is ott van otthon, ahol született.* Ezt az érzést bogárfalvai barátaim Krisztus-szobor – kilátó felállításával akarták megszengetni. 2011 januárjában a szobor terveit megmutattam Imrének. Őszinte örömmel nézte és megdicsérte. Mint oly sokszor, itt is mertem előhozakodni a bogárfalviak kérésével: *A szobor – kilátó alá egy kápolna kellene! A tolokodást nem kísérte a szokott mondat: *Éés?! Még mit?! – az érted haragszom, nem ellened szemléletében.* Nem. Csend volt, s aztán a szintén átadott fotómontázs után a kilátó alá mutatott: *Készíték ide valamit Máriácskának!* A mondatban a csend, a tisztelet, az a belülről jövő mély bizalom csengett, ami Őt a Boldogasszonyhoz fűzte. Két nap múlva hívott: *Kész a Gordon kápolna terve! Gyere! Ül le!* – volt a száraz üdvözlés, s aztán jött a terv, és a csoda. Imre az előtte lévő montázon elkezdte berajzolni a Gordoni kápolnát. Aprólékosan, csendesen, de néha dúdolt is, éreztem: itt ő most Máriácskával beszél. Tudtam: olyan események vagyok tanúja, ami megismételhetetlen. A belső alkotás titkának tanúja, ahol a szenvedés és a fájdalom eltűnt, s ahol a csöppnyi kápolna a Világegyetem része lett. Azé a Világegyetemé, amit Ő alkotott, s ami örökre megmarad, amíg ez a nemzet él, élni tud és akar. A szignója rákerült a rajzra. A kápolna, a Gordon, a Krisztus – kilátó egyben, itt volt remegő kezemben. Az egyike utolsó alkotásainak, de Székelyföldön az utolsóinak. Terveink szerint a kápolnától keresztút és stációk vezetnek majd fel a hegytetőre. Szeretném, ha felállítanánk egy kis lélekharangot is Makovecz Imre emlékére. Ennek csengő hangja emlékeztetne Rá (mint a nagykapornaki Remetekerti erdő harangja Imre édesapjára). A harangszó elkíséri majd innen a vándort a tolvajostetői kápolnához, a csíkszeredai *Angyalos Templomhoz* s onnan a Csíksomlyóra: a Hármassol-*

tárhoz, a Babba Máriához. Így válhatna ez az útvonal minden magyarnak szent útjává, örökre Makovecz Imre egyik emlékhelyévé, mint *Via in memoriam Makovecz Imre.*

Aztán a Szent István-díj átadása Esztergomban. Az ünnepség utolsó, örök emlékem lett a díjat átvevő művészlőről, a Kárpát-medence Imre bácsijáról. A végén az ünnepelt meghatottan lép

vissza a mikrofonhoz: Magasra emeli a Szent Istvánt ábrázoló szobrot – e pillanatban hasonlítanak egymásra, s a kitüntetett megszólal: *mindig azt tettem, amit tennem kellett.* Csak néhányan tudjuk: innen Zebegénybe megy, ahol a hűgát temetik. Honnan ez az erő? A hitből, a tenni akarásból, abból a nemzetéért élő emberből, aki tizenhét nap múlva örökre eltávozott. Mi, az

árván maradtak megpróbálunk méltóak lenni Hozzád, igyekszünk megvalósítani, amit hátrahagyta. Népküért, hazánkért, a bárhol élő magyarokért! Magyarországért, amit mindennél jobban szeretted! Magyarországért, *édes Hazánkért*, ahol templomaidban felhangzik: *Tebenned bízunk eleitől fogva ... és a Boldogasszony Anyánk ...* Ezt is ránk hagyta, köszönjük!

Az út

Jakab Tibor

Te Doki!

Amikor kisgyermekként nagyapámmal végigmentünk Bugyi falu egyes főtucáján, minden tiszta, szép és átlátható volt. Vasárnaponként mentünk az öreggel ketten a templomba. Indulás előtt mindig felolvasott a Bibliájából, amit még ő is az öregapjától kapott. Kálvinista volt, azok meg olvassák, meg ismerik is ám a Bibliát! Tudom doki, hogy a te apád is ott lett később falusi orvos, aztán te is ott nőtél fel Bugyin. De amikor mi nagyapámmal sétáltunk, az akkor volt, amikor még autó sem zavart minket. Mert nem volt a faluban autó! Ha egy héten egyszer mégis arra vetődött egy, csapatostól futottunk utána mi gyerekek, hogy egy kis benzingőzt szívhassunk. Szóval zavartalanul sétáltunk az úton. Az út tiszta volt és egyenes. A házak is tiszták és szépek voltak. Tudod te Doki, hogy milyen elegáns volt régen egy gazda háza egy faluban? Tágas és otthonos. Embernek és állatnak, élelemnek és terménynek helyet adó épület. Vasárnapra tisztára söpörte mindenki a portáját, és az utcát a háza előtt. Az emberek is szépen kimosakodtak, felöltöztek, ahogy mi is, és indultak a templomba. A csendőr is díszegyenruhában pompázott a főtucán. Tudod Te Doki, hogy nézett ki egy csendőr a kifényesített derékszíjjal, csizmával, vasalt egyenruhában és tollas kalappal? Hát legalább úgy, mint ma egy tábornok. Na de volt is tekintélye! Tartott is az rendet, ha kellett! Elég volt megjelennie, körülnéznie, és minden nagyszájú, kötekedő elkussolt. Mert tudták, hogy

nagy baj lesz, ha hóbörögni mernek... Szóval nagyapám büszkén ment az unokájával az úton. Én is kihúztam magam mellette. Amikor aztán a katólikus templomhoz értünk, mert az esett előbb az útba, finoman megfogta a fülemet, és bependerített: *na, eridj, te pápista...* mondta. És ő ment tovább, a reformátusokhoz... Tudod Te Doki, milyen szép és elegáns világ volt az még akkor?

Te Doki!

Azért van mindig a Magyaroknak pár zseniális emberük. Például Bartók, Kodály, Lechner... vagy Kós Károly. Na, így kéne a dolgokat csinálni, mint ezek! Te tudtad, hogy Kós Károly Erdély háború utáni elcsatolásakor az utolsó induló vonattal utazott vissza? Igen, jól hallod, Erdélybe vissza! Pont fordított út ez, mint amit sokan megtettek akkor. Tehát nem Európába, mondjuk Svájcba vonatozott kényelmesen, ahol karrier és pénz várt volna rá. Mert oda is mehetett volna. A tehetsége, ismertsége megvolt hozzá. Ő ment a saját útján vissza Keletre, a zsúfolt utolsó mozdonnyal a bizonytalan jövő felé. Mégis a jó irányban, tehát haza vitte az útja, az övéihez. És otthon nem sírt, hanem dolgozott. Nép főiskolát szervezett, tanított, írt és tervezett. Jövőt és házakat tervezett. De micsoda házakat! Te Doki! Azok ám a tündérpaloták! Mindegyik él, mert a jó ház az él! És mindegyik igazán élő házban jó élni. Tudod, éppen ebből lehet tudni, hogy egy ház jó-e. Ha jó a ház, akkor, aki benne lakik, annak jó érzés benne élni. Ez ilyen egyszerű. Én már rengeteg kitüntetést

kaptam. Szakmaiakat is, meg egyebet is. Díszdoktora is vagyok jó pár intézménynek. Ezeknek örülök, ezek mindig megtisztelőek. Mégis mindig, minden tervemnél újra vizsgálom. És annak örülök igazán, ha a benne lakók szeretik a házat, amit éppen nekik terveztem. És bizony Károly bácsi épületeit jó nézni, és a házaiban is jó létezni. Elhiszed, hogy tündérek is laknak bennük? Most nem háborodtam meg, ez így van! Mert a házakban nem csak ember lakhat. Te Doki! Én azt gondoltam, hogy a mesék a házakról, amelyekben kísértetek járnak, tisztára marhaságok. Aztán jártunk az asszonnyal Skóciában. Te, azokban a fura hangulatú kastélyokban ott tényleg lakhatnak kísértetek. Ez ott szinte természetes. Ez ott a realitás. Szinte az lenne furcsa, ha nem járnának, mozognának bennük a kísértetek. Én is hallottam őket. De csak ott, Skóciában van ez így! Itt ez elképzelhetetlen. Ha itt is hallani kezdem a házakban mocorogni a szellemeket, akkor már baj van, akkor kezelhetsz... Szóval tudod milyen erő kellett a kibontakozó tehetségű zseniális építészeknek akkor ehhez az úthoz, vissza a román világba, Erdélybe, az övéihez? Tiszta, biztos, önzetlen szeretet, erő kell ehhez! Hát ilyen egyszerű.

Te Doki!

Te tudtad, hogy amikor fiatalon Rudolf Steiner előadásait hallgattuk, akkor még mindenféle titokzatos körökbe jártunk, ahol felolvasták az előadásait? Volt például egy Török Sándor író vezette társaság. Az Ő mondandóját az antropozófiáról az emberektől zsúfolásig megtöltött lakásában a zongorája alatt kuksolva hallgattam. Azért ott, mert csak ott volt hely. Vagy volt egy zseniális orvos is, akit szerettem, az Enyingi Göllner Lajos doktor. Ő az akkori világ szigorú tiltása ellenére teljesen titokban praktizált az antropozófia sajátos szabályai szerinti orvoslással, és emellett akkor vezetőjük is volt a magyarországi antropozófusoknak. Aztán megismerhettem Steiner zse-

niális Goetheanum épületének fényképét, rajzait. Az az épület egyszerűen élt. Egészen új formákban egészen régi hagyományokat élesztve fel: élt. Annyira feltűnő volt, annyira erős volt a hatása, hogy túlságosan irritált bizonyos erőket. El is kellett tűnnie a Föld színéről. Nem engedték meg, hogy ebben a világban hasson tovább... És tudod, milyen házak vannak most ott Arlesheimben a régi, leégett Goetheanum szomszédságában? Te, a „követők” egyszerűen és kényelmesen lemásolták azt, amit Steiner nagyszerű intuícióval, élő formaként a múltból előhozva és a jelen valóságába álmódva megérzett, megértett és meg is alkotott. Amibe belevitte a saját lényét, tehetségét és a hely szellemét is. Mert a tervezőnek bizony megvan a maga nehézkes szellemi útja: maga és a világ megismerése. Ha ezt nem vállalja, akkor e helyett egyéniség- és élet nélkülívé hűlt utáztatokat, teljesen egyformára szabott házakat tervez és építet. Hasonlókat, unalmasakat és sokat, mert kell a pénz. Na, így aztán néhány helyen teljesen úgy néz ki a régi Goetheanum környéke is, mint a faiskola, fazonigazítás után.

Te Doki!

Tudod, eléggé különös világba érkezünk. Ez már nem olyan egyszerű, egyenes és átlátható, mint korábban volt. De ez nem baj. Ezeket a különös hatásokat egyáltalán nem kell kivédeni! Csak egyértelműen el kell tudni dönteni, hogy mi a valódi, és mi a művilág? Hogy melyik úton indulok? Hogy felpuffasztott, csak egy fél napig ehető kenyeret eszek-e, vagy valódit vásárolok, amit akár egy hétig is ehetek. El kell dönteni, hogy sajátos, kinyomozhatatlan alkotókból álló táplálékot, vagy a termelőtől valódi élelmiszert akarok vásárolni. El kell döntennem, mit eszem! És ezt sorolhatnám tovább, hisz nem csak az evésről van

szó. A kérdés a szerelemről is szól. A TV-ről is szól. Hogy valamit gondolkodva akarok-e csinálni, vagy TV-t akarok nézni? Ha valaki nem jön rá, hogy az ügynevezett tömegkommunikáció a hamis információk logikusan és zseniálisan összeállított tömegét jelenti, aminek következtében egyre távolabb kerülök a valóság hangulatától, ha erre nem jövök rá, akkor kár rám egy szót is vesztegetni. Akkor úgy vagyok hülye, ahogy vagyok. Mese nincs! Ha azt hiszem, hogy a számítógép virtuális valósága helyettesíti a konkrét beszélgetést, ha azt hiszem, hogy az újságokban, a rádiókban, a TV-ben szerezhető kép a világról, Magyarországról, az azonos Magyarországgal, akkor egyéb hülyeséget is elhiszek. A komputernek óriási előnyei vannak, mert rengeteg információt hordoz. De azoknak az információknak a helyi értékük a világhoz viszonyítva hamis. Tudni kell, ha szerzek egy benyomást, akkor ez hol történt, mi volt a környezetemben? Éreznem kell a rengeteg megismerhetetlen összetevőt, ami az információ mögött áll. Ha én az információt egy számítógépről szedem, akkor ez nem így van! Rendkívül kis százalékát kapom meg az információnak akkor, ha számítógépen, a virtuális valóság közegéből kapom meg. Nem érzékelem és a tény nem jut el az agyamig, de a konkrét, a valóságból szerzett információk a maguk láthatatlan, és a nem érzékelt láthatatlan háttérvilágával együtt mégis súlyát és dramaturgiai értékét adják az aktuális történéseknek, eseményeknek.

Te Doki!

– Meddig fogok még élni? Azért kérdelem, mert az orvosok csak mismásolnak, hümmögnek, nem mondanak semmit.

– Imre, az a helyzet, hogy mi, orvosok gyakran mismásolunk, mert mi

sem tudjuk a kérdésre a választ.

– Akkor most hagyd a ködösítést!

– Jó. Imre, az igazság az, hogy az orvoslás szabályai szerint tulajdonképpen már túlélted azt az időt, amelyet a betegségeddel átlagosnak nevezhetünk, de persze átlag nincs, így aztán...

– Hagyd abba!

– Szóval Imre, azt, hogy ettől fogva meddig élsz, azt a Jóisten és Te valahogy együtt szabjátok meg.

– Na végre! Értem... Tudod én mindig Szent Mihály embere voltam, az is szeretnék maradni most is. Szeretem az egyértelmű dolgokat. Ezeket megértem, meg is érzem határozottan, hogy a dolog rendben van, és akkor állok a rám szabott feladat elébe. Így van ez a betegséggel is. A halállal is... Én addig szeretnék élni, amíg a családommal még ép ésszel és lélekkel együtt lehetek, hogy ez a kép maradjon meg bennük rólam. Azt is szeretném, hogy ameddig élek, addig még dolgozhassak is. Tudod, szeretem az eleganciát. Úgy sejtem, hogy azt még a halálba is magunkkal visszük... Kérhetem én ezt Mihálytól?

Kedves Imre!

Köszönöm, hogy sok egyéssel együtt ezeket elmondtad nekem! Köszönöm, hogy szigorú tekinteted előtt állhattam. Egy éve Szent Mihálykor Te átköltöttél az angyalok közé, abba a világba, amit már itt a Földön is igyekeztél az életeddel, a házaiddal, az Utaddal nekünk megmutatni.

Mi, itt maradottak is mindnyájan keressük az Utat. Mindenki a sajátját önmagához és az éghez. Így aztán ahány ember, annyi út. A célunk, az a közös. A Te egyéni, utánozhatatlan utadat bejártad. Márpedig ha ez sikerül valakinek, akkor *a Jóisten mosolyog* – ahogy éppen Te szoktad mondani. És Te már azt is tudod, hogy az Ő mosolyáért érdemes volt megszületni.

Belső beszélgetés

Vadász György

Makovecz Imre
Sok-száz évek esszenciája.

Háborúk, győzelmek és vereségek, fák, folyók, Egek és Poklok sűrűsödtek benne, sikolyok és diadalkiáltások.

Pogányságát – és ezzel együtt mélyes Istenhitét – igaz magyarságát messzi keletről hozta; mesébe illő művei, építésze, rajzai és írásai, álmai és alig-hallható imái valószerűtlen hatású ősi-germán erővel egyesültek.

Egyénisége szinte sommázása a több mint ezer, szenvedésekkel teli magyar évről.

Minden átment rajta.

Így akarta.

Eggyé vált hazájával, hazája építészétével, építésze filozófiájával, filozófiája szép retorikájával, íásaival, düheivel és ritka nevetéseivel, mosolyával.

Magányos volt.

Nem is lehetett másként.

Nem iskolát teremtett, hanem talán egy új vallást.

A düh, ha ostobasággal és tenni nem akarással találkozott, a Mindent-vállalás, a Soha-nem-volt teremtésének lett a Főpapja.

Ha megjelent gyalog a Fő utcán, a Lánchíd felől, találkozásainkkor, hosszú, zöldesszürke kabátjában, széles karimájú kalapjával, magas, robusztus alakja elől félreálltak az emberek.

Szerettem.

Azt hiszem, nagyon.

Ő is engem!

Azt hiszem, kicsit.

Viták és meg nem értések, csalódások és újra rátalálások közepette múltak baráti évtizedeink, de sodróbb erő terelt bennünket, egymás felé, össze!

Kellett nekem!

Bölcsessége, vélt nyugalma és tántoríthatatlansága, beszélgetéseink tömörsége és tisztasága, melyet csak olykor-olykor színesített bolondozásom Néki szánt gesztusa, hiszen kellett, hogy újra hinni tudjunk a körülöttünk lévő Világban.

Kellettem Neki.

Eggyé váltak beszélgetéseink és végül megszületett Tőle a ritkán hallható nevetés, és tőlem a ritkán hallható sóhaj.

Amikor felálltunk, megölelt, megöleltem.

Ahogy jött, gyalog, úgy ment el, alakját kiegyenesítettel!

Soha nem nézett vissza.

Tudom, mert hosszan néztem utána.

A Másság, az Igazi Másság vonzott bennünket, meg a Képességeink szerinti Igazi Szolgálat, az Ő keserű komolysága és az én bolond-komoly bolondságaim.

Rohadtul hiányzik.

Meg a borjúláb tartárral. Amit ettünk. Meg a vörösbort. Amit ittunk.

Meg a sokszor hideg kéesség szemében, ahol csak nagyon ritkán ragyogtak fel a csillagok.

Meg a művei.

Mert mind templom volt. Mindnek templommá kellett válnia!

Ezért adta Őt az Isten!

Próbálok azóta jobban (nem más-ként!) tenni dolgomat, mióta elment.

Nehezen megy. Nagyon.

Több idő kell hozzá, és több meditáció. Nem csupán gondolkodás, nem csupán bölcsesség. Nem csupán tisztesség. Inkább meditáció.

Lélektől-lélelig.

Sugallatok, a lélek szavai.

Az Istentől származó lélek belső, emberi hangjai.

A szívbeli, ismeretlen ismerős utak lélekbolyongásai.

Hogy utána születhessen valami nagyon egyszerű, nagyon egyszerű, talán hétköznapiak tűnő, de mégis Csoda, valami olyan, mint egy gyermek születése.

Rohadtul hiányzik.

De kitaláltam.

„Élsz! Így döntöttem.”

Győr, a bencés Czuczor Gergely Gimnázium tetőtéri kápolnája, 1995.
A szobor Péterfy László munkája

Emberi arcok Makovecz Imre emlékére

Sántha Gábor

Nagy Lászlóról hallottam: halála előtt arra a kérdésre, hogy mit üzen az utókornak, azt válaszolta: *Csókolttatom őket – ha még lesz arcuk.* A középkori kambodzsai templomhegyeken sok ezer emberi arcot láttam kifaragva. Sokuk megmaradt épen, sokakat eltorzított az idő vonásaikon átgördülő kerekere. Makovecz arca miatt nem aggódom. Az idővel együtt fénylik emléke.

A Hegy

A tao tanításának alapelve az egymást kiegyenlítő ellentétek jele, a hegy napos és árnyékos oldala. A *jin-jang* szóösszetétel a közismert jelentések legelső rétegében pontosan ezt jelenti: a hegy és a fény egymáshoz való viszonyát. Ha a súrolt fényben álló hegyoldalra messziről tekintünk, pontosan megérthető, miért. A fények és árnyékok a hegy alakzataiban egymásba folynak, összevegyülnek, a fény az árnyékban is ott ragyog, és az árnyék a fénybe vegyül, miközben az egész nagyobb formának van túlnyomórészt fényes és az árnyékban elmerülő része is. A kavicsokig lebontva a részekre és a teljes egészre ugyanaz az általános szabály vonatkozik. A fények mindig mozgásban vannak, és folyamatosan átlényegítik és átértelmezik a látványt. De a hegy mindig ugyanaz. A hegy maga az állandóság. Az állandóság érzetét az anyag súlya adja, a kőzetek egymásra nehezedő nyomása, az örökös feszültségben mégis megnyugvó halott anyag. A

hegy maga a tektonika, a nehézkedés törvénye mindent meghatároz, a tájat, a formákat, a fényeket és árnyékokat.

A hegy ugyanakkor a felfelé törekvés egyetemes szimbóluma is. Az emberi lét eredendően nem a repülésre teremtett, így a hagyományban a hegycsúcsokra való felkapaszkodás jelentette azt a nézőpontot, ahonnan a világ megmutathatta tágabb látókörét, egyetemes összefüggéseit. Azt a nézőpontot, amit ma a technika korában már a műholdak kíméletlen objektivitása, vagy az információs világháló nyújt a Földről. Sokan állítják, hogy a világunk összezsugorodott az információs forradalommal. Nem osztom ezt a véleményt, mert ez csak egy virtuális zsugorodás, mint minden illúzió, ez is megtévesztően törekeny dolog. Az illanó és parányi egyéni lét és a Föld egymáshoz viszonyított aránya nem változott. Reális összevetést megfelelő távlatokból tehetünk, tengert látva, vagy egy hegy lábánál megindulva felfelé. A hegycsúcsra felérve jutalmunk lehet a tisztánlátás ritka pillanata és az egyedüllét öröme.

Frank Lloyd Wright azt tanította az építészeiről, hogy soha ne tervezzünk házat a hegytetőre, mindig inkább egy kicsit lejjebb, a hegycsúcs alatti hajlatba ültessük a házainkat. Azt tartotta, hogy ha a hegytetőre telepszünk, elveszítjük a hegyet. Ösztönösen igaznak éreztem ezt, és követem is a mestert ebben a kérdésben. A hegytető megszentelt hely, nem emberi hajléknak való.

Amikor az európai középkori várak urai a hegyekre telepedtek, nem az otthoneremtés szándéka volt az elsődleges, hanem a harcászati célok. Azon belül sem pusztán a védelem, hanem legalább annyira a hírközlési szempontok miatt választottak ki egy-egy magaslatot erődítésnek. Jelzőtüzekkel értesítették egymást az erődök védői a környező ellenséges csapatok hadmozdulatairól. Az éjszaka sötétjében végig a hegycsúcsokra épült várak láncolatán a jelzőtüzek fénye gyorsan és messzire eljutott. Ezekkel az építményekkel az volt a nagy baj, hogy egy egész hegyet kellett átfúrni ahhoz, hogy vizet találjanak a kutakban.

A Barlang

A barlang a legősibb és legbiztonságosabb menedék. Ha hegyen telep-szünk meg, legjobb, ha először egy barlangot keresünk magunknak. A hegyek súlyos tömörsége az anyag általános természetére jellemző illúzió. A kőzetek érdekességét, egyediségét a bennük megbúvó szivacsos üregek adják, olyan egyedi terek, melyek gyakran emberi léptékű építészeti minőséget hordoznak. Ha a hegy, mint a *jin-jang* elv megtestesülése a fény-árnyék hatásában egyszer már tetten érhető volt, mennyivel inkább az a hegyek és a kövek porozitásának tükrében. Katedrális méretű hasadékok és csak apró hangyák számára járható szűk ösvények szövedéke minden hegy belseje.

Nem minden barlang élhető. Az elzárt, vagy nehezen megközelíthető vizes helyek, a túl mély és szellőtlen barlangok nem kedvezőek lakásnak. A barlangokat ugyan nem mi építjük, de megválaszthatjuk, melyik barlang elfogadható számunkra, melyik nem. A barlang menedéket ad, de végleg be is zárhat magába. A lezárt bejáratú barlang vagy sírbolt, vagy ami talán még annál is rosszabb, börtön.

Választásunk során az optimumot keressük a levegős, de nem huzatos, a hűvös, de mégsem hideg barlangok

között. A barlangok az eddig ismert legszebb belső terek világon. A helyválasztásban a végső döntés mindig az esztétikai szempontok szerint történik. Ha nem így tennénk, emberi természetünket csúfolnánk meg. Érdekes módon a festészet kezdetei, az őskori barlangrajzok egyúttal a művészet végső letisztult, érett választ jelentik arra a kérdésre, mit tehetünk hozzá mi magunk a teremtett világ szépségéhez. Azok a jelek, amelyeket a barlang értékéhez az emberi nem hozzátett rajzaival, minőségi különbséget jelent a kezdeti természetes szépséghez képest. A művészet legkorábbi emlékei pontosan azt teszik hozzá az üres kőfalakhoz, amit Isten tett hozzá a világ teremtés előtti transzcendens állapotához – az önreflexió gesztusát.

A hegy, az állandóság jele és a tűz, a mulandóság szimbóluma a barlangban találkoztak az első emberi birtokfogalások során. A barlangok tették lehetővé, hogy az első házi tűzhelyek megmaradjanak az esők idején is, a víz és a szél ne oltsa ki a lángokat. Az emberiség megkapaszkodott a barlanglakások védelmében, megerősödött és nyugalmat talált. Találékony-sága révén kiterjesztette lakóhelyeit tágabb vidékekre is.

Európában a földbe temetkezés szokása volt a meghatározó. A sírbolt térelméleti szempontból az anyaméh és az egészen kisméretű barlang, a téli álmat alvó állatok odújának szinonimája. A föld maga az anyai minőség, az a közeg, ahol a magok megfogannak, szárba szökkennek és ami elhalt, az újraéled. Az odú a hosszúra nyúló álom, a tetszhalál állapotának helyszíne. Mi más lenne a sír, mint egy mormota alvásának mélységével mérhető álom helye.

A barlanghoz való viszony különös példája a teknősbéka páncélja. Fura állatfajta, melynek egyedei csontbarlangot növesztettek maguk köré és mindenhová magukkal cipelik ezt a védelmet adó otthont, ahová bármikor elrejtőzhetnek. A barlang az a

biztos menedék, ahol ott is lehet hagyni a dolgokat. Önmagunkat éjszakai nyugalomra, javainkat amíg tennivalóink után járunk. Emberré válásunk kezdetei óta ambivalens a viszonyunk a tárgyainkhoz. Annyi mindenre vágyunk, hogy a megszerzett értékeket már nem tudjuk mindig magunkkal cipelni.

Talán ezért is keresünk otthont magunknak.

A nagy, nehéz súlyok

A jógyakorlatok a világunkat alkotó alapvető archetipusokra vonatkozóan adnak valamiféle támpontot, így a hegyekre való testi-lelki ráhangolódásra is van megfelelő gyakorlat, ami látszólagos egyszerűségével tűnik ki a jógaállások közül. Semmi más, csak egyenesen állva előre nézni.

Érezzük a testünk súlyát, a lefelé húzó gravitációs erőt, a láb és hátizmok feszültségét pusztán azért a komoly munkáért, hogy gerincünket egyenesen tartsuk és a lélegzetvételhez legyen elég terünk, mellkasunk katedrálisa ne szoruljon össze. Nem is annyira könnyű. Ha jól végezzük a gyakorlatot, megtapasztalhatjuk, milyen komoly építmény az emberi test. Mozdulatlanságában érezzük meg igazi súlyát, tehetetlenségét. Pedig ez mind mi magunk vagyunk, maga az élő elevenség. Mennyivel súlyosabb a halott anyag, a kő, a föld, a vas, mind az, amiből a hegyek vannak.

A dolgok súlya nem pusztán illúzió. Az anyagi részecskék különböző sűrűségű és távolságú halmazai közötti kölcsönhatás a gravitációs erő, mely számunkra a Nap, Hold, Föld hármasságával határozható meg, mint a gravitációs terünket uraló viszonylag közeli, nagytömegű égitestek köre. A gravitáció sajátossága a kölcsönösség. Nem csak a Nap vonz bennünket, mi is vonzást gyakorlunk a Napra. A Nap és a Föld közötti tömegvonzás, mely bolygónkat megtartja pályáján $3,54 \cdot 10^{22}$ newton. Ez a borzalmas erő háromszor akkora, mint amennyit egy képzeletbeli mérleg mutatna itt a

Földön, ha rátehetnénk az egész Plutót.

A távoli égitestek is hatnak ránk, bár hatásuk arányait tekintve eltörpül a közeli óriásokhoz képest.

A Földön élve a gravitációs erők eredője ugyan mindig a Föld belseje felé mutat, de a függőleges irány meghatározása mégsem teljesen egyértelmű. A Föld magjának belső súlyeloszlása a magmában lévő eltérő anyagok különböző súlya miatt nem egyenletes, így az erők függőleges eredője sem mindig a Föld mértani középpontja felé mutat. Az eltérés ugyan parányi, de jól mutatja, mi a különbség a valóságról alkotott egyszerűsített modell és a valóság között. Az egyszerűsített modell szerint a Föld gömb alakú, és a függőleges irány a gömb középpontja felé mutat. A finomított modell szerint a Föld alakja geoid. A sajátosan földi forma matematikai meghatározása szerint a felület bármely pontja merőleges a mértani középpont irányába ható gravitációs erő irányára. Az óceánokkal borított vidékek meglehetősen jól közelítik ezt a finomított elméletet.

A valóság pedig nem modellezhető, talán mert az maga is modell. A világ teremtésének modellje.

Ezért használjuk hatékony és érzékeltes leírására inkább a mítoszok, semmint bonyolult matematikát és fizikát.

Az Eget a görög mitológiában egy gigászi lény, Atlasz tartja a vállán. A Tejtenger kiköpülésének hindu mítoszában Visnu teknősbéka megtestesülése, Kurma a Világhegyet tartja a hátán, mialatt az istenek és a démonok a Tejtenger kincseit köpülik a hegy forgatásával. Emberfeletti lények tartják egyben a világunkat folyamatos, szörnyű erőfeszítéssel. Úgy tűnik, ezzel a ténnyel mindig is tisztában voltunk, mióta csak létezik az emberi értelem.

A sötétség

A fény változása a napi ciklusban követhető nyomon a Nap és a Föld viszonyában. Az évszakok a fényben és

a sötétben töltött órák egymáshoz való viszonyában manifesztálódnak, nyáron a nappalok hosszabbak, télen az éjszakák.

Többféle sötétség van. Az éjfélete egyiptomi sötétségtől, a csillagos ég alatti szép sötétségen vagy az alkonyi félhomályon keresztül egészen az egyszerű emberi butaságig terjed a szó értelme. A sötétség nem más, mint a fény hiánya. A megértés, a megismerés hiánya. A látás lehetőségének korlátozottsága a sötétség. Sötétségben élni nem jó. A legszörnyűbb büntetések egyike a sötétzárka, a börtönön belüli fénytől is elzárt elszigeteltség.

A sötétség többnyire nem a szépséggel és a jóssággal kapcsolódik össze a tudatunkban. Mégis vannak pozitív rétegei is a szóhoz kapcsolódó értelemnek. Használjuk például azt a kifejezést is, hogy bársonyos sötétség. Leggyakrabban arra a bizalmas meg hittségre értjük, amikor a látás másodlagossá válik és a tapintás veszi át az érzékelésben a fő szerepet.

Testünkön belül bármikor megtapasztalhatjuk a sötétséget, egyszerűen úgy, hogy lehunyjuk a szemünket. Ekkor egy különös hangulatú belső

terbe kerülünk, amiben ugyan félhomály uralkodik, sőt bizonyos értelemben teljes a sötétség, de mégis mintha felsejlenének formák és színek, olyan, mintha egy belső mozivásznon gyorsan pergő képeket látnánk. Személy szerint valahogy így képzelem a csilgközi teret is, sötéten izzó szabad ternek, ahol bármi megtörténhet.

Ennek a belső látásnak a teljes szabadság a legfőbb jellemzője. A formák egymásba olvadhatnak, összekapcsolódhatnak az érzések és a képek, szimbólumok és prekonceptiók alakulhatnak ki elménkben korlát és felelősség nélkül, megtarthatjuk mindazt, ami hasznos és elvethetjük a már megunt képzeletszüleményeket. Ezt a nagyfokú szabadságot nem lehet eléggé értékelni, amikor a teremtő, alkotó képzeletet munkára fogjuk. Ha ötleteinket mindjárt valóra tudnánk váltani, amikor csak eszünkbe ötlenek és megtetszenek, nagyon veszedelmes lények lennének. Ha viszont korlátozunk kellene önmagunkat gondolatunkban, sok jó lehetőség akadna el az önkontroll szűrőjén.

Szabadságra kell önmagunkat nevelnünk, mert ez a képesség ugyan

gyermekként eleve adott bennünk, de idővel elsorvadhat, kifakulhat a belső látás. A gyermeki önfeledt rajzkészség elvesztése jó példa a képzelet felnőttkori leépülésére. Ebben segít a művészetek tudatos gyakorlása, a játékos alkotókedv fenntartása egészen a hajlott időkorig. Ez az emberhez méltó élet, a *Homo ludens*, a játékos ember élete. A sötétségben laknak azok a rejtett képességeink, melyeket világra hozhatunk, vagy hagyhatunk szunnyadni tetszésünk szerint. A sötétség is társunk és segítők az úton, önnön valódi értékeink és képességeink felismerése során.

Az építészek között van, akiben különösen magas szintre fejlődik a belső látás, annak is egy különös fajtája, a belső térlátás képessége. Ez még a szakmán belül is ritka kincs, nem mindenkinek adatik meg, de vizualizációs gyakorlatokkal fejleszthető. Az álmodozást sokan semmittevésnek tartják, pedig a legintezivebb élményekhez álmunkban jutunk. Ugyanezt az intenzitást ki lehet fejleszteni éber állapotban meditációs gyakorlatokkal. Nem is ismerem igazán jó építész magas szintű spirituális önismeret nélkül.

Könyvajánló

Csángó Zsuzsa

Makovecz Imrével harmadéves egyetemistaként találkoztam először a Berceányi Kollégiumban, Csete Györgygel közösen tartott előadást a szerves építészetéről. A találkozó végén kirándulást hirdettek a Pilisi Parkerdőgazdaság akkor épülő látogatóközpontjába Visegrádra. Ott, a Mogyoróhegy tetején, a Nagy Lászlónak állított trónus mellett megszületett a visegrádi táborok eszméje. A trónuson egy Nagy László-vers utolsó két sora olvasható:

*S ki viszi át fogában tartva
A Szerelmet a túlsó partra?*

A táborban összegyűlt ifjúságnak Imre rögtön szerette volna átadni a Szabadság filozófiáját és tudományát. Mai tudatommal átolvasva szeretnék rövid könyvajánlóval csatlakozni a megemlékezéshez.

Rudolf Steiner *A szabadság filozófiája* című művét – azt hiszem – kevesen értették meg. Engem érzelmileg nagyon megfogott, máig eszembe jut belőle pár kifejezés. Két éve egy megosztó körben merült fel bennem nagyon határozottan azoknak az estéknek az emléke, amikor az Astoriánál egy kis lakásban összegyűlve Kálmán István vezetésével elkezdtek tanulmányozni a művet, fejezetről fejezetre haladva, közösen olvastuk és próbáltuk megérteni. Maga a tanulási módszer az, amivel újra találkoztam, nagy örömmel.

Az egész gondolati építményből szeretnék néhány kisebb részletet megmutatni, ami gazdagságával – remélem – minden olvasóban felkelti a teljes megismerés igényét.

Ültessetek el egy magot; gyökeret ereszt, szárat hajt, levéllé, virággá bontakozik. Állítsátok magatok elé a növényt: lelkekben egy meghatározott fogalommal kapcsolódik össze. Miért tartoznék ez a fogalom kevésbé az egész növényhez, mint a levél vagy a virág? Azt mondjátok: a levelek és a virágok az észlelő szubjektum nélkül is megvannak; a fogalom viszont csak akkor jelenik meg, ha az ember szemben áll a növényvel. Ez igaz. De virágok és levelek is csak akkor keletkeznek a növényen, ha van föld, amelybe a magot ültethetjük, ha van fény és levegő, amelyben a levelek és virágok kibontakozhatnak. Ugyanígy jön létre a növény fogalma is, ha a gondolkodó tudat kerül vele szembe...

Nem a tárgyakon múlik, hogy egyelőre a megfelelő fogalmak nélkül kapjuk őket, hanem saját szellemi organizációnkon. Mivoltunk, mint olyan működik úgy, hogy a dolgok valóságának számításba jövő elemeit két oldalról kapjuk: az észlelés és a gondolkodás oldaláról...

Az emberben mint észleleti objektumban, adva van a lehetőség arra, hogy átalakuljon, ahogy a csírában is megvan a növényé alakulás lehetősége. A növény a benne lévő törvényszerűség következtében alakul át; az ember megmarad a maga tökéletlen állapotában, ha nem ragadja meg magában az átalakítható elemet és nem alakítja át magát a saját erejével. A természet az emberből csak természeti lényt formál; a társadalom törvények szerint cselekvő lényt; szabad lényt csak ő maga formálhat magából. A természet az embert fejlődésének bizonyos fokán szabadon engedi; a társadalom fejlődésének to-

vábbi pontjáiig vezeti; a végső alakítást csak ő maga végezheti el magán.

Csak ha a cél iránti szeretetemet követem, akkor cselekszem én magam... Nem vizsgálom értelmekkel, hogy cselekedetem jó-e vagy rossz, hanem végrehajtom, mert szeretem. „Jó” lesz, ha szeretettel áthatott intuícióm helyesen áll benn az intuitíven átélendő világgösszefüggésben; „rossz”, ha nem helyesen áll benn.

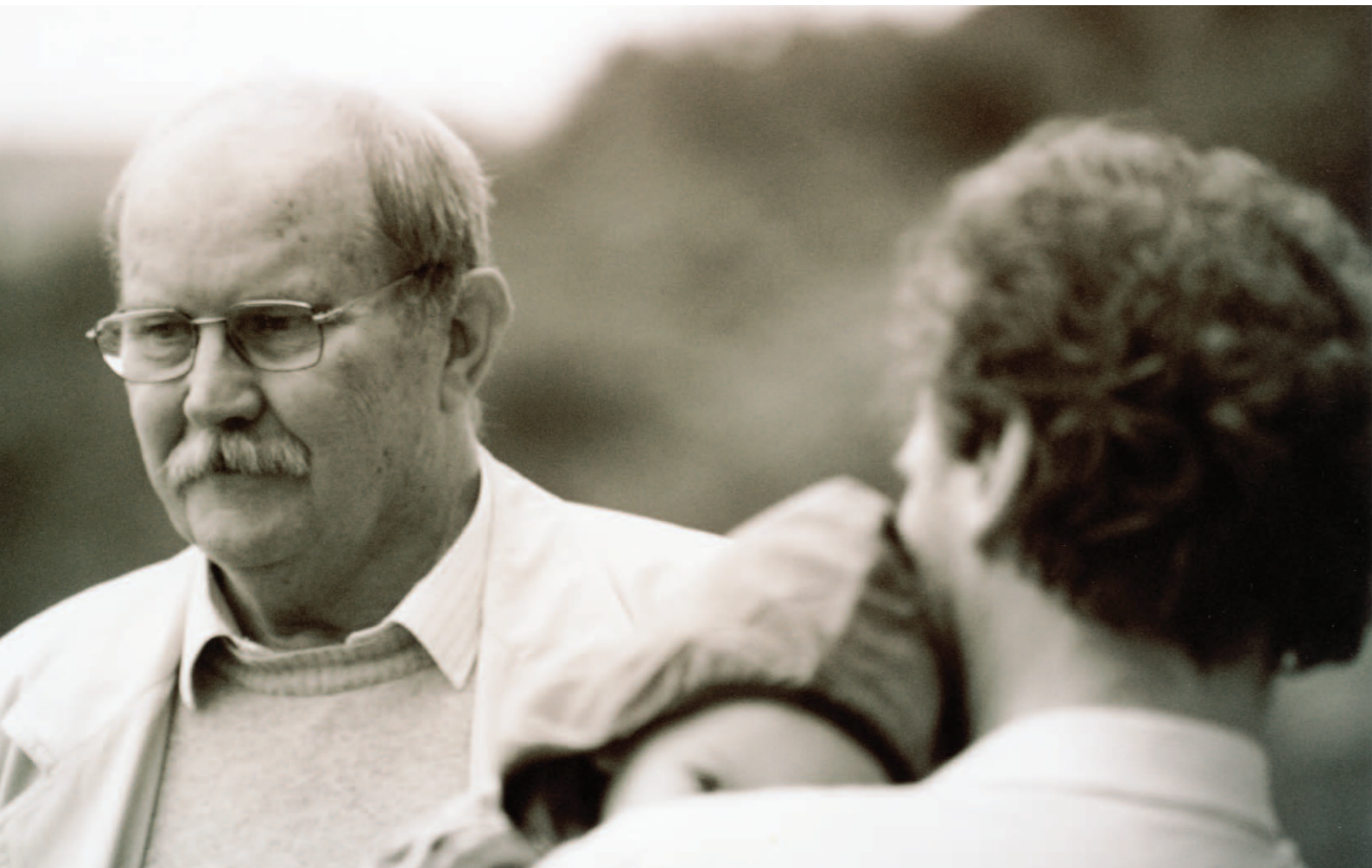
De hogyan lehetséges az emberek együttélése, ha mindenki csak arra törekszik, hogy a saját individualitását juttassa érvényre? Morális félreértés vagy összeütközés morálisan szabad emberek között kizárt. ... A cselekvés iránti szeretetben élni és a másik akaratát megértve őt élni hagyni, ez a szabad ember alapelve.

Steiner részletes tematikát dolgozott ki, ami segítheti az önátalakítás munkáját. Ebből sokat tanulhatunk, de más utat is be lehet járni, egyéni individuális életutunk gazdagítja azt az egységet, amire törekszünk.

Új kommunikációs és döntéshozatali technikákat kell elsajátítanunk, ami mentes a demokrácia szavazógépezetétől és valódi egységet teremt. Belső világunkban is hasonló módon kell rendet teremtenünk.

Virginia Satir, John Banmen, Jane Gerber, Gömöri Mária: Satir-modellt és a családterápiát bemutató könyvében olvasható az alábbi elgondolkodtató megállapítás: Mindannyiunknak sok része, vagy aspektusa van; Satir ezeket „számos arcunknak” nevezte. Ez azt jelenti, hogy sok lehetőségünk van. Minden arccal együtt jár egy hang, képzetek és elvárások sora... Legtöbben jónak, vagy rossznak tartjuk ezeket a részeinket. Ha valaki olyan politikai rendszerben nőtt fel, amelyben a hatalmat veszélyesnek, kegyetlennek, manipulatívnak észlelték, az illető a saját erejét és hatalmát nem élheti meg, és félhet tőle.

Belső képzeleteink átalakítása visszahagyja cselekvőképességünket. Hálás vagyok, hogy részese lehetek ennek a folyamatnak.

Jövőkép Imre nélkül?

Sári István

Számvetést általában akkor tesz az ember, ha életének valamely fontos állomásához érkezik, és visszapillantva megpróbálja összegezni a történéseket, levonni a következtetéseket, megfogalmazni a tanulságokat a jövőre nézvést. Valahogy így vagyok ezzel én is, de – megengedem – a konferencia helyszíne is bizonyára inspirált arra, hogy ezt a számvetést, talán nem szerénytelenül, Makovecz Imre személyével kapcsolatban tegyem meg, felvillantva a múltból néhány találkozásunk emlékét.

Negyven évvel ezelőtt, egy fagyos februári napon Miskolcon találkoztunk először személyesen. Áthatóan szűrős tekinteténél csak barna bőrkabátja volt keményebb. Azonnal megérttem, hogy ennek az embernek nem lehet hazudni, neki mindig csak az igazat, a valót lehet mondani. A *Minimáltér* magánpályázatuk (1972) kiadványának nyomdai korrektúrája miatt jött. Kamarás Jenő barátommal kísértük el a nyomdába, így azonnal alkalmam nyílt a korrektúra során rendkívüli szakmai igényességéről „első kézből” meggyőződni. Megvalom, első látásra nem nagyon értettem a – témáját tekintve – rendkívül szerteágazó pályázat lényegét, de miután kaptam egy dedikált példányt, sokadik átolvasásra kezdtem felfogni belőle valamit. Több pályázó munkája komoly hatással volt rám a „tér” sajátos felfogása miatt, közülük mégis Sáros András Miklós (László testvérbátyja) grafikusművész pályázata tett legjobban, aki briliáns rajztechnikával a levetett farmernadrágját

ábrázolta több nézetben, mint a számára meghatározó minimál-teret.

Ezután folytatódta a csoport vizuális neveléssel kapcsolatos kísérletei. Egy évvel később Tokajban volt részem Sáros László, volt évfolyamtársam meghívására részt venni egy máig emlékezetes „akcióban”, ahol általános iskolás gyerekekkel méteres átmérőjű műanyag hurkabeleket töltöttünk meg szalmával, majd azokból betűket formálva kiraktuk a MAGYARORSZÁG szót. A gyerekek jókedvűen birkóztak a számukra hatalmas bálákkal, majd amikor átmentünk a szomszédos, mintegy kétszáz méterre lévő hegyoldalra, álmélkodva tapasztalták, hogy onnan pedig milyen kicsinek tűnik az általuk kirakott szó (fogalom?). Akkor 1973-at írtunk.

A vizuális nevelési kísérletek lezárásaként sikerült kialakítani az ÉSZAKTERV akkori vezetésének támogatását, és összehoztunk egy kiállítást a Miskolci Galériában. A megnyitón Imre rendkívüli hatású előadást tartott, ismertette a jövőre vonatkozó programját. Egy mondata mindmáig bennem maradt. Így hangzott: „célom nem más, mint lyukat ütni az állami tervezés gépezetén...” (1975) Hát ez bizony sikerült, ha néhány évvel később is, de megvalósult. Egykori vezérünk, Botond nem ütött akkora rést Bizánc városkapuján, mint amekkora lyuk keletkezett az állami tervezésen.

Sok vita és egyeztetés után végre megjelenhetett a Corvina kiadó *Műterem* sorozatában Frank János Makovecz-könyve (1980), amely komoly hazai és nemzetközi visszhangot váltott

ki. Jókat derültünk az *Architectural Rewiev* világhírű folyóirat ismertető cikkén, amely valahogy így írt akkoriban: „Makovecz Imre és az általa vezetett Corvina műterem (!) annak ellenére, hogy kevésbé kemény leninista – sztálinista vonalat követ, megtűrt építészeti irányzat Magyarországon...”

Sátoraljaújhelyen 1982-ben találkoztunk egy igen érdekes tervezési probléma kapcsán. A városközpont meghatározó eleme, a főutcával határos, ún. *Kossuth-tömb* rekonstrukciójának tervét Makovecz még a VÁTI-ban, a fiatalon elhunyt Kölonthe Zsolttal készítette. Én, mint a város Általános Rendezési tervének készítője vettem részt az egyeztetésen. A terv komoly szakmai sikert aratott: a minisztériumi tervtanács Budapesten a tervezőket és az opponenst (Bodonyi Csaba) egyaránt dicséretben részesítette.

Aztán elérkezett a nagy lehetőség Pakson. Főépítészként Imre emberileg és erkölcsileg hatalmas munkát végzett. Szétosztotta és megszervezte a munkát a pécsi, miskolci, kaposvári tervezőirodák, a Lakóterv és a MAKONA között. A tervezés több területen, több éven át tartott, kár, hogy az anyagi lehetőségek megvonása nem tette lehetővé az elképzelések megvalósulását. A miskolciak – így természetesen én is – Bodonyi Csaba vezetésével a déli városrész tervezésében vettek részt. Nem kis viták közepette városszerkezeti jelentőségű javaslatot tettünk a lakótelep revitalizációjára (1985). Rendkívüli élmény volt minden egyeztetés, amelyet Imre vezetett. Kifogyhatatlan energiával és kökemény építészeti viták közepette alakult a 2000 lakás és a hozzájuk tartozó közintézmények elhelyezését biztosító koncepció. Sajnálatos, hogy a város mindmáig nem tette közkincsé a főépítész három és fél éves működése alatt létrehozott, nem kis szellemi értéket képviselő tervet és tanulmányokat, legalább egy kiállítás vagy kiadvány formájában.

Sok év telt el, amikor 1997-ben meghívta Sopronba a város legelegán-

sabb szállodájának tulajdonosa egy előadás megtartására, melynek második részében az a megtiszteltetés ért, hogy mint a város akkori főépítésze, én kérdezhettem a Mestert építészeti elveit illetően. A rendezvénynek óriási sikere volt – „még a csilláron is lógtak” –, persze nem csak építészek. Jellemző, hogy másnap mindegyik politikai párt eltérően értékelte ezt a „szakmai” beszélgetést. Voltak, akik gratuláltak, mások elutasították, leértékelték, persze saját érdekeik szerint.

Tavaly nyaralás előtt találkoztunk műtermében, amikor már készült Rómába a Szentatya meghívására. Pest-erzsébet fiatal alpolgármesterével és utódossal, az új főépítésszel (Berta Ferenc) látogattunk hozzá egy református templom tervezési megbízása miatt. Elvállalta, sőt készített néhány vázlatot is, de befejezni már csak tanítványai fogják. Eddig a szubjektív számvetés.

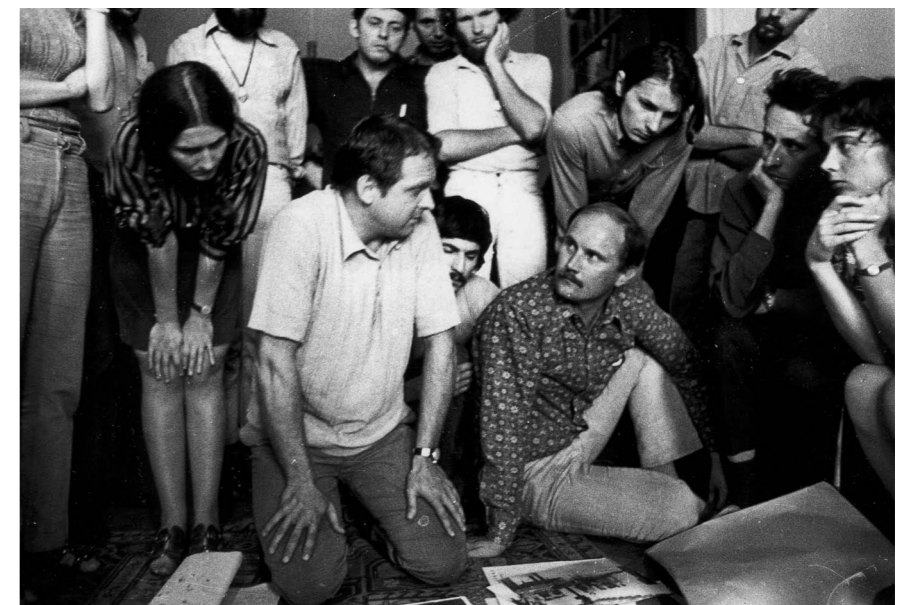
Jövőkép, Imre nélkül?!

Bizonyára lesz jövő, csak az a kérdés, hogy milyen? Képesek lesznek-e tanítványai, követői nélküle továbbvinni, ugyanolyan, vagy magasabb színvonalon tartani a magyar organikus építészetet, vagy előretörnek, meg erősödnek a dekonstruktív, minimalista, késői posztmodern, vagy új bauhausi irányzatok?

Tartok tőle, hogy a magyar építészet jelenlegi, meglehetősen polarizált helyzetében alacsony társadalmi presztizsét tekintve, gyors és jelentős javulás egyelőre nem várható.

Ehhez ugyanis sok olyan, elveit határozottan képviselő, konfliktusokat is vállaló személyiségre lenne szükség, amilyen a tavaly eltávozott Mester volt.

1972 – a magán-mesteriskola korszaka. Összejövetelek Makovecz Imre lakásán.

Lechner Ödön †1914 Makovecz Imre †2011

Bálint Aladár búcsúztatóját Kőszeghy Attila idézi

A Nyugat folyóiratban jelentek meg Bálint Aladár búcsúztató mondatai.

Az idézett szövegben a nevet ki-pontoztam; a pontok helyére akár az eredeti Lechner, akár a Makovecz nevet odagondolhatja az olvasó. A szöveg nyugtalanító párhuzamokat rajzol ki: már Lechner életében benne csírázott Makovecz Imre diadalokban és kudarcokban egyformán gazdag sorsa. Idézzük a Nyugat folyóiratban megjelent nekrológ részleteit:

Az utolsó száz esztendő egyik legnagyobb építőművésze száll sírba.

Írással, eleven szóval, jelekkel, mindenképpen, ahogy lehet, belé kellene égetni a köztudat láthatatlan testébe, hogy... nagy ember volt, nagy művész, zseni, és elpihenése nemcsak Magyarországra, hanem az egyetemes kultúrába kapcsolódott egész világ gyászsa. Azok az értékek, melyeket teremtett (amelyek teremtésétől el nem ütötték), mindnyájunké, és nemcsak a megfoghatóságukban azok, hanem továbbható, impulzív erejükben, lehetőségeket megnyitó potenciájukban is. Sőt ezekben elsősorban, mert az elpihent nagymester legtöbb tervét, leggrandiózusbab elképzeléseit, sajnos, nem engedte tette váltani ellenfeleinek rövidlátó, fenekestül romlott tábora.

Egy építőművész helyzete, ha tehetőségét történetesen forradalmi akarás

tengelyébe állítja, sokszorta nehezebb, mint bármilyen más ágazatban dolgozó művészé. A festő képét legfeljebb re-füzlák, az író könyvét ledorongolják vagy elhallgatják, de festő megfesthette képét, az író megírhatta a könyvét, de az építész még odáig sem juthat el. Energiáit ellankasztja a megértés, a beteljesülés hiánya, és ha ellenfelei erősebbek, mint ő, akkor vagy koplaló fantasztja, vagy pedig renegát válik belőle.

Csak kiválasztott kivételes emberbe koncentrálnak a természet annyi erőt, el-szántságot, hogy forradalmisága ellen szegeződő hivatalos hatalommal, letö-résére szövetkezett versenytársakkal való szakadatlan harcát végigvereked-hesse.

... kivételes ember volt, és tetteiben, törekvéseiben benne érződött a hiva-tottságát felismerő művész gesztusa, az a nobilitás, mely felülkerekedik mindenben, ami nem függ össze a végső cél-lal. Megértő, szomorú mosolygása, tiszta tekintete, az apostolok szelídségét sugározta. Jól tudta, hogy az a mocskok, amelyet ellenfelei életépületének pillé-reire fecskendenek, nem őt piszkítja, szilárdan, tisztán áll ő előttük: a magyar glóbusz egyik legszebb, legpompázóbb, mélyből jövő hajtása.

... élettörténete a magyar kulturá-latlanság lázító vádlólevele. Odysseus vergődéséhez lehetne hasonlítani az ő

viaskodását. Egyre újabb és váratla-nabb akadállyal kellett megküzdenie. Attól a pillanattól kezdve, hogy szakí-tott a Schinkel akadémiaival, és új anya-gokkal kísérletezve új formanyelvet ke-res, ellenségeinek száma egyre növekszik, valóságos rébusz, hogy egyáltalában építhetett. A pompás iparművészeti múzeum, postatakarékpénztár, föld-tani intézet, kőbányai templom felépí-tése felér egy lovagregény izgalmaival.

Hogy mekkora erő lakozott e szédü-letes tehetségű emberben, mi sem mu-tatja jobban, mint az, hogy fantáziáját, melynél színesebbet, gazdagabbat el-képzelné is alig lehet, nem rontotta le, nem koptatta el ez a viaskodás, egzisz-tenciát szétroncsoló verekedés. Csak fanatizmusával lehet megmagyarázni ezt a jelenséget, mert fanatizmusa egy-re táplálta, még öreg korára sem en-gedte kiapadni ezt a hihetetlenül gaz-dag sugarakat ömlesztő forrást. És a fiatalokhoz való vonzódása lehetett a másik táplálója e forrásnak...

[...] Katedrára lett volna szüksége, ahonnan messzire hangzott volna az lge. Sokkal kisebb, apró szürke emberek kaptak katedrát [...]

Az utolsó reménysége és sírba dön-tő csalódása a [...] templom volt. [...] alaprajzához hasonlót keveset produ-káltak nem a magyar, hanem az egye-temes építőművészet történetének leg-kiválóbb alakjai is. Zsenijének végső fellángolása volt ez. Erőit erre koncent-rálta, és azt hittük, hogy a Mester életé-nek tartalma, tapasztalata, bölcsessé-ge diadalmas büszkeséggel ölt testet a feltörő kupolákban, a tömör pillérek er-dejében...

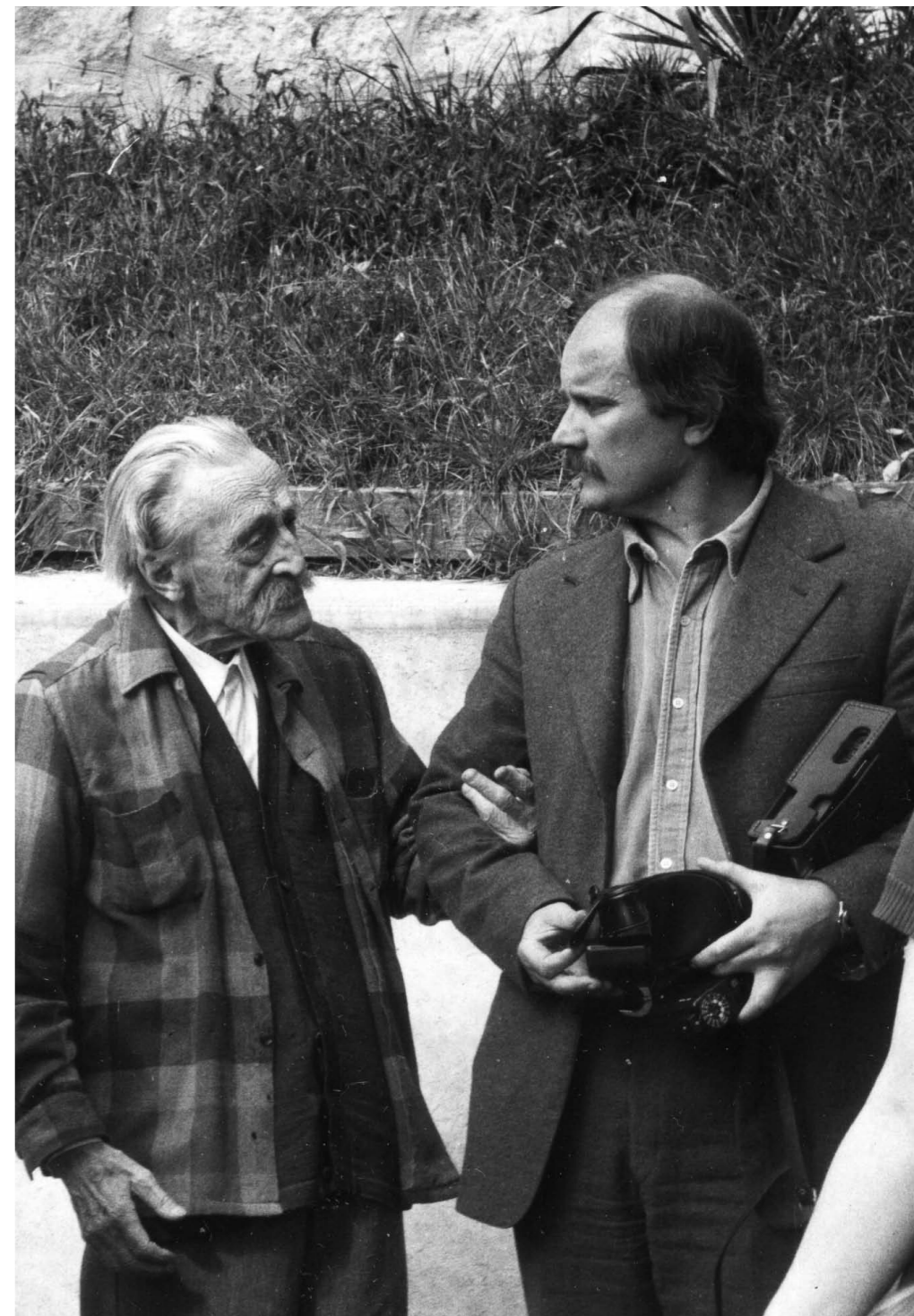
[...] építsék fel a [...] templomot az ő tervei alapján. Ha nem lehet temp-lomnak, csinálják meg másnak, dísz-épületnek, mecsetnek, hangversenyté-remnek, akárminek. Ez legyen az ő emléke.

Makói levél

Csete György

Szürke port fúj a szél az amúgy is be-szürkült Makó utcáin, amint megérkez-tünk Jankovics barátommal, hogy megnézzük a Hagymaházat és Makovecz Imre sok-sok hagymakupo-lával gazdag, épülő új fürdőépületét. Félve léptem az építési területre, félve, hogy ismét eleshetek, mint múlt héten otthon, amikor megszedülve öt métert csúsztam hanyatt az öt méter hosszú keményfa lépcsőnkön (bár inkább pu-hafából készült volna!). Élve bejártam a rendben tartott építési területre ámulva, élvezve a gazdag tereket. Hallgattam a támogató 34 éves kollégám lelkesült mondatait, hogy boldog, amiért itt dolgozhat (használnia kell az eszét, Makovecz erre ösztönzi, fiatalsága is erre sarkallja), Imre mellett nem lazszál-hat senki! El kell készülnie a sok görbe ragasztott fatartó és a fedés munkáival. Ha arra emlékszem, hogy 1975 körül a Vállalati Műszaki Tanács megtiltotta nekünk, hogy görbe vonalat húzzunk, Pécsen akkor zajlott a szalonkommunista Acél-Major-Preisich koholta „tulipánvitája”, ami az állásunkba került – kitört ott a középkor. [...] Gyetvai légi fotóit (amiket a toronydaruból fényké-pezték) látva szomorú vagyok: ki látja majd a kupolafürtöt rajta kívül?

(Országépítő 2011/1)

Makovecz Imre Kós Károllyal

Amikor mi Tiborral kimentünk Kolozsvárra az öreg Kóshoz, egy ilyen kiad-ványt (Makovecz Imre első fényképes kiadványát – a szerk.) el is vittünk és meg is mutattunk neki, hogy van itt egy barátunk, aki hasonlóan gondolkozik mint mi, és hogy legközelebb szívesen

elhozzuk, hogyha nem terhes. És a kö-vetkező alkalommal (...) tényleg szól-tunk Imrének: megint megyünk ki Ko-lozsvárra, nincs-e kedved jönni, és volt.

(Gerle János: Beszélgetés Csete György-gyel; Országépítő, 2008/3, melléklet)

Olyan volt minden...

Makovecz Benjamin

Olyan volt minden, mint a többi álmomban; az emberek jórészt eltűntek, csak kevesen maradtak a városokban, az utcákat felverték a növények, és bokrok meg fák nőttek az omladozó házakon. Ott mentünk, és egyszer csak messze egy lejtő végén nagy, nyitott, fehér épületet pillantottunk meg, olyat, mintha az apám tervezte volna. Gondoltuk, hogy nahát, talán mégiscsak rajzolt magának egy házat, ahol lakjon; mentünk egyre közelebb, és akkor mind jobban látszott, hogy egy dombba van valahogy belevájva; fehér oszlopok álltak benne, és rajtuk mindenütt gyönyörűségecs szénrajzok, az apám rajzai. És G. egyszerre csak tényleg meglátta az apámat a fekete ruhájában, cigarettázott és azt mondta neki: *no, lányom...* G. sírt, én kérdeztem, hogy mi a baj, ő meg mutatta, *hogy ott van Imre bácsi* – de nem láttam semmit, és apám azt mondta neki, hogy csak akkor fogom látni, ha *(szövegromlás)*.

Egyre beljebb mentünk a fehér oszlopok között. Volt ott egy szoba, ahol apám lakott és dolgozott, és a falakat csodálatos képek borították. Az épület hátul valahogy kinyílt, és egy sekély tó

volt ott. Az emberek odajöttek, lassan egyre többen lettek, és azon munkálkodtak, hogy apró ételdarabkákból valami alakzatokat építsenek. Az étel többi részét meg kellett enniük, mert csak akkor sikerülhetett a dolog; az alakzatok segítségével meg akartak találni egy különleges, üvegzöld anyagot, amitől majd mindent tudni lehet. Azt az anyagot még soha senki nem tudta előállítani, de nagyon fontos lett volna, hogy megtalálják. És akkor G. nek egyszer csak sikerült. Szaladt hozzánk és mutatta, hogy itt van, hogy megvan, de mindenki kinevette. G. sírt, de mindenkinek tett az ételébe egy keveset abból a zöld anyagból, és amikor R. megette, hirtelen ráébredt, *(szövegromlás)*. Aztán G. rájött, hogy az az anyag odafent van az égben, csak eddig nem láttuk; onnan hullik le parányi cseppekben, és az emberek megesszik. Az apám készítette egész élete során, és valahogy hatszögletes sejtekben van elrendezve odafent.

Ott álltunk az apám sírjánál. A két biciklit a járdaszegélynek támasztottuk a túloldalon és csak néztük a virágokat. A tulipánok nyílegyenesen álltak; há-

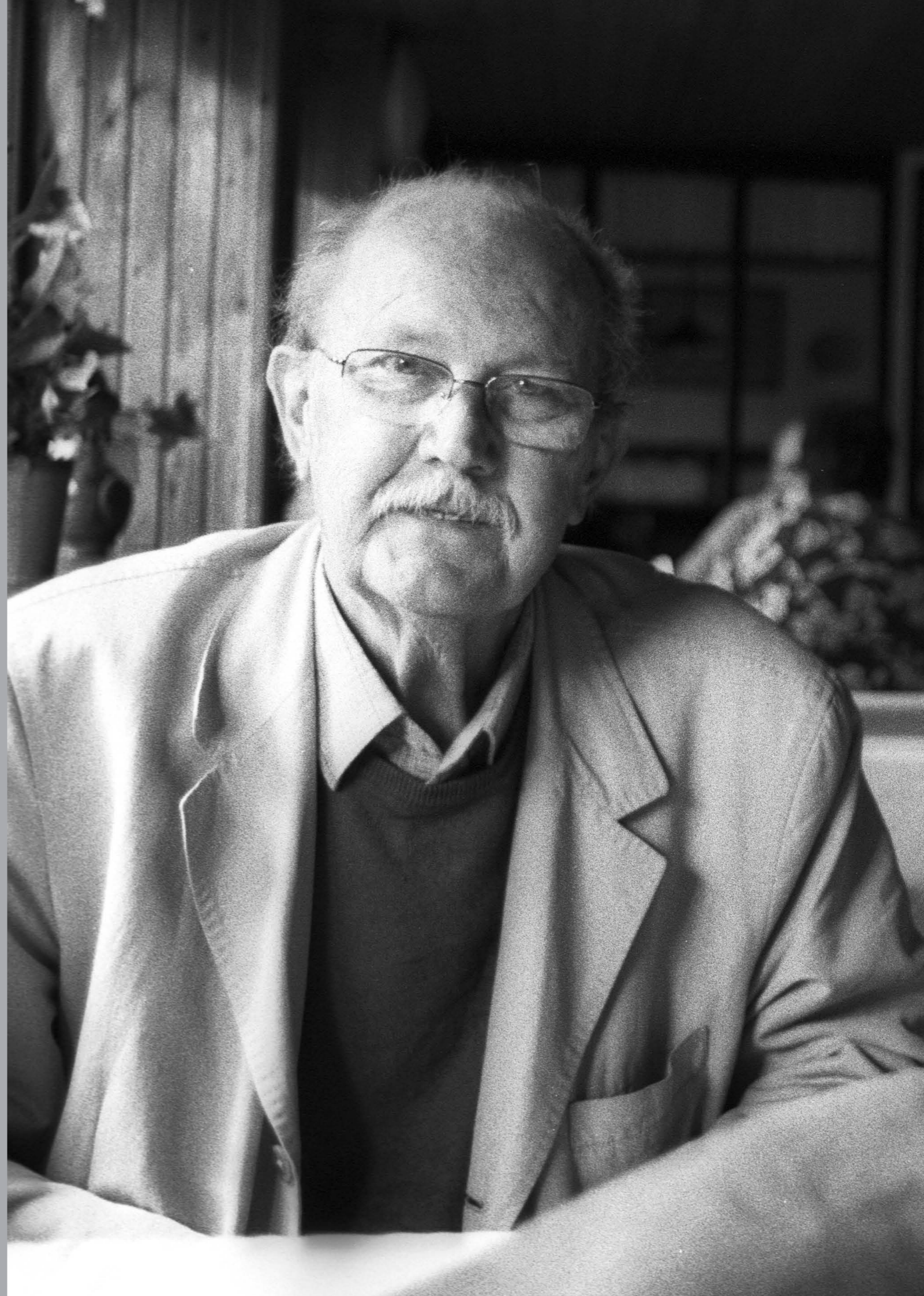
rom hete voltak ott, és még mindig nem konyult le a fejük.

Egy magas férfi állt meg a sír mellett a feleségével meg a kislányukkal. A férfi az apám nevét mondta félhangosan, meg még valami olyasmit, hogy *hát itt van*. Akkor megszólalt a kislány. Megismételte a nevet, és utána kis szünetet tartva azt mondta: *építész*. Az enyhe *(szövegromlás)* jellegzetesen színtelen hangján beszélt, és amikor az arcára néztem, láttam, hogy csakugyan arról lehet szó. *Igen, építész volt* – mondta az apja. – *Meghalt?* – kérdezte lassan a kislány, de úgy hangzott, mintha állítaná. – *Igen, meg.* – *És volt apukája?*

Az apja zavartan mondta, hogy hát biztos, igen, de ő már öreg volt; bácsi. Csend lett, aztán a nő megkérdezte a férjét, hogy volt-e gyereke a Makovecz Imrének. – *Hát a (szövegromlás), igen...* – felelte bizonytalanul – *de talán több is lehetett, azt nem tudom...*

Akkor feljűk fordultam, mert nem akartam kilesni őket, és azt mondtam, hogy én vagyok *(szövegromlás)*. És váltottunk pár kegyeletteljes, lassú szót az őszi, délutáni napsütésben, a kislány pedig közben időnként halk, színtelen, tompa hangon azt mondta: *Makovecz Imre*. Meg hogy: *építész...*

Minden héten elmegyünk a temetőbe. Minden héten bort viszünk az építésznek (néha krumplicukrot) és szapanbuborékokat fújunk neki. A bort a sírra öntjük, elég pogány dolog. Télen olyan megrendítő volt látni a vörösbor folytát a hóban, hogy nem tudtam elfojtani a *(szövegromlás)*; akkor egy darabig inkább pálinkát vittünk neki.

2012. augusztus 23-án Makón a Hagymaházban megnyílt **Makovecz Imre Templomok** című kiállítása. Megnyitó beszédet mondott Fekete György, az MMA elnöke.

2012. augusztus 23-án **Csernyus Lőrincet az Év Főépítésze** díjjal tüntették ki

2012. augusztus 31-én a csengeri általános iskola **Makovecz Imre Általános Iskola** nevet vette fel. Az épület előtt felavatták Makovecz Imre mellszobrát. Szobrász: Bíró Lajos

Lapunk e számának eleven folytatásaként **Írott és élő mozaikok** címmel 2012. szeptember 29-én beszélgetéssel egybekötött emlékestet tartunk a MÉSZ Kós Károly termében. A felkért hozzászólók: Mezei Gábor, Péterfi Ferenc, Sáros László, Turi Attila, Zelnik József. Házigazda: Csernyus Lőrinc.

Devecserben 2012. október 4-én világi avatóünnepség és ökumenikus szertartás keretében avatják/szentelik fel a **Makovecz Imre** által tervezett kápolnát.

Kós Károly Egyesülés Vándoriskola 2012. szeptember 08. • felvételi és diplomázás.

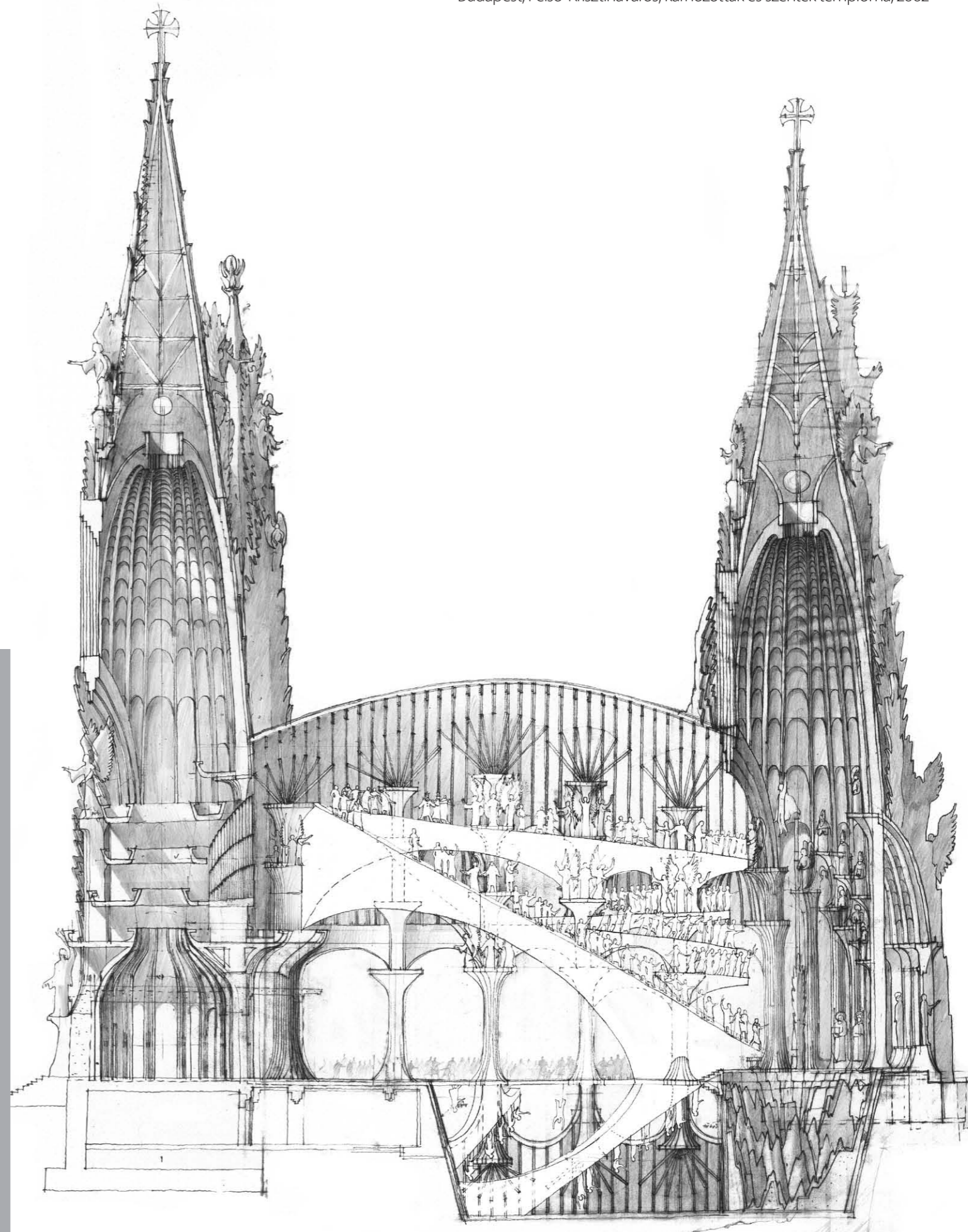
A Vándoriskolára idén tizenegy pályázó jelentkezett. A tizenegyből a mesterek négyet vettek fel. Név szerint: **Ferenczy Kinga Katinka, Gadó Johanna, Heli Judit, Várnai Bence** Ugyanaznap a Vándoriskolát teljesítő vándorok közül ötven jelentkeztek diplomavédésre. A védés minden esetben sikeres volt. A frissen diplomázottak névsora: **Dénes Albert, Nathalie Grekofsky, Kovács Pál, Mezei Zsófia, Szilágyi Szabolcs.**

A felvetteknek és a friss diplomásoknak ezúton is gratulálunk.

A lapban szereplő fényképeket készítették: **Csernyus Lőrinc, Dénes György, Gerle János, Geleta László, Makovecz Benjamin, Papp Tamás, Sáros László, Takács Edit**

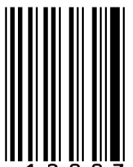
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS ÖRÖKÖS TAGJAI: Kálmán István • Kampis Miklós • **† Makovecz Imre** • **CÉGEK:** Archevil Kft. • AXIS Építész Iroda Kft. • BEÖTHY & KISS Építésztervező és Geodéta Mérnökiroda Kft. • BODONYI Építész Kft. • CompArt Kft. • Csiky és Társa Beruházás-szervező Kkt. • DÉVÉNYI ÉS TÁRSÁ ÉPÍTÉS Kft. • Farkas Miklós/Pallér 2 Kft. • Frisch Mihály • Györi István • Hayde Tibor/NRZST. Kft. • KOMÁRY Építő Kft. • KÖR ÉPÍTÉS STÚDIÓ Kft. • KÖSZEGHY ÉPÍTÉSZET Kereskedelmi és Szolgáltató Bt. • KVADRUM Építész Kft. • MAKONA Építész Tervező és Vállalkozó Kft. • Mediterrán Kerámia Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. • MÉRMŰ 87 Építészeti és Geodéziai Kft. • OPEION Kft. • PAGONY Táj- és Kertépítész Kft. • PARALEL Építésziroda Kft. • SÁROS és Társa Építésziroda Bt. • TÁJRAJZ Tájépítész Bt. • Tónus Építész és Mérnöki Tervező Kft. • Trilit Kft. • TRISKELL Épülettervező Ipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. • UNITEF-83 Műszaki Tervező és Fejlesztő Zrt. • Vándorépítész Tervező és Szolgáltató Kft. • **EGYÉNI TAGOK:** Balogh Levente • Bogos Ernő • Ekler Károly • Eszenyi Ákos/Felvidéki Építész Műhely Kft. • Esztáry Győző • Farkas Miklós/Pallér 2. Kft. • Frisch Mihály • Gerle János • Kuli László • Litkei Tamás György/PM Design Kft. • Müller Csaba • Papp Vilmos • **TÁMOGATÓK:** Bonex Építőipari Kft. • Arker's Stúdió Kft. • Farkas Építésziroda • Felületkémi Kft. • Forma Rt. • HADAS MŰTEREM Építész és Művészeti Kft. • **ÖRÖKÖS TISZTELETBELI TAGOK:** dr. † Simcha Yom-Tov • † Kund Ferenc és Kund Ferencné • Pap Gábor

A Kós Károly Egyesülés negyedéves folyóirata • Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; 1034 Bp., Kecse utca 25., bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 • Felelős kiadó: Dévényi Sándor és Zsigmond László • Alapító főszerkesztő: **† Makovecz Imre** • Felelős szerkesztő: Kószeghy Attila; viewsanddetails@gmail.com; telefon: 30-4883-079 • A szerkesztőbizottság tagjai: Csernyus Lőrinc, Ertsey Attila, Jánosi János, Kuli László, Szűcs Endre • Lapterv és tipográfia: Makovecz Benjamin; makoveczb@mail.datanet.hu • Nyomás: Progresso Print Kft., Budapest • ISSN 0866-0069 • A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen • Ügyintézés, előfizetés, régi példányok árusítása: Artbureau Kft. 1065 Bp., Nagymező u. 4. I/128. telefon/fax: 322-0677; e-mail: haabkatalin@gmail.com • Egy szám ára: 800 Ft. Előfizetési díj a 2012. évre 3000 Ft; az angol nyelvű társkiadvány ára 1000 Ft • Külföldi előfizetőinknek a postaköltséget is felszámítjuk • **A LAPOT TERJESZTIK:** Éghajlat Könyves Kávézó (117 Bp., Karinthy Frigyes út 9.) • Fehérlófia Könyvesbolt (1084 Bp., József u. 8.) • FUGA Budapesti Építészeti Központ, 1052 Budapest, Petőfi Sándor u. 5. • Gondolat Kiadói Kör, 1053 Bp., Károlyi Mihály u. 16. • Írók Boltja, Parnasszus Kiadó Kft. (1061 Bp., Andrássy út 45.) • LAPKER Zrt. (1097 Bp., Táblás u. 32.) • Lira Könyv Zrt., Szakkönyvtárház (1065 Bp., Nagymező u. 43.) • Lyra Könyvesház Kft. (2600 Vác, Piac u. 1.) • Magyar Építőművészek Szövetsége (1088 Bp., Ötpacsi utca 2.) • Püski Kiadó Kft. (1013 Bp., Krisztina krt. 26.) • Ráday Könyvesház (1092 Bp., Ráday utca 27.) • SZKITIA Nagykereskedés (1062 Bp., Szondi út 60.) • Vince Kiadó, Műcsarnok könyvesbolt (1146 Bp., Dózsa György út 37.) • Honlap: www.orszagepito.hu

9 770866 006003

1 2 0 0 3